

**Acta Academiae Beregsasiensis,
Philologica**

2025

ISSN 2786-6726 (online)

ISSN 2786-6718 (print)

Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці ІІ
Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education
II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

**Acta Academiae Beregsasiensis,
Philologica**

Науковий журнал / Scientific journal / Tudományos folyóirat

Випуск IV, №2 / Volume IV, Issue 2 / IV. évfolyam, 2. szám

Берегове / Berehove / Beregszász

2025

УДК 001.891:81'(05)

DOI (журнал / journal / folyóirat): 10.58423/2786-6726

DOI (випуск / issue / szám): 10.58423/2786-6726/2025-2

«Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica» – це науковий журнал, заснований у 2021 році ЗВО «Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II». Мета видання – висвітлювати та популяризувати сучасні наукові студії в царині української, угорської та іноземної філології, пропагувати наукові досягнення країни в галузі мовознавства та літературознавства. / *Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica* – scientific journal founded in 2021 by Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education. The aim of the journal is to present and popularize the results of modern scientific research in the field of Ukrainian, Hungarian and foreign philology and to promote the country's scientific results in the field of linguistics and literature. / *Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica* – a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola által 2021-ben alapított tudományos folyóirat. A kiadvány célja az ukrán, a magyar és a külföldi filológia területén végzett modern tudományos kutatások eredményeinek ismertetése és népszerűsítése, az ország tudományos eredményeinek népszerűsítése a nyelvészet és az irodalomtudomány területén.

Журнал виходить 2–4 рази на рік. / The journal is published 2–4 times a year. / A folyóirat évente 2–4 alkalommal jelenik meg.

Суб'єкт у сфері друкованих медіа з присвоєнням ідентифікатора «R30-05813» в державному Реєстрі суб'єктів у сфері медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення №507 (Протокол №7 від «13» березня 2025 р.)

An entity in the field of print media with the identifier “R30-05813” in the state Register of Media Entities: Decision No. 507 made by the National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine (record No. 7 of March 13, 2025)

A médiaszolgáltatók állami nyilvántartásában „R30-05813” azonosítóval rendelkező nyomtatott sajtó területén működő média (tudományos folyóirat): *Ukrajna Nemzeti Televíziós és Rádiós Műsorszolgáltatási Tanácsának 507. számú határozata* (2025. március 13., 7. számú jegyzőkönyv)

Відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України №1309 від 25 жовтня 2023 р. наш науковий журнал «Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica» включений до Переліку наукових фахових видань України з присвоєнням категорії «Б».

Рекомендовано до друку Вченою радою Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II (Протокол №8 від 28.08.2025) / Recommended for publication by the Academic Council of Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education (protocol No. 8 dated 28.08.2025) / Kiadásra javasolta a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Tudományos Tanácsa (8. sz. jegyzőkönyv, 2025.08.28.).

Головний редактор / Editor-in-Chief / Főszerkesztő:

Берегсасі Аніко, доктор з гуманітарних наук, доцент (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Україна) / **Anikó Beregszászi**, habilitated doctor, associate professor (Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Ukraine) / **Beregszászi Anikó**, habilitált doktor, docens (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ukrajna)

Заступник головного редактора / Deputy Editor-in-Chief / Főszerkesztő-helyettes:

Барань Єлизавета, доктор філософії, доцент (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Україна) / **Erzsébet Bárány**, PhD, associate professor (Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Ukraine) / **Bárány Erzsébet**, PhD, docens (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ukrajna)

Відповідальні секретарі редколегії / Executive secretaries of the editorial board / Felelős szerkesztők:

Газдаг Вільмош, доктор філософії, доцент (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Україна) / **Vilmos Gazdag**, PhD, associate professor (Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Ukraine) / **Gazdag Vilmos**, PhD, docens (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ukrajna)
Вараді Крістіян, науковий співробітник (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Україна) / **Krisztián Váradi**, research assistant (Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Ukraine) / **Váradi Krisztián**, tudományos munkatárs (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ukrajna)

Контактні дані редакції / Contact details of the editorial office / A szerkesztőség kapcsolattartási adatai:

90202, Закарпатська обл., м. Берегове (пн), вул. І. Франка, буд. 14, корпус 2 / 90202, Transcarpathia, Berehove, Ivan Franko Street, 14, building number 2 / 90202, Kárpátalja, Beregszász, Ivan Franko u. 14, 2. számú épület.

Офіційний сайт журналу / The official website of the journal / A folyóirat hivatalos honlapja:

<https://aab-philologica.kmf.uz.ua/>

E-mail: aab-philologica@kmf.org.ua

ISSN 2786-6726 (online)

ISSN 2786-6718 (print)

© Авторы / The Authors / A szerzők, 2025

© Редактори / The Editors / A szerkesztők, 2025

© Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II /
Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education /
II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2025

Зміст / Contents / Tartalom

Дослідження / Studies / Tanulmányok

Гороф'янюк Інна, Дузенко Поліна

«Закудикання дороги» – етимологічне коріння й сучасне сприйняття мовного табу українцями 9

Maryna Tymchuk, Natalia Drabov

Using artificial intelligence tools for translating computer terminology..... 23

Черничко Степан, Берегсасі Аніко, Певсе Андрея, Вараді Крістіян

Роль і місце навчальних дисциплін «Вступ до мовознавства» та «Загальне мовознавство» у підготовці майбутніх філологів у провідних університетах світу..... 45

Fábián Márta, Huszti Ilona, Bárány Béla

Az ukrán nyelv hatása a kárpátaljai magyar pedagógiai szaknyelvre 63

Ящук Леся

Прізвища жителів Житомира «Національної книги пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні», похідні від особових апелятивів 78

Mádi Gabriella

Transzkulturális nyelvhasználat és identitáskonstrukció Penckófer János *Hamuther* című kisregényében.....102

Csordás László, Lévai Aliz Mária

Hivatástudat és művészetiség. A kultúraközvetítés eszménye Kótyuk István *Erdei rege*-fordításában..... 121

Adél Gál

Funeral song poetry – source of the texts of funeral song collections.....138

Шилкіна Гелена, Барань Єлизавета

Лексичні особливості мовостилю сучасних закарпатських письменників (на матеріалі творів Мирослава Дочинця, Дмитра Кешелі та Юрія Станинця)..... 155

<i>Юлдашева Людмила</i>	
Контрастна модифікація прецедентних одиниць у сучасній українській поезії	169
<i>Кравченко Юлія</i>	
Особливості оніричних мотивів у сучасній українській малій прозі	190
<i>Маркова Мар'яна</i>	
Концепт прощання в любовній ліриці Джона Донна.....	203
Рецензії / Reviews / Szemle	
<i>Gazdag Vilmos</i>	
Tanulmányok a szláv–magyar nyelvi kapcsolatok köréből.....	223
<i>Csurman-Puskás Anikó, Molnár Éva</i>	
A magyar nyelv változatainak oktatásához kapcsolódó kutatások legújabb eredményeiről.....	229
<i>Barna Alexandra</i>	
Elfeledett avantgárd női életművek	235
Редколегія.....	241
Editorial Team	243
Szerkesztőbizottság.....	245

Дослідження
Studies
Tanulmányok

Гороф'янюк Інна, Дузенко Поліна

«Закудикання дороги» – етимологічне коріння й сучасне сприйняття мовного табу українцями

1. Постановка проблеми

Архетип дороги є одним із найдавніших символів у культурі людства. Дороги завжди були важливим символом у багатьох культурах і віруваннях. Вони не лише поєднували віддалені землі та народи, але й слугували метафорою життєвих шляхів, наповнених випробуваннями, прагненнями, зростаннями та трансформаціями. Досліджуючи традиційні уявлення про шлях, ми натрапляємо на поняття «закудикання», що відображає синтез архаїчних побутових вірувань, пов'язаних із дорогою, які залишаються актуальними для частини українців і в XXI ст.

Актуальність нашого дослідження зумовлена кількома чинниками. По-перше, «закудикання доріг» є малодослідженим феноменом в українській та зарубіжній науці. Окремі аспекти мовних табу розглядали такі українські дослідники, як О. Потебня, Ф. Бацевич, Л. Фроляк, І. Мілева, Ю. Єловська, значний внесок у вивчення евфемістичних фразеологізмів зробив В. Ужченко. Проте «закудикання» як окреме явище залишається недостатньо вивченим. По-друге, це явище дозволяє глибше зрозуміти взаємозв'язок мови і культури, виявити, як народні вірування відображаються в мовних практиках. Нарешті, «закудикання дороги» є прикладом того, як уявлення певного народу видозмінюються й адаптуються до сучасності, зберігаючи при цьому своє значення.

2. Мета роботи

Метою статті є проаналізувати витоки табування вислову «закудикати дорогу», а також шляхом анкетування виявити ставлення до нього сучасних українців.

3. Методи дослідження

Для реалізації задекларованої мети використано такі методи дослідження: описовий – для детального аналізу «закудикання доріг», його історичних витоків та форм прояву в різних регіонах України; метод кількісних – для визначення кількісного співвідношення досліджуваних мовних одиниць та емоційних реакцій респондентів; метод анкетування – під час соціолінгвістичного опитування, яке охопило респондентів із різних регіонів України. Останнім методом сформовано емпіричну базу дослідження – відповіді 207 респондентів з 23 областей України на анкету, що містила, зокрема, такі питання:

1. Які фактори впливають на Ваше рішення уникати певних тем / слів? (можна обрати декілька варіантів та запропонувати свій):
 - соціальне середовище,
 - культурні норми,
 - особисті переконання,
 - інше.
2. На Вашу думку, чи можна відкрито запитувати про те, куди людина планує йти або їхати?
 - так,
 - ні,
 - інше.
3. Якщо Ви вважаєте, що цю тему не можна обговорювати, будь ласка, поясніть причини такої думки.
4. Чи знайомі Ви з виразом «закудикати дорогу»?
 - так,
 - ні.
5. Як би Ви охарактеризували значення виразу «закудикати дорогу» на основі власного досвіду чи знань?
6. Чи помічали Ви, що частіше забороняють «закудикувати» люди певного віку, статі або соціального статусу?
 - так,
 - ні,
 - не знаю.
7. Якщо помічали, то наведіть приклади.
8. Які почуття у Вас виникають, коли хтось починає «закудикувати дорогу»? (можна обрати декілька варіантів та запропонувати свій):
 - сором,
 - страх,
 - обурення,

- цікавість,
- здивування,
- нейтральні почуття,
- інше.

9. Як Ви вважаєте, чи існують відмінності у сприйнятті певних табуйованих виразів серед представників молодшого покоління порівняно зі старшим? Які фактори, на Вашу думку, впливають на ці зміни? Будь ласка, обґрунтуйте свою відповідь.

4. Виклад основного матеріалу

У первісних уявленнях людства існувала глибока віра в те, що слова «регулюють хід природи цілком незалежно від людської волі» (Frazer, 1914–1925). В. Жайворонок наголошує, що «давня людина не відділяла слова від речі, і тому за словом, за назвою речі йшла й сама річ; віра в матеріалізацію слова збереглася й до сьогодні, бо саме на ній тримається віра в замовляння, побажання, прокляття (вимовити слово, що називає річ, рівнозначне її викликанню чи творенню)» (Жайворонок, 2006, с. 551–552). Тобто, коли слово вимовляється, воно стає не просто позначенням, а фактично активує реальність.

У нашому сьогоденні поняття «дорога» здебільшого розглядають як елемент інфраструктури, функційний шлях для переміщення з одного пункту до іншого. Проте в народній культурі вона має сакральне значення. Дорога уособлює перехідні моменти в житті, що можуть бути як фізичними, так і метафізичними.

В українських народних віруваннях такі місця, як ліси, водоймища, скелі, болота, гори, печери та перехрестя доріг, завжди вважалися небезпечними. Зокрема, відома традиція ховати «під дорогу десь» нехрещених дітей, мертвонароджених та самогубців (Гороф'янюк, 2015, с. 70). Дорога асоціювалася з місцем, де людина могла зустрітися з нечистою силою – відьмами, перелесниками, чортами, Блудом або близьким за значенням дохристиянським богом Переплутом. Згідно з народними уявленнями, дорога була улюбленим місцем для нечистої сили, зокрема Блуду. За демонологічними віруваннями українців, Блуд – це нечиста сила, що оселяється в лісі або в певних місцях. Вона здатна затемняти свідомість людей, спокушаючи їх зійти з правильного шляху, аби заподіяти шкоду або навіть знищити: «Як чоловіка Блуд візьме, то й серед села дороги не знайде» (Огієнко, 1992, с. 134).

Отже, народні уявлення про світ і його структуру є складним та різноманітним комплексом вірувань та знань, які формують основу

традиційного світогляду. Цей світогляд може здаватися наївним в його простоті, проте він відображає глибоке культурне коріння, яке залишається актуальним навіть у сьогоденні ХХІ ст.

У багатьох слов'янських культурах існує давня заборона розпитувати людину про її подальші плани/дії, зокрема, ставити питання «Куди?». Це табу ґрунтується на вірі в те, що озвучування своїх планів може накликати невдачу. Така заборона може бути пов'язана ще з анімістичними уявленнями певних народів та віруваннями в силу слова, адже в численних народних традиціях слово умовно вважається могутнім інструментом, здатним впливати на реальність, буття людини.

Слово «куди» має складну етимологію. Етимологічний словник української мови подає ряд відповідних форм і похідних: *куда́, кудай, кудій, кудійка, кудю* «яким шляхом», *кудікало, кудікати, нікуди, нікудішній, покуда* «поки», *скуп, скудова* «звідки». В інших слов'янських мовах фіксують: бр. *куды*, пол. *kędy* «де; куди», чes. *kudy* «яким шляхом», слц. *kade* «куди; де», полаб. *vitkǫd* «звідки», болг. *къде* «тс.»; мак. *каде* «тс.», схв. *кѹд* «куди», слн. *kód* «яким шляхом». Усі ці форми походять від псл. **kǫdy, *kǫda*, які утворенні з кореня питального займенника **къ*, того самого, що і в псл. **къто*, укр. *хто*, і часток *-dy, -da*, також займенникового походження, споріднених з псл. **къ-de*, укр. *де* (ЕСУМ, 1989, с. 123).

О. Потебня припускав, що заборона може бути пов'язана зі схожістю «куди?» з «кудити» – *«übel reden von einem calumniator (погано говорити про наклепника) – сербською «гудити» (дражнити)»* або «кудити» – лаяти, скаржитись, придиратися, пліткувати (Петровић-Капустина, 1905, с. 144). Слово «кудити» колись, імовірно, означало «зурочити» (Потебня, 2022, с. 103). Таке мовне табу фіксують не лише в мовах східних слов'ян, але й у сербській. Сербі говорять, що не варто запитувати: «Куда ћеш?», «Куда си пошао?» або «Еуда си наумно?», а замість цього казати: «Ако Бог да?» (укр. Божя воля?). Проте, якщо людина забуде про цю заборону і запитає «Куди?», їй можуть відповісти: «Идем у Кудильево, да те скудим» (укр. Їду в Кудильєво сумувати) (Караџић, 1849, с. 1).

І. Франко, наводячи приклад гуцульської примовки від відьми, що відібрала корові молоко, писав: «Гадати і ветити-бедити. Знахарки, чінатарки, опириці, видійниці, майфійвниці пеками запекаю, а кудиками закудикаю». «Кудики» автор пов'язує з окликом: «а куди, котрим пастухи завертають скотину, щоб не туди йшла» (Франко, 1898, с. 63).

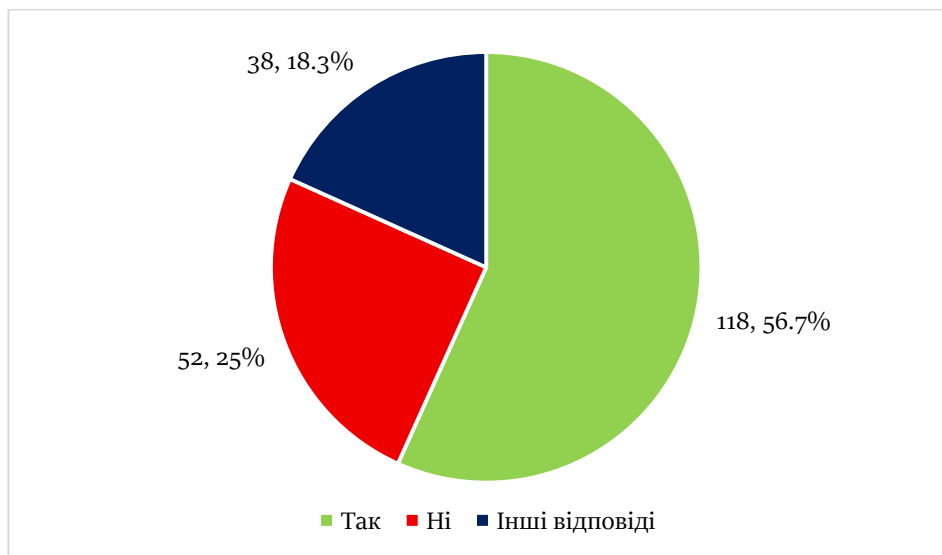
У сучасних українських говірках знаходимо відомості про зв'язок заборони запитувати «Куди йдеш?» із злим духом Куд: «Бабусі із сусіднього села завжди казали, що не можна запитувати про плани, бо

можна зурочити і призвати злого духа на ймення “куд”» (с. Саврань, Подільський р-н, Одеська обл., А. А. Рудницька).

У цілому, це пояснює, чому питання «Куди йдеш?» частина українців й до сьогодні вважає порушенням неписаних правил і, відповідно, воно може призводити до негативних наслідків, до невдачі в дорозі, у майбутніх справах. Водночас заборона питати «Куди йдеш?» може бути пов'язана зі страхом перед невідомістю та бажанням захистити себе від можливих негараздів. Запитання «Куди?» розкриває намір або план, а це може бути сприйнято як потенційна загроза, коли людина відчуває себе вразливою. Отож уникання цього питання могло слугувати способом збереження особистої безпеки та контролю над ситуацією.

У межах нашого дослідження було проведено соціолінгвістичне опитування, яке дозволило зібрати емпіричний матеріал із 23 областей України та залучити 208 респондентів. Анкета включала низку запитань, одне з яких було спрямоване на з'ясування ставлення до запитання: «Чи можна відкрито запитувати про те, куди людина планує йти або їхати?» (див. Рисунок 1).

Рисунок 1. На Вашу думку, чи можна відкрито запитувати про те, куди людина планує йти або їхати?

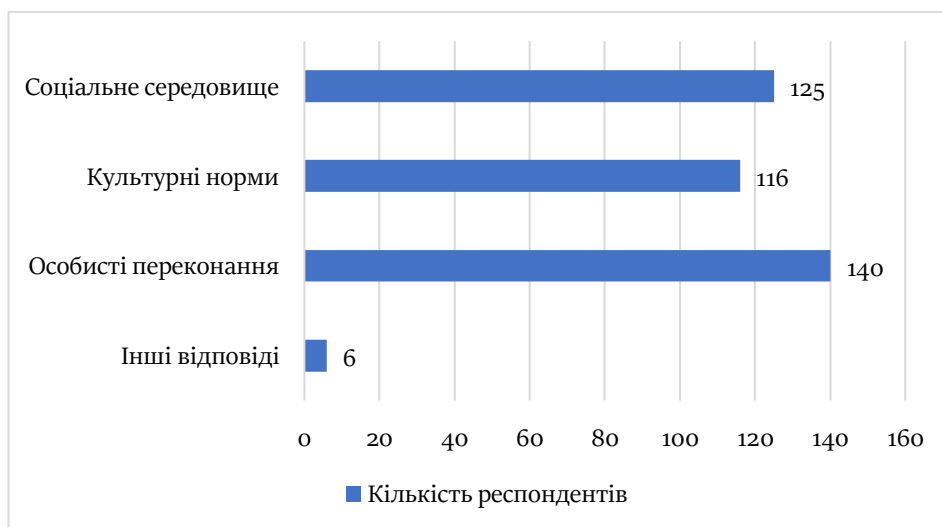

Отримані результати продемонстрували, що 56,7% респондентів вважають, що таке запитання є прийнятним і не викликає жодних пересторог. Натомість 25,0% опитаних дотримуються протилежної думки, вважаючи,

що таке запитання ставити не можна. Зокрема, респонденти цю заборону пояснювали так: *«Коли в людини прямо запитують, куди вона їде (їде), щось може потім піти не за планом або ще гірше може статися щось страшне»* (с. Краснолука, Кременецький р-н, Тернопільська обл., Х.А. Присяжнюк); *«Якщо Ви забобонна людина, то обговорення цієї теми, за повір'ям, призведе до того, що Вас чекатиме невдача в подорожі»* (с. Горщик, Коростенський р-н, Житомирська обл., А. В. Миколаєнко); *«Якщо людина збирається особливо в неблизьку дорогу, то задумане може не вдатися, або трапиться щось неприємне»* (м. Миронівка, Обухівський р-н, Київська обл., А. С. Поліщук). Решта респондентів (18,3%) вважає, що можливість ставити таке запитання залежить від контексту, рівня близькості з особою, яку запитують, та інших обставин. Спостережено також, що люди, які вважають, що таке запитання ставити можна, обґрунтовують свою думку інакше, що певною мірою не відповідає їхній відповіді «так»: *«Я не вважаю, що цю тему не можна обговорювати. Але інші люди мені казали, що не можна так казати, бо не станеться так як вони хочуть, порушаться їхні плани, усе піде в негативний бік»* (м. Гайсин, Гайсинський р-н, Вінницька обл., Н. В. Горбенко). *«Дивлячись на конкретну специфіку питання. Якщо людина запланувала подорож чи хоче відвідати якесь місце – чому ні. Можна як і запитати, так і спокійно сприйняти відмову у відповідь. Важливо і те, яка людина запитує. Якщо друзі, близькі, то як на мене, звичайна буденна справа. А от коли діло стосується сусідів, якоїсь продавчині, друзі друзів або взагалі незнайомці в громадському транспорті – назріває питання «на чорта воно Вам треба?»»* (с.мт Бобровиця, Ніжинський р-н, Чернігівська обл., А. В. Мисник).

Отож респонденти вказують на те, що реакція на питання «Куди йдеш?» залежить від соціального колективу, від рівня близькості стосунків. Водночас певний відсоток опитаних вказав, що таке запитання може негативно вплинути на успішність подорожі. Аналіз територіального розподілу респондентів не виявив чіткого регіонального розмежування в трактуванні цього питання. З'ясовано, що значний відсоток опитаних уникає обговорення цієї теми взагалі, аргументуючи це так: впливають особисті переконання (67,3 %), соціальне середовище (60,1 %) та культурні норми (55,8 %) (докладніше див. Рисунок 2).

Рисунок 2. Які фактори впливають на Ваше рішення уникати певних тем/слів? (можна обрати декілька варіантів та запропонувати свій)

Зважаючи на отримані дані, можна підбити такі висновки. На нашу думку, таке ранжування результатів пояснюється низкою чинників. По-перше, сучасне українське суспільство демонструє більш відкритий і толерантний підхід до міжособистісної комунікації, що сприяє зменшенню рівня табування певних питань. Люди дедалі більше прагнуть до особистої свободи й вважають, що кожен має право самостійно вирішувати, які питання є прийнятними для обговорення. По-друге, процес міграції населення та культурний обмін впливають на асиміляційні процеси різних етнографічних груп українців, їхніх традицій і в такий спосіб знижують значущість регіональних забобонів. По-третє, інформаційний прогрес та глобалізація сприяють зміні соціальних норм, що дає можливість розуміти та переймати інші традиції. Отже, у нашому сьогоденні запитувати людей про їхні плани на майбутнє не вважається настільки табуованим, як це можна було простежити раніше. Це свідчить про певну зміну в соціальних та культурних нормах, що регулюють міжособистісні комунікації в сучасному суспільстві.

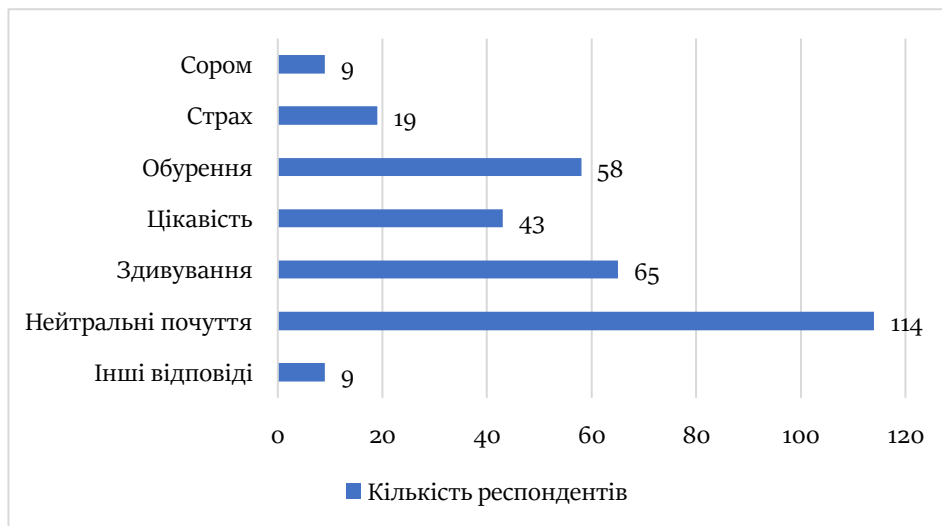
Заборона запитання «Куди йдеш?» призвела до появи в українській мові особливих дієслів «закудикати», «кудикати». Ці слова мають унікальну етимологію, пов'язану з віруваннями, забобонами та звичаями, котрі передавалися з покоління в покоління, залишаючи свій слід у колективній пам'яті нашого народу. За Словником Б. Грінченка, «закудикувати» означає «запитувати, куди йдеш чи їдеш», але як ілюстрацію автор наводить імператив-заборону «*Не закудикуй!*» (Грінченко, 1908, с. 55).

Проведене опитування дозволило зібрати матеріал щодо сприйняття вислову «закудикати дорогу» сучасними українцями. Половині опитаних (51,4%) цей вислів виявився знайомим не тільки на рівні прямого лексичного значення, а й конотації. Цікавим є те, як різні респонденти тлумачать його на основі власного досвіду та знань. Найбільш поширеними були відповіді: *«І раніше, і зараз говорять: «Не закудикуй мені в дорогу». Бо може не залагодитися ця дорога. Це віра в прикмети»* (м. Ізюм, Ізюмський р-н, Харківська обл., Р. В. Дубинська); *«Людина, яка питає, куди хтось їде, таким чином погано впливає на подальшу подорож, навмисно чи ненавмисно наврочує щось нехороше»* (м. Кривий Ріг, Криворізький р-н, Дніпропетровська обл., Д. О. Тодос'єва); *«Зурочити, негативно вплинути на майбутні події»* (м. Вінниця, Вінницький р-н, Вінницька обл., М. П. Кифоренко). Таке розмаїття визначень свідчить про динамічність і варіативність культурних уявлень, які змінюються залежно від соціального середовища та індивідуальних переживань. З одного боку, це може вказувати на багатогранність і складність мовних табу, а з іншого – на потребу більш докладного вивчення відповідних явищ у сучасному суспільстві. На нашу думку, результати опитування вказують на те, що табування запитання «Куди йдеш?» все ще має вагоме значення в українській культурі, а давні вірування та забобони все ще мають вплив на сучасну мовну практику та суспільні норми.

Ще одним висновком нашого дослідження виявилось те, що 32,7% опитаних помічають, що частіше забороняють «закудикувати» люди певного віку, статі або соціального статусу. Зокрема, респонденти зазначали, що такі заборони найчастіше походять від людей старшого віку, а також від тих, хто є забобонним або має усталені переконання: *«Зазвичай, це роблять старші люди. Деяким з них притаманно надто цікавитися чужим життям. Це виявляється не тільки в цих питаннях»* (м. Рудки, Самбірський р-н, Львівська обл., М. І. Савчак); *«Це були люди старшого покоління, зокрема моя бабуся, яка радила мені ніколи не розповідати про свої плани іншим людям, навіть друзям»* (м. Київ, Київська обл., В. Я. Картушина). Відповідно до пояснень, наданих респондентами, можна підсумувати, що заборона на «закудикування» найчастіше походить від людей поважного віку, особливо жінок. Вони вважають це питання недоречним та здатним «наврочити» або викликати невдачу. Більшість респондентів, які знайомі з висловом «закудикати дорогу», відзначила його негативний підтекст. Цим ми можемо підтвердити ідею про те, що мовні заборони часто пов'язані з уявленнями про потенційну загрозу та небезпеку. Запитання «Куди?» може викликати асоціації з невдачею, що

підтверджується численними відповідями. Спостерігається його повсюдне негативне сприйняття (див. Рисунок 3).

Рисунок 3. Які почуття у Вас виникають, коли хтось починає «закудикувати дорогу»? (можна обрати декілька варіантів та запропонувати свій)

Опитування виявило, що вислів «закудикати дорогу» у 54,8% респондентів не викликає жодних відчуттів, здивування відчують 31,3%, обурення – 27,9%, цікавість – 20,7%, страх – 9,1%, сором – 4,3% опитаних. Інформатори зазначають, що *«недобре стає на душі. Передчасні переживання, що буде невдача»* (м. Умань, Уманський р-н, Черкаська обл., В.А. Гончарук); *«Серджусь, особливо, якщо надумав щось зробити важливе, оскільки всі знають, що треба казати, де ти йдеш»* (м. Шпола, Звенигородський р-н, Черкаська обл., М. В. Тищенко). Ураховуючи різні емоційні реакції на цей вислів, можемо припустити, що це табу має як індивідуальні, так і соціальні аспекти. Наприклад, нейтральна реакція може свідчити про байдужість до цього вислову в мовленні, натомість обурення чи страх можуть відображати глибоко вкорінені забобони та страх перед можливими наслідками.

5. Висновки

Отже, дорога як один із ключових символів у системі народних уявлень виконує не лише функцію фізичної інфраструктури, але й має сакральне значення. І хоча цей символ трансформується в сучасній культурі, його

магічний вплив продовжує підсвідомо залишатися важливим для розуміння складності людського існування. Дорога є місцем, яке пов'язане з різними аспектами буття, включно з небезпеками, де, за народними віруваннями, люди зустрічаються з нечистою силою. Отож дорога є сакральним елементом, який відображає зв'язок людини зі світом духовним. Етимологічний аналіз слова «куди» та похідного від нього «закудикання» пояснює, чому це слово-запитання вважалося і є й до сьогодні небезпечним. Таке запитання могло привернути невдачу, оскільки етимологія виявляє його зв'язок зі номінацією злих духів, зокрема, з духом «Куд» та чаклунством. Власне, це пояснює табування слова-запитання в народних традиціях та обережне вживання його частиною українців навіть у ХХІ ст. Перспективою нашого дослідження вважаємо вивчення ефемістичних висловів, які й до сьогодні використовуються для уникнення прямої відповіді на запитання «Куди йдеш?».

Література

1. Гороф'янюк Інна 2015. Поховальний обряд Центрального Поділля: етнолінгвістичні студії. *Вісник Донецького національного університету Серія Б. Гуманітарні науки* 1–2: с. 63–71. <https://jvestnik-b.donnu.edu.ua/article/view/2550>
2. Грінченко Борис 1908. *Словарь української мови (в 4 томах), том 2: З–Н*. Київ: Друкарня Акційного Товариства Н. Т. Корчак-Новицького.
3. ЕСУМ 1989. *Етимологічний словник української мови (в 7 т томах), том 3*. Київ: Наукова думка.
4. Жайворонок Віталій 2006. *Знаки української етнокультури: словник-довідник*. Київ: Довіра.
5. Карацїћ Вук 1849. *Српске народне пословице и друге различне као оне у обичај узете ријечи* / издао их Вук Стеф. Карацїћ. У Бечу: У штампарији Јерменскога манастира. <http://surl.li/josigv> (Дата звернення: 20.11.2024).
6. Огієнко Іван 1992. *Дохристиянські вірування українського народу: історично-релігійна монографія*. Київ: Обереги.
7. Петровић Драгољуб – Капустина Јелена 1905. *Из лексике Качера. СРПСКИ дијалектолошки зборник – Recueil de dialectologie serbe* / главни уредник Слободан Реметић, књ. 1. Београд: Српска академија наука и уметности: Институт за српски језик САНУ, с. 1–336. <https://core.ac.uk/download/225621003.pdf> (Дата звернення: 20.11.2024).
8. Потебня Олександр 2022. *ПОЕТИКА, або $x = a < A$ (Лекції з теорії словесности)* / Перекл. А. Жемаковський. Львів: Видавництво «Апріорі».
9. Франко Іван 1898. *Гуцульські примівки. Етнографічний збірник* / під ред. д-ра Івана Франка. Львів: з друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка, т. 5, с. 40–72. <http://surl.li/xemshk> (Дата звернення: 20.11.2024).

10. Frazer, James George 1914–1925. *The Golden Bough. A Study of Magic and Religion. Third Edition*. London. <https://www.gutenberg.org/cache/epub/3623/pg3623-images.html> (Дата звернення: 16.10.2024).

References

1. Horofianiuk, Inna 2015. Pokhovalnyi obriad Tsentralnoho Podillia: etnolinhvistychni studii [The funeral rite of Central Podolia: ethnolinguistic studies]. *Visnyk Donetskoho natsionalnoho universytetu Serii B. Humanitarni nauky* 1–2: с. 63–71. <https://jvestnik-b.donnu.edu.ua/article/view/2550> (In Ukrainian)
2. Hrinchenko, Borys 1908. *Slovar ukrainskoi movy (v 4 tomakh), tom 2: Z–N* [Dictionary of the Ukrainian Language (in 4 Volumes), Volume 2: Z–N]. Kyiv: Drukarnia Aktsiinoho Tovarystva N. T. Korchak-Novytskoho. (In Ukrainian)
3. ESUM, 1989. *Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy (v 7 t tomakh), tom 3* [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language (in 7 Volumes), Volume 3]. Kyiv: Naukova dumka. (In Ukrainian)
4. Zhaivoronok, Vitalii 2006. *Znaky ukrainskoi etnokultury: slovnyk-dovidnyk* [Signs of Ukrainian Ethnoculture: Dictionary-Reference Book]. Kyiv: Dovira. (In Ukrainian)
5. Караџић, Вук 1849. *Srpske narodne poslovytse y druge razlychne kao one u obyčaj uzete ryjechy* [Serbian Folk Proverbs and Other Various Words Taken from Customs] / edited by Vuk Stef. Караџић. U Bechu: U shtamparyjy Jermenskoha manastyra. <http://surl.li/josigv> (Accessed: 20.11.2024). (In Serbian)
6. Ohienko, Ivan 1992. *Dokhrystyianski viruvannia ukrainskoho narodu: istorychno-relihiina monohrafiia* [Pre-Christian Beliefs of the Ukrainian People: A Historical-Religious Monograph]. Kyiv: Oberehy. (In Ukrainian)
7. Petrovyh, Drahoљub – Kapustyna, Jelena 1905. *Yz leksyke Kachera. SRPSKY dyjalektoloshky zbornyk – Recueil de dialectologie serbe* [From the Lexicon of Kačer. Serbian Dialectological Collection – Recueil de dialectologie serbe] / Editor-in-Chief Slobodan Remetyh, Vol. 1. Beohrad: Srpska akademija nauka y umetnosti: Ynstytut za srpsky jezyk SANU, s. 1–336. <https://core.ac.uk/download/225621003.pdf> (Accessed: 20.11.2024). (In Serbian)
8. Potebnia, Oleksander 2022. *POETYKA, abo kh = a < A (Lektsii z teorii slovesnosti)* [POETICS, or x = a < A (Lectures on Literary Theory)] / translated by A. Zhemakovskiy. Lviv: Vydavnytstvo «Apriori». (In Ukrainian)
9. Franko, Ivan 1898. *Hutsulski prymivky. Etnohrafichnyi zbirnyk* [Hutsul Proverbs. Ethnographic Collection] / edited by Dr. Ivan Franko. Lviv: z drukarni Naukovoho Tovarystva im. Shevchenka, t. 5, s. 40–72. <http://surl.li/xemshk> (Accessed: 20.11.2024). (In Ukrainian)
10. Frazer, James George 1914–1925. *The Golden Bough. A Study of Magic and Religion. Third Edition*. London. <https://www.gutenberg.org/cache/epub/3623/pg3623-images.html> (Accessed: 16.10.2024).

«Закудикання дороги» – етимологічне коріння й сучасне сприйняття мовного табу українцями

Гороф'янюк Інна, кандидат філологічних наук, доцент. Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, кафедра української мови, доцент. gorofyanyuk@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9836-8270.

Дузенко Поліна. Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, кафедра української мови, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. duzenkopolinao@gmail.com.

У народній культурі українців дорога має символічне, сакральне значення. Дорога є місцем, яке пов'язане з різними аспектами буття, включно з численними небезпеками, де, за народними віруваннями, люди зустрічаються з нечистою силою. У багатьох слов'янських культурах існує давня заборона розпитувати людину про її подальші плани/дії, зокрема, ставити запитання «Куди йдеш?». Це табу ґрунтується на вірі в те, що озвучування своїх планів може накликати невдачу. Така заборона може бути пов'язана ще з анімістичними уявленнями певних народів та віруваннями в силу слова. Стаття присвячена аналізу витоків табування вислову «закудикати дорогу» та виявленню ставлення до нього сучасних українців. Дослідження засвідчило, як архаїчні мовні табу видозмінюються й адаптуються до сучасності, зберігаючи при цьому своє первісне значення. Методом анкетування було опитано 208 респондентів із 23 областей України. Виявлено, що запитання «Куди йдеш?» є неприйнятним для 25% респондентів. Аналіз територіального розподілу респондентів не виявив чіткого регіонального розмежування в трактуванні цього питання. Заборона питання «Куди йдеш?» призвела до появи в українській мові особливих дієслів «закудикати», «кудикати». Вивчення етнографічних, лексикографічних джерел XIX ст. та етимологічний аналіз слова «куди» й похідного від нього «закудикання», зокрема їх зв'язок із назвою злого духа «Куд», розкрили причини, чому це слово-запитання вважається табуованим. Встановлено, що поняття «закудикання» відображає синтез архаїчних побутових вірувань, пов'язаних із дорогою, які залишаються актуальними для частини українців і в XXI ст.: 51,4% опитаних цей вислів сприймають як погану прикмету, що сигналізує про подальшу невдачу в дорозі чи справах і викликає переважно негативні почуття: здивування (31,3%), обурення (27,9%), цікавість (20,7%), страх (9,1%), сором (4,3%); 32,7% опитаних зазначають, що частіше забороняють «закудикувати» люди певного віку, статі або соціального статусу, зокрема жінки старшого віку. Результати дослідження свідчать про те, що мовні табу залишаються важливою частиною міжособистісної комунікації, зберігаючи культурні традиції й водночас демонструючи гнучкість та адаптивність мови до нових соціальних умов.

Ключові слова: вірування, мовне табу, дорога, «куди йдеш?», «закудикати дорогу», українці, соціолінгвістичне опитування.

**“Where are you going?” – etymological roots and modern perception
of a linguistic taboo among Ukrainians**

Inna Horofianiuk, candidate of philological sciences, associate professor. Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Department of Ukrainian Language, associate professor. gorofyanyuk@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9836-8270.

Polina Duzenko. Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Department of Ukrainian Language, BA student. duzenkopolinao@gmail.com.

In Ukrainian folk culture, the road holds symbolic and sacred significance. The road is a place associated with various aspects of existence, including numerous dangers where, according to folk beliefs, people may encounter evil forces. In many Slavic cultures, there is an ancient prohibition against asking a person about their future plans or actions, in particular, asking the question “Where are you going?”. This taboo is based on the belief that voicing one’s plans can bring misfortune. Such a prohibition may also be connected with the animistic beliefs of certain peoples and the faith in the power of the spoken word. This article is devoted to analysing the origins of the taboo expression *zakudykaty dorohu* (to ask the question “Where are you going?”) and identifying the attitudes of modern Ukrainians towards it. The study demonstrates how archaic linguistic taboos change and adapt to contemporary life while retaining their original meaning. Using a questionnaire survey, 208 respondents from 23 regions of Ukraine were interviewed. It was found that the question “Where are you going?” is unacceptable to 25% of respondents. The analysis of the geographical distribution of respondents did not reveal a clear regional division in the interpretation of this question. The prohibition of the question “Where are you going?” led to the emergence in the Ukrainian language of the special verbs *zakudykaty* and *kudykaty*. The study of ethnographic and lexicographic sources of the 19th century, as well as the etymological analysis of the word *kudy* (“where”) and its derivative *zakudykania*, in particular their connection with the name of an evil spirit *Kud*, revealed the reasons why this interrogative word is considered taboo. It has been established that the concept of *zakudykania* reflects a synthesis of archaic folk beliefs related to the road, which remain relevant for some Ukrainians even in the 21st century: 51.4% of respondents perceive this expression as a bad omen signalling future misfortune on the road or in business and associate it mainly with negative feelings: surprise (31.3%), indignation (27.9%), curiosity (20.7%), fear (9.1%), shame (4.3%); 32.7% of respondents noted that the prohibition on *zakudykuvannia* was most often enforced by people of a certain age, gender, or social status, particularly older women. The results of the study indicate that linguistic taboos remain an important part of interpersonal communication, preserving cultural traditions while also demonstrating the flexibility and adaptability of language to new social conditions.

Keywords: belief, linguistic taboo, road, “Where are you going?”, “*zakudykaty dorohu*”, Ukrainians, sociolinguistic survey.

„Hová mész?” – egy nyelvi tabu etimológiai gyökerei és modern megítélése az ukránok körében

Horofjanuk Inna, a filológiai tudományok kandidátusa, docens. Vinnyicai Mihajlo Kocjubinszkij Állami Pedagógiai Egyetem, Ukrán Nyelv Tanszék, docens. gorofyanyuk@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9836-8270.

Duzenko Polina. Vinnyicai Mihajlo Kocjubinszkij Állami Pedagógiai Egyetem, Ukrán Nyelv Tanszék, BA-hallgató. duzenkopolinao@gmail.com.

Az ukrán népi kultúrában az út szimbolikus és szakrális jelentőséggel bír. Az út olyan hely, amely a lét különböző aspektusaival kapcsolódik össze, beleértve számos veszélyt is, ahol a néphit szerint az emberek különböző gonosz erőkkel találkozhatnak. Sok szláv kultúrában ősi tilalom vonatkozik arra, hogy valakit a jövőbeli terveiről vagy cselekedeteiről kérdezzenek, különösen a „Hová mész?” kérdés feltevésével. Ez a tabu azon a hiten alapul, hogy a tervek elmondása balszerencsét hozhat. Az ehhez hasonló tilalom összefügghet egyes népek animisztikus hiedelmeivel és a kimondott szó erejébe vetett hittel is. A tanulmány célja a *zakudykaty dorohu* (megkérdezni, hogy „Hová mész?”) kifejezés tabujának eredetét elemezni, valamint feltárni a modern ukránok hozzáállását e jelenséghez. A kutatás bemutatja, hogyan változnak és alkalmazkodnak az archaikus nyelvi tabuk a mai élethez, miközben megőrzik eredeti jelentésüket. A kutatók egy kérdőíves felméréssel 208 válaszadót kérdeztek meg Ukrajna 23 megyéjéből. Kiderült, hogy a „Hová mész?” kérdés a válaszadók 25%-a számára elfogadhatatlan. A válaszadók földrajzi megoszlásának elemzése nem mutatott ki egyértelmű regionális eltérést e kérdés értelmezésében. A „Hová mész?” kérdés tilalma a *zakudykaty* és *kudykaty* igék megjelenéséhez vezetett az ukrán nyelvben. A 19. századi néprajzi és lexikográfiai források, valamint a *kudy* („hová”) szó és származéka, a *zakudykania* etimológiai elemzése – különösen ezek kapcsolata a *Kud* nevű gonosz szellemmel – feltárta, miért tekintik ezt a kérdőszót tabunak. Megállapítást nyert, hogy a *zakudykania* fogalma az úttal kapcsolatos archaikus népi hiedelmek szintézisét tükrözi, amelyek a 21. században is relevánsak bizonyos ukránok számára: a válaszadók 51,4%-a ezt a kifejezést rossz ómennek tartja, amely a jövőbeni balszerencsét jelzi az úton vagy az elintézendő ügyekben, és többnyire negatív érzésekkel társítja: meglepetés (31,3%), felháborodás (27,9%), kíváncsiság (20,7%), félelem (9,1%), szégyen (4,3%); a válaszadók 32,7%-a megjegyezte, hogy a *zakudykuvannia* tilalmát leggyakrabban bizonyos korú, nemű vagy társadalmi státuszú emberek érvényesítik, különösen idősebb nők. A kutatás eredményei azt mutatják, hogy a nyelvi tabuk továbbra is fontos részét képezik a személyközi kommunikációnak, megőrizve a kulturális hagyományokat, ugyanakkor bemutatva a nyelv rugalmasságát és alkalmazkodóképességét az új társadalmi feltételekhez.

Kulcsszavak: hiedelem, nyelvi tabu, út, „Hová mész?”, „*zakudykaty dorohu*”, ukránok, szociolingvisztikai felmérés.

Maryna Tymchyk, Natalia Drabov

Using artificial intelligence tools for translating computer terminology

1. Introduction

We live in a world that is constantly changing and evolving. In the last 80 years, technology has developed enormously. This development has affected every aspect of our lives. Nowadays, we cannot imagine our life without technologies, the internet and computers. Computers help us to perform various complicated tasks; translation practice and language learning are no exception. The rapid growth of technology has also led to the emergence of word processors, spell-checking tools, online language learning platforms, machine translation systems, various electronic dictionaries, software and even the creation of AI which can be used for efficient translation processes as well as translation of IT terms.

Modern tools designed for translating different types of texts provide translators with invaluable support, allowing them to process complex and specialised materials more efficiently and with greater precision. These tools not only speed up the translation process but also help maintain consistency in terminology, adapt texts to cultural nuances, and reduce the likelihood of errors, ultimately improving the overall quality of translations, especially in the cases of technical and computer terminological texts.

The aim of the study is to analyse and evaluate different AI tools for translating computer terminology by comparing their main advantages and disadvantages, experimentally assessing the quality of the most effective systems in practice.

2. Recent publications and research analyses

The problem of translation with the help of machines was studied by Ukrainian and foreign researchers like Biryukov (2008), Bowker & Fisher (2013), Ivashkevych (2019), Olkhovska (2018), Pletenetska & Yakovenko (2024), Riabova (2024), Christensen & Schjoldager (2010), Forcada (2017), Krüger (2022), Lawson (1988), Sakamoto (2022), and others who saw technology as a powerful tool which can be used for adequate and accurate translation. Translation of scientific,

technical texts was made by Derdi & Sakhro (2011), Karaban (2004), Kovalenko (2001), Mishchenko (2013), Moskaliuk (2020), Tyshchenko et al. (2018), Shevchenko (2006), Chernovaty (2017), Chernovaty et al. (2006), Yukhymets (2018), Bowker (2002, 2023), Byrne (2012), Fernández et al. (2016), Foo (2012), Hutchins (1988), and others. Despite extensive research, this topic remains underexplored, particularly in the field of computer terminology translation. This is largely due to the rapid evolution of computer technologies and the ongoing development of translation tools, which continually introduce new lexical items.

Hutchins (1988, p. 227) and Lawson (1988, p. 106) define Machine Translation (MT) as “a translation generated by computer, with or without human interference”. Riabova (2024, p. 70), Biryukov (2008, p. 4), and Bowker (2023, p. 92) claim that “Machine Translation is the conversion of text from one natural language to another using software. In other words, there is no human involvement here as in traditional translation”. Cambridge Dictionary has the following explanation of the term: “MT – the process of changing text from one language into another language using a computer” (URL4). Collins Dictionary defines MT as “the production of text in one natural language from that in another by means of computer procedures” (URL5). The Merriam-Webster Dictionary explains MT as “an automatic translation from one language to another” (URL6).

Therefore, we can assume that 20th-century British linguists Hutchins J. and Lawson V. offer a more comprehensive explanation by recognising human involvement as an integral aspect of machine translation (MT) practice, making their definition more suitable for translation professionals and researchers. In contrast, 21st-century researchers, along with modern dictionary definitions (e.g. Cambridge, Collins, and Merriam-Webster), tend to present MT as a purely automatic process, with no human intervention.

The novelty of this research lies in its focus on the linguistic, functional, and contextual accuracy of AI-generated translations of IT terminology. The study provides a comparative analysis of different AI tools such as Google Translate, DeepL, and ChatGPT – examining their effectiveness and revealing inaccuracy while translating specialised technical terms. Nevertheless, only by combining AI tools with post-editing experience from professional translators, the article offers a comprehensive perspective on the practical application of AI tools in computer terminology translation.

3. Research methods

The study applies a comprehensive approach that combines theoretical analysis with practical testing of artificial intelligence tools. A comparative analysis was conducted on the translation of IT terminology using AI tools such as Google

Translate, DeepL, and ChatGPT, followed by professional post-editing of the outputs. A corpus-based method was used to identify variations in the translation of technical terms across parallel parts of the texts.

4. Presentation of the main material

Machine translation emerged with the advent of computers and software. Its development was time-consuming and required significant effort, but it laid the foundation for more advanced machine translation techniques. In the 1950s, early approaches involved manually programming extensive bilingual dictionaries and grammar rules into computers to enable translation from one language to another.

Our focus is on several widely adopted approaches in machine translation that aim to convert textual and spoken input into other languages, including rule-based, statistical, and neural machine translation (URL3). We have also outlined some disadvantages found in each of these systems.

Table 1. Machine translation approaches to computer terminology texts

Statistical Machine Translation (SMT)	Rule-based Machine Translation (RBMT)	Neural Machine Translation (NMT)
SMT includes a language model and a translation model. Machine learning algorithms generate translations by analysing and referencing existing human translations of texts, such as those involving computer terminology. These algorithms often rely on human-reviewed data and make educated guesses during translation. SMT typically translates phrases rather than individual words, which helps preserve multi-word technical terms such as <i>application programming interface</i> or <i>content management system</i> .	RBMT uses hard-coded linguistic rules and bilingual dictionaries. The rules describe the grammatical structures of both the source and target languages, while the dictionaries map technical terms between them. The system depends heavily on carefully crafted linguistic rules. For computer terminology, RBMT can ensure consistent translations of well-defined terms, provided that comprehensive and up-to-date technical dictionaries are available.	NMT leverages deep learning and large neural networks to model entire sentences, producing translations that are more natural and fluent than those generated by earlier methods. NMT systems create word embeddings, organising words with similar meanings into clusters and allowing for multiple interpretations of words in different contexts. In computer terminology texts, NMT excels at capturing context around technical terms, reducing ambiguity compared to SMT or RBMT. For instance, the word <i>port</i> can refer either to hardware or to a software-based communication endpoint. NMT systems trained on IT-specific corpora are better equipped to disambiguate such meanings.

Source: URL3.

Table 2. Disadvantages of MT in translating computer terminology

Statistical Machine Translation (SMT)	Rule-based Machine Translation (RBMT)	Neural Machine Translation (NMT)
Despite significant advancements, SMT systems still face challenges with idiomatic expressions, context, and domain-specific terminology. Without access to specialised IT corpora, SMT may misinterpret or mistranslate technical terms.	RBMT systems may not account for all linguistic phenomena or support all language pairs, resulting in limited coverage, particularly for languages with complex syntax or morphology. Creating and maintaining linguistic rules and dictionaries for rapidly evolving IT fields is resource-intensive and may fail to capture emerging terms or new usages.	NMT still encounters difficulties when translating rare or newly coined IT terms, especially if they are underrepresented in training data. Additionally, neural models can sometimes produce overconfident but incorrect translations, particularly in specialised texts with low-frequency terminology.

Source: URL3.

As it can be seen from Table 1 and 2, Statistical Machine Translation (SMT), Rule-based Machine Translation (RBMT), and Neural Machine Translation (NMT) each offer distinct approaches to machine translation. Overall, while each method has its advantages, machine translation systems still encounter difficulties with idiomatic expressions, context, and domain-specific computer terminology, suggesting ongoing areas for improvement. This highlights the creative flexibility of human translation, enabling the clear expression of concepts that may be limited by language constraints. In contrast, machine translation can lose 94% of the vocabulary links from the source language and it often duplicates source words literally, limiting semantic connections within the source language's linguistic scope (Li-Ning-Fang, 2023, p. 334).

Nowadays, the most powerful machine translation tool is Artificial Intelligence (AI). It has transformed the language translation industry. Despite remarkable advances in AI-powered translation services, human translators are unlikely to be fully replaced in the near future (Nikoulina-Sándor-Dymetman, 2012; Kostikova et al., 2019; Bowker, 2023, p. 92; Hryhoshkina-Yanenko, 2024; Pletenetska-Yakovenko, 2024). Instead, AI has reshaped the sector, opening up promising new career paths and opportunities for translation professionals.

The term Artificial Intelligence refers to the simulation of human intelligence processes by machines, especially computer systems. These processes include:

- learning (the attainment of information and the rules for applying it);
- reasoning (the use of rules to reach approximate or definitive conclusions);
- self-correction (the ability to learn and solve problems) (URL2).

AI encompasses various techniques such as machine learning, natural language processing, computer vision, robotics, and more. It can be categorised into two main types: *narrow AI* and *general AI*. Narrow AI, also known as weak AI, is designed to perform specific tasks, such as playing chess or recognising speech. General AI, also known as strong AI or AGI (Artificial General Intelligence), possesses the ability to understand, learn, and apply its intelligence across a wide range of tasks, similar to human intelligence, which can become very useful in translation practice as well. This idea is supported by the findings of a survey conducted by Dr. Mohammad Ahmad Saleem Khasawneh and Dr. Mohammad Ghazi Raja Al-Amrat. The participants included translation practitioners, university lecturers teaching translation courses, postgraduate students specialising in translation, and university administrators responsible for managing translation programmes. The findings indicate that the majority of respondents (over 64%) believe that the integration of AI in translation studies enhances the quality of graduates. Additionally, over 70% see AI incorporation as enhancing translation precision. Furthermore, more than 53% believe that AI models positively impact global recognition and investor appeal in translation-related activities (Khasawneh–Al-Amrat, 2023, p. 941).

Another interesting experiment was made by researcher Lan Wang, who compared AI-generated translations with those produced by human translators. The results showed that AI outperformed humans in understanding language style, particularly in the translation of business English, news articles, and technical texts. AI also excelled at avoiding colloquialisms in formal texts. However, in the translation of literary and emotive texts, AI lagged behind human translators. Furthermore, humans consistently outperformed AI in terms of logical coherence, fidelity to the original text, and accurate rendering of word meanings across all text types. These findings highlight areas where AI still requires improvement (Wang, 2023).

In conclusion, a human–AI partnership appears essential for achieving high-quality translations. In other words, with the assistance of various AI tools, translators can enhance the overall quality and accuracy of their work. To explore this further, we conducted an investigation comparing how different translation tools render English computer-related terms into Ukrainian. The aim was to determine which tools can deliver translations that closely match the accuracy and quality of professional translators when handling specialised computer vocabulary.

4.1. Single-word terms

1) English term: *Inhibit*

Google Translate: *Перешкоджати; забороняти*

DeepL: *Інгібувати; пригнічувати*

ChatGPT: *Гальмувати; стримувати*

Authentic translation: *Забороняти; блокувати*

2) English term: *Abort*

Google Translate: *Перервати*

DeepL: *Аборт; переривати вагітність*

ChatGPT: *Перервати виконання*

Authentic translation: *Переривання виконання програми, завдання*

3) English term: *Abuse*

Google Translate: *Зловживання; неправильне вживання; лайка*

DeepL: *Зловживання; насильство*

ChatGPT: *Зловживання; жорстоке поводження*

Authentic translation: *Неправильне звернення*

4) English term: *Academy*

Google Translate: *Академія*

DeepL: *Академія*

Chat GPT: *Академія*

Authentic translation: *Академічна гарнітура*

5) English term: *Bold*

Google Translate: *Сміливий*

DeepL: *Сміливий; жирний*

ChatGPT: *Жирний або напівжирний; відважний*

Authentic translation: *Напівжирний шрифт у текстовому редакторі*

6) English term: *Input*

Google Translate: *Вхід; інформація на вході*

DeepL: *Вхід; вхідний*

ChatGPT: *Вхід; ввідні дані*

Authentic translation: *Вхідні дані; пристрій уведення*

7) English term: *Platter*

Google Translate: *Тарілку*

DeepL: *Тарілка*

ChatGPT: *Блюдо; диск*

Authentic translation: *Твердий магнітний диск; вінчестер*

8) English term: *Plot*

Google Translate: *Сюжет; ділянка*

DeepL: *Сюжет*

ChatGPT: *Сюжет; графік; змова*

Authentic translation: *Графік; крива; діаграма*

9) English term: *Romware*

Google Translate: *Програмне забезпечення для ромів*

DeepL: *Програмне забезпечення*

ChatGPT: *Програмно-апаратне забезпечення, що працює на ПЗП*

Authentic translation: *Програми записані у постійну пам'ять*

10) English term: *Token*

Google Translate: *Токен*

DeepL: *Токен*

Chat GPT: *Маркер, ідентифікатор, жетон доступу*

Authentic translation: *Позначка, маркер, лексема*

We selected ten random terms from the English–Ukrainian Explanatory Dictionary of Editorial and Publishing Computer Terminology (Shevchenko, 2006). Our analysis involved translating these lexical items using several popular neural machine translation (NMT) tools (Google Translate, DeepL, and ChatGPT), as well as comparing them with the original translations provided in the dictionary. Each tool was assessed based on its ability to capture both the linguistic meaning and technical context of terms such as *Inhibit*, *Abort*, and *Platter*.

Google Translate often provided basic or everyday meanings but sometimes failed to convey technical nuances. For instance, *Platter* → *Тарілку* ('plate') instead of referring to a computer disk; *Romware* → *Програмне забезпечення для ромів* ('software for Roma people') – a semantic error stemming from a misinterpretation of *Rom* (as an ethnic group) and *ware* (as in *software*).

DeepL offered broader translation options but occasionally included inappropriate senses. For example, *Abort* was translated as *Аборт*, which is unsuitable in IT contexts.

ChatGPT demonstrated greater context awareness, producing translations more consistent with computing terminology, such as *Input* → *Ввідні дані* and *Romware* → *Програмно-апаратне забезпечення*.

This analysis highlights the importance of combining automated translation tools with specialised domain knowledge to ensure accurate and contextually appropriate translation of computer terminology.

4.2. Lexico-syntactic units

1) English term: *Abend recovery program*

DeepL: *Програма по відновленню абдомінального вигину*

Google Translate: *Програма відновлення після аварії*

ChatGPT: *Програма відновлення після аварійного завершення*

Authentic translation: *Аварійний вихід з програми з можливістю відновлення функціонування*

2) English term: *Letter quality printing*

DeepL: *Друк літерної якості*

Google Translate: *Друк високої якості*

ChatGPT: *Друк із якістю, як у друкарській машинці*

Authentic translation: *Якість друку на рівні друкарської машинки*

3) English term: *Idle character*

Google Translate: *Неактивний персонаж*

DeepL: *Бездіяльний персонаж; неактивний персонаж*

ChatGPT: *Холостий символ або символ простою*

Authentic translation: *Пустий символ*

4) English term: *Filter key*

Google Translate: *Ключ фільтра*

DeepL: *Ключ фільтрації*

ChatGPT: *Фільтрувальні клавіші або фільтр-клавіші*

Authentic translation: *Фільтрування введення від багаторазового натискання тієї ж клавіші*

5) English term: *Accident-heading fonts*

Google Translate: *Шрифти з випадковими заголовками*

DeepL: *Шрифти аварійних заголовків*

ChatGPT: *Шрифти для заголовків про аварії*

Authentic translation: *Акцидентно-титульні шрифти (шрифти великих розмірів, які використовуються у заголовках, титулах...)*

6) English term: *Active file*

Google Translate: *Активний файл*

DeepL: *Активний файл*

ChatGPT: *Активний файл*

Authentic translation: *Поточний файл*

7) English term: *Actual pixels*

Google Translate: *Фактичні пікселі*

DeepL: *Фактичні пікселі; реальні пікселі*

ChatGPT: *Фактичні пікселі або реальні пікселі*

Authentic translation: *Один до одного*

8) English term: *Add anchor point*

Google Translate: *Додати точку прив'язки*

DeepL: *Додати точку прив'язки*

ChatGPT: *Додати опорну точку*

Authentic translation: *Додати вузол*

9) English term: *Add leftover lines*

Google Translate: *Додати залишки рядків*

DeepL: *Додати залишки рядків; додати залишкові рядки*

ChatGPT: *Додати лінії залишків; додати залишкові лінії*

Authentic translation: *Додати зайві рядки*

10) English term: *Alternate key*

Google Translate: *Альтернативний ключ*

DeepL: *Запасний ключ*

ChatGPT: *Альтернативний ключ; альтернативна клавіша*

Authentic translation: *Альтернативна клавіша; допоміжна клавіша*

When analysing translations of computer-related lexico-syntactic units, we observed notable differences in how translation tools handle language precision and technical accuracy. The analysis was based on words from the English-Ukrainian Explanatory Dictionary of Editorial and Publishing Computer Terminology (Shevchenko, 2006).

Google Translate often produced literal but contextually inaccurate translations. For example, *Idle character* → *Неактивний персонаж*, which misinterprets a technical symbol as a video game figure.

DeepL occasionally offers broader variants but can drift into unrelated meanings. A striking example is the translation of *Abend recovery program* as *Програма по відновленню абдомінального вигину* ‘programme for recovering an abdominal curve’, which is a complete mistranslation likely caused by misreading *abend* as *abdomen*.

ChatGPT generally provides translations that align more closely with the intended technical context. For instance, *Filter key* is translated as *Фільтрувальні клавішуи*, accurately reflecting IT terminology, although it sometimes uses the plural form of a noun where a singular might be more appropriate.

Overall, our analysis indicates that while automated translation tools can produce quick results, expert revision is often necessary to ensure both linguistic and technical accuracy in specialised fields like computing.

4.3. The fragment of a computer terminological text

English version:

A personal computer (PC) is a complete microcomputer that is based on a microprocessor a small semiconductor chip that performs the operations of a central processing unit or CPU. A PC also has other integrated circuits. It is designed for use by a single user and usually includes a keyboard and a monitor or video display terminal.

Two of the chief measures of computing power are computer memory size and processing speed. The unit of memory is a byte, which can hold one character of a text.

Google Translate:

Персональний комп'ютер (ПК) — це повноцінний мікрокомп'ютер, що базується на мікропроцесорі, невеликому напівпровідниковому кристалі, який виконує операції центрального процесора або процесора. ПК також має інші інтегральні схеми. Він призначений для використання одним користувачем і зазвичай включає клавіатуру та монітор або відеотермінал. Двома основними показниками обчислювальної потужності є розмір пам'яті комп'ютера та швидкість обробки. Одиницею пам'яті є байт, який може містити один символ тексту.

DeepL:

Персональний комп'ютер (ПК) — це повноцінний мікрокомп'ютер, в основі якого лежить мікропроцесор — невелика напівпровідникова мікросхема, що виконує операції центрального процесора або ЦП. До складу ПК також входять інші інтегральні схеми. Він призначений для використання одним користувачем і зазвичай включає в себе клавіатуру і монітор або відеотермінал. Двома основними показниками обчислювальної потужності є обсяг пам'яті комп'ютера та швидкість обробки даних. Одиницею пам'яті є байт, який може вмістити один символ тексту.

ChatGPT:

Персональний комп'ютер (ПК) — це повноцінний мікрокомп'ютер, що побудований на основі мікропроцесора — невеликої напівпровідникової мікросхеми, яка виконує операції центрального процесора (ЦП). ПК також містить інші інтегральні схеми. Він призначений для використання одним користувачем і зазвичай оснащений клавіатурою та монітором або відеотерміналом. Двома основними показниками обчислювальної потужності є обсяг пам'яті комп'ютера та швидкість обробки. Одиницею пам'яті є байт, який може зберігати один символ тексту.

Authentic translation:

Персональний комп'ютер (ПК) — це незалежний мікрокомп'ютер, дія якого базується на мікропроцесорі, тобто на невеличкій напівпровідниковій мікросхемі, що виконує функції центрального процесора. Персональний комп'ютер має й інші інтегральні схеми. Комп'ютер призначений для вживання одним користувачем і зазвичай має клавіатуру та монітор, або відео термінал.

Двома основними показниками потужності комп'ютера є обсяг пам'яті та швидкість обробки даних. Одиницею вимірювання пам'яті є байт, який відповідає одному символу тексту.

For our third comparison, we analysed a fragment from the book Translation of English Technical Literature by well-known Ukrainian translators and scholars (Chernovaty-Karaban-Omelianchuk, 2006, p. 38).

Google Translate produced a mostly accurate and readable translation but used some awkward or less precise phrasing. For instance, *мікропроцесорі, невеликому напівпровідниковому кристалі* ('small semiconductor crystal'), which is a literal but non-standard rendering of *microprocessor chip*. It also redundantly repeated *центрального процесора або процесора* ('central processor or processor'), which adds no new meaning. Overall, the translation preserved the basic meaning but leaned toward a word-for-word approach.

DeepL offered a more natural sentence structure. For example, *в основі якого лежить мікропроцесор* ('which is based on a microprocessor') sounds more idiomatic in Ukrainian. However, it also introduced slight shifts in meaning, such as translating *processing speed* as *швидкість обробки даних* ('data processing speed'), which can be clearer in context but adds a nuance not explicitly present in the original. Its use of *включає в себе* is more conversational than technical, which can be both a strength (increased naturalness) and a weakness (less formal register).

ChatGPT's translation stood out for its balance of clarity, technical accuracy, and natural Ukrainian syntax. It used precise phrases like *побудований на основі мікропроцесора* and avoided redundancy or misinterpretations. The expression *оснащений клавіатурою та монітором* was also appropriate for a technical text, maintaining a professional tone.

The authentic translation by the linguists (Chernovaty-Karaban-Omelianchuk, 2006, p. 38) remains the most adapted to specialised texts, using terms like *незалежний мікрокомп'ютер* (emphasising stand-alone capability) and *вживання одним користувачем* instead of the more direct *використання*. It also correctly rendered *байт, який відповідає одному символу тексту*, which is precise and suitable for a technical manual. However, this translation occasionally departs stylistically from the original text by adding clarifying phrases such as *тобто на невеличкій...*, which enhance reader comprehension but go beyond the literal scope of the English source.

In general, across these three parts of our analysis of varying complexity, we observed that automated translation tools together with AI tools handle technical terms with different degrees of accuracy and appropriateness depending on the context and structure of the source phrases. For simpler, single-word terms (e.g.,

Abort, Input), all tools generally provided acceptable translations, though they sometimes lacked precision in conveying the specific technical meanings. In contrast, for more complex multi-word terms and phrases (e.g., *Idle character, Letter quality printing*), tools like Google Translate and DeepL often produced literal or misleading translations, while ChatGPT consistently generated more context-aware and technically accurate results. When dealing with extended text passages, ChatGPT's translations were notably clearer and more professional, aligning more closely with the specialised terminology of the computing field. In comparison, Google Translate and DeepL tended toward awkward literal translations or overgeneralizations.

In summary, ChatGPT demonstrated superior translation quality for texts involving computer terminology. However, our investigation reaffirms that despite significant advancements in neural machine translation technologies (including Google Translate, DeepL, and ChatGPT), expert human revision remains indispensable to ensure accurate and contextually appropriate translations within specialised domain such as computing.

Additionally, we examined several widely used Computer-Assisted Translation (CAT) tools that are also effective in supporting translation tasks. CAT tools function as semi-autonomous, data-driven linguistic systems that combine computational translation models with human expertise, forming a hybrid intelligence that enhances both speed and accuracy in multilingual communication. Here is a brief overview of some key CAT tools:

- *Trados*, developed by RWS Holdings plc, is one of the most widely used CAT tools globally. It offers translation memory for reusing previously translated segments, terminology management, alignment tools, and quality assurance features. Trados is commonly employed by translation companies and is particularly well-suited for managing large-scale projects.
- *Star Transit*, developed by the STAR Group, supports multiple file formats and integrates with other translation workflow tools. Unlike many CAT tools, it saves the entire translation context rather than just individual phrases, making it especially useful for translating marketing texts where style is critical. It also provides glossary creation and management features. Star Transit offers packages suitable for both freelancers and larger enterprises (URL2; URL3).
- *Déjà Vu* is designed for professional translators, ranging from freelancers to large organisations. It supports 32 of the most commonly used file formats and offers features for working with glossaries and dictionaries. The software offers three main products: 1) *Déjà Vu X3 Professional*, featuring the DeepMiner tool, which extracts more information from translation memory databases and terminology, enabling fuzzy match

- repair and segment merging); 2) *Déjà Vu X3 Workgroup*, which supports resource and workload sharing, even with users not working in *Déjà Vu*, in real time; 3) *TEAMserver*, which supports any language combination and consolidates information from multilingual databases across different source and target language pairs (URL2; URL4).
- *Smartcat* is a full-featured CAT application that supports a broad range of document formats, translation memories, glossaries (both internal and imported), and effective handling of tags and wildcards. It integrates Lingvo dictionaries and allows users to incorporate various machine translation engines (URL1; URL4). *Smartcat* also includes a customisable quality assurance checker, adaptable to client-specific requirements.

5. Conclusions and future perspectives

Advancements in machine learning and translation automation have significantly enhanced the speed and efficiency of producing high-quality translations using AI-based tools. These systems are capable of processing large volumes of text quickly, reducing turnaround times and improving overall productivity. However, the accuracy of AI-generated translations, particularly in the domain of computer and technical terminology, remains inconsistent and is influenced by factors such as language pair, domain specificity, and text complexity.

Our analysis confirms that while modern AI-powered tools like Google Translate, DeepL, and ChatGPT demonstrate substantial progress, they still encounter challenges in rendering specialised terminology with full semantic precision. Therefore, integrating AI translation systems with expert human post-editing and using computer-assisted translation (CAT) tools is essential for achieving reliable, context-sensitive translations in the IT sector.

Looking ahead, future developments in neural architectures, context-aware models, and domain-adaptive machine learning are expected to further improve the handling of technical language. Ongoing collaboration between linguists, translators, and AI developers will be crucial in refining these systems. Ultimately, the synergy between human expertise and artificial intelligence holds the greatest promise for advancing the quality and efficiency of specialised translation in the digital age.

Література

1. Бірюков Артем 2008. *Оцінка якості машинного перекладу: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук*. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
2. Григошкіна Ярослава – Яненко Інна 2024. *Інновації в концептуальному*

- художньому перекладі: використання мовних інструментів та комп'ютерних технологій. *Закарпатські філологічні студії* 34/1: с. 168–173.
3. Дерді Емма – Сахро А. 2011. Причини низької якості науково-технічного перекладу та шляхи їх подолання. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія «Філологічні науки. Мовознавство»* 6/2: с. 34–39.
 4. Івашкевич Леся 2019. Потенціал опанування CAT-інструментів у системі підготовки сучасних перекладачів. *Молодий вчений* 66/2: с. 469–473. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-2-66-101>
 5. Карабан В'ячеслав 2004. *Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми*. Вінниця: Нова Книга.
 6. Коваленко Алла 2001. *Науково-технічний переклад*. Тернопіль: Вид-во Карп'юка.
 7. Міщенко Алла 2013. Машинний переклад у контексті сучасного науково-технічного перекладу. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: «Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов»* 73: с. 172–180.
 8. Москалюк Олена 2020. Специфіка перекладу науково-технічних текстів та особливості їх сприйняття. *Закарпатські філологічні студії* 14/2: с. 103–107.
 9. Ольховська Алла 2018. *Теоретичні і методичні засади розвитку фахової компетентності магістрів-перекладачів засобами інформаційно комунікаційних технологій: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук*. Хмельницький: Хмельницький національний університет.
 10. Плетенецька Юлія – Яковенко А. 2024. Хиби машинного перекладу (на матеріалі сучасної англомовної інтернет-публіцистики). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія* 67: с. 253–257.
 11. Рябова Катерина 2024. Теоретичні основи розмежування понять: машинний та автоматизований переклад. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика* 35(74)/4: с. 69–74.
 12. Тищенко Олена – Юхимець Світлана – Фоміна Катерина 2018. Особливості перекладу україномовної науково-технічної літератури галузі комп'ютерних технологій на англійську мову: лексичний аспект. *Науковий вісник ПНПУ ім. К. Д. Ушинського* 26: с. 121–132.
 13. Черноватий Леонід 2017. *Переклад англомовних науково-технічних текстів: енергія, природні ресурси, транспорт*. Вінниця: Нова Книга.
 14. Черноватий Леонід – Карабан В'ячеслав – Омелянчук О. 2006. *Переклад англомовної технічної літератури: навч. посіб. / за ред. Л. Черноватого, В. Карабана*. Вінниця: Нова Книга.
 15. Шевченко Вікторія 2006. *Англо-український тлумачний словник редакційно-видавничої комп'ютерної термінології*. Київ: Либідь.
 16. Юхимець Світлана 2018. Особливості перекладу науково-технічного дискурсу (на матеріалі перекладів з англійської мови українською). *Науковий вісник ПНПУ ім. К. Д. Ушинського* 27: с. 223–232.
 17. Bowker, Lynne 2002. *Computer-Aided Translation Technology: A Practical Introduction*.

- Ottawa: University of Ottawa Press. <https://doi.org/10.1353/book6554>
18. Bowker, Lynne 2023. *De-mystifying Translation. Introducing Translation to Non-translators*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003217718>
19. Bowker, Lynne – Fisher, Des 2013. Computer-aided translation. In: Gambier, Yves – van Doorslaer, Luc eds. *Handbook of Translation Studies*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 60–65.
20. Byrne, Jody 2012. *Scientific and Technical Translation Explained: A Nuts-and-Bolts Guide for Beginners*. Oxon–New York: Routledge.
21. Christensen, Tina Paulsen – Schjoldager, Anne 2010. Translation-Memory (TM) Research: What do we know and how do we know it? *HERMES – Journal of Language and Communication in Business* 23/44: pp. 89–101. <https://doi.org/10.7146/hjlc.v23i44.97268>
22. Fernández, Marcos – Pichel, Juan – Cabaleiro, José – Pena, Tomás 2016. Boosting performance of a statistical machine translation system using dynamic parallelism. *Journal of Computing Science* 13: pp. 37–48. <https://doi.org/10.1016/j.jocs.2016.01.003>
23. Foo, Jody 2012. *Computational Terminology: Exploring Bilingual and Monolingual Term Extraction*. Linköping: Linköping University, Department of Computer and Information Science.
24. Forcada, Mikel 2017. Making sense of neural machine translation. *Translation Spaces* 6/2: pp. 291–309. <https://doi.org/10.1075/ts.6.2.06for>
25. Hutchins, John 1988. Future perspectives in translation technologies. In: Vasconcellos, Muriel ed. *Technology as Translation Strategy*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 223–240. <https://doi.org/10.1075/ata.ii.39hut>
26. Khasawneh, Mohammad Ahmad Saleem – Al-Amrat, Mohammad Ghazi Raja 2023. Evaluating the role of artificial intelligence in advancing translation studies: insights from experts. *Migration Letters* 20: pp. 932–943.
27. Kostikova, Ilona – Shevchenko, Alona – Holubnych, Liudmyla – Popova, Nataliya – Budianska, Viktoriia 2019. Use of machine translation technology for understanding scientific and technical texts. *Journal of Theoretical and Applied Information Technology* 97/4: pp. 1355–1366.
28. Krüger, Ralph 2022. Some translation studies informed suggestions for further balancing methodologies for machine translation quality evaluation. *Translation Spaces* 11/2: pp. 213–233. <https://doi.org/10.1075/ts.21026.kru>
29. Lawson, Veronica 1988. A translator's map of machine translation. In: Vasconcellos, Muriel ed. *Technology as Translation Strategy*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 105–115. <https://doi.org/10.1075/ata.ii.23law>
30. Li, Panpan – Ning, Yuwen – Fang, Hongjuan 2023. Artificial intelligence translation under the influence of multimedia teaching to study English learning mode. *International Journal of Electrical Engineering & Education* 60/2: pp. 325–338. <https://doi.org/10.1177/0020720920983528>
31. Nikoulina, Vassilina – Sándor, Ágnes – Dymetman, Marc 2012. Hybrid adaptation of named entity recognition for statistical machine translation. In: *Proceedings of the Second Workshop on Applying Machine Learning Techniques to Optimise the Division of Labour in Hybrid MT*. Mumbai: The COLING 2012 Organising

- Committee, pp. 1–16.
32. Sakamoto, Akiko 2022. Translation and Technology. In: Malmkjær, Kirsten ed. *The Cambridge Handbook of Translation*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 55–74. <https://doi.org/10.1017/9781108616119.004>
 33. URL1: Інструменти контролю якості перекладу. Technolex Translation Studio. <https://technolex.com/uk/stattia/instrumenty-kontroliu-yakosti-perekla/> (Accessed: 25.06.2025).
 34. URL2: Artificial Intelligence (AI). Data Science. <https://datascience.eu/artificial-intelligence/artificial-intelligence-ai/> (Accessed: 25.06.2025).
 35. URL3: Statistical machine translation. <https://machinetranslate.org/statistical-machine-translation> (Accessed: 25.06.2025).
 36. URL4: Cambridge English Dictionary Online. Machine translation. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/machine-translation> (Accessed: 24.06.2025).
 37. URL5: Collins English Dictionary Online. Machine translation. <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/machine-translation> (Accessed: 24.06.2025).
 38. URL6: Merriam-Webster Dictionary. Machine translation. [https://www.merriam-webster.com/dictionary/machine translation](https://www.merriam-webster.com/dictionary/machine%20translation) (Accessed: 24.06.2025).
 39. Wang, Lan 2023. The impacts and challenges of artificial intelligence translation tool on translation professionals. *SHS Web of Conferences* 163: pp. 1–6. <https://doi.org/10.1051/shsconf/202316302021>

References

1. Biryukov, Artem 2008. *Otsinka yakosti mashynnoho perekladu: avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata filolohichnykh nauk* [Evaluation of Machine Translation Quality: Abstract of the Dissertation for the Degree of Candidate of Philological Sciences]. Kyiv: Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. (In Ukrainian)
2. Hryhoshkina, Yaroslava – Yanenko, Inna 2024. Innovatsii v kontseptualnomu khudozhnomu perekladi: vykorystannia movnykh instrumentiv ta kompiuternykh tekhnolohii [Innovations in conceptual literary translation: use of linguistic tools and computer technologies]. *Zakarpatski filolohichni studii* 34/1: s. 168–173. (In Ukrainian)
3. Derdi, Emma – Sakhro, A. 2011. Prychyny nyzkoi yakosti naukovo-tekhnichnoho perekladu ta shliakhy yikh podolannia [Causes of low-quality scientific and technical translation and ways to overcome them]. *Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Serii «Filolohichni nauky. Movoznavstvo»* 6/2: s. 34–39. (In Ukrainian)
4. Ivashkevych, Lesia 2019. Potentsial opanuvannia SAT-instrumentiv u systemi pidhotovky suchasnykh perekladachiv [Potential for mastering CAT tools in the system of training modern translators]. *Molodyi vchenyi* 66/2: s. 469–473. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-2-66-101> (In Ukrainian)
5. Karaban, Viacheslav 2004. *Pereklad anhliskoi naukovoï i tekhnichnoi literatury*.

- Hramatychni trudnoshchi, leksychni, terminolohichni ta zhanrovo-stylistychni problemy* [Translation of English Scientific and Technical Literature: Grammatical Difficulties, Lexical, Terminological, and Genre-Stylistic Problems]. Vinnytsia: Nova Knyha. (In Ukrainian)
6. Kovalenko, Alla 2001. *Naukovo-tekhnichnyi pereklad* [Scientific and Technical Translation]. Ternopil: Vyd-vo Karpiuka. (In Ukrainian)
 7. Mishchenko, Alla 2013. Mashynnyi pereklad u konteksti suchasnoho naukovo-tekhnichnoho perekladu [Machine translation in the context of modern scientific and technical translation]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Serii: «Romano-hermanska filolohiia. Metodyka vykladannia inozemnykh mov»* 73: s. 172–180. (In Ukrainian)
 8. Moskaliuk, Olena 2020. Spetsyfika perekladu naukovo-tekhnichnykh tekstiv ta osoblyvosti yikh spryiniattia [Specifics of scientific and technical text translation and features of their perception]. *Zakarpatski filolohichni studii* 14/2: c. 103–107. (In Ukrainian)
 9. Olkhovska, Alla 2018. *Teoretychni i metodychni zasady rozvytku fakhovoi kompetentnosti mahistriv-perekladachiv zasobamy informatsiino komunikatsiinykh tekhnolohii: dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia doktora pedahohichnykh nauk* [Theoretical and Methodological Principles of Developing Professional Competence of Master's Students in Translation Through Information and Communication Technologies: Doctoral Dissertation in Pedagogical Sciences]. Khmelnytskyi: Khmelnytskyi natsionalnyi universytet. (In Ukrainian)
 10. Pletenetska, Yuliia – Yakovenko, A. 2024. Khyby mashynnoho perekladu (na materiali suchasnoi anhlomovnoi internet-publitsystyky) [Mistakes in machine translation (based on modern English-language online journalism)]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Filolohiia* 67: c. 253–257. (In Ukrainian)
 11. Riabova, Kateryna 2024. Teoretychni osnovy rozmezhuvannia poniat: mashynnyi ta avtomatyzovanyi pereklad [Theoretical foundations for distinguishing the concepts: machine translation and computer-assisted translation]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Filolohiia. Zhurnalistyka* 35(74)/4: s. 69–74. (In Ukrainian)
 12. Tyshchenko, Olena – Yukhymets, Svitlana – Fomina, Kateryna 2018. Osoblyvosti perekladu ukrainomovnoi naukovo-tekhnichnoi literatury haluzi kompiuternykh tekhnolohii na anhliisku movu: leksychnyi aspekt [Peculiarities of translating Ukrainian scientific and technical literature in the field of computer technologies into English: lexical aspect]. *Naukovyi visnyk PNPU im. K. D. Ushynskoho* 26: s. 121–132. (In Ukrainian)
 13. Chernovaty, Leonid 2017. *Pereklad anhломovnykh naukovo-tekhnichnykh tekstiv: enerhiia, pryrodni resursy, transport* [Translation of English-Language Scientific and Technical Texts: Energy, Natural Resources, Transport]. Vinnytsia: Nova Knyha. (In Ukrainian)
 14. Chernovaty, Leonid – Karaban, Viacheslav – Omelianchuk, O. 2006. *Pereklad anhломovnoi tekhnichnoi literatury: navch. posib.* [Translation of English-Language Technical Literature: Textbook] / edited by L. Chernovaty, V. Karaban. Vinnytsia: Nova Knyha. (In Ukrainian)

15. Shevchenko, Viktoriia 2006. *Anhlo-ukrainskyi tlumachnyi slovnyk redaktsiino-vydavnychoi kompiuternoï terminolohii* [English-Ukrainian Explanatory Dictionary of Editorial and Publishing Computer Terminology]. Kyiv: Lybid. (In Ukrainian)
16. Yukhymets, Svitlana 2018. Osoblyvosti perekladu naukovo-tekhnichnoho dyskursu (na materialy perekladiv z anhliiskoi movy ukrainskoiu) [Peculiarities of scientific and technical discourse translation (based on translations from English into Ukrainian)]. *Naukovyi visnyk PNPU im. K. D. Ushynskoho* 27: c. 223–232. (In Ukrainian)
17. Bowker, Lynne 2002. *Computer-Aided Translation Technology: A Practical Introduction*. Ottawa: University of Ottawa Press. <https://doi.org/10.1353/book6554>
18. Bowker, Lynne 2023. *De-mystifying Translation. Introducing Translation to Non-translators*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003217718>
19. Bowker, Lynne – Fisher, Des 2013. Computer-aided translation. In: Gambier, Yves – van Doorslaer, Luc eds. *Handbook of Translation Studies*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 60–65.
20. Byrne, Jody 2012. *Scientific and Technical Translation Explained: A Nuts-and-Bolts Guide for Beginners*. Oxon–New York: Routledge.
21. Christensen, Tina Paulsen – Schjoldager, Anne 2010. Translation-Memory (TM) Research: What do we know and how do we know it? *HERMES – Journal of Language and Communication in Business* 23/44: pp. 89–101. <https://doi.org/10.7146/hjlc.v23i44.97268>
22. Fernández, Marcos – Pichel, Juan – Cabaleiro, José – Pena, Tomás 2016. Boosting performance of a statistical machine translation system using dynamic parallelism. *Journal of Computing Science* 13: pp. 37–48. <https://doi.org/10.1016/j.jocs.2016.01.003>
23. Foo, Jody 2012. *Computational Terminology: Exploring Bilingual and Monolingual Term Extraction*. Linköping: Linköping University, Department of Computer and Information Science.
24. Forcada, Mikel 2017. Making sense of neural machine translation. *Translation Spaces* 6/2: pp. 291–309. <https://doi.org/10.1075/ts.6.2.06for>
25. Hutchins, John 1988. Future perspectives in translation technologies. In: Vasconcellos, Muriel ed. *Technology as Translation Strategy*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 223–240. <https://doi.org/10.1075/ata.ii.39hut>
26. Khasawneh, Mohammad Ahmad Saleem – Al-Amrat, Mohammad Ghazi Raja 2023. Evaluating the role of artificial intelligence in advancing translation studies: insights from experts. *Migration Letters* 20: pp. 932–943.
27. Kostikova, Ilona – Shevchenko, Alona – Holubnycha, Liudmyla – Popova, Nataliya – Budianska, Viktoriia 2019. Use of machine translation technology for understanding scientific and technical texts. *Journal of Theoretical and Applied Information Technology* 97/4: pp. 1355–1366.
28. Krüger, Ralph 2022. Some translation studies informed suggestions for further balancing methodologies for machine translation quality evaluation. *Translation Spaces* 11/2: pp. 213–233. <https://doi.org/10.1075/ts.21026.kru>
29. Lawson, Veronica 1988. A translator's map of machine translation. In: Vasconcellos, Muriel ed. *Technology as Translation Strategy*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 105–115. <https://doi.org/10.1075/ata.ii.23law>

30. Li, Panpan – Ning, Yuwen – Fang, Hongjuan 2023. Artificial intelligence translation under the influence of multimedia teaching to study English learning mode. *International Journal of Electrical Engineering & Education* 60/2: pp. 325–338. <https://doi.org/10.1177/0020720920983528>
31. Nikoulina, Vassilina – Sándor, Ágnes – Dymetman, Marc 2012. Hybrid adaptation of named entity recognition for statistical machine translation. In: *Proceedings of the Second Workshop on Applying Machine Learning Techniques to Optimise the Division of Labour in Hybrid MT*. Mumbai: The COLING 2012 Organising Committee, pp. 1–16.
32. Sakamoto, Akiko 2022. Translation and Technology. In: Malmkjær, Kirsten ed. *The Cambridge Handbook of Translation*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 55–74. <https://doi.org/10.1017/9781108616119.004>
33. URL1: Інструменти контролю якості перекладу. Technolex Translation Studio. <https://technolex.com/uk/stattia/instrumenty-kontroliu-yakosti-perekla/> (Accessed: 25.06.2025).
34. URL2: Artificial Intelligence (AI). Data Science. <https://datascience.eu/artificial-intelligence/artificial-intelligence-ai/> (Accessed: 25.06.2025).
35. URL3: Statistical machine translation. <https://machinetranslate.org/statistical-machine-translation> (Accessed: 25.06.2025).
36. URL4: Cambridge English Dictionary Online. Machine translation. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/machine-translation> (Accessed: 24.06.2025).
37. URL5: Collins English Dictionary Online. Machine translation. <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/machine-translation> (Accessed: 24.06.2025).
38. URL6: Merriam-Webster Dictionary. Machine translation. [https://www.merriam-webster.com/dictionary/machine translation](https://www.merriam-webster.com/dictionary/machine%20translation) (Accessed: 24.06.2025).
39. Wang, Lan 2023. The impacts and challenges of artificial intelligence translation tool on translation professionals. *SHS Web of Conferences* 163: pp. 1–6. <https://doi.org/10.1051/shsconf/202316302021>

Using artificial intelligence tools for translating computer terminology

Maryna Tymchyk, candidate of pedagogical sciences. Uzhhorod National University, Department of Applied Linguistics, senior lecturer. maryna.tymchyk@uzhnu.edu.ua, ORCID: 0009-0001-9763-3378.

Natalia Drabov. Uzhhorod National University, Department of Translation Theory and Practice, senior lecturer. nataliya.drabov@uzhnu.edu.ua, ORCID: 0000-0001-7332-6309.

The emergence of artificial intelligence (AI) technologies has significantly transformed the field of translation, streamlining processes through automation and enhancing both efficiency and accuracy. As the demand for precise translation of technical texts grows, particularly in rapidly evolving fields such as computer science, AI tools have become indispensable for professional translators. This article investigates various AI-powered

solutions used in translating specialised computer terminology, focusing on different approaches to machine translation, including rule-based, statistical, and neural systems.

The analysis examines the translation of selected English computer terms, lexico-syntactic units, and a fragment of a specialised computer vocabulary text into Ukrainian, comparing the performance of widely used systems such as Google Translate, DeepL, and ChatGPT. Our comparative study highlights the respective strengths and limitations of different machine translation tools, emphasising their ability (or inability) to preserve technical accuracy and context when handling complex or domain-specific vocabulary.

The article also describes several popular AI-based computer-assisted translation (CAT) platforms, including Trados, Smartcat, Star Transit, and Déjà Vu, and outlines their specialised features designed to support translators working with technical texts.

The investigation demonstrates that despite significant advances in AI translation tools, expert human revision remains essential for achieving accurate and context-sensitive translations of computer-related texts. The article concludes by discussing current challenges and identifying open questions for further research, such as improving AI's understanding of specialised terminology, enhancing its ability to capture linguistic nuances, and optimising workflows that integrate human expertise with AI efficiency to meet the demands of computer translation in the digital age.

Keywords: *artificial intelligence, computer terminology translation, machine translation, statistical machine translation, neural machine translation, rule-based machine translation, CAT.*

Використання інструментів штучного інтелекту для перекладу комп'ютерної термінології

Тимчик Марина, кандидат педагогічних наук. Ужгородський національний університет, кафедра прикладної лінгвістики, старший викладач. maryna.tymchyk@uzhnu.edu.ua, ORCID: 0009-0001-9763-3378.

Драбов Наталія. Ужгородський національний університет, кафедра теорії і практики перекладу, старший викладач. nataliya.drabov@uzhnu.edu.ua, ORCID: 0000-0001-7332-6309.

Поява технологій штучного інтелекту (ШІ) суттєво трансформувала сферу перекладу, спрощуючи процеси завдяки автоматизації та підвищуючи як ефективність, так і точність. Із зростанням потреби у точному перекладі технічних текстів, особливо в таких швидкозмінних галузях, як комп'ютерні науки, інструменти ШІ стали незамінними для професійних перекладачів. У статті досліджено різні підходи на основі ШІ, що використовуються для перекладу спеціалізованої комп'ютерної термінології. Акцентовано увагу на різноманітних напрямках машинного перекладу, зокрема статистичний, нейронний, машинний переклад на основі правил.

Проведено аналіз перекладу вибраних англійських комп'ютерних термінів, лексико-синтаксичних одиниць та уривку тексту, що містить комп'ютерну термінологію українською мовою, із порівнянням ефективності широко

використовуваних систем, таких як Google Translate, DeepL та ChatGPT. Наш порівняльний аналіз висвітлює відповідні сильні та слабкі сторони різних інструментів машинного перекладу, підкреслюючи їхню здатність (або неспроможність) зберігати технічну точність і контекст при роботі зі складною чи вузькоспеціалізованою лексикою. У статті описано декілька популярних платформ автоматизованого перекладу (CAT) на базі штучного інтелекту, зокрема Trados, Smartcat, Star Transit та Déjà Vu, а також окреслено спеціалізовані функції, призначені для підтримки перекладачів, які працюють із фаховими текстами.

Результати дослідження демонструють, що, незважаючи на значний прогрес у розвитку інструментів машинного перекладу на основі ШІ, експертна перевірка перекладача залишається критично важливою для досягнення точних, контекстно-чутливих перекладів комп'ютерних текстів. У статті підсумовано сучасні виклики та визначено відкриті питання для подальших досліджень, такі як покращення здатності ШІ розуміти спеціалізовану термінологію, підвищення його здатності передавати мовні нюанси та оптимізація робочих процесів, що поєднують досвід перекладачів із ефективністю ШІ для задоволення потреб комп'ютерного перекладу в цифрову епоху.

Ключові слова: штучний інтелект, переклад комп'ютерної термінології, машинний переклад, статистичний машинний переклад, нейронний машинний переклад, машинний переклад на основі правил, автоматизований переклад.

Mesterséges intelligencia alapú eszközök alkalmazása a számítástechnikai terminológia fordításában

Timcsik Marina, a pedagógiai tudományok kandidátusa. Ungvári Nemzeti Egyetem, Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, adjunktus. maryna.tymchyk@uzhnu.edu.ua, ORCID: 0009-0001-9763-3378.

Drabov Natália. Ungvári Nemzeti Egyetem, Fordításelméleti és Gyakorlati Tanszék, adjunktus. nataliya.drabov@uzhnu.edu.ua, ORCID: 0000-0001-7332-6309.

A mesterséges intelligencia (MI) technológiák megjelenése jelentős mértékben átalakította a fordítástudományt, automatizálással egyszerűsítve a fordítási folyamatokat, a hatékonyság és a pontosság növelése mellett. A technikai szövegek pontos fordítása iránti igény folyamatos növekedésével – különösen az olyan gyorsan fejlődő területeken, mint a számítástechnika – az MI-alapú eszközök nélkülözhetetlenné váltak a hivatásos fordítók számára. A tanulmány különféle mesterséges intelligencia által támogatott megoldásokat vizsgál, amelyeket a számítástechnikai szakszókincs fordítására használnak, különös tekintettel a gépi fordítás különböző megközelítéseire, beleértve a szabványalapú, statisztikai és neurális gépi fordítási rendszereket.

Az elemzés az angol számítástechnikai terminusok, lexikai-szintaktikai egységek, valamint egy szakszókincsalapú szövegrész ukrán nyelvre történő fordítását vizsgálja, és összehasonlítja a széles körben használt eszközök (Google Translate, DeepL, ChatGPT) teljesítményét. Összehasonlító tanulmányunk rámutat az egyes gépi fordítóeszközök

erősségeire és korlátaira, hangsúlyozva azok technikai pontosságának és kontextusmegőrző képességének meglétét vagy hiányát az összetett, szakterületi szókincs fordításakor.

A kutatás továbbá bemutat több népszerű MI-alapú számítógépes fordítástámogató (CAT) rendszert is – köztük a Trados, Smartcat, Star Transit és Déjà Vu platformokat –, és ismerteti azokat a speciális funkciókat, amelyek a műszaki szövegekkel dolgozó fordítók munkáját támogatják.

A vizsgálat azt is megállapítja, hogy az MI-fordítóeszközök jelentős fejlődése ellenére a szakértői fordítói lektorálás továbbra is elengedhetetlen a számítástechnikai szövegek pontos, kontextushű fordításához. A tanulmány a jelenleg fennálló kihívásokkal zárul, és olyan további kutatási kérdéseket fogalmaz meg, mint a mesterséges intelligencia szakszókincs-feldolgozásának fejlesztése, a nyelvi árnyalatok felismerésének javítása, valamint a humán szakértelmet és az MI-hatékonyt ötvöző munkafolyamatok optimalizálása a digitális korszak fordítási igényeinek kielégítése érdekében.

Kulcsszavak: *mesterséges intelligencia, számítástechnikai terminológia fordítása, gépi fordítás, statisztikai gépi fordítás, neurális gépi fordítás, szabályalapú gépi fordítás, CAT.*

Черничко Степан, Берегсасі Аніко, Певсе Андрея, Вараді Крістіян

Роль і місце навчальних дисциплін «Вступ до мовознавства» та «Загальне мовознавство» у підготовці майбутніх філологів у провідних університетах світу

1. Вступ

«Вступ до мовознавства» та «Загальне мовознавство» є основними освітніми компонентами філологічної освіти, які забезпечують майбутніх фахівців фундаментальним розумінням людської мови як складної системи. Ці навчальні дисципліни виходять за межі вивчення окремих мов, зосереджуючись на універсальних принципах, що керують її структурою, функціонуванням, засвоєнням та еволюцією. Вони закладають теоретичний фундамент, необхідний для глибокого аналізу будь-якої мови, розуміння мовного різноманіття та ефективної взаємодії із сучасними мовними викликами.

Лінгвістика за своєю природою є міждисциплінарною галуззю, що органічно поєднує гуманітарні, соціальні, когнітивні та навіть комп'ютерні науки (URL4). Вона вивчає мову як культурний, соціальний та психологічний феномен, прагнучи визначити універсальні та специфічні для окремих мов риси, описати варіативність мови в різних спільнотах, процеси її засвоєння, зміни та оброблення людським мозком і комп'ютерами. Такий широкий спектр досліджень підкреслює важливість міцних знань із теоретичних основ лінгвістики та загального мовознавства для філологів, даючи змогу не лише інтерпретувати мовні явища, а й критично осмислювати їх у ширшому контексті.

Постійна актуальність курсів «Вступ до мовознавства» та «Загального мовознавства» в провідних університетах світу, незважаючи на швидку еволюцію лінгвістичних підгалузей, свідчить про глибоке розуміння базових знань, необхідних для будь-якої мовної спеціалізації. Це вказує на те, що, хоча галузь лінгвістики постійно диверсифікується, її основоположні

принципи залишаються стабільними та суттєвими. Той факт, що майже всі провідні університети світу пропонують такі курси для своїх студентів і що ці курси послідовно охоплюють основні розділи, такі як фонетика, фонологія, морфологія, синтаксис та семантика, вказує на спільне розуміння в різних академічних традиціях того, що становить незамінну основу лінгвістичних знань. Це не просто перелік фактів, а відображення незмінної педагогічної філософії в лінгвістиці, яка визнає потребу міцного фундаменту для подальшого глибокого вивчення.

2. Мета та завдання дослідження

Метою цього дослідження є комплексний аналіз ролі та змісту дисциплін «Вступ до мовознавства» та «Загальне мовознавство» в підготовці майбутніх філологів у провідних університетах світу. Для досягнення цієї мети були задекларовані завдання:

1. Визначити, чи викладається дисципліна «Загальне мовознавство» (та/або «Вступ до мовознавства») у дванадцяти обраних університетах.
2. Узагальнити основні тематичні елементи, що належать до змісту відповідних курсів.
3. Ідентифікувати найважливіші, базові підручники або навчальні посібники, рекомендовані для вивчення цієї дисципліни.
4. Провести порівняльний аналіз, виявивши спільні риси та відмінності між програмами цих університетів щодо викладання досліджуваного освітнього компонента.

Для дослідження були відібрані дванадцять університетів з рейтингу «2024 Academic Ranking of World Universities» (URL3), що представляють різноманітні лінгвістичні традиції та географічні регіони (Таблиця 1). Цей вибір дає змогу отримати репрезентативний зріз світових практик у галузі філологічної освіти.

Таблиця 1. Університети, освітні програми та навчальні плани яких аналізовано

№	Назва університетів (англійською мовою)	Країна	Офіційна веб-сторінка	Займане місце у міжнародному рейтингу (2024)
1	Harvard University	США	https://www.harvard.edu/	1
2	Stanford University	США	https://www.stanford.edu/	2

№	Назва університетів (англійською мовою)	Країна	Офіційна веб-сторінка	Займане місце у міжнародному рейтингу (2024)
3	University of Cambridge	Велика Британія	https://www.cam.ac.uk/	4
4	University of Oxford	Велика Британія	https://www.ox.ac.uk/	6
5	University of Copenhagen	Данія	https://www.ku.dk/en	32
6	Sorbonne University	Франція	https://www.sorbonne-universite.fr/en	41
7	Ludwig Maximilian University of Munich	Німеччина	https://www.lmu.de/en/	43
8	Heidelberg University	Німеччина	https://www.uni-heidelberg.de/en	50
9	Utrecht University	Нідерланди	https://www.uu.nl/en	55
10	University of Geneva	Швейцарія	https://www.unige.ch/en/	58
11	University of Szeged	Угорщина	https://u-szeged.hu/english	401-500
12	Eötvös Loránd University	Угорщина	https://www.elte.hu/en/	501-600

Серед університетів, що посідають провідні позиції в міжнародних рейтингах, ми відібрали по два заклади з США (Гарвардський університет, Стенфордський університет), Великої Британії (Кембриджський університет, Оксфордський університет) та Німеччини (Мюнхенський університет Людвіга Максиміліана, Гейдельберзький університет), а також по одному університету з Данії (Копенгагенський університет), Франції (Сорбоннський університет), Нідерландів (Утрехтський університет) і Швейцарії (Женевський університет). Оскільки наш заклад вищої освіти, Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II тісно співпрацює з угорськими університетами, до дослідження було включено також два провідні угорські університети (Сегедський університет, Університет ім. Лоранда Етвеша), які, хоча й присутні в авторитетних міжнародних рейтингах, посідають значно нижчі місця порівняно з вищезгаданими закладами вищої освіти.

3. Огляд викладання дисциплін у провідних університетах світу

Гарвардський університет (Harvard University) пропонує базові курси, що відповідають «Загальному мовознавству», зокрема «LING 10: Language» та «Ling 83: Language, Structure & Cognition». Департамент лінгвістики Гарварду є одним із найдавніших та найвизначніших лінгвістичних програм у Сполучених Штатах, що продовжує зосереджуватися як на теоретичних, так і на історичних компонентах лінгвістики (URL5).

Курс «LING 10» знайомить студентів зі звуками та звуковими моделями, словами та їхніми моделями, значенням, мовою в мозку, мовою в суспільстві та її змінами з часом, надаючи огляд більшості основних галузей лінгвістичних досліджень. Курс «Ling 83» розглядає спільні риси та принципові відмінності між майже 7000 мовами світу, їхній вплив на людську здатність до мовлення та мислення, процеси розвитку та зникнення мов, генетичну класифікацію, мовні контакти та зв'язок мови з мозком. Крім того, тут описано методи, результати та теорію лінгвістичних досліджень звукової системи та структур людської мови, взаємозв'язок між структурою та значенням, мовні універсалії та засвоєння рідної мови. Основним підручником для курсу «LING 10» є «An introduction to language», 10-те видання (Fromkin–Rodman–Hyams, 2013).

Акцент Гарварду на теоретичній та історичній лінгвістиці, поряд з її інтеграцією з когнітивною наукою через ініціативу «Mind Brain Behavior Interfaculty Initiative» (URL2), свідчить про цілісний підхід до мови як складної людської здатності. Цей підхід розглядає мову як глибоко переплетену з пізнанням та історією. Таке позиціонування виходить за рамки простого переліку тем, відображаючи фундаментальну філософську позицію щодо природи лінгвістичного дослідження. Включення як теоретичних, так і історичних компонентів, а також зв'язок з ініціативою «Розум-Мозок-Поведінка», підкреслює, що Гарвардський університет прагне не просто викладати лінгвістичні факти, а й формувати глибоке розуміння мови в її когнітивних та історичних вимірах.

Стенфордський університет (Stanford University) пропонує курс «Linguistics 1: Introduction to Linguistics» (URL1). Цей вступний курс призначений для студентів без попереднього досвіду в лінгвістиці. Курс надає огляд методів, результатів та проблем у восьми основних галузях лінгвістики: фонетика, фонологія, морфологія, синтаксис, семантика, прагматика, історична лінгвістика та соціолінгвістика. Він також розглядає когнітивну організацію мовної структури, соціальну природу використання мови, причини труднощів у вивченні мови, відмінності між мовами та стратегічне використання мови. Дисципліна також включає елементи

обчислювальної лінгвістики. Особливістю є його практичний характер, що навчає студентів вирішувати проблеми на основі наборів даних з різних мов. Метою курсу є розвиток у студентів здатності пояснювати подібності та відмінності людських мов, використовувати базову лінгвістичну термінологію, застосовувати інструменти лінгвістичного аналізу до проблем, розуміти дослідницькі питання та пояснювати зв'язок лінгвістики з ширшими застосуваннями. Основним підручником для цього курсу є «Language Files» (Dawson–Hernández– Shain eds., 2022).

Практичний та орієнтований на дані підхід Стенфорда з початкового рівня у поєднанні з використанням підручника «Language Files», який відомий своїм форматом завдань, вказує на педагогічну філософію, зосереджену на активному вирішенні проблем та емпіричному аналізі. Це відрізняє його від програм, що можуть надавати перевагу лише теоретичному викладу. Такий підхід готує студентів до практичних лінгвістичних досліджень із самого початку, розвиваючи навички аналізу та критичного мислення через безпосередню роботу з мовними даними.

Кембриджський університет (University of Cambridge) пропонує бакалаврську програму з лінгвістики (BA Hons in Linguistics), перший рік якої охоплює фундаментальні лінгвістичні підрозділи. Перший рік навчання (Part I) включає чотири основні розділи: (1) «Sounds and Words» – вступ до фонетики, фонології та морфології; (2) «Structures and Meanings» – теми, що містять інформацію про будову речень, семантику та прагматику; (3) «Language, Brains and Machines» – розгляд взаємозв'язків мови з когнітивними та обчислювальними факторами; (4) «Linguistic Variation and Change» – сучасні мовні варіанти та історичні зміни. Кембриджський університет застосовує міждисциплінарний підхід до теоретичної та прикладної лінгвістики, уникаючи некритичного дотримання певних поглядів та теорій.

Конкретний єдиний підручник не вказано, але надано розширений попередній список літератури для загального розуміння лінгвістики, що включає такі праці, як Adger (2019), Braber–Cummings–Morrish eds. (2015), Burridge–Stebbins (2016), Pereltsvaig (2012).

Компонент «Language, Brains and Machines» на першому курсі свідчить про сильну інтеграцію когнітивної науки та обчислювальної лінгвістики в програму бакалаврату Кембриджа з самого початку. Це відображає сучасне, міждисциплінарне розуміння лінгвістики як науки, що виходить за межі традиційних гуманітарних наук. Включення цього модуля як однієї з чотирьох основних дисциплін першого курсу є чітким сигналом про філософію навчальної програми, яка розглядає мову через когнітивний та

обчислювальний об'єктив, закладаючи основи для розуміння мови як складної системи, що функціонує в мозку та може бути оброблена машинами.

Оксфордський університет (University of Oxford) пропонує кваліфікацію «Linguistics with a Modern Language», яка включає компонент «General Linguistics» на першому курсі. Перший рік навчання має три компоненти: граматичний аналіз, фонетика та фонологія, а також загальна лінгвістика. Акцент робиться на впровадженні базових концепцій та методології загальної лінгвістики. Основні галузі, що вивчаються на першому курсі, включають фонетику та фонологію, морфологію, синтаксис, семантику та прагматику, психолінгвістику, соціолінгвістику, історичну лінгвістику та основи сучасної лінгвістичної думки.

Рекомендованим загальним підручником є Fromkin–Rodman–Hyams (2013). Інтеграція курсу Загальної лінгвістики у ступінь «Linguistics with a Modern Language» підкреслює традиційну силу Оксфорда у філології та історичному вивченні мови. Це свідчить про педагогічний підхід, який ґрунтує теоретичну лінгвістику на емпіричній реальності конкретних мов та їх історичного розвитку. Такий підхід сприяє глибшому розумінню мовного різноманіття та змін, забезпечуючи, що теоретичні концепції викладаються не у вакуумі, а негайно застосовуються до вивчення конкретних мов. Це структурний та філософський вибір, що відрізняє програму від тих, які можуть пропонувати лінгвістику як самостійну, більш абстрактну дисципліну.

Копенгагенський університет (University of Copenhagen) пропонує бакалаврську програму з лінгвістики (BA in Linguistics). Цей заклад вищої освіти проводить лінгвістичні дослідження, що охоплюють фонетику та фонологію, а також структуру та значення слів і речень (граматику). Бакалаврська програма охоплює лінгвістику як комплексну дослідницьку галузь, лінгвістичні дисципліни, їхні типові сфери фокусу та методи аналізу, включаючи історико-порівняльну лінгвістику з особливим акцентом на індоєвропейській мовній сім'ї. Програма також охоплює базовий граматичний та фонетичний аналіз та історію данської мови. Дослідження включають аналіз речень та невеликих текстів окремих мов, інтерв'ю з носіями мови, статистичні опитування великих текстових колекцій, порівняння явищ у сотнях мов та експерименти. Поточні дослідження також стосуються нервових, когнітивних та соціальних передумов мови, лінгвістичних змін та засвоєння першої/другої мови. Конкретний єдиний підручник для курсу «Загальне мовознавство» або його еквівалента не вказано у наданих джерелах. Однак, навчальний план для курсу «Вступ до лінгвістики» (Introduktion til lingvistik) передбачає, що викладач обирає фіксований навчальний план обсягом 500 стандартних

сторінок, розділених порівну між синхронною лінгвістикою та діяхронічно-порівняльною лінгвістикою.

Сорбоннський університет (Sorbonne University), зокрема через Université Paris Cité (яка має спільну програму з Université Sorbonne Nouvelle), пропонує «Licence Sciences du Langage» (Бакалавр мовних наук), що включає «Linguistique générale» (Загальне мовознавство).

Курс «Linguistique générale» охоплює лексикологію, семантику, історію лінгвістичних теорій та сфери мовознавства. Інші курси освітньої програми охоплюють фонетику, фонологію, морфологію, синтаксис, семантику, прагматику, історичну лінгвістику, соціолінгвістику та обчислювальну лінгвістику. Програма підкреслює різноманітність мов, варіантів та дискурсів, а також взаємозв'язок між мовою та мисленням. Для курсу «Linguistique générale» рекомендовано підручник *Le Cours de linguistique générale* Фердинанда де Соссюра (de Saussure, 1995).

Мюнхенський університет Людвіга Максиміліана (Ludwig Maximilian University of Munich, LMU) пропонує бакалаврську програму «Historische und Allgemeine Sprachwissenschaft» (HiAS) (Історична та загальна лінгвістика). Програма HiAS охоплює «Основи дослідження людської мови» (P1), «Основи історичної лінгвістики» (P2), «Основи індоєвропейської лінгвістики» (P3) та «Основи загальної та типологічної лінгвістики» (P4). Модуль P1 надає основні знання, навички та перспективи для наукового вивчення лінгвістичних даних та теорій, охоплюючи фундаментальні концепції опису та аналізу мовних даних, фонетику та інформаційну грамотність. Модуль P2 зосереджується на історії мови та змінах на всіх лінгвістичних рівнях. Модуль P4 вводить центральні питання лінгвістики, включаючи визначення мови, її походження, розташування в пізнанні, усне та писемне мовлення, типологію мов, соціальне вбудовування мови (соціолінгвістика, мова та культура), а також мову як історичний феномен. Структура програми HiAS явно поєднує історичну та загальну лінгвістику, пропонуючи унікальний підхід, який ґрунтує розуміння мови як динамічної системи на її діяхронній еволюції. Це вказує на педагогічну філософію, що підкреслює нерозривний зв'язок між структурою мови та її історичним розвитком. Такий підхід дає змогу студентам не лише вивчати сучасні мовні явища, а й розуміти, як вони формувалися протягом часу, що є критично важливим для всебічної лінгвістичної підготовки. Конкретний єдиний підручник з дисципліни «Загального мовознавства» для всієї програми не вказаний, але детальні описи модулів містять відповідну літературу.

Гейдельберзький університет (Heidelberg University) пропонує курс «Einführung in die Sprachwissenschaft» (Вступ до мовознавства). Цей курс знайомить з основами лінгвістики, охоплюючи такі ключові сфери

мовної системи, як морфологія, синтаксис, семантика, прагматика, фонетика та фонологія. Крім того, він торкається таких підгалузей лінгвістики, як психолінгвістика, корпусна лінгвістика та судова лінгвістика. Для курсу рекомендованими підручниками є Fromkin–Rodman–Hyams (2013) та Bußmann ed. (1990).

Різноманітність лінгвістичних пропозицій Гейдельберга, що включає сильний акцент на обчислювальній лінгвістиці, а також традиційні філологічні та мовні інститути, свідчить про прагматичний та орієнтований на застосування підхід до лінгвістики. Це відображає педагогічну орієнтацію, де теоретичні знання часто пов'язані з практичними застосуваннями та міждисциплінарною роботою, що відповідає сучасним вимогам галузі. Наявність кафедри обчислювальної лінгвістики та акцент на практичних застосуваннях у промисловості вказує на те, що навчальна програма цінує практичну релевантність та міждисциплінарні зв'язки.

Утрехтський університет (Utrecht University) пропонує бакалаврську програму з лінгвістики, де курс «From Language to Linguistics» вивчають на першому році навчання з акцентом на дослідження структури мови як центральної частини людського пізнання. Для курсу надаються цифрові матеріали без конкретного підручника, але в Утрехті також використовується як ресурс для самостійного вивчення рекомендовано матеріалу Fromkin, Rodman & Hyams (2013).

Структура освітньої програми першого року Утрехтського університету передбачає комплексний набір вступних курсів, що охоплюють основні лінгвістичні підгалузі, інтегровані з когнітивними та обчислювальними аспектами. Це відображає сучасний, цілісний підхід до фундаментальної лінгвістичної освіти, що готує студентів до різноманітних спеціалізацій у цій галузі. Такий підхід забезпечує широку базу знань, необхідну для розуміння мови з різних наукових перспектив.

Женевський університет (University of Geneva) пропонує підрозділ «Linguistics», який забезпечує базове навчання для бакалаврських та магістерських програм, включаючи «Linguistics 1 (Introduction to Language Sciences)». Курс «Linguistics 1» знайомить із загальними питаннями, пов'язаними з мовою та її науковим вивченням, а також з основними галузями мовного аналізу (фонологія, морфологія, синтаксис, семантика). Друга частина курсу охоплює фонетику, фонологію, основні течії лінгвістичної думки та питання походження мови/комунікації. Програма також пропонує модулі з синтаксису, семантики, прагматики та фонології. А курс «General Linguistics» охоплює фундаментальні властивості людської мови, основні рівні лінгвістичного аналізу, критерії класифікації природних мов (генеалогічні та типологічні) та історичні/сучасні мовні варіанти.

Для курсів рекомендованим підручником є класичне видання Фердинанда де Соссюра (будь-яке видання) та підручник Fasold–Connor–Linton (2014). Явне включення «Cours de linguistique générale» Фердинанда де Соссюра як одного з основних підручників демонструє сильну прихильність до класичних структуралістських засад у їхній навчальній програмі із загального мовознавства. Це є значним педагогічним вибором, що підкреслює історичні корені сучасної лінгвістичної думки. Використання праць Ф. де Соссюра як першоджерела свідчить про те, що університет прагне забезпечити студентам глибоке розуміння фундаментальних концепцій, які сформували сучасну лінгвістику, і що вони є невід’ємною частиною їхньої філологічної підготовки.

Сегедський університет (University of Szeged) пропонує бакалаврську програму з англійських та американських студій, яка включає вступні курси з лінгвістики. Бакалаврська програма містить такі прикладні дисципліни, як «Соціолінгвістика» та «Засвоєння другої мови». Загальною метою вивчення прикладної лінгвістики є надання теоретично обґрунтованого та практично орієнтованого курсу навчання та емпіричної підготовки з аналізу використання мови в контексті. Сильний акцент на прикладній лінгвістиці вказує на педагогічну спрямованість на практичне застосування лінгвістичних знань для вирішення реальних проблем (наприклад, викладання мов, мовна політика, комунікація). Це відрізняється від суто теоретичних досліджень і відображає чітку орієнтацію у філологічній підготовці. Такий підхід готує студентів до кар’єри, де лінгвістичні знання безпосередньо застосовуються в соціальних, освітніх та професійних контекстах.

В Університеті ім. Лоранда Етвеша (Eötvös Loránd University, ELTE) магістерська програма з англійських студій охоплює теоретичну та прикладну лінгвістику, включаючи такі ключові галузі, як синтаксис, фонологія та дискурс-аналіз. Бакалаврська програма з теоретичної лінгвістики включає базову підготовку (фундаментальні лінгвістичні теми, методи та проблеми), основну підготовку (фонологія, синтаксис, семантика, методи дослідження) та спеціалізовану підготовку (синтаксис, семантика, психолінгвістика, фонологія, морфологія, історична лінгвістика, нейролінгвістика, обчислювальна лінгвістика). Для загальної лінгвістики в загальному списку літератури є, серед інших, «An Introduction to Language» (Fromkin–Rodman–Hyams, 2013).

Подвійний фокус ELTE на теоретичній лінгвістиці та прикладній лінгвістиці свідчить про комплексний підхід до філологічної підготовки. Це визнає як абстрактні, фундаментальні принципи мови, так і її практичні, реальні застосування. Цей широкий підхід забезпечує студентам розуміння мови як з її внутрішньої структури, так і з її взаємодії з технологіями та суспільством.

4. Аналіз спільності та відмінностей

4.1. Спільні риси

Незважаючи на географічні та академічні відмінності, програми дисциплін «Вступ до мовознавства» та «Загальне мовознавство» у провідних університетах світу демонструють значні спільні риси, що відображають універсальне розуміння основ лінгвістичної освіти:

- **фундаментальні підгалузі:** майже всі університети охоплюють основні галузі лінгвістики: фонетику, фонологію, морфологію, синтаксис, семантику, прагматику, історичну лінгвістику та соціолінгвістику. Це відображає універсальний консенсус щодо основних будівельних блоків лінгвістичних знань, які вважаються незамінними для будь-якого майбутнього філолога;
- **міждисциплінарний підхід:** існує сильний акцент на зв'язках лінгвістики з когнітивною наукою, психологією, комп'ютерними науками та іншими гуманітарними дисциплінами. Це підкреслює визнання мови як багатогранного феномена, що вимагає різноманітних аналітичних інструментів та інтеграції знань з різних наукових галузей;
- **практична та аналітична спрямованість:** багато програм наголошують на «практичному» вирішенні проблем, аналізі даних та розвитку навичок емпіричних досліджень. Це свідчить про перехід від суто теоретичного викладу до активного залучення студентів у процес лінгвістичного дослідження;
- **загальні підручники:** деякі університети (наприклад, Гарвард, Оксфорд, Гейдельберг, Утрехт) рекомендують «An Introduction to Language» (Fromkin–Rodman–Hyams, 2013), що вказує на його широке визнання як фундаментального тексту. Це свідчить про спільну педагогічну базу в різних установах, яка забезпечує послідовність у початковій лінгвістичній освіті.

4.2. Відмінності

Незважаючи на спільні основи, програми також демонструють значні відмінності у своїх спеціалізаціях та педагогічних підходах, що відображає унікальні сильні сторони та дослідницькі пріоритети кожного університету:

- **Гарвардський університет:** сильний акцент на теоретичній та історичній лінгвістиці, інтегрований з когнітивною наукою, що відображає цілісний погляд на мову як складну людську здатність, глибоко переплетену з пізнанням та історією;

- **Стенфордський університет:** практичний, орієнтований на дані підхід з раннім залученням до обчислювальної лінгвістики, що готує студентів до емпіричного аналізу та вирішення проблем з використанням мовних даних;
- **Кембриджський університет:** інтеграція компонента «Language, Brains and Machines» з першого року навчання, що відображає сучасну наукову перспективу та міждисциплінарне розуміння лінгвістики;
- **Оксфордський університет:** глибока інтеграція загального мовознавства з вивченням сучасних мов, підкреслюючи філологічний та історичний контекст, що ґрунтує теоретичну лінгвістику на емпіричній реальності конкретних мов;
- **Копенгагенський університет:** структурований перехід від широкого фундаменту до спеціалізації (функціонально-когнітивна або індоевропейська лінгвістика), забезпечуючи всебічну лінгвістичну базу перед поглибленим вивченням;
- **Сорбоннський університет:** міждисциплінарна основа з подальшою спеціалізацією, включаючи сильне класичне структуралістське обґрунтування через використання праць Ф. де Соссюра як основного підручника;
- **Мюнхенський університет Людвіга Максиміліана:** явне поєднання історичної та загальної лінгвістики, що підкреслює діахронну еволюцію мови як динамічної системи;
- **Гейдельберзький університет:** сильний практичний та орієнтований на застосування підхід, особливо в обчислювальній лінгвістиці та викладанні мови, що відображає зв'язок теоретичних знань з реальними проблемами.
- **Утрехтський університет:** комплексна навчальна програма першого року, що інтегрує основні лінгвістичні підгалузі з когнітивними та обчислювальними аспектами, забезпечуючи сучасний, цілісний підхід до фундаментальної освіти;
- **Женевський університет:** явне включення «Cours de linguistique générale» Ф. де Соссюра (de Saussure, 1995) як основного підручника, що демонструє сильну прихильність до класичних структуралістських засад у навчальній програмі із загального мовознавства;
- **Сегедський університет:** сильний акцент на прикладній лінгвістиці, що готує студентів до практичного застосування лінгвістичних знань у викладанні мови, політиці та інших сферах;
- **Університет ім. Лоранда Етвеша:** подвійний фокус як на теоретичній, так і на прикладній лінгвістиці, з інтеграцією сучасної обчислювальної лінгвістики, що вказує на всебічний та прогресивний підхід.

5. Висновки

Аналіз програм провідних університетів світу виявив кілька ключових аспектів щодо ролі та місця дисциплін «Вступ до мовознавства» та «Загальне мовознавство» у підготовці майбутніх філологів:

- **фундаментальна та універсальна роль:** дисципліни «Вступ до мовознавства» та «Загальне мовознавство» відіграють вирішальну та послідовно визнану роль у філологічній підготовці в провідних університетах світу. Це свідчить про її незамінність як основи для будь-якої спеціалізації у галузі мови;
- **ядро тематичних елементів:** існує чіткий консенсус щодо основного набору тематичних елементів, які формують універсальний фундамент лінгвістичних знань. До них належать фонетика, фонологія, морфологія, синтаксис, семантика, прагматика, історична лінгвістика та соціолінгвістика;
- **різноманіття педагогічних філософій:** поза цими спільними рисами, університети демонструють відмінні педагогічні філософії та акценти на спеціалізації. Ці відмінності формуються історичними сильними сторонами закладів, їхніми дослідницькими пріоритетами та новими тенденціями в лінгвістиці, такими як обчислювальна лінгвістика та когнітивна наука;
- **поширеність базових підручників:** широке використання певних фундаментальних підручників, таких як «An Introduction to Language» (Fromkin–Rodman–Hyams, 2013) вказує на спільне розуміння основного вступного матеріалу, що забезпечує певну стандартизацію на початковому етапі навчання;
- **міждисциплінарний характер:** міждисциплінарна природа лінгвістики універсально визнана та інтегрована в навчальні програми, що дозволяє поєднувати гуманітарні науки з точними та природничими, створюючи всебічне розуміння мови.

6. Рекомендації для підготовки майбутніх філологів в Україні

З огляду на виявлені світові тенденції та практики, для вдосконалення підготовки майбутніх філологів в Україні пропонуємо:

- **зміцнення фундаментальних основ:** необхідно забезпечити, щоб українські філологічні програми надавали надійний та всебічний вступ до всіх основних галузей загального мовознавства, відображаючи глибину, що спостерігається у провідних міжнародних установах. Це створить міцний теоретичний фундамент для подальшого навчання;

- **інтеграцію міждисциплінарних підходів:** активно впроваджувати елементи когнітивної науки, психолінгвістики та обчислювальної лінгвістики до навчальних програм із загального мовознавства. Це дозволить краще підготувати студентів до сучасних лінгвістичних досліджень та застосувань, що є критично важливим у цифрову епоху;
- **акцент на практичних навичках:** розробляти «практичні» курси з компонентами аналізу даних та вирішення проблем, відходячи від суто теоретичного викладу. Це підвищить аналітичні та емпіричні дослідницькі можливості студентів, зробивши їх більш конкурентоспроможними на ринку праці;
- **оновлення навчальних матеріалів:** регулярно переглядати та оновлювати рекомендовані підручники та списки літератури, включаючи сучасні фундаментальні тексти та результати досліджень. Це забезпечить актуальність знань та відповідність світовим науковим досягненням;
- **розвиток спеціалізацій:** зберігаючи міцну загальну основу, заохочувати розвиток спеціалізованих напрямків у філології, які відповідають новим глобальним тенденціям у лінгвістиці (наприклад, цифрові гуманітарні науки, мовні технології, прикладна лінгвістика для конкретних суспільних потреб);
- **порівняльний аналіз та адаптація:** постійно відстежувати та адаптувати найкращі практики провідних світових університетів, враховуючи специфічний освітній контекст та потреби України, зокрема у таких сферах, як міжмовні контакти, білінгвізм та соціолінгвістика, що є особливо актуальними для українського суспільства.

Література

1. Adger, David 2019. *Language Unlimited: The Science Behind Our Most Creative Power*. Oxford: Oxford University Press.
2. Braber, Natalie – Cummings, Louise – Morrish, Liz eds. 2015. *Exploring Language and Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Burridge, Kate – Stebbins, Tonya N. 2016. *For the Love of Language: An Introduction to Linguistics*. Melbourne, Australia: Cambridge University Press.
4. Bußmann, Hadumod ed. 1990. *Lexikon der Sprachwissenschaft*. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag.
5. Dawson, Hope – Hernández, Antonio – Shain, Cory eds. 2022. *Language Files: Materials for an Introduction to Language and Linguistics (Thirteenth Edition)*. Columbus, OH: Ohio State University Press.
6. de Saussure, Ferdinand 1995. *Cours de linguistique générale*. Paris: Payot.

7. Fasold, Ralph – Connor-Linton, Jeff eds. 2014. *An Introduction to Language and Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
8. Fromkin, Victoria – Rodman, Robert – Hyams, Nina 2013. *An Introduction to Language (Tenth Edition)*. Boston, MA: Cengage Learning.
9. Pereltsvaig, Asya 2012. *Languages of the World: An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
10. URL1: Eckert, Penny – Sag, Ivan A. 2011. *Linguistics 1: Introduction to Linguistics*. <https://web.stanford.edu/class/linguist1/> (Accessed: 28.07.2025).
11. URL2: Harvard University. *Mind Brain Behavior Interfaculty Initiative*. <https://mbb.harvard.edu/> (Accessed: 28.07.2025).
12. URL3: Shanghai Ranking 2024. *Academic Ranking of World Universities in 2024*. <https://www.shanghairanking.com/rankings/arwu/2024> (Accessed: 28.07.2025).
13. URL4: Stanford University 2024. *Linguistics Department Overview*. <https://bulletin.stanford.edu/departments/LINGUISTIC/overview> (Accessed: 11.07.2025).
14. URL5: Szczegieliński, Adam 2014. *Introduction to Linguistics (Syllabus)*. https://scholar.harvard.edu/files/adam/files/syllabus_introduction_to_linguistics_jumbo.pdf (Accessed: 28.07.2025).

References

1. Adger, David 2019. *Language Unlimited: The Science Behind Our Most Creative Power*. Oxford: Oxford University Press.
2. Braber, Natalie – Cummings, Louise – Morrish, Liz eds. 2015. *Exploring Language and Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Burridge, Kate – Stebbins, Tonya N. 2016. *For the Love of Language: An Introduction to Linguistics*. Melbourne, Australia: Cambridge University Press.
4. Bußmann, Hadumod ed. 1990. *Lexikon der Sprachwissenschaft* [Dictionary of Language and Linguistics]. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag. (In German)
5. Dawson, Hope – Hernández, Antonio – Shain, Cory eds. 2022. *Language Files: Materials for an Introduction to Language and Linguistics (Thirteenth Edition)*. Columbus, OH: Ohio State University Press.
6. de Saussure, Ferdinand 1995. *Cours de linguistique générale* [Course in General Linguistics]. Paris: Payot. (In French)
7. Fasold, Ralph – Connor-Linton, Jeff eds. 2014. *An Introduction to Language and Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
8. Fromkin, Victoria – Rodman, Robert – Hyams, Nina 2013. *An Introduction to Language (Tenth Edition)*. Boston, MA: Cengage Learning.
9. Pereltsvaig, Asya 2012. *Languages of the World: An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
10. URL1: Eckert, Penny – Sag, Ivan A. 2011. *Linguistics 1: Introduction to Linguistics*. <https://web.stanford.edu/class/linguist1/> (Accessed: 28.07.2025).
11. URL2: Harvard University. *Mind Brain Behavior Interfaculty Initiative*. <https://mbb.harvard.edu/> (Accessed: 28.07.2025).

12. URL3: Shanghai Ranking 2024. *Academic Ranking of World Universities in 2024*. <https://www.shanghairanking.com/rankings/arwu/2024> (Accessed: 28.07.2025).
13. URL4: Stanford University 2024. *Linguistics Department Overview*. <https://bulletin.stanford.edu/departments/LINGUISTIC/overview> (Accessed: 11.07.2025).
14. URL5: Szczegielniak, Adam 2014. *Introduction to Linguistics (Syllabus)*. https://scholar.harvard.edu/files/adam/files/syllabus_introduction_to_linguistics_jumbo.pdf (Accessed: 28.07.2025).

**Роль і місце навчальних дисциплін «Вступ до мовознавства»
та «Загальне мовознавство» у підготовці майбутніх філологів
у провідних університетах світу**

Черничко Степан, доктор наук з галузі мовознавства, професор. Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, кафедра філології, професор; Університет Паннонії, Інститут угорської та прикладної лінгвістики, професор. csernicsko.istvan@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0003-4512-988X.

Берегсасі Аніко, доктор з гуманітарних наук. Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, кафедра філології, професор. beregszaszi.aniko@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0001-6860-7579.

Певсе Андрея, кандидат педагогічних наук, доцент. Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, кафедра філології, доцент. Ніредьгазький університет, Інститут мовознавства та літератури, доцент. revse.andrea@kmf.org.ua ORCID: 0000-0002-0564-2307.

Вараді Крістіян. Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, кафедра філології, викладач-стажист. Університет Паннонії, Докторська школа багатомовності, здобувач ступеня доктора філософії. varadi.krisztian@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0001-7554-4158.

У статті подано порівняльний аналіз ролі та значення курсів «Introduction to Linguistics» («Вступ до мовознавства») і «General Linguistics» («Загальне мовознавство») у підготовці майбутніх філологів у дванадцяти провідних університетах світу, визначених за рейтингом Academic Ranking of World Universities 2024. Дослідження охоплює інформацію про доступність цих курсів, їхні основні тематичні модулі, рекомендовані підручники й навчальні матеріали, а також ідентифікацію як спільних рис, так і ключових відмінностей між обраними програмами. Встановлено, що курси «Introduction to Linguistics» і «General Linguistics» становлять фундаментальні освітні компоненти філологічної підготовки, охоплюючи базові лінгвістичні розділи: фонетика, фонологія, морфологія, синтаксис, семантика, прагматика, історична лінгвістика та соціолінгвістика. Відбірні університети демонструють різноманітні педагогічні підходи — від теоретично орієнтованих концепцій, які базуються на абстрактних моделях, до практично спрямованих модулів, що часто інтегрують емпіричні дані, корпусно орієнтований аналіз та мультилінгвістичні перспективи, включаючи когнітивний і

соціальний аспекти мовознавства. Результати дослідження створюють надійну основу для розробки рекомендацій щодо удосконалення підготовки філологів — зокрема в Україні — з метою відповідності сучасним світовим стандартам і викликам. Порівняльна форма подачі матеріалу висвітлює, як відрізняються структура курсів, послідовність навчальних тем та обрання навчальних ресурсів між установами, підкреслюючи як передові практики, так і напрями для покращення. Зокрема, інтеграція інтерактивних навчальних модулів, цифрових платформ та спрямованих на студента методик стала інноваційною тенденцією серед кількох програм із високим рейтингом. Результати аналізу дають змогу дійти висновку, що підтримання балансу між ґрунтовною теоретичною освітою та дослідницькими (експериментальними) елементами навчання є вирішальним для формування всебічно підготовлених філологів, здатних адаптуватися до мінливих академічних вимог і сприяти міжнародній науковій співпраці.

Ключові слова: *вступ до мовознавства, загальне мовознавство, підготовка філологів, міждисциплінарний підхід, провідні університети.*

The role and significance of the courses “Introduction to Linguistics” and “General Linguistics” in the training of future philologists at leading universities worldwide

István Csernicskó, doctor of sciences in linguistics, professor. Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Department of Philology, full professor; University of Pannonia, Institute for Hungarian and Applied Linguistics, full professor. csernicsko.istvan@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0003-4512-988X.

Anikó Beregszászi, habilitated doctor. Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Department of Philology, full professor. beregszaszi.aniko@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0001-6860-7579.

Andrea Pősze, candidate of pedagogical sciences, associate professor. Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Department of Philology, associate professor. University of Nyíregyháza, Institute of Linguistics and Literature, associate professor. pevse.andrea@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-0564-2307.

Krisztián Váradi. Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Department of Philology, trainee lecturer. University of Pannonia, Multilingualism Doctoral School, PhD student. varadi.krisztian@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0001-7554-4158.

The article presents a comparative analysis of the role and significance of the courses *Introduction to Linguistics* and *General Linguistics* in the training of future philologists at twelve leading universities worldwide, as identified by the Academic Ranking of World Universities 2024. The study examines the availability of these courses, their core thematic components, recommended textbooks and teaching materials, while also identifying commonalities and key differences across the selected programmes. It was found that

Introduction to Linguistics and *General Linguistics* constitute fundamental educational components of philological training, encompassing essential areas such as phonetics, phonology, morphology, syntax, semantics, pragmatics, historical linguistics, and sociolinguistics. The leading universities included in the sample demonstrate a variety of pedagogical approaches, ranging from highly theoretical frameworks to practically oriented models, frequently integrating diverse aspects of language study, including empirical data, corpus-based analysis, and multidisciplinary perspectives that draw on cognitive and social dimensions of language. The findings provide a solid basis for developing recommendations aimed at improving the training of philologists – particularly in Ukraine – with the goal of aligning with contemporary global standards and challenges. The comparative format highlights variations in course structures, curricular sequencing, and resource selection across institutions, emphasising both best practices and areas for enhancement. Notably, the integration of interactive learning modules, digital platforms, and student-centred activities emerged as an innovative trend among several top-rated programmes. The article concludes that maintaining a balance between rigorous theoretical instruction and experiential learning is vital for producing well-rounded philologists capable of meeting evolving scholarly demands and fostering international academic collaboration.

Keywords: *Introduction to Linguistics, General Linguistics, training of philologists, interdisciplinary approach, leading universities.*

A „Bevezetés a nyelvtudományba” és az „Általános nyelvészet” kurzusok szerepe és helye a jövőbeli filológusok képzésében a világ vezető egyetemén

Csernicskó István, a nyelvtudományok doktora, professzor. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék, professzor; Pannon Egyetem, Magyar és Alkalmazott Nyelvtudományi Intézet, egyetemi tanár. csernicsko.istvan@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0003-4512-988X.

Beregszászi Anikó, habilitált doktor. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék, professzor. beregszaszi.aniko@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0001-6860-7579.

Pösze Andrea, a pedagógiai tudományok kandidátusa, docens. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék, docens. Nyíregyházi Egyetem, Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, főiskolai docens. pevse.andrea@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-0564-2307.

Váradi Krisztián. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék, oktató gyakornok. Pannon Egyetem, Többnyelvűségi Nyelvtudományi Doktori Iskola, PhD-hallgató. varadi.krisztian@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0001-7554-4158.

A tanulmány összehasonlító elemzést nyújt a Bevezetés a nyelvtudományba (*Introduction to Linguistics*) és az Általános nyelvészet (*General Linguistics*) kurzusok szerepéről és jelentőségéről a jövőbeli filológusok képzésében, világszerte működő tizenkét vezető egyetemen, amelyeket az Academic Ranking of World Universities 2024 listája alapján válogattunk ki. A kutatás feltérképezi ezen kurzusok elérhetőségét, főbb tematikus

elemeit, javasolt tankönyveit és oktatási anyagait, továbbá azonosítja a közös vonásokat és az eltéréseket a vizsgált programok között. A vizsgálat rávilágított, hogy a Bevezetés a nyelvtudományba és az Általános nyelvészet a filológusképzés alapvető pedagógiai összetevői, amelyek lefedik a fonetika, fonológia, morfológia, szintaxis, szemantika, pragmatika, történeti nyelvészet és szociolingvisztika kulcsfontosságú területeit. A mintában szereplő kiemelkedő egyetemek pedagógiai megközelítésükben széles skálát mutatnak: az erőteljesen elméleti keretrendszerektől (pl. strukturális, generatív nyelvészeti irányzatok) egészen a gyakorlatorientált programokig, gyakran integrálva a nyelvek tanulmányozásának különböző aspektusait – empirikus adatokat, korpuszalapú elemzést és multidiszciplináris perspektívákat, amelyek a nyelv kognitív és társadalmi dimenzióit is bevonják (pl. pszicholingvisztika, társasnyelvészet). A kutatás eredményei megbízható alapot szolgáltatnak a filológusképzés fejlesztésére vonatkozó javaslatok kidolgozásához, különösen Ukrajnában, azzal a céllal, hogy az egyetemek megfeleljenek a modern világ kihívásainak. Az összehasonlítás különösen azt hangsúlyozza, hogy miként változik az intézmények között a kurzusok szerkezete, a tantervi sorrend, valamint a tananyag és szakirodalmi források kiválasztása, kiemelve a jó gyakorlatokat és a fejlesztendő területeket. Különösen kiemelkedő innováció az interaktív tanulási modulok, digitális platformok és a hallgatóközpontú tevékenységek beépítése több képzési programba. A tanulmány egyik fő következtetése, hogy a széles körű elméleti oktatás és tapasztalati tanulási elemek egyensúlya elengedhetetlen ahhoz, hogy jól felkészült filológusokat képezzünk – olyan szakembereket, akik képesek alkalmazkodni a folyamatosan változó tudományos követelményekhez, és elősegítik a nemzetközi akadémiai együttműködéseket.

Kulcsszavak: *bevezetés a nyelvtudományba, általános nyelvészet, filológusképzés, interdiszciplináris megközelítés, vezető egyetemek.*

Fábián Márta, Huszti Ilona, Bárány Béla

Az ukrán nyelv hatása a kárpátaljai magyar pedagógiai szaknyelvre

1. Bevezetés

Mivel a világ nyelvei nem elszigetelten léteznek, hanem kölcsönös kapcsolatban állnak egymással, folyamatosan hatnak is egymásra. Kétnyelvű vagy kisebbségi környezetben ez a kölcsönhatás különösen felerősödhet. Egy adott terület nyelvi környezetének kialakulását pedig számos tényező befolyásolhatja. Crystal (1998, 459. o.) a többnyelvűség kialakulásának okait a népek saját választásának eredményére, illetve külső körülmények kényszerítő hatására vezeti vissza. Ezen okok között említi a politikát, vallást, kultúrát, oktatást, gazdaságot és természeti csapásokat. A kárpátaljai magyarság esetében a nyelvi környezetet már egy évszázada politikai döntések határozzák meg. A lakosság a saját fennmaradása érdekében kénytelen újabb és újabb nyelveket megtanulni, melyek óhatatlanul is hatással vannak a helyi nyelvhasználatra. „A kétnyelvűség körülményei közt élő külföldi magyarok nyelvhasználatának sajátos vonásai ... azt mutatják, hogy a két nyelvi rendszer az állandó érintkezésben könnyen egymásba fonódik” (NyKk. I, 1983–1985, idézi Lanstyák, 2014, 111. o.).

Az 1990-es években megkezdődött a Kárpát-medencei magyar nyelvvaltozatok szociolingvisztikai vizsgálata, azonban a kárpátaljai magyar szaknyelvekről még mindig meglehetősen keveset tudunk. Csernicskó (2004) szerint ezekre a szaknyelvekre jóval erőteljesebben hat a másodnyelv, mint magukra a nyelvjárásokra. Györke (1991) meglátása szerint ennek háttérében az áll, hogy a szakképzés nem magyar nyelven folyik, ezért a szakemberek nem sajátítják el anyanyelvükön az adott szakterület szakkifejezéseit. Emiatt gyakran még a magyar domináns beszélők számára is nehézséget okoz a magyar nyelvű szakkifejezések használata.

A szaknyelvvel kapcsolatban különbséget kell tenni azok írott és beszélt változata között. Erről Csernicskó így vélekedett 2004-ben: „Írott szaknyelve Kárpátalján szinte csak a humán tudományoknak van, más területeken elvétve írnak magyarul szakmai szöveget. Az írott szaknyelvekben jóval kisebb mértékben jelentkeznek a

kontaktushatások, mint a beszélt szaknyelvben, illetve jellegük is részben más. Az írott szaknyelvekben ritkán fordulnak elő közvetlen kölcsönszavak, nincs kódváltás. A szaknyelvek szóbeli használatakor azonban gyakori, hogy közvetlen kölcsönszavakat használnak, s kódváltás is előfordulhat” (Csernicskó, 2004, 62. o.).

Szoták (2021, 404. o.) megfogalmazta, hogy „az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása, majd a trianoni békediktátum után a környező államok oktatási rendszerével párhuzamosan az oktatás szaknyelve is különfejlődött. Ez a történelmi változás már eleve strukturális és terminológiai bőséget eredményezett, ugyanakkor a 20–21. századi folyamatos szakpolitikai reformok ezt a folyamatot tovább erősítették. A változás során új kifejezések, szakszavak, terminusok keletkeztek nemcsak hazánkban, hanem a környező országokban is.” Ez történt Kárpátalján is, ahol 1991-ig először az orosz, majd a Szovjetunió felbomlása után az ukrán nyelv volt hatással a magyar szaknyelv fejlődésére.

Jelen tanulmányunk célja, hogy megvizsgáljuk a kárpátaljai magyar pedagógiai szaknyelv írott és szóbeli változatát, nyelvhasználati sajátosságait, a pedagógusok szóbeli nyelvhasználatában előforduló kölcsönszavakat. A szaknyelvek jellegzetességei leginkább a szókészletben figyelhetők meg, lehetnek azonban jellegzetes nyelvtani szerkezetek és a szövegek szerkezete is eltérhet a köznyelvtől. Ezek vizsgálatát nem tűztük ki célul, így elsősorban lexikai jelenségek megfigyelésével foglalkozunk. Munkánk leginkább résztvevő (emikus) megfigyelésen és sajtóban megjelent pedagógiai témájú írások tanulmányozásán alapszik. A helyi magyar nyelvű szaklapban ('Közoktatás' – a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség lapja) és két magyar nyelvű helyi közéleti hetilapban ('Kárpátalja' és 'Kárpátinfo') publikált írásokat vizsgáltuk.

2. A szakmai kommunikáció és a szaknyelv

Típusai szerint a szakmai kommunikáció történhet személyek között, szervezetek között és kultúrák között (Kurtán, 2003). Jelen esetben szervezetek és személyek közötti szakmai kommunikáció körülményeit vizsgáljuk. A szervezetek kifelé irányuló kommunikációja a társadalmi környezetükkel az írott médiában figyelhető meg, így az általunk vizsgált pedagógiai szaknyelv írott változatában nyomon tudjuk követni az interferencia-jelenségeket. A személyek közötti szakmai kommunikáció a szakmai beszélőközösségekben figyelhető meg. A szaknyelv beszélt változatának jelenségeit vizsgálhatjuk ezekben a közösségekben. „A beszélőközösségre az jellemző, hogy tagjai a beszéd létrehozására és értelmezésére szolgáló szabályokra vonatkozó tudás tekintetében nem különböznek egymástól”, azaz közösen birtokolnak valamilyen tudást (Kurtán, 2003, 30. o.).

2024 tavaszán egy új kutatási projekt vette kezdetét a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat irányításával, amelynek során a kárpátaljai Hodinka Antal

Nyelvészeti Kutatóközpont munkatársai egy szakszótár összeállításán dolgoznak, amely oktatási, adminisztratív és jogi terminológiát tartalmaz magyarul és ukránul (Hires-László-Várad, 2025). Az előkészületben lévő szótárban azok a terminusok is helyet kapnak, amelyek régió-specifikusak, vagyis használatuk kifejezetten csak a kárpátaljai magyar pedagógiai szaknyelvre jellemző. Tanulmányunkban mi is ezekkel a lexikai elemekkel kívánunk foglalkozni.

Elsősorban a tanintézmények típusaira vonatkozó, az írott és beszélt nyelvben egyaránt használatos szavak pontos jelentését határoljuk körül (ld. 1. táblázat). Az 1991-es Oktatási Törvény az általános és középiskola mellett más típusú középszintű oktatási intézmények működését is engedélyezte. A teljes középszintű képzést a harmadik¹ fokozatú iskola elvégzése jelentette Ukrajnában.

1. táblázat. A vizsgálat során elemzett szakszavak

Kárpátaljai magyar terminus	Ukrán terminus	Jelentés
<i>Elemi iskola</i>	<i>початкова школа;</i> ejtsd: <i>pocsátková skolá</i>	1–4. osztály (6–10 éves korúak számára)
<i>Gimnázium</i>	<i>гімназія,</i> ejtsd: <i>himnázijá</i>	2021 előtt: 5–11. osztály (10–17 évesek számára) – középfokú végzettséget biztosító intézmény; 2021 után: 1–9. osztály (6–15 évesek számára) – a korábbi általános iskola megfelelője
<i>Gyűlés</i>	<i>збір,</i> ejtsd: <i>zbir</i>	tanári értekezlet
<i>Igazgatói gyűlés</i>	<i>збори директорів,</i> ejtsd: <i>zbori direktoriv</i>	igazgatói értekezlet
<i>Informatika</i>	<i>інформатика,</i> ejtsd: <i>informátéká</i>	számítástechnika
<i>Internátus</i>	<i>школа-інтернат,</i> ejtsd: <i>skolá internát</i>	diákotthon, bentlakásos iskola
<i>Kabinet</i>	<i>кабінет,</i> ejtsd: <i>kábinet</i>	1. iskolai szaktanterem; 2. módszertani részleg
<i>Kategória</i>	<i>категорія,</i> ejtsd: <i>kátehorijá</i>	tanárok minősítési szintje/fokozata

¹ A 2021 előtt érvényben lévő iskolai fokozattípusok a közoktatásban: I. fokozat – elemi iskola, 1–4. osztály (6–10 éves korosztály); II. fokozat – általános iskola, 5–9. osztály (10–15 éves korosztály); III. fokozat – középiskola 10–11. osztály (15–17 éves korosztály).

Kárpátaljai magyar terminus	Ukrán terminus	Jelentés
Külső független tesztelés (ZNO)	зовнішнє незалежне оцінювання, ejtsd: zovnyisnye nezálezsne ocinyuvánnjá; ЗНО, ejtsd: zno/ze-en-ó	(új) emelt szintű érettségi és felvételi vizsgának megfelelő külső független értékelés ²
Kurzus	курси (підвищення кваліфікації педагогічних кадрів), ejtsd: kurszi (pidvéscsennyá kválifikácii pedáhohicsnéh kádriv)	(tanártovábbképző) tanfolyam
Líceum	лицей, ejtsd: licej	középiskolai osztályokból álló oktatási intézmény ³
Módszerész	методист, ejtsd: metodiszt	módszertani szaktanácsadó
Napló	1. щоденник, ejtsd: scsodennék; 2. журнал, ejtsd: zszurnál	1. ellenőrző; 2. osztálykönyv
Nemzeti Multidiszciplináris Teszt (NMT)	національний мультидисциплінарний тест, ejtsd: nácionálnénj multidisziplinárnénj test; HMT, ejtsd: en-em-te	az orosz–ukrán háború kitörését követően az érettségi vizsga megfelelője; egy több tantárgyból álló, számítógépes teszt, amely a korábbi külső független tesztelést (ZNO) váltotta fel ⁴
Nyílt óra	відкритий урок, ejtsd: vidkrétéj urok	bemutató óra, bemutató tanítás
Pedagógus-továbbképző Intézet, ill. Megyei Továbbképző Intézet	Інститут удосконалення вчителів, ejtsd: insztitut udoszkonálennyá vcsételiv; hivatalosan: Закарпатський інститут післядипломної педагогічної освіти, ejtsd: zákárpátszkij insztitut pizslyádiplojnoji pedáhohicsnoji oszviti	Kárpátaljai Posztgraduális Pedagógiai Képzési Intézet
Profti	професійно-технічне училище, ejtsd: profeszizjno tehnyicsne ucsiliscse	szakiskola vagy szakképző iskola

² URL₁³ URL₁⁴ URL₁

Kárpátaljai magyar terminus	Ukrán terminus	Jelentés
Szertifikát	сертифікат, ejtsd: <i>szertifikát</i>	továbbképző tanfolyam elvégzését igazoló tanúsítvány
Szervezőpedagógus, ill. organizátor	організатор, ejtsd: <i>orhányizátor</i>	feladatkörébe tartozik pl. a különböző iskolai rendezvények megszervezése, lebonyolítása
Tanügyi osztály, oktatási osztály	відділ освіти, ejtsd: <i>vidgyil oszviti</i>	állami oktatási hivatal
Technikum	технікум, ejtsd: <i>tehnyikum</i>	szakközépiskola
Új Ukrán Iskola (NUS)	Нова українська школа, ejtsd: <i>nová ukrájinszká skolá</i> ; НУШ, ejtsd: <i>nus</i>	2018-ban indult projekt az oktatási rendszer megreformálására

Forrás: Saját szerkesztés

2021-ig a következő iskolatípusok működtek Kárpátalján:

1) **Gimnázium** (гімназія) – humán szakirányú, II–III. fokozatú, 10–18 éves korosztálynak nyolcéves képzést biztosító tehetséggondozó intézmény. Közép- és Kelet-Európa országaiban (Bulgária, Szlovénia, Litvánia, Magyarország) egyaránt működnek hasonló jellegű tanintézmények, azzal a különbséggel, hogy a legtöbb országban a gimnáziumok négyéves képzést biztosítanak, Magyarországon hat- és nyolcéves képzést biztosító gimnáziumok is funkcionálnak (EGE, 2005).

2) **Líceum** (ліцей) – III. fokozatú, három évfolyamos, természettudományi, technikai szakirányú képzést nyújtó tehetséggondozó, nem állami intézmény. Egyházi kezdeményezésre a rendszerváltás után jelentek meg, négy tanintézmény nyújtott középfokú és szakirányú képzést 16–18 éves tanulóknak. Ezt az intézménytípust a *Magyar értelmező kéziszótár* (Pusztai szerk., 2003) elavult szónak minősíti, mivel Magyarországon csak a 18. századtól 1945-ig léteztek ilyen típusú intézmények. Közös vonásuk a jelenlegi és a múlt századokban létesített intézményeknek az, hogy egyházi fenntartású iskolákról van szó. Az erdélyi magyar nyelvben a gimnáziumnak megfelelő középiskolát jelent. A *Pedagógiai lexikon* (1978) a pécsi és az egri katolikus líceumokat említi, mint nem állami oktatást végző intézményeket, illetve kiemeli a soproni és pozsonyi evangélikus gimnáziumi, teológiai, jogi és tanítóképzést adó intézményegyüttest. Jelenleg az európai országok közül Olaszországban, Lengyelországban és Romániában vannak hasonló nevű és típusú tanintézmények. Míg Lengyelországban két-, három- és négyéves képzést, addig Romániában és Olaszországban négy- és öt éves képzést biztosítanak a 14–18/19 éves középiskolásoknak (EGE, 2005).

3) **Internátus** (*школа-інтернат*) – hátrányos helyzetű gyerekek számára létrehozott I-III. fokozatú (6–18 éves korosztály) bentlakásos oktatási intézmény. Az oktatási kataszter a következőképpen definiálja a szót: „... a középfokú képzést szabályozó, a parlament által 1998-ban első olvasatban elfogadott törvénytervezet az általános középiskola mellett más típusú középszintű oktatási intézményt is megnevez: ... iskolai internátus – bármilyen fokozatú oktatási intézmény hátrányos helyzetű gyerekek számára” (Gabóda, 2003). A 19. század végétől 1948-ig Magyarországon konviktus néven működtek hasonló funkciót betöltő intézmények (Pedagógiai lexikon, 1978). A szlovákiai magyar nyelvben az *internátus* szó alatt diákotthont, kollégiumot értenek (Pusztai szerk., 2003), amely tagjainak szellemi irányítást is ad.

4) **Szakiskola** vagy **szakképző iskola** (*професійно-технічне училище*): az általános iskola (9. osztály) elvégzése után elkezdhető intézmény (Bárány et al., 2015). Szakmától függően 1–3 éves felkészítés után alapfokú szakképesítést ad, de nem feltétlenül zárul érettségivel. A kárpátaljai magyar nyelvhasználatban gyakran volt hallható a **profteh** vagy annak rövidített alakja, a **profti** megnevezés. A beszélt nyelvben gyakran így emlegették a beregszászi szakiskolát, ahol varrónőket képeztek. Pl. „Úgy tudom, apukád a *proftiban* tanít szabátszatot, igaz?” (Beregszász, 2000. március 27.).

5) **Szakközépiskola / Technikum** (*технікум*): szintén az általános iskola utáni intézmény, gyakran felvételi vizsgával rendelkezik. Általában 3–4 éves képzést nyújt, amely során szakképesítést és érettségit is lehet szerezni. Ide sorolhatók például az óvónő- és tanítóképzők, valamint az egészségügyi szakközépiskolák.

Az új közoktatási törvény 2020-ban látott napvilágot (URL2), amelynek 35. cikkelye kimondja, hogy melyek a teljes általános középfokú oktatást nyújtó oktatási intézménytípusok Ukrajnában. Megállapítható, hogy a korábbi intézménytípusok lényegében nem szűntek meg, hanem új tartalommal bővítve átalakultak. Jelenleg az alábbi iskolatípusok működnek az országban:

1) **Elemi iskola** (*початкова школа*): 1–4. osztályig tart. Ez az alapfokú oktatás első szakasza. Célja az alapvető írás-, olvasás- és számolási készségek elsajátítása, valamint a kritikus gondolkodás és az egész életen át tartó tanulás alapjainak lefektetése. Ebben a szakaszban még viszonylag nagy szabadságot élveznek a nemzeti kisebbségek a nyelvhasználat terén (pl. magyar tannyelvű oktatás). Az általános iskola alsó tagozatának felel meg.

2) **Gimnázium** (*гімназія*): 5–9. osztályig tart. A korábbi általános iskola felső tagozatának felel meg. A 9. osztály végén a tanulók általános iskolai végzettséget szereznek. Ez a végzettség jogosítja fel őket a továbbtanulásra a líceumokban vagy a szakmai képzésben való részvételre. A gimnáziumi szakaszban a nemzeti kisebbségek iskoláiban fokozatosan vezetik be az egyes tantárgyak ukrán nyelvű oktatását.

3) **Líceum** (ліцей): 10–12. osztályig tart. A korábbi középiskolának felel meg. Ez a szakasz 2027-től válik teljes mértékben szakképesítést nyújtó líceumokból álló rendszerre. A diákok itt választhatnak profilokat és tárgyakat érdeklődésük és jövőbeli szakmájuk alapján (pl. természettudományi, humán, műszaki stb.). A líceumok célja a felsőoktatásra való felkészítés. Itt az ukrán nyelvű oktatás aránya jelentősen megnő, a tervek szerint a tantárgyak legalább 60%-át ukrán nyelven kell oktatni. Léteznek állami és nem állami líceumok is (pl. egyházi fenntartásúak).

Az oktatási intézményeken kívül az oktatás irányítását, segítségét és ellenőrzését végző intézmények megnevezései és funkciói, illetve ezekben az intézményekben dolgozó személyek beosztásának megnevezése és munkaköri leírása között is vannak jelentős eltérések.

A pedagógus-továbbképzést irányító szervezetek anyaországi megnevezése a *Pedagógiai Intézet* (Országos Pedagógiai Intézet, Fővárosi Pedagógiai Intézet), míg Kárpátalján ezt a szervet **Pedagógus-továbbképző Intézetnek**, ill. **Megyei Továbbképző Intézetnek** hívják. A *Pedagógus-továbbképző Intézet* megnevezés használata a gyakoribb, amely az ukrán változatnak a szó szerinti fordításából ered (інститут удосконалення вчителів). Pl. „Ezért köszönet illeti a megyei *Pedagógus-továbbképző Intézet* Beregszászi Fiókinézetének munkatársait, akik a hivatalos eljárást lebonyolították...” (Orosz, 2019, 6. o.).

A **módszerész** megnevezésnek két egymástól eltérő jelentése van. Az egyik beosztást, míg a másik tanári fokozatot jelent. A szó eredete: *metoducm* – a „metód” szótóból ered (jelentése ’módszer’). Szóösszetétellel képződött a szláv szó magyar megfelelőjének és a magyar nyelvben szakmák, foglalkozások megnevezésének képzésére használt –ész rag (pl. építész) segítségével. Ez a példa azt bizonyítja, hogy az átvett nyelvi, jelen esetben magyarosított elemek, az „átvevő nyelv változási szabályait követik” (Benkő, 1998, 196. o.). A **tanügyi osztály** (білділ оцциму), vagyis az állami oktatási hivatal azon dolgozóját nevezik így, aki különböző szintű (járasi, megyei) tanügyi osztályokon belül egy adott tantárgyról vagy tantárgycsoportról (pl. matematika, idegen nyelvek) a szükséges adatok és információk begyűjtésével, feldolgozásával (pl. a hozzá tartozó iskolákban dolgozó szakos tanárok adatai, a tantárgyat tanuló diákok létszáma stb.), valamint tantárgyi vetélkedők, bemutató órák, tanévkezdő szakmai értekezletek szervezésével foglalkozik; mindemellett csökkentett óraszámban kötelezően műveli a szaktantárgyának oktatását és módszertani szaktanácsadást nyújt a tanároknak. Jelentésben a Magyarországon használt *módszertani szaktanácsadó* áll a legközelebb, pl. „A vizsgálat a 2018–2019-es tanév során folyt, amikor is a 2017-ben Braun Éva, Bárdos Nóra, Zékány Krisztina, Király Katalin és Perduk Ibolya *módszerészek* által összeállított tanterv volt hatályban a kárpátaljai magyar tannyelvű iskolákban” (Ráti, 2019, 20. o.).

A szó másik jelentése országos szinten a lehető legmagasabb fokozatot vagy **kategóriát** (категорія) elért gyakorló pedagógus, aki az oktatáson kívül oktatási

anyagok, esetleg új módszerek kidolgozásával is foglalkozik, és az általa kidolgozott anyagot fel tudja mutatni, azt egy szakmai bizottság jóváhagyta. Ezt a fokozatot ötévente meg kell újítani. A *kategória* szó az egyetlen, pedagógusok által elsősorban a beszélt nyelvben használt meghatározás erre a kifejezésre. Létezik specialista, második, első, felső és módszereszi kategória. A kezdő pedagógus a legalacsonyabb, specialista kategóriát tölti be pedagógiai pályafutásának az első öt, illetve az első három évében, amennyiben az öt év letelte előtt kérvényezi fokozata megváltoztatását. Két év eltelte után kérvényezheti újraminősítését, így átkerülhet a második, az első, majd a felső kategóriába. A módszereszi minősítést csak tapasztalattal rendelkező, jelentős eredményeket elért tanár igényelheti/kérvényezheti, illetve az iskola igazgatósága javasolhat valakit ennek a fokozatnak a megszerzésére. A szó változtatás nélkül került átvételre a szláv nyelvből.

Jellegzetes, magyarországi viszonylatokban nem létező munkaköri beosztás a **szervezőpedagógus**, vagy **organizátor** (організатор). Tanévnnyitó és tanévzárók, iskolai ünnepek, megemlékezések és más rendezvények megszervezése és lebonyolítása tartozik a munkakörébe. Ezen kívül szaktantárgyat is oktat csökkentett óraszámában.

Érdemes figyelmet fordítani a **kabinet** (кабінет) szó használatára. Ezt a szót a szaktanterem helyett használják elsősorban a beszélt nyelvváltozatban (Gazdag, 2021, 100. o.). Pl. „A 7. osztály következő órája a német *kabinetben* lesz.”, „A következő óra a német *kabinetben* lesz.” (elhangzott a Beregszászi Bethlen Gábor Magyar Gimnázium⁵ tanáriójában, 2007. október 9-én).

Nem egységesen használja a sajtó a **tanügyi osztály** és az **oktatási osztály** kifejezéseket. Ennek oka az *ocvima*, ejtsd: *oszvita* ('oktatás, felvilágosítás') szó jelentésével magyarázható. Pl. „Ennek lebonyolításáért a városi, valamint a járási *oktatási osztályok* felelősek...” (Braun, 2007).

A tantárgyak megnevezésénél megfigyelhető, hogy a *számítástechnikát* az **informatika** (інформатика) helyettesíti, mivel ez a tantárgy ukrán megnevezése.

A beszélt nyelvváltozatban szintén tapasztalhatók különbségek. A *bemutató óra*, *bemutató tanítás* helyett gyakori a **nyílt óra** kifejezés, ami az ukrán *відкритий урок* tükörfordítása. Pl. „Jövő héten a Vári Középiskolában *nyílt óra* lesz angol nyelvből” (Beregszászi Magyar Gimnázium, 2007. október 16., tanári). Ugyancsak tükörfordítás eredménye a **gyűlés**, **igazgatói gyűlés** kifejezés. A „tanári értekezlet”, „igazgatói értekezlet” helyett használatosak, eredetük az ukrán *збіг* – 'gyűlés', ill. a *збору депутатів* – 'igazgatói gyűlés' kifejezésekre vezethetők vissza. Továbbképzésen részt vevő pedagógusok gyakran használják a **kurzus** szót. Pl. „Az idén *kurzusra* kell mennem”. Ez egyértelmű kölcsönzés az ukrán *курс* szóból. Az „ellenőrző” és az „osztálykönyv” helyett a **napló** szó használatos a beszélt nyelvben, ami a *щоденник*

⁵ Mai neve Beregszászi Bethlen Gábor Líceum.

szó fordítása, illetve a magyar „napló” szó más jelentésben való használata. Az osztálykönyvet a *журнал* szóval jelölik, ami magyar fordításban folyóiratot jelent.

A **szertifikát** (*сертифікат*) szó a központosított érettségi bevezetésének eredményeként vált a kárpátaljai pedagógiai szaknyelv részévé. Mára már az írott és beszélt szaknyelvben is széleskörűen használatos, sőt a köznyelvbe is beépült. Pl. „Az első évfolyamra a középiskolai végzettséggel rendelkezők jelentkezhetnek a külső független értékelésen szerzett három **szertifikát** birtokában. Minden szak esetében kötelező **szertifikátot** szerezni ukrán nyelvből és irodalomból” (URL3).

2020-ra datálható a **szertifikát** szó második jelentésének az előfordulása a kárpátaljai magyar pedagógiai szaknyelvben. A COVID-19 miatt bevezetett online oktatás során a pedagógusok szakmai továbbképzése is online formában zajlott, melynek igazolására tanúsítványt (**szertifikátot**) kaptak a tanárok. Innen származik tehát a szó második jelentése: továbbképző tanfolyam elvégzését igazoló tanúsítvány tanárok számára, amely kötelezően tartalmazza a tanfolyam óraszámát, kreditértékét, hivatalos iktatási számmal, dátummal, pecséttel és aláírással van ellátva.

A 2017/2018-as tanévben új éra kezdődött az ukrán közoktatásban, mert **Új Ukrán Iskola** (*Нова українська школа*) néven elindult az oktatási rendszer reformja. Célja az oktatás modernizálása az 1–12. osztályokban, és annak EU-s normákhoz való igazítása. A háború ellenére a reform folytatódik. A 2025/2026-os tanévben már a 8. osztályt kezdik meg azok a gyerekek, akik 2017-ben az **Új Ukrán Iskola** első évfolyamára iratkoztak be. A kárpátaljai magyar szaknyelvben (csakúgy, mint a köztudatban) **NUS**-ként terjedt el, ami az ukrán megnevezés rövidített változatának (*НУШ*) magyarosított alakja.

Végül szólunk kell még az ukrán érettségi vizsgákról. Az országban 2008 óta kötelező **külső független tesztelésen** (*зовнішнє незалежне оцінювання*, röviden: *ЗНО*) részt venni mindazon érettségizőnek, aki valamelyik ukrán felsőoktatási intézményben szeretné folytatni tanulmányait. Magyarországon ez az emelt szintű érettségi vizsgának felel meg. Eleinte csak ukránból volt kötelező, aztán történelemből, matematikából. Minden más tantárgyból kötelezően választhatnak az érettségizők. A kárpátaljai magyar szaknyelvben **ZNO** [*zé-en-ó*] néven terjedt el, ami az ukrán rövidítés közvetlen átvétele. Az orosz–ukrán háború kitörésének évében, 2022-ben (és azóta is) nem **ZNO**-t, hanem úgynevezett **Nemzeti Multidiszciplináris Tesztet** (*національний мультидисциплінарний тест*, röviden: *HMT*) írnak a végzősök (Husztí-Kacsur, 2025). A kárpátaljai magyar pedagógusközösség **NMT**-ként emlegeti ezt a vizsgát. Pl. „Idén júniusban négy **NMT**-t tartanak az iskolánkban” (elhangozott 2025. május 23-án a Beregszászi Kossuth Lajos Líceum tanáriójában).

3. Összegzés és következtetések

Az ukrán nyelvnek a kárpátaljai magyar pedagógiai szaknyelvre gyakorolt hatását vizsgálva a következő tendenciákat észleltük:

1) A kárpátaljai magyar írott szaknyelvben, különösen a sajtóban, jóval kevesebb ukrán jövevényszó jelenik meg, mint a beszélt nyelvben, ami a standard magyar nyelvhasználathoz való igazodási szándékot tükrözi.

2) A szóbeli nyelvváltozatra erősebb hatást gyakorol az ukrán nyelv, mint az írott nyelvre. A beszélőközösségekben felváltva használják a standard szakkifejezéseket és az ukrán államnyelv által befolyásolt helyi specifikus szavakat, kifejezéseket is.

A tanulmány gyakorlati haszna abban rejlik, hogy párhuzamot von a standard és a regionális szaknyelvhasználat között, felhívja a szakmai közösség figyelmét azokra a szavakra, amelyek a közhasználatba beépültek, tudatosítja a jelenséget, és megadja a lehetőséget, hogy a szakmai közösségek, szakemberek eldöntsék, melyik változatot kívánják használni.

Irodalom

1. Bárány Erzsébet – Csernicskó István – Gazdag Vilmos – Hires-László Kornélia – Kótyuk István – Márku Anita 2015. *Ukrán–magyar hivatali (regisztrációs) szótár*. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.
2. Benkő Loránd 1998. *A történeti nyelvtudomány alapjai*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
3. Braun Éva 2007. A területi verseny eredményeinek vizsgálata. *Közzoktatás* 13/3–4: 15–16. o.
4. Crystal David 1998. *A nyelv enciklopédiája*. Budapest: Osiris Kiadó.
5. Csernicskó István 2004. A kárpátaljai magyar szaknyelvek. In: Csernicskó István szerk. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Ungvár: PoliPrint, 57–65. o.
6. EGE 2005. *European Glossary on Education. Volume 2: Educational Institutions. Second Edition*. Brussels: Eurydice.
7. Gabóda Béla 2003. A magyar nyelvű oktatás helyzete Kárpátalján az oktatási kataszter adatai alapján. *Közzoktatás* 10/4–5: 3–8. o.
8. Gazdag Vilmos 2021. *Szláv elemek a kárpátaljai Beregszászi járás magyar nyelvjárásaiban*. Törökbálint: Termini Egyesület.
9. Györke Magdolna 1991. A kárpátaljai magyar szaknyelvek. In: Györi-Nagy Sándor – Kelemen Janka szerk. *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében I.* Budapest: Széchenyi Társaság – Pszicholingva Nyelviskola, 66–71. o.
10. Hires-László Kornélia – Várad Krisztián 2025. Ukrajnai országspecifikus oktatási terminusok az Oktatásterminológiai alprojektben és a Termini-szótár fejlesztésében. *Magyar Nyelvőr* 149/3: 328–348. o. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2025.3.328>
11. Huszti, Ilona – Kacsur, Annamária 2025. A comparison of Ukrainian and Hungarian school-leaving English exams. *Scientific Bulletin of South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky* 150/1: pp. 23–28. <https://doi.org/10.24195/2617-6688-2025-1-3>

12. Kurtán Zsuzsa 2003. *Szakmai nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
13. Lanstyák István 2014. *Nyelvalakítás és nyelvi ideológiák*. Pozsony: Comenius Egyetem.
14. Orosz Ildikó 2019. „A Mindenhatóba vetett hit tehet minket hitelessé cselekedeteinkben”: Orosz Ildikó beszéde a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség (KMPSZ) központi tanévnyitó ünnepségén. Csongor, 2019. szeptember 7. *Közoktatás* 24/3-4: 4-7. o.
15. *Pedagógiai lexikon* 1978. Budapest: Akadémiai Kiadó.
16. Pusztai Ferenc szerk. 2003. *Magyar értelmező kéziszótár. Második, átdolgozott kiadás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
17. Ráti Emese 2019. A gyermekirodalmi alkotások helye és szerepe a kárpátaljai magyar általános iskolai anyanyelvi nevelésben. *Közoktatás* 24/3-4: 20-24. o.
18. Szoták Szilvia 2021. Országspecifikus oktatási terminusok terminológiai és szociolingvisztikai elemzése a Termini magyar-magyar szótár példái alapján (Ausztria). *Magyar Nyelvőr* 145/4: 402-417. o. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2021.4.402>
19. URL1: Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat 2007. *Termini magyar-magyar szótár és adatbázis*. <https://termini.nytud.hu/htonline/> (Letöltés dátuma: 2025.07.16.).
20. URL2: Закон України «Про повну загальну середню освіту», 2020. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20> (Letöltés dátuma: 2025.06.12.).
21. URL3: Tudnivalók az alapképzésre felvételizőknek: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola 2018. <https://karpataljalap.net/?q=2018/06/23/tudnivalok-az-alapkepzesre-felvetelizoknek> (Letöltés dátuma: 2025.06.16.).

References

1. Bárány, Erzsébet – Csernicskó, István – Gazdag, Vilmos – Hires-László, Kornélia – Kótyuk, István – Márku, Anita 2015. *Ukrán-magyar hivatali (regiszter)szótár* [Ukrainian-Hungarian Office (Register) Dictionary]. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. (In Ukrainian and Hungarian)
2. Benkő, Loránd 1998. *A történeti nyelvtudomány alapjai* [Basics of Historical Linguistics]. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. (In Hungarian)
3. Braun, Éva 2007. A területi verseny eredményeinek vizsgálata [Analysis of the results of the regional competition]. *Közoktatás* 13/3-4: 15-16. o. (In Hungarian)
4. Crystal, David 1998. *A nyelv enciklopédiája* [The Encyclopaedia of Language]. Budapest: Osiris Kiadó. (In Hungarian)
5. Csernicskó, István 2004. A kárpátaljai magyar szaknyelvek [Transcarpathian Hungarian terminologies]. In: Csernicskó, István ed. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Ungvár: PoliPrint, 57-65. o. (In Hungarian)
6. EGE, 2005. *European Glossary on Education. Volume 2: Educational Institutions. Second Edition*. Brussels: Eurydice.
7. Gabóda, Béla 2003. A magyar nyelvű oktatás helyzete Kárpátalján az oktatási kataszter adatai alapján [The situation of Hungarian-language education in Transcarpathia based on data from the education cadastre]. *Közoktatás* 10/4-5: 3-8. o. (In Hungarian)

8. Gazdag, Vilmos 2021. *Szláv elemek a kárpátaljai Beregszászi járás magyar nyelvjárásaiban* [Slavic elements in the Hungarian dialects of the Berehove district of Transcarpathia]. Törökbálint: Termini Egyesület. (In Hungarian)
9. Györke, Magdolna 1991. A kárpátaljai magyar szaknyelvek [Transcarpathian Hungarian terminologies]. In: Györi-Nagy, Sándor –Kelemen, Janka eds. *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében I.* Budapest: Széchenyi Társaság – Pszicholingva Nyelviskola, 66–71. o. (In Hungarian)
10. Hires-László, Kornélia – Váradi, Krisztián 2025. Ukrajnai országspecifikus oktatási terminusok az Oktatásterminológiai alprojektben és a Termini-szótár fejlesztésében [Ukrainian country-specific educational terms in the development of the Educational Terminology Database and the Termini Dictionary]. *Magyar Nyelvőr* 149/3: 328–348. o. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2025.3.328> (In Hungarian)
11. Huszti, Ilona – Kacsur, Annamária 2025. A comparison of Ukrainian and Hungarian school-leaving English exams. *Scientific Bulletin of South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky* 150/1: pp. 23–28. <https://doi.org/10.24195/2617-6688-2025-1-3>
12. Kurtán, Zsuzsa 2003. *Szakmai nyelvhasználat* [Professional Language Use]. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. (In Hungarian)
13. Lanstyák, István 2014. *Nyelvelakítás és nyelvi ideológiák* [Language Formation and Language Ideologies]. Pozsony: Comenius Egyetem.
14. Orosz, Ildikó 2019. „A Mindenhatóba vetett hit tehet minket hitelessé cselekedeteinkben”: Orosz Ildikó beszéde a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség (KMPSZ) központi tanévnyitó ünnepségén [„Faith in the Almighty can make us credible in our actions”: Speech by Ildikó Orosz at the central opening ceremony of the Transcarpathian Hungarian Pedagogical Association (KMPSZ)]. Csongor, 2019. szeptember 7. *Közzoktatás* 24/3-4: 4–7. o. (In Hungarian)
15. *Pedagógiai lexikon* [Pedagogical Lexicon] 1978. Budapest: Akadémiai Kiadó. (In Hungarian)
16. Pusztai, Ferenc ed. 2003. *Magyar értelmező kéziszótár. Második, átdolgozott kiadás* [Hungarian Explanatory Handbook. Second, Revised Edition]. Budapest: Akadémiai Kiadó. (In Hungarian)
17. Ráti, Emese 2019. A gyermekirodalmi alkotások helye és szerepe a kárpátaljai magyar általános iskolai anyanyelvi nevelésben [The place and role of children’s literature in Hungarian primary school mother tongue education in Transcarpathia]. *Közzoktatás* 24/3-4: 20–24. o. (In Hungarian)
18. Szoták, Szilvia 2021. Országspecifikus oktatási terminusok terminológiai és szociolingvisztikai elemzése a Termini magyar–magyar szótár példái alapján (Ausztria) [Terminological and sociolinguistic analysis of country-specific educational terms based on examples from the Termini Hungarian–Hungarian Dictionary (Austria)]. *Magyar Nyelvőr* 145/4: 402–417. o. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2021.4.402> (In Hungarian)
19. URL1: Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat 2007. *Termini magyar–magyar szótár és adatbázis* [Termini Hungarian Language Research Network, Termini Hungarian–Hungarian Dictionary and Database]. <https://termini.nytud.hu/htonline/> (Accessed: 16.07.2025). (In Hungarian)

20. URL2: Law of Ukraine „On Complete General Secondary Education”, 2020.
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20> (Accessed: 12.06.2025). (In Ukrainian)
21. URL3: Tudnivalók az alapképzésre felvételizőknek: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola [Information for applicants to undergraduate studies: Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education].
<https://karpataljalap.net/?q=2018/06/23/tudnivalok-az-alapkepzesre-felvetelizoknek> (Accessed: 16.06.2025). (In Hungarian)

Az ukrán nyelv hatása a kárpátaljai magyar pedagógiai szaknyelvre

Fábián Márta, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék, docens. fabian.marta@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-5549-1156.

Husztai Ilona, PhD, docens. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék, docens. husztai.ilona@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-1900-8112.

Bárány Béla, a filológiai tudományok kandidátusa, docens. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék, docens. barany.bela@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-9950-5601.

A jelen tanulmány a kárpátaljai magyar pedagógiai szaknyelv ukrán nyelvi környezetben megfigyelhető sajátosságait vizsgálja. A kétnyelvű és kisebbségi közegben a nyelvek közötti kölcsönhatás rendkívül erős. Mivel a szakképzés nagyrészt nem anyanyelven zajlik, a kárpátaljai magyar szaknyelvekre a másodnyelv, azaz az ukrán, jelentősen kihat. Ez komolyan megnehezíti a magyar szakkifejezések elsajátítását és helyes használatát, ami jól mutatja a kutatás fontosságát. A kutatás különbséget tesz a szaknyelv írott és beszélt változata között: az írott formában kevésbé jelentkeznek a kontaktushatások, míg a beszélt nyelvben gyakoriak a közvetlen kölcsönszavak és a kódváltás. A vizsgálat elsősorban a pedagógiai szaknyelv lexikai jelenségeire összpontosít, melyek részletes vizsgálata résztvevő megfigyelésen és a sajtóban megjelent pedagógiai témájú írások elemzésén alapul. A szerzők külön taglalják a 2020-ban elfogadott legújabb oktatási törvény előtti és utáni állapotokat. Konkrét példákon keresztül mutatják be az ukrán nyelv hatását az iskolatípusok (pl. *gimnázium*, *liceum*, *internátus*), az oktatásirányítás (pl. *Pedagógus-továbbképző Intézet*, *módszerész*), a tantermek (pl. *kabinet*), a tantárgyak (pl. *informatika*) megnevezésében, valamint a beszélt nyelvben előforduló sajátos kifejezésekben (pl. *nyílt óra*, *szertifikát*, *NUS*). A tanulmány kiemeli a tükrörfordítások és szókölcsonzések jelentőségét az ukrán nyelv hatásában a kárpátaljai magyar pedagógiai szaknyelvre. A „szertifikát” szó megjelenése és kettős jelentése jól példázza az ukrán oktatáspolitikai változások nyelvi lenyomatát. Elemzésre kerülnek az ukrán érettségi vizsgákkal kapcsolatos új terminusok is, mint a *ZNO* és *NMT*, amelyek rövidített formában közvetlen átvételként terjedtek el a kárpátaljai pedagógiai szaknyelvben, illetve a köznyelvben is széleskörűen használatossá váltak. A kutatás rávilágít arra, hogy ezek a nyelvi jelenségek mélyen beépültek a kárpátaljai magyar pedagógusok mindennapi kommunikációjába és szakmai szókincsébe, tükrözve a nyelvi érintkezés komplexitását és folyamatos alakulását.

Kulcsszavak: kárpátaljai magyar pedagógiai szaknyelv, ukrán nyelvi hatás, lexikai jelenségek, kölcsönszavak, tükrörfordítások.

Вплив української мови на використання педагогічної термінології угорською педагогічною спільнотою Закарпаття

Фабіян Марта. Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, кафедра філології, доцент. fabian.marta@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-5549-1156.

Густі Ілона, доктор філософії, доцент. Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, кафедра філології, доцент. huszti.ilona@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-1900-8112.

Барань Адальберт, кандидат філологічних наук, доцент. Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, кафедра філології, доцент. barany.bela@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-9950-5601.

У статті розглянуто особливості угорської педагогічної термінології на основі мововживання угорськомовних педагогів на Закарпатті. У двомовному середовищі та в колі національних меншин взаємодія між мовами багатогранна. Оскільки професійне навчання здебільшого проводять українською мовою, угорська педагогічна термінологія зазнає значного впливу другої мови, тобто української. Це ускладнює засвоєння та правильне вживання фахових термінів угорською мовою, що наочно демонструє важливість цього ґрунтовного дослідження.

Наголошено на розрізненні письмової та усної варіантів фахової мови: вплив державної мови рідше простежується у письмовій формі, тоді як безпосередні лексичні запозичення та перемикування кодів є поширеними в усному мовленні педагогів. Зосереджено увагу насамперед на лексичних українізмах у мовленні педагогів. Джерелом розвідки є метод спостереження за мовленням учасників та аналіз публікацій преси педагогічної тематики. Розглянуто особливості освіти до та після останнього Закону України «Про освіту», ухваленого у 2020 році. Показано вплив української мови на назви типів шкіл (наприклад, *гімназія, ліцей, інтернат*), закладів освіти, посад (наприклад, *Закарпатський інститут післядипломної педагогічної освіти, методист*), аудиторій (наприклад, *кабінет*), шкільних предметів (наприклад, *інформатика*) та специфічні вирази, що поширені у мововживанні педагогів (наприклад, *відкритий урок, сертифікат, НУШ*). Висвітлено значення впливу української мови на угорську педагогічну термінологію. Подвійне значення слова «сертифікат» добре демонструє мовний відбиток змін української освітньої політики. Проаналізовано терміни, пов'язані з випускними іспитами, зокрема *ЗНО* та *НМТ*, які поширені у формі аббревіатур у мововживанні закарпатських угорськомовних педагогів. Підкреслено, що ці мовні явища глибоко вкорінені у професійному мововживанні угорськомовних учителів Закарпаття, що відображає складність, динаміку і постійний розвиток міжмовних зв'язків.

Ключові слова: педагогічна термінологія угорської спільноти Закарпаття, вплив української мови, лексичні явища, запозичення, кальки.

The impact of the Ukrainian language on the Transcarpathian Hungarian pedagogical terminology

Márta Fábán. Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Department of Philology, associate professor. fabian.marta@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-5549-1156.

Ilona Huszti, PhD, associate professor. Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Department of Philology, associate professor. huszti.ilona@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-1900-8112.

Béla Bárány, candidate of philological sciences, associate professor. Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Department of Philology, associate professor. barany.bela@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-9950-5601.

The present study examines the specific features of Hungarian pedagogical terminology in Transcarpathia within the Ukrainian language environment. In a bilingual minority context, the interaction between languages is particularly strong. Since vocational training is largely conducted in a non-native language, the Hungarian pedagogical terminology in Transcarpathia is significantly influenced by the second language, namely Ukrainian. This complicates the acquisition and correct use of Hungarian technical terms, which clearly demonstrates the importance of this research.

The study distinguishes between written and spoken forms of technical language: contact effects are less evident in writing, while direct loanwords and code-switches are common in speech. The analysis focuses primarily on the lexical phenomena in pedagogical technical language, the detailed examination of which is based on participant observation and the analysis of pedagogical articles published in the Transcarpathian press. The authors separately discuss the situations before and after the latest education law adopted in 2020. The influence of the Ukrainian language on the names of school types (e.g., *grammar school*, *lyceum*, *boarding school*), educational management (e.g., *Pedagogical Training Institute*, *methodologist*), classrooms (e.g., *cabinet*), subjects (e.g., *informatics*), and specific expressions occurring in spoken language (e.g., *open class*, *certificate*, *NUS*) is indicated. Special attention is given to calques, loan translations, and word borrowings as channels of Ukrainian influence on Hungarian pedagogical terminology in Transcarpathia. The appearance and double meaning of the word “certificate” exemplifies the linguistic imprint of recent Ukrainian educational policy changes. New terms related to Ukrainian matriculation exams, such as *ZNO* and *NMT*, which have spread as Hungarian abbreviations in the pedagogical language of Transcarpathia and have become widely used in everyday speech, are also analysed. The findings indicate that these linguistic phenomena are deeply embedded in the everyday communication and professional discourse of Hungarian teachers in Transcarpathia, reflecting the complexity and continuous development of linguistic contact.

Keywords: *Transcarpathian Hungarian pedagogical terminology, influence of the Ukrainian language, lexical phenomena, loanwords, calques.*

Ящук Леся

Прізвища жителів Житомира «Національної книги пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні», похідні від особових апелятивів

1. Вступ

Прізвища як наймолодший клас антропонімів, формуючись упродовж багатьох століть, остаточно утвердилися в Україні наприкінці XVIII – протягом XIX ст.: «часткове внормування почалося в Галичині наприкінці XVIII ст. від патенту Йосифа II... 1812 р. на всій території Австрійської імперії був запроваджений “Загальний цивільний кодекс”. ... На всій території України таке внормування почалося на початку XIX ст. Цивільний кодекс (“Новое гражданское уложение”), що був запроваджений на всій території Російської імперії 1826 р., остаточно закріпив різні раніше побутово вживані особові назви вже як спадкові скам'янілі родинні прізвища» (Худаш, 1977, с. 96). На сьогодні прізвище має такі глобальні ознаки: юридична обов'язковість, родинна спадковість, часова стабільність, мінімальне звукове варіювання та максимально можлива індивідуалізація (Чучка, 2005, с. XII). Цей клас антропонімів досліджували Г. В. Бачинська, Б. Б. Близнюк, Г. Є. Бучко, Л. О. Кравченко, С. Є. Панцьо, Г. В. Панчук, Ю. К. Редько, М. Л. Худаш, П. П. Чучка, Ю. М. Ющишина та інші дослідники.

Історична антропонімія Житомирщини XVI–XVII ст., зокрема й лексико-семантичні особливості прізвищевих назв, були предметом вивчення Л. В. Ящук (Ящук, 2008). Прізвища Брусилівського, Звягельського, Овруцького, Чуднівського на інших районів Житомирської області «Національної книги пам'яті жертв голодомору у 1932–1933 років в Україні» досліджували І. В. Будько, В. М. Титаренко, Л. В. Ящук (Ящук–Титаренко, 2022, 2023; Будько, 2023; Ящук, 2024б). Відіменні прізвища жителів Житомира, засвідчені в «Національній книзі пам'яті жертв голодомору у 1932–1933 років в Україні» описала Л. В. Ящук (Ящук, 2024а).

Мета пропонованої статті – проаналізувати прізвища житомирців «Національної книги пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні».

Житомирська область» (далі – «Національна книга пам'яті...»), утворені від особових назв. Мартиролог, з якого вибрано антропонімний матеріал, укладений на підставі Книг реєстрації актів про смерть у Житомирі, які зберігаються в Державному архіві Житомирської області. За архівними документами, 1932–1933 рр. у місті Житомирі, яке тоді входило до складу Київської області, загинуло 8015 осіб (НКП, с. 20). «За національною структурою серед померлих переважають українці – 5687 осіб (70,95 % від загальної кількості); євреїв – 1258 (15,69 %), поляків – 627 (7,82 %), росіян – 283 (3,53 %), німців – 91 (1,13 %), чехів – 20, білорусів – 22, інших національностей – 27 осіб» (Махорін–Копійченко–Тіміряєв, 2008, с. 17).

Дослідження здійснене шляхом використання описового методу, зокрема інвентаризації та систематизації лексичного матеріалу із залученням лінгвістичного прийому лексико-семантичного аналізу.

2. Виклад основного матеріалу

Твірною базою для прізвищ у процесі їхнього становлення слугували різні групи онімної та апелятивної лексики. У пропонованому дослідженні описано прізвища жителів Житомира «Національної книги пам'яті...», похідні від п'яти основних лексико-семантичних груп особових апелятивів:

- 1) назв осіб за зовнішніми ознаками та внутрішніми властивостями;
- 2) назв осіб за родом діяльності й професією;
- 3) назв осіб за соціальним та майновим станом, суспільно-політичним становищем;
- 4) назв осіб за національною і територіальною ознаками;
- 5) назв осіб за сімейними й родинними стосунками, свояцтвом.

Значну групу сучасних прізвищ становлять прізвища, «осною для утворення яких була якась характеристична особиста ознака людини, ознака, що виділяла таку людину з-поміж оточення. Прізвища ці виникли з первісних прізвиськ (вуличних кличок)» (Редько, 2023, с. 150).

2.1. Прізвища житомирців «Національної книги пам'яті...», похідні від назв осіб за зовнішніми ознаками та внутрішніми властивостями

У складі таких прізвищ виділено:

2.1.1. Назви осіб за фізичним / фізіологічним станом

а) Назви, що характеризують людину за особливостями шкіри, волоссяного покриву: *Бурий / Бура*¹ (НКП, с. 36), *бурий* 'темно-коричневий із сіруватим або червонуватим відтінком' (СУМ, 1, с. 258), серед значень прізвиська

¹ Через скісну ризку подано наявні в досліджуваному джерелі прізвища чоловічого / жіночого роду.

Бурий у північно-західних говірках України – ‘від кольору волосся’, ‘що після хвороби мав на тілі темні плями’ (Аркушин, 1, с. 159); *Гнідий*, *Гніденко* (НКП, с. 50), *гнідий* ‘темно-коричневий (про масть коней)’ (СУМ, 2, с. 94); *Зелена*^{*2}, *Зеленько* (НКП, с. 72), *зелений* розм. ‘хворобливо блідий (про колір обличчя, шкіри людини)’ (СУМ, 3, с. 554); *Лисенко*, *Лисюк* (с. 106), *лисий* ‘з лисиною або без волосся на голові (про людину)’ (СУМ, 4, с. 489); *Патла* (НКП, с. 147), *патли* ‘довгі, густі, скуйовджені пасма людського волосся; кудлі’, ‘довга, густа, кудлата шерсть тварини’ (СУМ, 6, с. 94), жіноче прізвисько *Пател* – ‘яка не стежить за волоссям’ (Аркушин, 2, с. 365); *Патлатова* (НКП, с. 147), *патлатий* розм. ‘з довгим, густим, скуйовдженим волоссям’ (СУМ, 6, с. 94), у північно-західних говірках України прізвисько *Патлатий* означає ‘який майже ніколи не стригся’, ‘який завжди ходить розпатланий’, ‘що має довге волосся’ (Аркушин, 2, с. 367); *Рижак* (НКП, с. 160), прізвиськом *Рижак* іменовано жителів північно-західних говірок ‘через веснянки на обличчі та рижий колір волосся’, ‘через колір волосся’ (Аркушин, 3, с. 14); *Рижко* (НКП, с. 160), *Рижко* – «це укр. особове ім’я, утворене від прикметника *рижий* ‘рудий’ за допомогою форманта *-ко*» (Чучка, 2011, с. 305); *Рудий* / *Руда*, *Руденко* (НКП, с. 163), прізвиськом *Рудий* у північно-західних говірках названі ‘рудоволосі хлопці з веснянками на обличчі’, ‘чоловіки з рижим волоссям’, *Руда* – ‘жінка з рижим волоссям’ (Аркушин, 3, с. 26); *Рудак* (НКП, с. 163), у північно-західній Україні прізвисько *Рудака* отримувала людина через колір волосся (Аркушин, 3, с. 26); *Рудик* (НКП, с. 163), «як особове ім’я *Рудик*, так і прізвище *Рудик*, успішно виводиться з укр. прикметника *рудий* ‘рудоволосий’» (Чучка, 2011, с. 310), прізвиськом *Рудик* на північно-західних теренах України іменують людину ‘через колір волосся’ (Аркушин, 3, с. 27); *Рябов* (НКП, с. 164), прізвисько *Ряба* в північно-західних говірках мають ‘жінки з веснянками на обличчі’, ‘жінка з рудим волоссям’, *Рябий* – чоловіки ‘через веснянки на обличчі’, ‘як вип’є, то обличчя стає синьо-фіолетовим’ (Аркушин, 3, с. 31); *Сивак*, *Сивакова*^{*} (НКП, с. 168), *сивак* ‘сивий чоловік’ (ЕСУМ, 5, с. 224); *Сивченко* (НКП, с. 168), *сивка* ‘сива кобила’, ‘сива вівця’, ‘сива коза’, *сивко* ‘сивий кінь’ (ЕСУМ, 5, с. 224), пор. прізвисько *Сивий* у говірках північно-західної України: ‘який рано посивів’, ‘сивий’, ‘що має русаве волосся, схоже на сиве’, ‘який від народження мав біле волосся’ (Аркушин, 3, с. 59); *Усатенко* (НКП, с. 185), *вусатий* ‘який має вуса’ (СУМ, 1, с. 788), прізвиськом *Усатий* у говірках північно-західної України іменовано

² Знаком * помічено прізвища, засвідчені в досліджуваному матеріалі лише в ідентифікації жінок.

жителів, 'які мають великі вуса' (Аркушин, 3, с. 170); Усачов (НКП, с. 185), *вусач* рідко 'те саме, що *вусань*', тобто 'чоловік з вусами' (СУМ, 1, с. 788) та ін.

б) Назви, що вказують на фізичні недоліки людини: *Безносюк* (НКП, с. 26), *безносий* 'який не має носа' (СУМ, 1, с. 136), «ім'я *Безнос* постало, як й імена моделі *Бездід*, *Безрук*, *Безсон*, *Безух*..., на базі нечленного прикметника *безнос* 'безносий'» (Чучка, 2011, с. 46); *Голован*, *Голованов*, *Головань* (НКП, с. 51), *головань* розм. 'людина або тварина з дуже великою головою; голова' (СУМ, 2, с. 111); *Горбаченко*, *Горбачов*, *Горбачук* (НКП, с. 53), *горбач* розм. 'те саме, що *горбань*', тобто 'горбата людина' (СУМ, 2, с. 126, 125); *Горбунов* (НКП, с. 53), *горбун* 'те саме, що *горбань*' (СУМ, 2, с. 126), прізвисько *Горбун* 'дуже сутулий' (Аркушин, 1, с. 254); *Гулеватий* (НКП, с. 58), *гулюватий*, *гулюватий* 'з гулями' (ЕСУМ, 1, с. 616); *Дзюба* (НКП, с. 61), *Дзюбенко* (НКП, с. 61–62), *дзюба* 'дівчина з обличчям, поритим віспою' (Грінченко, 1, с. 380); *Куцюруба** (НКП, с. 101), *куцюруб* 'зігнутий, спотворений палець', похідне від дієслова *коцюрбитися* 'гнути, кривитися, скорочуватися' (ЕСУМ, 1, с. 65); *Лобанова** (НКП, с. 108), *лобань* розм. 'людина або тварина з великим опуклим лобом' (СУМ, 4, с. 535); *Малюженко* (НКП, с. 113), *малюговатий* 'вугруватий, прищавий (про тварин)' (ЕСУМ, 3, с. 373); *Жмурчук* (НКП, с. 69), *жмурко* 'людина, яка постійно мружить очі' (Грінченко, 1, с. 488); *Слепченко* (НКП, с. 171), *Сліпчук* (НКП, с. 172), *сліпець* 'людина, позбавлена зору' (СУМ, 9, с. 361; Грінченко, 4, с. 151), прізвисько *Сліпець* у північно-західних говірках – 'без одного ока' (Аркушин, 3, с. 76), П. П. Чучка зазначає, що «*Сліпко* – середньовічне ім'я прізвиськового типу, утворене від прикметника *сліпий* за допомогою форманта **-ько**. Воно представлене як *Слѣпъко* серед графіті Софії Київської» (Чучка, 2011, с. 324) і под.

в) Назви, що вказують на зріст, повноту, фізичну силу: *Богатиров* (НКП, с. 30), П. П. Чучка підкреслює, що «українське розмовно-побутове ім'я *Богатир*, ініціальна частина якого *Бог* нагадує слов'янський теонім та антропонім *Бог*, насправді є запозиченням із тюркських мов; пор. давньотурк. *Bahadır* 'герой, сміливець' (ЕСУМ, 1, с. 220), який походить від апелятива *богатир* 'велетень, хоробрий воїн'» (Чучка, 2011, с. 61); *Величко* (НКП, с. 40), ім'я *Величко* – це старожитнє слов'янське внутрішньородинне ім'я, утворене від прикметника *великий* 'високий на зріст' за допомогою субстантивувального форманта **-ко** або безпосередньо від прикметника здрібнілості *величкий* 'величенький' (Чучка, 2011, с. 95); *Гладун* (НКП, с. 50), *гладун* розм. 'непомірно повна людина; товстун' (СУМ, 2, с. 79), прізвисько *Гладун* у північно-західній Україні означає 'дуже повний', 'дуже скупий' (Аркушин, 1, с. 243); *Довгий*, *Довгов*, *Довженко* (НКП, с. 63); *Довгалюк*, *Довголюк* (НКП, с. 63), *довгаль* 'висока і худа людина' (Грінченко,

1, с. 401); *Довгань*, *Довганюкова** (НКП, с. 63), *довгань* = *довгаль* (Грінченко, 1, с. 401); *Короткова** (НКП, с. 91), в українських північно-західних говірках 3-поміж значень прізвища *Короткий* наявні і ‘невисокого зросту’, і ‘високий чоловік’ (Аркушин, 2, с. 87); *Крошка* (НКП, с. 97), *крошка* ‘крихта’ (ЕСУМ, 3, с. 88), прізвища жінки *Крошка* в одній з північно-західних говірок – ‘повна’ (Аркушин, 2, с. 103); *Круглий* (НКП, с. 97), одне зі значень слова *круглий* ‘гладкий, опасистий’ (СУМ, 4, с. 368), у північно-західній Україні прізвища *Круглий* має значення ‘через круглу голову’, ‘повний чоловік’, ‘невисокий повний чоловік’ (Аркушин, 2, с. 103); *Маленький* (НКП, с. 112), *Малий* (НКП, с. 112), прізвища північно-західної України *Маленький* має протилежні значення ‘низького зросту’ і ‘дуже високий’, ‘високий на зріст і кремезний’ (Аркушин, 2, с. 193), серед значень прізвища *Малий* – ‘низький на зріст’, ‘наймолодша дитина в багатодітній сім’ї’, ‘дуже високий’ (Аркушин, 2, с. 194); *Малишев* (НКП, с. 112), ім’я *Малиш* < від прикметника *малий* за допомогою суфікса *-ьши* (як імена *Даньши*, *Павльши*) або < від східноукраїнського апел. *малиш* ‘малюк’ (Чучка, 2011, с. 228), прізвища *Малиш* у північно-західних говірках означає ‘дуже низький’ і ‘дуже високий і повний’ (Аркушин, 2, с. 195); *Малишко* (НКП, с. 112), *Молишко* (НКП, с. 121), *малишко* ‘малютко’ (ЕСУМ, 1, с. 371), ім’я *Малишко* – демінутив від імені *Малиш* (Чучка, 2011, с. 229); *Малій* (НКП, с. 112), *Малій* < від *Мал* – давнього слов’янського особового імені < від прикметника *малъ* ‘малий, невеликий, дрібний’ або < від двоосновних імен *Малодобръ*, *Маломиръ*, *Малославъ*, *Маловуй* і т. п. (Чучка, 2011, с. 229, 226), прізвища *Малій* в одній з говірок північно-західної України – ‘низький худий чоловік’ (Аркушин, 2, с. 195); *Товстий*, *Толстой* (НКП, с. 182), прізвища *Товстий* у північно-західних регіонах України означає і ‘повний чоловік’, ‘високий повний чоловік’, і ‘худий чоловік’ (Аркушин, 3, с. 144); *Худяков* (НКП, с. 192), *худяк* ‘дуже худа людина’ (СУМ, 11, с. 171) та ін.

г) Назви, що характеризують людину за особливостями постави, ходи: *Дробот* (НКП, с. 65), на думку П. П. Чучки, українське родинно-побутове ім’я *Дробот* < від діал. дієслова *дроботати* ‘дріботити’ або < від антропооснови *Дроб-* у значенні ‘дрібний’ (Чучка, 2011, с. 176); *Кривий* / *Крива*, *Кривой* (НКП, с. 96), прізвища *Кривий* на території північно-західної України означають ‘накульгує’, ‘у якого одна нога коротша за іншу’, ‘через криві ноги’, ‘у якого крива постава’ (Аркушин, 2, с. 98–99); *Кривець* (НКП, с. 96), *кривець* ‘кривий’ (ЕСУМ, 3, с. 88); *Кривуця* (НКП, с. 96), *кривуця* ‘кивонога’ (ЕСУМ, 3, с. 88); *Кульбач* (НКП, с. 99), дієслово *покульбити* – ‘покоробити, скорчити, скарлючити’, бр. *кульба* ‘костур’ < псл. **kulьba* ‘згинання, щось зігнуте’, похідне від *kuliti* ‘гнути, згинати, кривити’ (ЕСУМ, 1, с. 136), у північно-західних говірках прізвища *Кульба*

означає 'старий чоловік, який ходить з палицею', 'який ходить з кульбакою (ціпком)', 'високий чоловік', а *Кульбиха* – 'кливонога жінка' (Аркушин, 2, с. 112); *Шлапа* (НКП, с. 201), прізвищем *Шлапа* в одній з українських північно-західних говірок названо людину, 'що дуже човгає ногами' (Аркушин, 3, с. 314) і под.

г) Назви, що вказують на інші особливості зовнішнього вигляду людини: *Мальований* (НКП, с. 113), *мальований* у знач. прикм., перен., розм. 'дуже гарний' (СУМ, 4, с. 614); *Чепорнюк* (НКП, с. 194–195), *чепурний* 'який відзначається чистотою, акуратністю, охайністю', 'який завжди стежить за чистотою житла, за своїм зовнішнім виглядом і т. ін.' (СУМ, 11, с. 294); *Штанченко* (НКП, с. 203), *штанько* 'той, хто носить штани' (Грінченко, 4, с. 512); *Шульга* (НКП, с. 204), *шульга* 'лівша (про людину)' (СУМ, 11, с. 560) та ін.

д) Назви, які вказують на стать та вікові особливості людини: *Дідок* (НКП, с. 62), *дідок* 'здоровий, кремезний дід' (ЕСУМ, 2, с. 86); *Молодов* (НКП, с. 121), *молодий* 'який мав небагато років, не досяг зрілого віку; юний', у знач. ім. *молоді*, мн. (*молодий*, ч.; *молода*, ж.) розм. 'наречені або молоде подружжя' (СУМ, 4, с. 786); *Молодцов* (НКП, с. 121), *молодець* 'молода неодружена людина; парубок' (СУМ, 4, с. 785); *Шугай* (НКП, с. 204), *шугай* діал. 'хлопець, парубок' (СУМ, 11, с. 555) і под.

З-поміж аналізованих назв, що вказують на зовнішні ознаки, наявні й складні, компонентами яких здебільшого є прикметник та іменник: *Белоконь* (НКП, с. 27), *Білоконь* (НКП, с. 29), *Белокопотов* (НКП, с. 27), *Білоус*, *Білоусов* / *Білоусова* (НКП, с. 29), *Довгополий* (НКП, с. 63), *Кривошей*, *Кривошеев* / *Кривошеева* (НКП, с. 96), *Лихоус* (НКП, с. 106), *Ліхоус* (НКП, с. 107), *Лихошерстов* (НКП, с. 106), *Суховерша*, *Сухоребрий* (НКП, с. 178), *Тонковид* (НКП, с. 182), *Черноус* (НКП, с. 195), *Черноштан* (НКП, с. 195); зрідка числівник / дієслово та іменник: *Сорокопуд* (НКП, с. 174), *Тригуб* (НКП, с. 183); *Крутоголов* (НКП, с. 97), *Ломоносов* (НКП, с. 108), *Перебойнос* (НКП, с. 148) та ін.

«Сфера властивостей, які могли бути підмічені й стати основою прізвиська, – наголошує Ю. К. Редько, – досить широка: від простої звички, що перейшла в "другу природу", аж до паталогічних особливостей» (Редько, 2023, с. 159).

2.1.2. Назви осіб за їхніми внутрішніми рисами

а) Назви, що вказують на вдачу, характер, поведінку людини: *Бабич* (НКП, с. 23), *бабич* 'бабій' (ЕСУМ, 1, с. 102); *Байда* (НКП, с. 23), *байда* 'гультай, ледар', 'незграбна жінка' (ЕСУМ, I, с. 115); *Балюк* (НКП, с. 24), *бала* 'бовдур, тюхтій' (ЕСУМ, I, с. 121), *Бал*, на думку П. П. Чучки, – «це апокопований варіант слов'янського двоосновного імені моделі *Баломирь* чи *Балосинь* або усічений варіант календарного імені давньоєврейського походження

Балтазар» (Чучка, 2011, с. 41); *Баскевич* (НКП, с. 25), баский ‘дуже швидкий, прудкий, жвавий (перев. про коней)’ (СУМ, 1, с. 109); *Безталанний* (НКП, с. 26), *безталанний* ‘який не мав талану, щастя; нещасний’, рідко. ‘те саме, що бездарний’ (СУМ, 1, с. 149); *Бовкун* (НКП, с. 30), *Болкун* (НКП, с. 31), *бовкун* зневажл. ‘про відлюдкувату, мовчазну, похмуру людину’ (СУМ, 1, с. 206); *Дик, Дикий* (НКП, с. 62); *Дикунець* (НКП, с. 62), *дикунець* ‘зменш. до *дикун*’, тобто перен., розм. ‘відлюдна, сором’язлива людина’ (СУМ, 2, с. 276); *Докучаєв / Докучаєва* (НКП, с. 63), *докука, докуча* ‘неприємності, клопіт, набридливість’ (ЕСУМ, 3, с. 168), пор.: жіноче прізвисько *Докука* в говірці північно-західної України – ‘дуже надокучлива’ (Аркушин, 1, с. 332); *Зелена**, *Зеленько* (НКП, с. 72), *зелений* перен., розм. ‘який не має життєвого досвіду; недосвідчений’ (СУМ, 3, с. 554); *Кавалерчик* (НКП, с. 76), *кавалер* ‘чоловік, який розважає жінку в товаристві, супроводить її під час прогулянки тощо’, розм. ‘те саме, що парубок’ (СУМ, 4, с. 65); *Кваснюк* (НКП, с. 81), *квасний* перен., розм., рідко ‘незадоволений, кислий (про вираз обличчя)’ (СУМ, 4, с. 131); *Кислика, Кислюк* (НКП, с. 82), *Кіслюк* (НКП, с. 83), *кислий* перен. ‘незадоволений, пригнічений, похмурий, сумний’ (СУМ 4, с. 153); *Козак* (НКП, с. 86–87), *Козакевич, Козаченко, Козачук* (НКП, с. 87), «як ідеал лицаря, прекрасного в моральному й фізичному сенсі, слово *козак* додається в народній поезії до будь-якої молодої людини» (Грінченко, 2, с. 264); *Козир, Козиров, Козеров* (НКП, с. 87), одне зі значень лексеми *козир* – ‘спритна, брава людина’ (ЕСУМ, 2, с. 499); *Круть* (НКП, с. 97), *крутько* ‘непосидюча людина, вертун’ (ЕСУМ, 3, с. 111); *Лизунов* (НКП, с. 105), *Лізун, Лізунова** (НКП, с. 107), *лизун* ‘хто любить лизатися (цілуватися); лизоблюд’ (ЕСУМ, 3, с. 231); *Мазурик* (НКП, с. 111), *мазурик* розм. ‘зłodий, шахрай’ (ВТССУМ, С. 637); *Мамула* (НКП, с. 113), *мамула* зневажл. ‘вайло, тютій, телепень’ (СУМ, 4, с. 616); *Мамчур* (НКП, с. 113), *мамчур* ‘мамій’ (ЕСУМ, 3, с. 375); *Плакса* (НКП, с. 150), *плакса* ‘людина, яка часто плаче, схильна до плачу, сліз’ (СУМ, 6, с. 559); *Прищепа, Прищепчик* (НКП, с. 155), *прищепа* ‘причепа, причіплива людина’, «результат видозміни форми *причепа*, очевидно, зумовленої впливом основи *щепити*» (ЕСУМ, 4, с. 585); пор.: у північно-західних говірках прізвисько *Прищипки* має ‘родина, члени якої до всіх чіпляються’ (Аркушин, 2, с. 437); *Проноза* (НКП, с. 156), *проноза* ‘спритна, хитра людина; пронира’ (СУМ, 8, с. 243); *Ревунов* (НКП, с. 159), *ревун* = *рева*, тобто ‘плакса’ (Грінченко, 4, с. 9), у північно-західних говірках України прізвисько *Ревун* мають жителі, що ‘часто плачуть’ (Аркушин, 3, с. 9); *Ревчук* (НКП, с. 159), *ревко* – ‘ненажера’, «можливо, ідеться про грудну дитину, що часто плаче й заспокоюється під час годування; у такому разі пов’язане з *ревіти*» (ЕСУМ, 5, с. 41), прізвисько *Ревко* в північно-західних українських говірках – ‘у дитинстві часто плакав’

(Аркушин, 3, с. 8); *Сердега* (НКП, с. 168), *сердега* 'нещасна людина (уживається здебільшого при згадці про кого-небудь з відтінком співчуття, жалю); *бідолаха*' (СУМ, 9, с. 129); *Скачко* (НКП, с. 170), *Скочко* (НКП, с. 171), *скочка* 'стрибунка, танцівниця' (ЕСУМ, 5, с. 261); *Тюхтій* (НКП, с. 184), *тюхтій* розм. 'про вайлувату, неповоротку людину' (СУМ, 10, с. 336); *Шахрай*, *Шахраєв* (НКП, с. 198), *шахрай* 'хитра, спритна й нечесна в своїх учинках людина' (СУМ, 11, с. 423), *Шахрайчук* (НКП, с. 198), *шахрайка* 'жін. до шахрай' (СУМ, 11, с. 423); *Шлапак* (НКП, с. 201), *шлапак* перен., зневажл. 'тюхтій, роззява (про людину)' (СУМ, 11, с. 488), серед значень прізвиська *Шлапак* у північно-західній Україні – 'у якого великі ноги', 'високого зросту і досить незграбний', 'за особливостями ходи (чоловік погано ходить)', 'який має завеликий розмір взуття', 'у якого одна нога коротша за іншу' (Аркушин, 3, с. 314); *Шукало* (НКП, с. 204), *шукати* 'намагатися знайти, виявити кого-, що-небудь (сховане, загублене, прикрите, невідоме і т. ін.)', 'добиватися, прагнути чого-небудь' (СУМ, 11, с. 558); *Шумило* (НКП, с. 204), *шуміти* 'видавати, утворювати шум', перен., розм. 'багато, голосно, збуджено говорити, жваво обговорювати що-небудь', перен., розм. 'швидко пересуватися, мчати' (СУМ, 11, с. 562); *Щедров* (НКП, с. 205), *щедрий* 'який охоче ділиться своїм майном, коштами і т. ін., не шкодує витратити що-небудь' (СУМ, 11, с. 578); *Щирий* / *Щира* (НКП, с. 205), *щирий* 'який прямо, безкорисливо, щистосердечно виражає свої почуття, думки; відвертий, правдивий', 'справжній, дійсний', 'самовідданий, старанний, завзятий' (СУМ, 11, с. 585), прізвисько *Щирий* у говірках північно-західної України має значення 'дуже добрий', 'коли йому щось давали, то довго за це дякував', 'що всім допомагає', 'що любить багато говорити', 'дуже скупий' (Аркушин, 3, с. 342) та ін.

б) Назви, що вказують на мовленнєві особливості, вади: *Бурко* (НКП, с. 36), *буркати* 'бурчати', *бур* 'вигук, що передає муркотіння, бубоніння (людини)' (ЕСУМ, 1, с. 297); *Гаркавенко*, *Гарковенко* (НКП, с. 47), *гаркавий* 'який нечітко вимовляє окремі звуки (найчастіше «р» і «л»)' (СУМ, 2, с. 31); *Голосна** (НКП, с. 52), *голосний* 'гучний, голосистий, звучний' (Грінченко, 1, с. 305); *Заїка* (НКП, с. 70), *заїка* 'людина, яка заїкається' (СУМ, 3, с. 132); *Крикун* (НКП, с. 96), *крикун* 'той, хто часто кричить; горлань', перен., зневажл. 'галасливий фразер; базіка' (СУМ, 4, с. 345), *Крикун* – прізвисько, яким у північно-західних говірках України іменовано людей, що 'голосно говорять' (Аркушин, 2, с. 100); *Мимрик* (НКП, с. 118), *мимрити* 'бурмотіти; поводити, неясно говорити', *мимра* 'той, що поводити і неясно говорить', *мимря* 'буркотун' (ЕСУМ, 3, с. 462), прізвиськом *Мимрик* названо жителя північно-західної України, 'яка любила щось говорити собі під ніс' (Аркушин, 2, с. 243); *Мовчан*, *Мовчанюк* (НКП, с. 120), *мовчан* 'мовчазна

людина' (ЕСУМ, 3, с. 493); *Шепель* (НКП, с. 199), *шепеляти*, *шепелявити* 'вимовляти свистячі звуки (с, з) як шиплячі (ш, ж)' (СУМ, 11, с. 440), *шепелявий* 'який вимовляє свистячі звуки (с, з) як шиплячі (ш, ж) (про людину)', у знач. ім. 'той, хто має таку ваду мови' (СУМ, 11, с. 439), прізвисько *Шепель* у північно-західній Україні – 'який дуже шепелявить' (Аркушин, 3, с. 299); *Шокало* (НКП, с. 202), *шокати* 'часто казати «шо»', 'шамкати' (Грінченко, 4, с. 508), у північно-західних говірках прізвиськом *Шокало* називають жителів, 'що недочували, тому часто перепитували' (Аркушин, 3, с. 323) і под.

в) Назви, що вказують на інтелект: *Дурникіна* (НКП, с. 66), *Дурнікін* (НКП, с. 66), *дурник* 'не зовсім розумна людина; людина з розумовими вадами', 'про нетямущих, недосвідчених, наївних людей – з відтінком пестливості (перев. при звертанні до малолітніх)' (СУМ, 2, с. 440), 'дурень; блазень' (Грінченко, 1, с. 457) і т. п.

У групі назв людей за їхніми внутрішніми ознаками наявні й складні: *Волкодаєва** (НКП, с. 44), *Добридень* (НКП, с. 63), *Лихотворенко* (НКП, с. 106), *Острогляд* (НКП, с. 144), *Пустовірова** (НКП, с. 156), *Самохвалова** (НКП, с. 166), *Скороход* (НКП, с. 171), *Чорнобай* (НКП, с. 196) та ін.

2.2. Прізвища житомирців «Національної книги пам'яті...», похідні від назв осіб за родом діяльності й професією

Прізвища цієї групи – це свідчення ступеня розвитку економіки країни, різних галузей народного господарства в період закріплення родових назв (Редько, 2023, с. 122). Їхньою лексичною базою слугують:

2.2.1. Назви за такою професійною діяльністю, як:

а) Обробка дерева, виготовлення речей з дерева: *Бондар*, *Бондаренко-Бойко* (НКП, с. 32), *Бандарчук* (НКП, с. 24), *бондар* 'майстер, ремісник, що виробляє діжки, бодні, дерев'яні відра і т. ін.' (СУМ, 1, с. 216); *Колесник*, *Колесников* / *Колесникова*, *Колесніков*, *Колесніков* (НКП, с. 88), *колісник* 'колісний майстер' (СУМ, 4, с. 225); *Колодійчук* (НКП, с. 88), *колодій* діал. 'колісник' (СУМ, 4, с. 228); *Плотніков* (НКП, с. 151), *плотникъ* 'тесляр' (Кровицька, 2002, с. 11); *Ситник*, *Ситнікова** (НКП, с. 169), *ситник* 'майстер, що виготовляє сита; ситар' (СУМ, 9, с. 207); *Стельмах*, *Стельмахова** (НКП, с. 176), *стельмах* 'майстер, який робить вози, сани, колеса і т. ін.', діал. 'тесляр, тесля' (СУМ, 9, с. 684); *Столяр*, *Столяренко*, *Столярчук* (НКП, с. 176), *столяр* 'робітник, фахівець, що займається обробкою (тоншою, ніж при теслярських роботах) дерева і виготовленням виробів із нього' (СУМ, 9, с. 728) і под.

б) Металообробна промисловість, ювелірна справа та зброярство: *Желєзняк* (НКП, с. 68), з-поміж значень лексеми *залізняк* у СУМ наявні

розм., заст. 'торговець залізними виробами', заст. 'ливарник' (СУМ, 3, с. 190); *Золотаренко* (НКП, с. 73), *золотар* 'те саме, що ювелір', перен., заст. 'той, хто займається очищенням вигрібних ям; асенізатор' (СУМ, 3, с. 680); *Коваль* (НКП, с. 85), *Ковалева** (НКП, с. 84), *Коваленко* (НКП, с. 84–85), *Ковалюк*, *Ковальов / Ковальова* (НКП, с. 85), *Ковальчук* (НКП, с. 85–86), *коваль* 'майстер, що куванням обробляє метал, виготовляє металеві предмети' (СУМ, 4, с. 202); *Котляр*, *Котляренко* (НКП, с. 93), *котляръ* 'той, хто робить котли, казани, речі з міді і бронзи' (Кровицька, 2002, с. 11); *Кузнєцов / Кузнєцова, Кузнєцова* (НКП, с. 98), *кузнєць* 'коваль' (Кровицька, 2002, с. 11); *Слісарчук*, *Слюсар*, *Слюсарчук* (НКП, с. 172), *слюсаръ* 'той, хто обробляє метал, виготовляє речі з металу' (Кровицька, 2002, с. 11), 'слісар, зброяр' (Білецький-Носенко, 1966, с. 333); *Токарев*, *Токарева**, *Токарчук* (НКП, с. 182), *токарь* 'той, хто обробляє метал, дерево' (Кровицька, 2002, с. 11), *токарь* 'робітник, фахівець з механічної обробки металу, дерева й інших матеріалів способом обточування на верстаті' (СУМ, 10, с. 177) та ін.

в) Оброблення вовни й шкіри, виготовлення полотна, пошиття одягу та взуття: *Гарбар* (НКП, с. 47), *гарбар* заст. 'кушнір' (СУМ, 2, с. 29); *Коберник* (НКП, с. 84), *Куберник* (НКП, с. 97), *коберникъ* 'килимник' (Тимченко, 1, с. 369); *Кожар* (НКП, с. 86), *кожаръ* 'той, хто вичиняє хутро та шиє хутрянні вироби' (Тимченко, 1, с. 370); *Кравцов*, *Кравченко*, *Кравченко-Ревуцька** (НКП, с. 94), *Кравчук* (НКП, с. 94–95), *кравець* 'фахівець із пошиття одягу' (СУМ, 4, с. 319); *Кравчик* (НКП, с. 94), *кравчикъ* 'помічник кравця' (Кровицька, 2002, с. 13), *кравчик* 'зменш.-пестл. до кравець', заст. 'учень кравця; кравецький підмайстер' (СУМ, 4, с. 319); *Кушнір*, *Кушніров / Кушнірова, Кушніров, Кушнірук* (НКП, с. 102), *кушнір* 'фахівець, що вичиняє хутро із шкури та шиє хутрянні вироби' (СУМ, 4, с. 425); *Римаренко* (НКП, с. 160), *римаръ* 'той, хто виготовляє речі зі шкіри' (Кровицька, 2002, с. 13), *римар* розм., рідко 'те саме, що *лимар*', тобто 'майстер, який виготовляє ремінну зброю' (СУМ, 4, с. 485, VII, с. 535); *Сапожник* (НКП, с. 166), *сапожникъ* 'швець' (Кровицька, 2002, с. 13); *Седельников* (НКП, с. 167), *седельникъ* 'сідляр' (Кровицька, 2002, с. 13); *Ткач*, *Ткаченко* (НКП, с. 181), *Ткачук* (НКП, с. 181–182), *ткач* 'робітник, майстер, який виготовляє тканини на ткацькому верстаті' (СУМ, 10, с. 153); *Чеботар* (НКП, с. 194), *чоботаръ* 'чоботар, швець' (Кровицька, 2002, с. 13); *Швецова** (НКП, с. 198), *Шаповал*, *Шаповалов* (НКП, с. 197), *шаповал* 'майстер, який виготовляє з вовни шапки та інші вироби способом валяння' (СУМ, 11, с. 409); *Шевцова**, *Шевченко*, *Шевчук* (НКП, с. 199), *швець* 'майстер, що шиє і лагодить взуття' (СУМ, 11, с. 429) тощо.

г) Приготування продуктів, напоїв і їх торгівля: *Бублій* (НКП, с. 35), *бублій* 'той, хто пече бублики й торгує ними' (Грінченко, 1, с. 104); *Варенко* (НКП, с. 38), *вара* 'кухарка' (ЕСУМ, 1, с. 332) (ЕСУМ, 1, с. 332); *Винокур* (НКП,

с. 42), *винокур* заст. 'той, хто виготовляв горілку і спирт; винник' (СУМ, 1, с. 441); *Калашиников* (НКП, с. 77), *Колошник* (НКП, с. 89), *калашник* 'пекар' (ЕСУМ, 2, с. 348); *Кухор* (НКП, с. 101), *Кухарчук* (НКП, с. 101), *кухар* 'те саме, що *куховар*', тобто 'робітник, що готує їжу' (СУМ, 4, с. 420); *Кухта* (НКП, с. 101), *кухта* діал. 'кухарчук' (СУМ, 4, с. 421); *Мелник* (НКП, с. 116), *Мельник* (НКП, с. 116–117), *Мелников* (НКП, с. 116), *Мельникова**, *Мельниченко*, *Мельничук*, *Мельничукова**, *Мельнік*, *Мельніченко* (НКП, с. 117), *мельник* 'власник млина або той, хто працює в млині; мірошник' (СУМ, 4, с. 671); *Олейник*, *Олейнік* (НКП, с. 141), *Олійник* (НКП, с. 142), *олійник* заст. 'той, хто виготовляє або продає олію; власник олійниці' (СУМ, 5, с. 689); *Солодовник* (НКП, с. 174), *солодовник* 'той, хто виготовляє солод' (Грінченко, 4, с. 166), 'те саме, що *пивовар*' (СУМ, 9, с. 448); *Табачник* (НКП, с. 178), *табачникъ* 'той, хто виготовляє тютюн' (Кровицька, 2002, с. 14), *табачник* 'той, хто нюхає табаку, виготовляє або продає її' (Грінченко, 4, с. 241), заст. 'той, хто нюхає табаку' (СУМ, 10, с. 8); *Тютюннікова** (НКП, с. 184), *тютюнникъ* 'той, хто готує тютюн для продажу' (Кровицька, 2002, с. 14), *тютюнник* 'той, хто вирощує тютюн', 'робітник тютюнової промисловості', заст. 'торговець тютюном' (СУМ, 10, с. 335–336); *Шинкаренко*, *Шикарук* (НКП, с. 200), *шинкар* 'власник шинку або продавець у ньому' (СУМ, 11, с. 453) і под.

г) Тваринництво, бджільництво, городництво, лісівництво, рибальство, мисливство: *Гаєвник* (НКП, с. 46), *гаєвникъ* 'гайовий' (Кровицька, 2002, с. 15); *Гайдай* (НКП, с. 46), *гайдай* діал. 'те саме, що *гайдар*', тобто діал. 'вівчар' (СУМ, 2, с. 16); *Козаревич* (НКП, с. 87), *козар* рідко 'пастух кіз' (СУМ, 4, с. 210); *Овчаров*, *Овчарук* (НКП, с. 141), *овчаръ* 'вівчар' (Кровицька, 2002, с. 14); *Пастушенко* (НКП, с. 147); *Чередник*, *Череднік*, *Чередніченко* (НКП, с. 195), *чередник* 'людина, яка пасе череду; пастух' (СУМ, 11, с. 304); *Бортник* (НКП, с. 33), *бортник* заст. 'той, хто займається бортництвом' (СУМ, 1, с. 221); *Пасечник*, *Пасишник* (НКП, с. 146), *Пасічник* (НКП, с. 147), *пасічник* 'той, хто розводить бджіл, працює на пасіці; бджоляр' (СУМ, 6, с. 86); *Огородник*, *Огороднік*, *Огороднікова** (НКП, с. 141), *огородникъ* 'городник' (Кровицька, 2002, с. 15); *Рибак*, *Рибакевич*, *Рibaкова**, *Рибачек*, *Рибаченко*, *Рибачок* (НКП, с. 160); *Стрельцова**, *Стрельченко*, *Стрельчик*, *Стрільцов* (НКП, с. 177), *стрілець* 'стрілок, мисливець' (Грінченко, 4, с. 216), 'той, хто стріляє, хто вміє стріляти' (СУМ, 9, с. 774) та ін.

д) Мистецтво, освіта: *Бас*, *Басюк* (НКП, с. 25), *бас* 'низький чоловічий голос; співець з таким голосом' (СУМ, 1, с. 108); *Дишкант* (НКП, с. 62), *дишкант* 'дискант' (Грінченко, 1, с. 386), *дискант* 'високий дитячий голос (хлопчиків)', 'співак з таким голосом' (СУМ, 2, с. 283); *Дудник*, *Дуднік* (НКП, с. 66), *дудник* = *дударик* = *дудар* 'майстер, що робить дудки', 'той, хто грає на дудці, сопілці' (СУМ, 2, с. 431–432); *Кобзар* (НКП, с. 84), *кобзар*

‘український народний співець, що супроводить свій спів грою на кобзі’ (СУМ, 4, с. 200); *Коновальчук* (НКП, с. 89), *коновал* заст. ‘той, хто, не маючи ветеринарної освіти, займався каструванням і лікуванням коней’, перен., зневажл. ‘поганий лікар; неук у медицині’ (СУМ, 4, с. 261); *Малярчук* (НКП, с. 113), *маляр* ‘той, хто займається малярством; художник’, ‘робітник, що займається фарбуванням будов, стін приміщень і т. ін.’ (СУМ, 4, с. 613); *Музика*, *Музиченко*, *Музичук* (НКП, с. 122), *Школка-Музиченко* (НКП, с. 201), *музика* ‘те саме, що музикант’ (СУМ, 4, с. 823); *Писаренко*, *Писарчук* (НКП, с. 150), *писар* заст. ‘людина, що професійно займалася переписуванням паперів; писець’ (СУМ, 6, с. 360); *Співак* (НКП, с. 175); *Танцюра* (НКП, с. 178), *танцюра* розм., заст. ‘танцюрист, танцюристка’ (СУМ, 10, с. 36) і под.

е) Будівельна справа та керамічне виробництво: *Гончар*, *Гончаренко*, *Гончаров* / *Гончарова* (НКП, с. 52), *Гончарук* (НКП, с. 52–53), *гончар* ‘майстер, який виготовляє посуд та інші вироби з глини’ (СУМ, 2, с. 124); *Муляр*, *Мулярець* (НКП, с. 122), *муляр* ‘фахівець, майстер мурування’ (СУМ, 4, с. 825), у словнику Б. Д. Грінченка, крім указанного значення, *муляр* ‘= маляр’ (Грінченко, 2, с. 454) і т. ін.

є) Виробництво речовин та сировини: *Будніченко* (НКП, с. 35), *будник* ‘робітник на поташному заводі, на буді’ (СУМ, 1, с. 248); *Дехтеренко*, *Дехтярова** (НКП, с. 61), *дігтяр* ‘той, хто виготовляє або продає дьоготь’ (СУМ, 2, с. 298), ‘дігтярник’ (Грінченко, 1, с. 388) та ін.

ж) Транспорт: *Кучер*, *Кучеренко*, *Кучеров*, *Кучерук* (НКП, с. 101), *кучер* розм. ‘те саме, що візник’ (СУМ, 4, с. 422); *Фурман* (НКП, с. 189), *фурман* заст. ‘візник’, тобто ‘людина, яка править кінним екіпажем, найчастіше найманим; фурман’ (СУМ, 10, с. 655, 1, с. 668) і под.

2.2.2. Назви, пов’язані з іншими діями та вчинками

Будніченко (НКП, с. 35), *будник* діал. ‘сторож, будочник’ (СУМ, 1, с. 248); *Грабарчук* (НКП, с. 55), *грабар* ‘робітник на земляних роботах; землекоп’, омонім ‘гробокопач’ (СУМ, 2, с. 150); *Копач* (НКП, с. 90), *копач* ‘робітник, що копає землю; землекоп’ (СУМ, 4, с. 280), *копачь* ‘той, хто копає землю, могилу’ (Кровицька, 2002, с. 20); *Стороженко*, *Сторожук* (НКП, с. 177), *сторож* ‘особа, яка охороняє кого-, що-небудь’ (СУМ, 9, с. 734) і под.

2.3. Прізвища житомирців «Національної книги пам’яті...», похідні від назв осіб за соціальним та майновим станом, суспільно-політичним становищем

У складі таких прізвищ лежать назви, безпосередньо пов’язані із життям суспільства, а також з обслуговуванням різних ланок суспільного життя.

2.3.1. Назви осіб за певним соціально-економічним становищем

*Богатир*ов (НКП, с. 30), *багатир* розм. ‘те саме, що багач’ (СУМ, 1, с. 79), у «Словнику прізвиськ північно-західної України» Г. Л. Аркушина *Богатир* означає ‘який має великий статок’, ‘у повоєнні роки його сім’я була найбагатшою в селі’ (Аркушин, 1, с. 122); *Галайда* (НКП, с. 46), *галайда* діал. ‘бродяга’ (СУМ, 2, с. 18); *Голота* (НКП, с. 52), *голота* ‘збірн. до голяк’ (СУМ, 2, с. 117), ‘голь, бідняки’ (Грінченко, 1, с. 305); *Голяка*, *Голяченко* (НКП, с. 52), *голяк* розм. ‘людина без одягу’, заст. ‘убога людина; злидар’ (СУМ, 2, с. 120); *Діденко*, *Дідік*, *Дідок* (НКП, с. 62), *дід*, *дідок* ‘жебрак’ (ЕСУМ, 2, с. 86); *Мохнач* (НКП, с. 122), *мохнач* ‘багатій’, очевидно, похідне від *мохна* ‘калитка, сумка’, фонетичного варіанта форми *мошна* з тим самим значенням (ЕСУМ, 3, с. 525); *Царюк* (НКП, с. 193), одне зі значень лексеми *цар* перен., розм. ‘повновладний господар над ким-, чим-небудь; розпорядник’ (СУМ, 11, с. 180) та ін.

2.3.2. Назви осіб, пов’язані з військовою справою

Гайдученко, *Гайдучик* (НКП, с. 46), одне зі значень лексеми *гайдук* – ‘солдат придворної охорони’ (СУМ, 2, с. 16); *Гетман* (НКП, с. 49), *гетьман* ‘у XVI ст. – виборний ватажок козацького війська Запорізької Січі, з XVII ст. до 1764 р. – начальник козацького війська та верховний правитель України’, ‘головнокомандувач збройними силами Польсько-Литовської держави в XVI-XVIII ст.’ (СУМ, 2, с. 58); *Козак* (НКП, с. 86-87), *Козакевич*, *Козаченко*, *Козачук* (НКП, с. 87), *козак* ‘воїн, лицар’ (Грінченко, 2, с. 264); *Кошовий* (НКП, с. 94), *кошовий* у зн. ім. ‘вождь, отаман козаків на Запорізькій Січі’ (СУМ, 4, с. 317); *Полковников* (НКП, с. 152), *полковник* ‘офіцерське звання або чин в армії на ранг нижчий від генерал-майора’, заст. ‘командир полку’ (СУМ, 7, с. 86), ‘полковник, командир полку в одному чи обох значеннях’ (Грінченко, 3, с. 285); *Пушкаръов* / *Пушкаръова* (НКП, с. 156), *пушкар* іст. ‘майстер, який виготовляв і обслуговував гармати; гармаш’, заст., розм. ‘артилерист, гарматник’ (СУМ, 8, с. 412); *Сотнік* (НКП, с. 174), 3-поміж значень слова *сотник* – ‘в Україні в XVI-XVIII ст. – особа, яка очолювала сотню, обиралася спочатку козаками, а згодом призначалася гетьманом або царем’, ‘те саме, що сотенний’ (СУМ, 9, с. 472) і под.

2.3.3. Назви осіб пов’язані з релігією та церковним життям

Діяконов (НКП, с. 62), *диякон* церк. ‘помічник священика у відправі церковної служби; нижчий духовний чин’ (СУМ, 2, с. 293); *Дяк* (НКП, с. 66), *Дячук* (НКП, с. 67), *дяк* ‘служитель православної церкви, що допомагає священику під час богослужіння; псаломщик’ (СУМ, 2, с. 450); *Паламарчук* (НКП, с. 145-146), *паламар* ‘служитель православної церкви, що допомагає священику під час

богослужіння; дячок, псаломщик, причетник' (СУМ, 6, с. 20), *паламарчук* 'син паламаря' (ЕСУМ, 4, с. 259), *Пономарев*, *Пономарьов*, *Пономаренко* (НКП, с. 153), церковнослов'янські *парамонарь*, *пономарь* запозичено із середньогрецької мови в давньоруську – *пономарь*, 'паламар' (ЕСУМ, 4, с. 259); *Попадюк* (НКП, с. 153), *попадя* 'дружина попа' (СУМ, 7, с. 181); *Попов* / *Попова* (НКП, с. 154), *пiп* розм. 'духовне звання у православній церкві, середнє між єпископом і дияконом' (СУМ, 6, с. 538); *Поповiч* (НКП, с. 154), *попович* 'син попа; хлопець, чоловік попівського роду' (ЕСУМ, 4, с. 410); *Титаренко*, *Титарчук* (НКП, с. 181), *титар* 'церковний староста' (СУМ, 10, с. 128) і т. ін.

2.3.4. Назви осіб, пов'язані з адміністративно-державним управлінням, службовою діяльністю

Комісарчук (НКП, с. 89), одне зі значень лексеми *комісар* – 'посадова особа, наділена урядом особливими повноваженнями' (СУМ, 4, с. 246); *Осаволук* (НКП, с. 143), *осавул* 'виборна службова особа, що обіймала одну з адміністративно-військових посад на Україні в XVII–XVIII ст.', рідко 'те саме, що *осавула*', тобто 'приказчик у панському маєтку' (СУМ, 5, с. 751) і т. ін.

2.4. Прізвища житомирців «Національної книги пам'яті...», похідні від назв осіб за національною і територіальною ознаками

Відіменні українські прізвища становлять «дуже помітну й кількісно значну групу. ... Друге основне джерело виникнення родових прізвищ – це топоніми як назви місця, звідки походив або де раніше проживав основоположник роду. Особливо в таких випадках, коли людина не була місцева, усіх цікавило, крім її імені, питання, звідки вона прибула, звідки походить» (Редько, 2023, с. 56, 78).

2.4.1. Назви осіб за етнічною ознакою

Білорусов (НКП, с. 29); *Волошин*, *Волошіна** (НКП, с. 44), *волошин* заст. 'волох' (СУМ, 1, с. 734); *Волошкевич*, *Волощук* (НКП, с. 44), *волохи* мн. (одн. *волох*, ч.; *волошка*, ж.) 'загальна назва середньовічного населення Придунайських князівств і Трансільванії, з якого в другій половині XIX ст. сформувалися румунська та молдавська нації' (СУМ, 1, с. 733); *Греков* (НКП, с. 55), *греки* мн. (одн. *грек*, ч.) 'народ, що становить основне населення Греції' (СУМ, 2, с. 164); *Літвин*, *Літвін* (НКП, с. 107), *Литвина**, *Литвинчук* (НКП, с. 106), *Літвинова**, *Літвинчук*, *Літвінчук* (НКП, с. 107), *литвини* мн. (одн. *литвин*, ч.; *литвинка*, ж.), заст. 'литовці', 'поліщуки' (СУМ, 4, с. 494); *Литовченко* (НКП, с. 106), *литовці* мн. (одн. *литовець*, ч., *литовка*, ж.) 'народ, що становить основне населення Литви' (ВТССУМ, с. 615); *Мазур*, *Мазорук* (НКП, с. 110), *Мазуренко* (НКП, с. 110–111), *Мозуренко* (НКП, с. 121), *мазури* мн. (одн. *мазур*, ч.; *мазурка*, ж.) 'велика етнічна група поляків, що

живе на північному сході Польщі й говорить одним із діалектів польської мови' (СУМ, 4, с. 496); *Молдаван* (НКП, с. 121), *молдаван* 'молдаванин' (Грінченко, 2, с. 440); *Москвін* (НКП, с. 122), *москва* = *москаль* (Грінченко, 2, с. 447); *Москаленко*, *Москалюк*, *Москальов* (НКП, с. 121), *москаль* 'росіянин' (Грінченко, 2, с. 447); *Немцева** (НКП, с. 138), *Немчинов* (НКП, с. 138), *Німченко* (НКП, с. 139), *німець* мн. (одн. *німець*, ч.; *німкенья*, *німка*, ж.) 'основне населення Німеччини; люди, які належать до німецької національності' (СУМ, 5, с. 425); *Немчик* (НКП, с. 138), *німчик* зневажл. 'те саме, що *німець*' (СУМ, 5, с. 425); *Поляков* / *Полякова* (НКП, с. 153), *поляки* мн. (одн. *поляк*, ч.) 'народ, що становить основне населення Польщі' (СУМ, 7, с. 107); *Прус* (НКП, с. 156), *прус* заст. 'пруссак' (СУМ, 8, с. 362); *Татарчук* (НКП, с. 179), *татар* 'татарин' (Грінченко, 4, с. 249), *татари* мн. (одн. *татарин*, рідко *татар*, ч.; *татарка*, ж.) іст. 'назва різних тюркських, монгольських та ін. племен, які в XIII–XV ст. об'єдналися в єдину державу – Золоту Орду – й нападали на Київську Русь, а пізніше – на Україну, Росію та ін.' (СУМ, 10, с. 42); *Туркевич*, *Турченко* (НКП, с. 184), *турки* мн. (одн. *турок*, ч.) 'народ, що становить основне населення Туреччини' (СУМ, 10, с. 327); *Українець* (НКП, с. 185); *Угрінович* (НКП, с. 185), *угрин* 'угорець' (Грінченко, 4, с. 316); *Циганкова** (НКП, с. 193), *цигани* мн. (одн. *циган*, ч.; *циганка*, ж.) 'народність індійського походження, що живе невеликими групами майже в усіх країнах світу; особи, які належать до цієї народності' (СУМ, 11, с. 208); *Чех* (НКП, с. 196), *Чешко* (НКП, с. 196), *чехи*, мн. (одн. *чех*, ч.; *чешка*, ч.) 'народ, що належить до групи західних слов'ян і становить основне населення Чехії' (ВТССУМ, с. 1600); *Швед* (НКП, с. 198), *шведи* мн. (одн. *швед*, ч.) 'народ скандинавської групи, що становить основне населення' (СУМ, 11, с. 427) та ін.

2.4.2. Назви осіб за територіальною (топографічною) ознакою

а) Назви людей за місцем походження або проживання: *Березовський* (НКП, с. 28), *Білошицький* (НКП, с. 30), *Виговський* / *Виговська* (НКП, с. 41), *Волинець*, *Волинський* (НКП, с. 44), *Вороновський* / *Вороновська* (НКП, с. 45) *Грабовський* / *Грабовська* (НКП, с. 55), *Дидковський* / *Дидковська*, *Дідковський* (НКП, с. 62), *Забродський* / *Забродська*, *Заброцький* / *Заброцька* (НКП, с. 70), *Заліська** (НКП, с. 70), *Зарицький* (НКП, с. 71), *Заруцький* / *Заруцька* (НКП, с. 71), *Каменобродська** (НКП, с. 78), *Кобелінський*, *Кобилинський* (с. 84), *Коростишівський* (НКП, с. 91), *Куликивська**, *Куликівський* / *Куликівська*, *Куликовська** (НКП, с. 99), *Лебединець* (НКП, с. 103), *Лиманець* (НКП, с. 105), *Лісовський* / *Лісовська* (НКП, с. 107), *Лужанський* (НКП, с. 109), *Любарець* (НКП, с. 110), *Мошенець* (НКП, с. 122), *Новосельський* (НКП, с. 140), *Островський* / *Островська* (НКП, с. 144), *Поліщук* (НКП, с. 152), *Поляновський*

(НКП, с. 153), *Розвадовський* (НКП, с. 161), *Рудосельська** (НКП, с. 164), *Сичевський* (НКП, с. 170), *Скуратовський / Скуратовська* (НКП, с. 171), *Сокальський* (НКП, с. 173), *Томашевська** (НКП, с. 182), *Трилеский* (НКП, с. 183), *Ходаківський* (НКП, с. 190), *Цибульський* (НКП, с. 193), *Черяховський* (НКП, с. 196), *Чудновський* (НКП, с. 197), *Шуляківський, Шуляковській* (НКП, с. 204), *Щепановський* (НКП, с. 205), *Ясинська*, Ясінський / Ясінська* (НКП, с. 208), а також: *Заболотний, Завальнюк, Заворотная*, Залужний* (НКП, с. 70), *Затолочний* (НКП, с. 71), *Лісовий* (НКП, с. 107), *Наконечний* (НКП, с. 123), *Піддубний* (НКП, с. 150), *Подгорнюк* (НКП, с. 151), *Полевий, Полевой* (НКП, с. 152), *Польовий* (НКП, с. 153), *Слабоденюк* (НКП, с. 171), *Слободенюк, Слободян* (НКП, с. 172), *слободянин* ‘те саме, що *слобожанин*’, тобто ‘житель слободи’ (СУМ 9, с. 365) та ін.

б) Назви людей за особливостями їхньої появи в населеному пункті: *Новак* (НКП, с. 139), *новак* ‘людина, яка недавно вступила куди-небудь, поселилась десь і т. ін.’ (СУМ 5, с. 432); *Новіков / Новікова* (НКП, с. 140), *новик* = *новак* (Грінченко, 2, с. 568); *Новосад, Новосадов* (НКП, с. 140); *Осадчий / Осадча, Осадчук* (НКП, с. 143), *осадчий* заст. ‘перший поселенець; засновник населеного пункту’ (СУМ 5, с. 753); *Приходько* (НКП, с. 155), *прихідько*, рідко *приходько* розм. ‘те саме, що *прихідець*’ тобто розм. ‘той, хто прийшов, приїхав звідки-небудь’, ‘прийшла, немісцева людина’ (СУМ, 8, с. 90, 83) і под.

2.5. Прізвища житомирців «Національної книги пам’яті...», похідні від назв осіб за сімейними й родинними стосунками, свояцтвом

О. В. Кровицька зазначає, що «лексико-семантична група назв осіб за сімейними й родинними стосунками чи не найтісніше пов’язана з індоєвропейською та праслов’янською мовами. Вона утворює майже замкнену мікросистему з невеликою кількістю членів і є однією з найдавніших лексичних груп, що обслуговують буття людини» (Кровицька, 2002, с. 50). Серед досліджуваних прізвищ до цього типу зараховано: *Вдовенко*, (НКП, с. 40), *вдовенко* ‘син удови’ (СУМ, 1, с. 312), *Вдовиченко, Вдовченко* (НКП, с. 40), *вдовіти / удовіти* ‘жити вдовою або вдівцем’ (СУМ, 1, с. 312), *вдова* ‘жінка, яка після смерті чоловіка не одружилася вдруге’ (СУМ, 1, с. 312); *Дядик* (НКП, с. 66), *дядик* ‘батько’ (ЕСУМ, 2, с. 153); *Дзядевич* (НКП, с. 62), укр. *дядько, дядьо*, бр. *дзядзька*, п. *dziadzia, dziadzio, dziadko* ‘дядько’ (з бр. і укр.) (ЕСУМ 2, с. 153); *Діденко, Дідік* (НКП, с. 62), *дід* ‘батько матері або батька’ (ЕСУМ, 2, с. 86); *Примак* (НКП, с. 155), *приймак* ‘чоловік, прийнятий у дім дружини’, ‘хлопець, який живе і виховується в чужій родині; прийомний син’ (СУМ, 7, с. 632) та ін.

3. Висновки

Отже, в аналізованому антропоніміконі м. Житомира «Національної книги пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні. Житомирська область» поширені прізвища, утворені від назв осіб за зовнішніми ознаками й внутрішніми властивостями (*Мимрик, Патла, Сердега, Худяков*), за родом діяльності та професією (*Бублій, Железняк, Колодійчук, Шаповал*), а також за національною і територіальною ознаками (*Коростишівський, Молдаван, Піддубний*). Менше антропонімів, похідних від назв осіб за соціальним та майновим станом, суспільно-політичним становищем (*Голяченко, Кошовий, Паламарчук*), і найменше прізвищ утворено від назв осіб за сімейними й родинними стосунками, свояцтвом (*Вдовенко, Дядик, Примах*). Подальше вивчення прізвищ Житомирщини дасть змогу виявити їхні словотвірні особливості.

Література

1. Білецький-Носенко Павло 1966. *Словник української мови* / упоряд. В. В. Німчук; відп. ред. К. К. Цілуйко. Київ: Наукова думка.
2. Будько Іванна 2023. Лексична база прізвищ Брусилівщини (на матеріалі «Національної книги пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні»). В: *Мовні виміри світу: матеріали III Міжнародної науково-практичної студентсько-учнівської конференції (20 квітня 2023 р., м. Житомир)*. Житомир, с. 13–15. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/36853/1/movni-vymiry.pdf>
3. Кровицька Ольга 2002. *Назви осіб в українській мовній традиції XVI–XVIII ст. Семантика і словотвір*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
4. Махорін Геннадій – Копійченко Лариса – Тіміряєв Євген 2008. *Голодомор 1932–1933 рр. на Житомирщині. Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні. Житомирська область* / редкол.: М. А. Черненко (голова) та ін. Житомир: «Полісся».
5. Редько Юліан 2023. *Сучасні українські прізвища (походження, словотвір, поширення)*. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка.
6. Худаш Михайло 1977. *З історії української антропонімії*. Київ: Наукова думка.
7. Чучка Павло 2005. *Прізвища закарпатських українців: історико-етимологічний словник*. Львів: Світ.
8. Чучка Павло 2011. *Слов'янські особові імена українців: історико-етимологічний словник*. Ужгород: Ліра.
9. Ящук Леся 2008. *Антропонімія Житомирщини XVI–XVII ст.: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук*. Житомир.
10. Ящук Леся 2024а. Прізвища Житомира, похідні від імен (на матеріалі «Національної книги пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні»). В: Мутник, Ірену ред. *Onim w paradygmatach językoznawczych. Onim u*

- мовознавчих парадигмах. Warszawa–Siedlce: Wydawnictwo WN IkiRBL, с. 153–173. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/41878/>
11. Ящук Леся 2024б. Прізвища Житомирщини із суфіксами -ук, -'ук, -чук (на матеріалі «Національної книги пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні»). *Студії з ономастики та етимології 2023–2024*. Київ, с. 198–212. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/id/eprint/40728>
 12. Ящук Леся – Титаренко Валентина 2022. Лексична база прізвищ Житомирщини (на матеріалі «Національної книги пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні»). *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки* 97/2: с. 198–210. [https://doi.org/10.35433/philology.2\(97\).2022.198-210](https://doi.org/10.35433/philology.2(97).2022.198-210)
 13. Ящук Леся – Титаренко Валентина 2023. Прізвища Чуднівщини, похідні від імен (на матеріалі «Національної книги пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні»). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія* 50/2: с. 515–523. [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2023.2.\(50\).515-523](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2023.2.(50).515-523)

Умовні скорочення джерел

1. **Аркушин** – Аркушин Григорій 2009. *Словник прізвищ північно-західної України: у 3-х т.* Луцьк: РВВ «Вежа» Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Т. 1–3.
2. **ВТССУМ** – *Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.)* / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ–Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005.
3. **Грінченко** – *Словарь української мови Бориса Грінченка: у 4 т.* / упоряд., з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. [Репр. відтворення вид. 1907–1909 рр.]. Київ: Вид-во «Довіра» – УНВЦ «Рідна мова», 1997. Т. 1–4.
4. **ЕСУМ** – *Етимологічний словник української мови: у 7 т.* / за ред. О. С. Мельничука. Київ: Наукова думка, 1982–2012. Т. 1–6.
5. **НКП** – *Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні. Житомирська область* / редкол.: М. А. Черненко (голова) та ін. Житомир: «Полісся», 2008.
6. **СУМ** – *Словник української мови: в 11 т.* / за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980. Т. 1–11.
7. **Тимченко** – Тимченко Євген 2002. *Матеріали до словника писемної та книжної мови української мови XV–XVIII ст.* / упоряд. В. В. Німчук, Г. І. Лиса; відп. ред. В. В. Німчук. Київ–Нью-Йорк. Т. 1: А–Н.

References

1. Biletskyi-Nosenko, Pavlo 1966. *Slovyk ukrainskoi movy* [Dictionary of the Ukrainian Language] / uporiad. V. V. Nimchuk; vidp. red. K. K. Tsiuiko. Kyiv: Naukova dumka. (In Ukrainian)

2. Budko, Ivanna 2023. Leksychna baza prizvyshch Brusylivshchyny (na materiali «Natsionalnoi knyhy pamiati zhertv holodomoru 1932–1933 rokiv v Ukraini») [The lexical base of surnames in the Brusyliv Region (based on “The National Book of Remembrance of the Victims of the Holodomor of 1932–1933 in Ukraine”)]. In: *Movni vymiry svitu: materialy III Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi studentsko-uchnivskoi konferentsii (20 kvitnia 2023 r., m. Zhytomyr)*. Zhytomyr, s. 13–15. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/36853/1/movni-vymiry.pdf> (In Ukrainian)
3. Krovyska, Olha 2002. *Nazvy osib v ukrainskii movnii tradytsii XVI–XVIII st. Semantyka i slovotvir* [Personal Names in the Ukrainian Linguistic Tradition of the 16th–18th Centuries: Semantics and Word Formation]. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy. (In Ukrainian)
4. Makhorin, Hennadii – Kopiichenko, Larysa – Timiriaiev, Yevhen 2008. *Holodomor 1932–1933 rr. na Zhytomyrshchyni. Natsionalna knyha pamiati zhertv holodomoru 1932–1933 rokiv v Ukraini. Zhytomyrska oblast* [The Holodomor of 1932–1933 in the Zhytomyr Region. The National Book of Remembrance of the Victims of the Holodomor of 1932–1933 in Ukraine. Zhytomyr Region] / M. A. Chernenko et al. eds. Zhytomyr: «Polissia». (In Ukrainian)
5. Redko, Yulian 2023. *Suchasni ukrainski prizvyshcha (pokhodzhennia, slovotvir, poshyrennia)* [Contemporary Ukrainian Surnames (Origin, Word Formation, Distribution)]. Lviv: LNU im. Ivana Franka. (In Ukrainian)
6. Khudash, Mykhailo 1977. *Z istorii ukrainskoi antroponimii* [From the History of Ukrainian Anthroponymy]. Kyiv: Naukova dumka. (In Ukrainian)
7. Chuchka, Pavlo 2005. *Prizvyshcha zakarpatskykh ukraintsev: istoryko-etymolohichnyi slovnyk* [Surnames of Transcarpathian Ukrainians: A Historical and Etymological Dictionary]. Lviv: Svit. (In Ukrainian)
8. Chuchka, Pavlo 2011. *Slovianski osobovi imena ukraintsev: istoryko-etymolohichnyi slovnyk* [Slavic Personal Names of Ukrainians: A Historical and Etymological Dictionary]. Uzhhorod: Lira. (In Ukrainian)
9. Yashchuk, Lesia 2008. *Antroponimiia Zhytomyrshchyny XVI–XVII st.: dysertatsiia na здобuttia naukovoho stupenia kandydata filolohichnykh nauk* [Anthroponymy of the Zhytomyr Region in the 16th–18th Centuries: Dissertation for the Degree of Candidate of Philological Sciences]. Zhytomyr. (In Ukrainian)
10. Yashchuk, Lesia 2024a. *Prizvyshcha Zhytomyra, pokhidni vid imen (na materialy «Natsionalnoi knyhy pamiati zhertv holodomoru 1932–1933 rokiv v Ukraini»)* [Surnames of Zhytomyr Derived from Personal Names (Based on “The National Book of Remembrance of the Victims of the Holodomor of 1932–1933 in Ukraine”)]. In: Mytnik, Ireny ed. *Onim w paradygmatach językoznawczych. Onim u movoznavchkykh paradyhmakh*. Warszawa–Siedlce: Wydawnictwo WN IkiRBL, s. 153–173. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/41878/> (In Ukrainian)
11. Yashchuk, Lesia 2024b. *Prizvyshcha Zhytomyrshchyny iz sufiksamy -uk, -'uk, -chuk (na materialy «Natsionalnoi knyhy pamiati zhertv holodomoru 1932–1933 rokiv v Ukraini»)* [Surnames of the Zhytomyr Region with the Suffixes -uk, -'uk, -chuk (Based on “The National Book of Remembrance of the Victims of the Holodomor

- of 1932–1933 in Ukraine”]. *Studii z onomastyky ta etymolohii 2023–2024*. Kyiv, s. 198–212. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/id/eprint/40728> (In Ukrainian)
12. Yashchuk, Lesia – Tytarenko, Valentyna 2022. *Leksychna baza prizvyshch Zhytomyrshchyny (na materialii «Natsionalnoi knyhy pamiati zhertv holodomoru 1932–1933 rokiv v Ukraini»)* [The Lexical Base of Surnames in the Zhytomyr Region (Based on “The National Book of Remembrance of the Victims of the Holodomor of 1932–1933 in Ukraine”)]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Filolohichni nauky* 97/2: s. 198–210. [https://doi.org/10.35433/philology.2\(97\).2022.198-210](https://doi.org/10.35433/philology.2(97).2022.198-210) (In Ukrainian)
 13. Yashchuk, Lesia – Tytarenko, Valentyna 2023. *Prizvyshcha Chudnivshchyny, pokhidni vid imen (na materialii «Natsionalnoi knyhy pamiati zhertv holodomoru 1932–1933 rokiv v Ukraini»)* [Surnames of the Chudniv Region Derived from Personal Names (Based on “The National Book of Remembrance of the Victims of the Holodomor of 1932–1933 in Ukraine”)]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya: Filolohiia* 50/2: s. 515–523. [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2023.2.\(50\).515-523](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2023.2.(50).515-523) (In Ukrainian)

Abbreviations of Sources

1. **Arkushyn** – Arkushyn, Hryhorii 2009. *Slovnyk prizvysk pivnichno-zakhidnoi Ukrainy: u 3-kh t* [Dictionary of Nicknames of Northwestern Ukraine: in 3 Volumes]. Luts'k: RVV «Vezha» Volynskoho natsionalnoho universytetu im. Lesi Ukrainky. T. 1–3. (In Ukrainian)
2. **VTSSUM** – *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.)* [Comprehensive Explanatory Dictionary of Modern Ukrainian (with additions and supplements)] / edited by V. T. Busel. Kyiv–Irpın: VTF «Perun», 2005. (In Ukrainian)
3. **Hrinchenko** – *Slovar ukrainskoi movy Borysa Hrinchenka: u 4 t.* [Dictionary of the Ukrainian Language by Borys Hrinchenko: in 4 Volumes] / compiled with the addition of his own material by B. Hrinchenko [Repr. vidtvorennia vyd. 1907–1909 rr.]. Kyiv: Vyd-vo «Dovira» – UNVTs «Ridna mova», 1997. T. 1–4. (In Ukrainian)
4. **ESUM** – *Etymolohichni slovnyk ukrainskoi movy: u 7 t.* [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language: in 7 Volumes] / edited by O. S. Melnychuk. Kyiv: Naukova dumka, 1982–2012. T. 1–6. (In Ukrainian)
5. **NKP** – *Natsionalna knyha pamiati zhertv holodomoru 1932–1933 rokiv v Ukraini. Zhytomyrska oblast* [National Book of Remembrance of the Victims of the Holodomor of 1932–1933 in Ukraine. Zhytomyr Region] / edited by M. A. Chernenko et al. Zhytomyr : «Polissia», 2008. (In Ukrainian)
6. **SUM** – *Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 t.* [Dictionary of the Ukrainian Language: in 11 Volumes] / ed. by I. K. Bilodida. Kyiv: Naukova dumka, 1970–1980. T. 1–11. (In Ukrainian)
7. **Tymchenko** – Tymchenko, Yevhen 2002. *Materialy do slovnyka pysemnoi ta knyzhnoi movy ukrainskoi movy XV–XVIII st.* [Materials for a Dictionary of the Written and Bookish Language of the Ukrainian Language of the 15th–18th Centuries] / compiled by V. V. Nimchuk, H. I. Lysa; edited by V. V. Nimchuk. Kyiv–Niu-York. T. 1: A–N. (In Ukrainian)

Список інших умовних скорочень

бр. – білоруський, білоруська мова
діал. – діалектне слово
ж. – жіночий рід
заст. – застаріле слово
збірн. – збірне слово
зменш. – зменшений, зменшувальний
зменш.-пестл. – зменшено-пестливий
зневажл. – зневажливе слово, вираз
ім. – іменник
іст. – історія
мн. – множина
одн. – однина
п. – польський, польська мова
перев. – переважно
перен. – переносно, переносне значення
псл. – праслов'янський
розм. – розмовне слово, вираз
укр. – український, українська мова
чол. – чоловічий рід

Прізвища жителів Житомира «Національної книги пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні», похідні від особових апелятивів

Ящук Леся, кандидат філологічних наук, доцент. Житомирський державний університет імені Івана Франка, кафедра української мови та методики її навчання, доцент. lesjajashhuk@ukr.net, ORCID: 0000-0003-4314-0807.

Українські прізвища як наймолодший клас антропонімів досліджували Б. Б. Близнюк, Г. Є. Бучко, Л. О. Кравченко, С. Є. Панцьо, Ю. К. Редько, М. Л. Худаш, П. П. Чучка та інші науковці. У пропонованій статті схарактеризовано твірні основи прізвищ житомирців «Національної книги пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні», утворених від особових назв: за зовнішніми ознаками й внутрішніми властивостями; за родом діяльності та професією; за соціальним та майновим станом, суспільно-політичним становищем; за національною і територіальною ознаками; за сімейними й родинними стосунками, свояцтвом. В аналізованому антропоніміконі переважають прізвища, похідні від особових назв за зовнішніми ознаками та внутрішніми властивостями, за родом діяльності й професією, а також за національною і територіальною ознаками. Серед особових апелятивів за фізичним / фізіологічним станом найбільш широко представлені назви, що характеризують людину за особливостями шкіри, волоссяного покриву (*Патла, Рудий, Сивак*), указують на її фізичні недоліки (*Головань, Жмурчук, Куцюруб*), зріст, повноту чи фізичну силу (*Гладун, Маленький, Худяков*). У складі

прізвищ, мотивованих назвами осіб за їхніми внутрішніми рисами, поширені: а) назви, що вказують на вдачу, характер, поведінку людини (*Болкун, Круть, Сердега*); б) назви, що вказують на мовленнєві особливості, вади (*Крикун, Мимрик, Шокало*). Значна кількість прізвищ, які походять від назв осіб за професійною діяльністю, пов'язаною з обробкою дерева, виготовленням речей з нього (*Колодійчук, Плотников, Столяр*), металообробною промисловістю, ювелірною справою та зброярством (*Желєзняк, Золотаренко, Слісарчук*), оброблянням вовни й шкіри, виготовленням полотна, пошиттям одягу та взуття (*Кожар, Кравченко, Шаповал*), приготуванням продуктів, напоїв і їх торгівлею (*Бублій, Кухта, Шикарук*), мистецтвом та освітою (*Дудник, Коновальчук, Танцура*) тощо. Назви людей за етнічною ознакою відображені в складі прізвищ *Волошин, Греков, Молдаван, Угрінович, Чешко* і под.; за їхньою територіальною (топографічною) ознакою – в антропонімах *Виговський, Залужний, Коростишівський, Новосад, Піддубний* та багатьох інших. Кількісно менша група прізвищ Твірною базою прізвищ, похідних від назв осіб за соціальним та майновим станом, суспільно-політичним становищем, слугують назви людей за певним соціально-економічним становищем (*Галайда, Голяченко, Мохнач*), а також особові апелятиви, які пов'язані з військовою справою (*Гайдученко, Кошовий, Сотнік*), релігією та церковним життям (*Дяк, Паламарчук, Титарчук*). Кількісно найменша група прізвищ утворена від назв осіб за сімейними й родинними стосунками, свояцтвом: *Вдовенко, Дядик, Примак*. Дослідження здійснене шляхом використання описового методу, зокрема інвентаризації та систематизації лексичного матеріалу із залученням лінгвістичного прийому лексико-семантичного аналізу.

Ключові слова: антропоніміка, прізвище, семантика твірних основ, особова назва.

Surnames of Zhytomyr residents in the “National Book of Remembrance of the Victims of the Holodomor of 1932–1933 in Ukraine”, derived from personal appellatives

Lesya Yashchuk, candidate of philological sciences, associate professor. Zhytomyr Ivan Franko State University, Department of Ukrainian Language and Methods of Its Teaching, associate professor. lesjajashchuk@ukr.net, ORCID: 0000-0003-4314-0807.

Ukrainian surnames, as the newest class of anthroponyms, have been studied by B. B. Blyzniuk, H. Ye. Buchko, L. O. Kravchenko, S. Ye. Pantso, Yu. K. Redko, M. L. Khudash, P. P. Chuchka, and other scholars. The proposed article characterises the derivational bases of the surnames of Zhytomyr residents listed in the “National Book of Remembrance of the Victims of the Holodomor of 1932–1933 in Ukraine”, which are formed from personal names based on: external features and internal properties; occupation and profession; social and financial status, socio-political position; national and territorial attributes; family and kinship relations, and affinity. Among the analysed anthroponyms, the majority are surnames derived from personal nouns indicating external features and internal traits, professional activity, and national or territorial origin. Among personal appellatives related to physical/physiological conditions, the

most widely represented are those characterising a person by skin and hair features (*Patla, Rudy, Syvak*), indicating physical disabilities (*Holovan, Zhmurchuk, Kutsyurub*), height, body type, or physical strength (*Hladun, Malenkyi, Khudyakov*). Among surnames motivated by names of individuals based on their inner traits, common subcategories include: a) names indicating temperament, character, and behaviour (*Bolkun, Krut, Serdeha*); b) names indicating speech characteristics or defects (*Krykun, Mymryk, Shokalo*). A significant number of surnames originate from professions related to woodworking and crafting (*Kolodiychuk, Plotnikov, Stolyar*), metalworking, jewellery making, and weapons manufacturing (*Zheleznyak, Zolotarenko, Slisarchuk*), wool and leather processing, textile production, tailoring, and shoemaking (*Kozhar, Kravchenko, Shapoval*), food preparation, beverage production, and trade (*Bublii, Kukhta, Shikaruk*), as well as art and education (*Dudnyk, Konovalchuk, Tantsura*), among others. Ethnic attributes are reflected in surnames such as *Voloshyn, Grekov, Moldavan, Uhrinovych, Chesko*, etc. Territorial (topographical) attributes are represented in anthroponyms like *Vyhovskiy, Zaluzhnyi, Korostyshivskiy, Novosad, Piddubnyi*, and many others. A smaller group of surnames is derived from names of individuals based on social and financial status or socio-political position, including those linked to specific socio-economic conditions (*Halayda, Holyachenko, Mokhnach*), military affairs (*Haidochenko, Koshovyi, Sotnyk*), religion, and church life (*Dyak, Palamarchuk, Tytarchuk*). The smallest group of surnames originates from names based on family and kinship relations, such as *Vdovenko, Dyadyk, Prymak*. This research was conducted using a descriptive method, particularly through inventorying and systematising lexical material, with the application of the linguistic technique of lexical-semantic analysis.

Keywords: *anthroponymy, surname, semantics of derivational bases, personal name.*

Zsitomir lakosainak személyes tulajdonságaira utaló vezetéknevei az „1932–1933-as ukrajnai holodomor áldozatainak nemzeti emlékkönyve” alapján

Jacsuk Leszja, a filológiai tudományok kandidátusa, docens. Zsitomiri Ivan Franko Állami Egyetem, Ukrán Nyelv és Oktatásmódszertani Tanszék, docens. lesjajashuk@ukr.net, ORCID: 0000-0003-4314-0807.

Az ukrán vezetékneveket mint az antroponimák legújabb osztályát többek között B. B. Bliznyuk, H. Je. Bucsko, L. O. Kravcsenko, Sz. Je. Pancjo, Ju. K. Redko, M. L. Hudas, P. P. Csucska és más kutatók vizsgálták. A jelen tanulmány a „1932–1933-as ukrajnai holodomor áldozatainak nemzeti emlékkönyvében” szereplő zsitomiri lakosok azon vezetékneveit csoportosítja, amelyek személyes tulajdonságokra utalva alakultak ki: külső és belső tulajdonságok alapján; foglalkozás vagy szakma szerint; társadalmi és vagyoni helyzet, társadalmi-politikai státusz alapján; nemzeti és földrajzi jellemzők szerint; valamint családi és rokonsági kapcsolatok alapján. Az elemzett antroponimák között túlnyomó többségben vannak azok a vezetéknevek, amelyek külső és belső jellemvonásokat, szakmai tevékenységet, valamint nemzeti vagy földrajzi származást tükröznek. A testi/fiziológiai állapothoz kapcsolódó személyes apellatívumok közül

leggyakrabban azok fordulnak elő, amelyek a bőrt és a haját jellemzik (*Patla, Rudy, Sivak*), fizikai fogyatékoságokra utalnak (*Holovan, Zsmurcsuk, Kucsirub*), illetve a magasságot, testalkatot vagy fizikai erőt jelzik (*Hladun, Malenkij, Hudyakov*). Azok között a vezetékevek között, amelyek belső tulajdonságokat tükröző személynevekből származnak, a következő kategóriák figyelhetők meg: a) olyan nevek, amelyek az emberi természetre, jellemre, viselkedésre utalnak (*Bolkun, Krut, Serdeha*); b) amelyek a beszéd jellemzőire, hibáira utalnak (*Krikun, Mimrik, Sokalo*). Jelentős számban fordulnak elő olyan vezetékevek, amelyek faipari, kézműves foglalkozásokhoz kötődnek (*Kolodijcsuk, Plotnyikov, Sztoljar*), fémmegmunkáláshoz, ötvösséghez, fegyvergyártáshoz (*Zseleznyak, Zolotarenko, Szliszarcuk*), gyapjú- és bőrmegmunkáláshoz, textiliparhoz, szabósághoz, cipőkészítéshez (*Kozsar, Kravcsenko, Sapoval*), élelmiszerkészítéshez, italgyártáshoz és kereskedelemhez (*Bublij, Kukhta, Sikaruk*), valamint művészi tevékenységhez és oktatáshoz (*Dudnyik, Konovalcsuk, Tancura*) kapcsolódnak. Az etnikai jellemzők a következő vezetékevekben tükröződnek: *Volosin, Grekov, Moldavan, Uhrinovics, Csesko* stb. Földrajzi (topográfiai) jellemzők az alábbi antroponimákban jelennek meg: *Vihovszkij, Zaluzsnij, Korostisivszkij, Novosad, Piddubnij*, és sok más. Kisebb csoportot alkotnak azok a vezetékevek, amelyek társadalmi és vagyoni helyzetre vagy társadalmi-politikai státuszra utaló személynevekből származnak, például sajátos társadalmi-gazdasági helyzetre utaló nevek (*Halajda, Holjacsenko, Mohnacs*), a katonai élethez kapcsolódó nevek (*Hajducsenko, Kosovij, Sztotnyik*), illetve vallási és egyházi élethez köthető nevek (*Gyák, Palamarscsuk, Titarcsuk*). A legkisebb csoportot azok a vezetékevek alkotják, amelyek családi és rokoni kapcsolatok alapján képződtek, mint például: *Vdovenko, Gyadik, Primak*. A kutatás leíró módszerrel készült, különösen a lexikai anyag leltárba vétele és rendszerezése révén, valamint a lexikai-szemantikai elemzés nyelvészeti eljárásának alkalmazásával.

Kulcsszavak: antroponímia, vezetéknév, névképzési alap szemantikája, személynév.

Mádi Gabriella

Transzkulturális nyelvhasználat és identitáskonstrukció Penckófer János *Hamuther* című kisregényében

1. Bevezetés

A többnyelvűség világszintű jelenség, és bár az elmúlt néhány évtizedben került csak igazán a tudományos figyelem középpontjába, maga a többnyelvűség valószínűleg egyidős az emberiséggel.

A kárpátaljai kontextusban a többnyelvűség összetett kérdés. Habár a magyar államiság bizonyos szempontból megszakított, a kora középkortól kezdve jól körülhatárolt keretek között fejlődött, ami lehetőséget teremtett egy olyan nemzeti kultúra kialakítására, amelyet a 19. századtól kanonizáltak. A magyar etnikai közösség az államiság révén jobb lehetőségeket kapott arra, hogy homogén nemzeti kultúrát hozzon létre és ápoljon, mint azok a nemzetiségek, amelyek ugyanazon államon belül, de annak periferiáin éltek. Ezt elősegítette a részben zárt földrajzi környezet is, amely szinte kizárta a nemzeti kultúra regionális szétterjedését (talán Erdély bizonyos szempontból kivétel). Erdélytől eltekintve azonban a regionalizáció valójában nem jelent meg. Bár a modern magyar királyság etnikailag sokszínű volt, a fent említett tényezők, valamint a kulturális elszigeteltség más nemzetektől, illetve a magyar nyelv és kultúra mindennapi dominanciája és társadalmi érvényesítése mind hozzájárultak a „blokkyszerű” magyar nemzeti kultúra kialakulásához. A 19. század elején elkezdődött a magyar nemzeti kultúra alapjainak és intézményeinek kiépítése. Először maga a nyelv kezdett átalakulni: a latin vagy német kifejezésekre magyar megfelelőket vezettek be (Romsics, 2017, 313. o.).

Az első világháború azonban felbomlasztotta a magyar nyelvi blokk egységét és az ezt kiszolgáló állami kereteket. Ez lehetőséget adott arra, hogy a periferián élő nemzetiségek saját nemzeti-kulturális projektjeiket elindítsák – hasonlóan ahhoz, ahogy azt korábban a magyarok tették. Ez a folyamat a magyarok által lakott területeket is érintette, így ezek az egykori etnokulturális központok a kisebbségi periferiák sorába kerültek az új államokban.

E perifériákon bizonyos fokú és intenzitású regionalizáció indult meg, amely az egyes csatolt területeken eltérő módon jelentkezett. Ez az új típusú regionalizáció új magyar eliteket, kulturális központokat, kulturális termékeket, identitásmintákat és az ezek terjesztését szolgáló társadalmi struktúrákat hozott létre az oktatás, az egyház, illetve a társadalmi és politikai szervezetek területén. Mindez egyszerre volt a nemzetállam-építés (az új állam részéről), valamint az anyaország hatásának következménye, s e két hatás együttese sajátos etno-regionális közösségépítést eredményezett. Ennek nyomán többközpontú magyar kulturális tér alakult ki. A magyar nyelv mindig is kapcsolatban állt a környező nemzetek nyelveivel, ahogyan ez bármely peremterületen élő nyelv esetében megfigyelhető.

A jelen kutatás a többnyelvűséget a kárpátaljai magyar kisebbség kontextusában vizsgálja. Az első világháború végéig a magyarok a többségi nemzet részét képezték, bár ebben a többnemzetiségű régióban már ekkor is több ruszin ajkú élt, mint magyar. A magyar közösség azonban politikai döntés eredményeként vált kisebbséggé. Egyrészt ez a változás váratlanul érte a közösséget, és mint azt számos tanulmány is megállapítja (Csernicskó, 2019, 117. o.; Szakál, 2019, 175. o.), keserű tapasztalatként hatott rájuk, különösen a többségi nyelvhez való viszonyukat tekintve. Másrészt az európai nemzetállam-építési törekvések hatással voltak a kisebbségi nyelvekre is, s ezek a tendenciák Kárpátalján is megjelentek. Az újonnan megalakuló államok célja a nyelvi homogenitás volt, s ehhez az egységes nyelvet eszközként használták. Ennek következményeként a kisebbségi nyelvek diszkrimináció alá kerültek, és a 19–20. század folyamán fokozatosan visszaszorultak (Gorter–Cenoz, 2012, 184. o.).

A kárpátaljai magyarok helyzete természetesen nem volt teljesen egyedi: hasonló változások érték a szomszédos államok magyar közösségeit is. Ugyanakkor az itteni magyar irodalom számára ez a törés jóval markánsabb volt, mint például az erdélyi esetben, ahol a magyar irodalom már régóta egyfajta sajátos, elkülönülő karakterrel rendelkezett. Ezzel szemben a felvidéki és kárpátaljai régiók jóval szorosabban kapcsolódtak Budapesthez gazdaságilag és kulturálisan egyaránt (Szvatkó, é.n.).

A magyar könyvkiadás viszonylag gyorsan helyreállt a politikai megrázkódtatások után, és számos irodalmi folyóirat is újraindult. Kárpátalján ez a folyamat később zajlott le, és amikor a magyar irodalom itt is újraéledt, a helyi bizonytalanságok, társadalmi folyamatok lenyomatai világosan megjelentek a kortárs prózában. Az irodalmi élet szétválása az anyaországtól a szovjet érában tovább mélyült, mivel a kárpátaljai magyar kisebbség zárt határok mögé került, elvágvá a magyarországi irodalmi tendenciáktól. Ez a zárt irodalmi világ az elmúlt két évtizedben kezdett megnyílni, de még ma sem könnyű meghatározni, mi tesz egy irodalmi alkotást „kárpátaljaivá” (Csordás, 2020, 12. o.).

A magyar irodalomtörténet sokat foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy a határokon túli magyar irodalmak (erdélyi, felvidéki, kárpátaljai stb.) önálló irodalmak-e, vagy a magyar irodalom regionális változatai. Mindkét álláspont mellett komoly érvek sorakoztathatók fel. Görömbei András véleménye jól összegzi ezt a vitát: szerinte a magyar történelem, hagyomány és nyelv egysége lehetővé teszi az irodalom belső tagolását, ami nem az egység megbontását, hanem annak értelmező mélyítését jelenti – hiszen a különböző történelmi sors különböző magyar irodalmakat eredményezhet (Elek, 2003).

Ez az irodalomtörténeti-esztétikai vita hasonlít a 1990-es évek magyar nyelvészeti vitáihoz a magyar nyelv egysége, sokfélesége és pluricentricitása kapcsán. A pluricentricitás fogalma azt jelenti, hogy egy nyelv legalább két országban és/vagy régióban rendelkezik kodifikált, egymással kölcsönhatásban lévő változatokkal. Muhr (2016, 16. o.) szerint pluricentrikus nyelvről akkor beszélhetünk, ha annak minden használati helyén van hivatalos státusza (államnyelv, társhivatalos nyelv, regionális nyelv), és saját normarendszere. A fogalmat William Stewart és Heinz Kloss vezette be az 1960-as évek végén, s azóta fontos kiindulópont a nyelvi jelenségek leírásában. A magyar nyelvészetben a 90-es évektől vált meghatározó értelmezési keretté a határon túli nyelvváltozatok vizsgálatához (Németh, 2018, 59. o.). Lanstyák István (1996) szerint a különböző társadalmi, politikai, gazdasági és kulturális környezet eltérő nyelvhasználati folyamatokat eredményezett. A magyar nyelvnek világosan elkülöníthető regionális változatai jöttek létre például Felvidéken, Erdélyben, Kárpátalján és Vajdaságban.

A kárpátaljai magyarság nyelvi környezete és irodalma az 1919-es elszakítástól napjainkig jelentős változásokon ment keresztül. Érdeemes megvizsgálni, hogy e változásokból mennyi tükröződik vissza az irodalmi szövegekben.

David Gramling megfogalmazásában: „A nyelvi érintkezés egyszerre van jelen és van távollétben. Néha klinikusan, néha homályosan, máskor szenvtelenül, majd vágyakozva íródik le – ez az írói hatás hatás-keverék gyakran jelzi azokat az alapvető és mélyen gyökerező dilemmákat, amelyekkel bármely irodalmi szerző szembesül egy olyan többnyelvű világban, ahol az, hogy mit értünk ’nyelv’ alatt, mindent eldönt” (Gramling, 2019, 751. o.).

Johanna Laakso (2015) is hangsúlyozza: az irodalmi többnyelvűség kutatásához több tudományterület összehangolt munkájára van szükség. A nyelvészeti kutatások gyakran figyelmen kívül hagyják az irodalmi szövegek többnyelvű vonatkozásait, míg az irodalomtudományok túllépnek a szöveg nyelvhasználatán. Pedig feltételezhetjük, hogy a többnyelvű írók műveiben – különösen a prózában – megjelenik a többnyelvű és multikulturális valóság nyelvi lenyomata. Ezek a szövegek tehát értékes nyelvészeti források lehetnek.

Albert Rossich (2018) tanulmánya például a többnyelvű irodalom történeti változatait, motivációit és eszközeit tárgyalja. Felhívja a figyelmet a retorikai

hatás, az autentikusság, a paródia, valamint a diglosszia leképezésének szerepére, és különféle példákkal szemlélteti a többnyelvűséget az irodalomban. Tanulmányában a szerző az irodalmi többnyelvűség sokféle gyakorlatát kívánja feltárni és rendszerezni, amely az irodalomtörténet különböző korszakain keresztül jelen volt. Célja annak felmérése, hogy milyen motivációk és szándékok húzódnak meg e gyakorlat mögött, különféle formák – például váltakozás, keveredés és nyelvi elegyítés – vizsgálatával. A tanulmány kitér azon célokra is, amelyek e formákat mozgatják, így a többnyelvűség retorikai eszközként való használatára, az autentikusságra való törekvésre, a paródia iránti hajlamra és a diglosszia tükrözésére. Emellett különböző irodalmi hagyományokból vett példákon keresztül illusztrálja e fogalmakat és jelenségeket (Rossich, 2018).

A többnyelvű jelenségek alapos vizsgálata az irodalmi szövegekben interdiszciplináris megközelítést igényel, és mind az irodalomtudomány, mind a nyelvészet terén szerzett jártasságot feltételez.

Az irodalmi többnyelvűség azonban nem korlátozódik a magyar kisebbség kontextusára, és az irodalmi művek nyelvészeti megközelítése sem új vagy példa nélküli. Például számos finnugor nyelvet beszélő közösség él kisebbségként kelet-európai kultúrákban, és a finnugor irodalmak többnyelvűsége Johanna Laakso (2015) által széles körben kutatott téma.

2. A kutatási probléma

A nyelv és az identitás közötti kapcsolat, valamint a nyelvek közötti érintkezési hatások a két- vagy többnyelvű környezetben régóta az alkalmazott nyelvészeti kutatások középpontjában állnak. Mizser Attila (2018, 55. o.) Foucault hatására arra a következtetésre jut, hogy ha a nyelv meghatározza a valósághoz és a valóság értelmezéséhez fűződő viszonyt, valamint az önképünket, akkor ez a nyelv korlátozza azokat az esztétikai és retorikai elveket is, amelyek mentén az irodalmi szöveg létrejön. Ezért a magyar nyelvű irodalom sokkal összetettebb jelenség, mintsem hogy pusztán a magyar szókészletre vagy frazeológiára lehetne szűkíteni. A szlovákiai magyar irodalom kapcsán arra a pontra jut, hogy bár szervesen kapcsolódik a magyar irodalom egész szerkezetéhez, már önmagában az a tény, hogy „határon túli magyar irodalomról” vagy „szlovákiai magyar irodalomról” beszélünk, arra utal, hogy ez valamilyen módon mégis elkülönül az anyaországi irodalomtól.

Nyelvészeti szempontból érdekes megvizsgálni, hogy miben tér el a kárpátaljai magyar a magyarországi magyar nyelvtől, milyen folyamatok játszanak – és játszottak – szerepet a fejlődésében. A jelen tanulmány általános célja ugyanazon nyelvi érintkezési és kisebbségi identitásbeli kérdések vizsgálata a kárpátaljai magyar szerzők különböző időszakokban írt prózáján keresztül. A kárpátaljai

magyarok nem mindig alkottak kisebbséget a térségben, ám a többnyelvűség már az államalakulások előtt is jelen volt.

A jelen kutatás célja annak bemutatása, hogy a nyelvi kontaktushatások, az asszimiláció és más kisebbségi kérdések hogyan tükröződnek egy kárpátaljai magyar regényben, illetve ezen jelenségek stilisztikai hatásának és funkciójának feltárása. Célja továbbá annak vizsgálata, hogy a szerző milyen stratégiákat alkalmaz a többnyelvű és multikulturális világ érzékeltetésére és megjelenítésére egy olyan irodalmi szövegben, amelyet nem kizárólag, de többek között egynyelvű magyar olvasóknak szántak: milyen módon (narráció, tipográfia, körülírás, lábjegyzet stb.) teszi érthetővé a többnyelvűséget az egynyelvű olvasók számára is. Feltételezhető, hogy az alkalmazott írástechnikai megoldások utalnak az egynyelvű és a többnyelvű közösségek beszédmódjai közötti különbségekre is.

A kutatás alap gondolata az, hogy hasonlóan azokhoz a nyelvi folyamatokhoz, amelyek empirikusan is megfigyelhetők az emberi résztvevőktől gyűjtött mintákon keresztül, ezek a folyamatok megjelennek az azonos környezetben létrejött irodalmi művekben is – jelen esetben a többnyelvű Kárpátalján. Ezt az elképzelést alátámasztotta egy korábbi kutatásom is, amelyben a Nemzeti Család-, Ifjúság- és Népességgazdasági Intézet 2011-es, a határon túli magyar fiatalok körében végzett kutatásának eredményeit vetettem össze egy olyan regénnyel, amely a kisebbségi lét bizonyos kérdéseit tematizálta (Mádi, 2020). A Határeset című regény és a szociológiai kutatás eredményeinek összevetése azt igazolta, hogy ugyanazok a társadalmi jelenségek azonosíthatók a regény magyar közösségében, mint a valós életben létező magyar kisebbségi közösségekben. Ez alátámasztja azt a hipotézist, hogy az irodalom a társadalmi valóság bizonyos aspektusait tükrözi, és egyes irodalmi művek szövegei alkalmasak lehetnek szociolingvisztikai elemzésre. Különösen hasznosak azok a regények, amelyek története ugyanabban a környezetben játszódik, ahol maga a szerző is él.

A kárpátaljai magyar regények vizsgálata különösen izgalmas, mivel a magyar nyelvű lakosság itt a 20. század elejéig többségi csoportként élt, és az ezt követő időszakban több államhatár-változás történt, amelyek során a többségi vagy államnyelvi státusz többször is változott, viszonylag rövid idő alatt.

3. Kutatási módszerek

A jelen munka interdiszciplináris jellegű, amely elsősorban nyelvészeti természetű, de nem helyezhető el kizárólag az irodalomtudomány vagy az irodalmi stilisztika határain kívül, mivel irodalmi szövegek elemzéséről van szó. Elsősorban diskurzus-elemzési technikákra támaszkodik, mivel ezek bizonyultak a legmegbízhatóbbnak a nyelv, a kultúra és a társadalom közötti kapcsolatok feltárásában. Angel Lin szerint:

„...a kritikai diskurzus elemzés arra törekszik, hogy feltárja, milyen módon termelődnek újra a társadalmi egyenlőtlenségek a nyelv és a diskurzus révén. A kritikai fordulat részeként fontos elméleti és módszertani forrásokat kínál a kritikai vizsgálathoz az alkalmazott nyelvészetben” (2014, 214. o.).

Ez teljes mértékben összhangban áll a jelen kutatással, mivel a kritikai diskurzus elemzés célja, hogy rávilágítson a társadalmi problémákra, különösen azokra, amelyeket a nyilvános szövegek, beszédek hoznak létre vagy erősítenek fel, és azok társadalmi következményeire. Lin szerint a nyelvet nem statikus entitásként kell vizsgálni, hanem mint dinamikusan változó rendszert, amely képes faji, nemi, társadalmi, szexuális és egyéb kulturális kategóriák létrehozására, amelyek legitimálják és újratermelik az egyenlőtlenségeket a társadalomban (Lin, 2014, 215. o.).

A szöveggel való munka során a „close reading” (szoros olvasás) bizonyult a leghasznosabb módszernek, mivel lehetővé teszi a szöveg mélyreható és kritikus vizsgálatát annak mélyebb jelentései, témái, nyelvi megoldásai és szerkezete tekintetében. A szoros olvasás segítette a vizsgált szövegekkel való elmélyült foglalkozást, a jelentésrétegek feltárását, és ezáltal a nyelvi és társadalmi jelenségek jobb megértését.

A kritikai diskurzus elemzés (CDA) és a szoros olvasás módszerei széles körben használatosak a nyelvészeti kutatásokban, különösen a szociolingvisztikában. Lin rámutat, hogy olyan neves kutatók alkalmazták ezeket a módszereket, mint Teun A. van Dijk (2009) és Norman Fairclough (2009).

4. Történeti háttér

A Szovjetunió felbomlását követően a kárpátaljai magyar irodalmi központú kulturális élet egyre kiterjedtebbé vált, és 1989-ben megalakult egy új szervezet, amelynek célja a helyi magyarság kulturális érdekeinek védelme volt: a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (Penckófer, 2019, 80. o.). A kárpátaljai magyar kulturális élet virágzásnak indult, s az egyik legfontosabb eredménye az első független kárpátaljai magyar irodalmi folyóirat, a *Hatodik Síp* megalapítása volt 1989-ben. A rendszerváltás optimista légkört teremtett, amelyben a szerzők valódi kulturális pezsgésben alkottak. Ukrajna 1991-ben független állammá vált, és a magyar kormány az elsők között ismerte el az újonnan megalakult államot. A kárpátaljai magyarok derűlátóak voltak, üdvözölték a politikai változásokat, mivel sorsközösséget éreztek az ukrán nemzettel, amely – hasonlóan a magyarokhoz – nem rendelkezett önrendelkezéssel a Szovjetunió homogenizáló törekvései közepette (Penckófer, 2019, 82. o.).

A *Hatodik Síp* megalapítása után további két irodalmi folyóirat indult: a *Pánsíp* 1993-ban és a *Véletlen Balett* 1999-ben. Új könyvkiadók is létrejöttek, mint például

az Intermix, a Tárogató, a Mandátum és a Galéria. Ezek száma tovább nőtt azután, hogy a *Hatodik Síp* Alapítvány, az *UngBereg* Alapítvány, majd a KMKSZ, a Cserkészszövetség, a Pedagógusszövetség, később pedig a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola és különböző egyházak is kiadókat hoztak létre. Ezek együttesen jelentős mennyiségű magyar nyelvű kiadvánnyal gazdagították a kárpátaljai magyar közösséget a 2000-es években (Penckófer, 2019, 91–92. o.).

2002-ben újraindult az *Együtt* című irodalmi, művészeti és kulturális folyóirat. Ma ez az egyetlen magyar irodalmi folyóirat Kárpátalján, mivel a többi lassan megszűnt vagy megváltoztatta területi kötődését, miután néhány alapítója Magyarországra költözött. Azóta valamennyi jelentős kárpátaljai magyar szerző publikált ebben a lapban, amely lehetőséget biztosít fiatal, kezdő költők, írók és irodalomkritikusok számára is.

Bár a rendszerváltást jellemzően gazdasági, politikai, történelmi és társadalmi kontextusban szokás értelmezni, irodalmi cezúraként való használata nem tekinthető egyértelműnek. A nyelvi változások sem következnek be hirtelen, mivel az adott térség nyelvhasználatát bonyolult társadalmi és kulturális folyamatok alakítják. Azok az értelmezők, akik ezt az időszakot a kárpátaljai magyar irodalom fordulópontjaként értelmezik, általában az intézményi struktúrák látványos bővülésére hivatkoznak. Ez részben indokolt is: megindultak új irodalmi folyóiratok, létrejött a KMKSZ mint kulturális és érdekképviselői szervezet, több könyvkiadó kezdte meg működését, és általános kulturális pezsgés vette kezdetét. Emellett megszűnt az állampárt által fenntartott szigorú cenzúra, így olyan beszédmódok is térhez juthattak, amelyek a korábbi évtizedekben nem jelenhettek meg nyilvánosan (Csordás, 2020, 21. o.).

5. Penckófer János: *Hamuther*

A regény az Erdélyi Magyar Irodalmáért Alapítvány 2000-ben kiírt novella- (kisregény-) pályázatának győztese. A könyvet a kritika a történetvezetéséért, valamint formai és narratológiai sajátosságaiért egyaránt méltatta. A cselekmény Magyarországon játszódik, ám főhőse, Hamuth Ernő Kárpátaljáról, Ukrajnából érkezik nem sokkal az ország függetlenné válása után. A történet pontos idejét a szöveg nem jelöli meg, de több utalás – például a súlyos gazdasági helyzet – érzékelteti. Hamuth Ernő tanár, aki meglehetősen szerény körülmények között él; ruházata is elavult, ahogyan egy másik szereplő leírásából megtudjuk:

„...amikor pedig a *Sunlight*-nál, itt, előttük, az útestre lépett, hát, képzeljék el – mondta –, egy, circa húsz évvel ezelőttről visszamaradt, kissé összement, a mosástól összement kordbársony-nadrágot, a trapézdivat végéről valót, mesélte kipirulva Marietta, és egy ilyen fekete-makkos cipőt, egy vastag, meleg golfzoknival, azt a mindenségit!” (Penckófer, 2002, 22. o.).

Utazásait eleinte a nővére, később a terapeutája finanszírozza. Nem volt ritka az 1990-es évek első felében, hogy a tanárok hónapokig nem kaptak fizetést. 1993-ban az infláció meghaladta a 10 000 %-ot, miközben az árak rohamosan emelkedtek. Kevés volt az álláslehetőség, s a dolgozók egy része hosszabb ideig bér nélkül maradt (Fedinec, 2021, 416–417. o.); időnként élelmiszerekkel – liszttel, cukorral stb. – kompenzálták őket. A regény következő részlete ezt a helyzetet jeleníti meg:

„Hamuth Ernő elmagyarázta, miféle helyzet alakult ki odahaza, amit innen, Budapestről elképzelni sem lehet, ha azt mondaná, hogy ő, Hamuth Ernő, egy általános iskola tanítója, a munkája után járó fizetést, négyhavi elmaradt fizetését cukorban kaphatta volna meg, igen, igen, kétszáznegyven kiló cukorral gazdálkodhatott volna, akkor persze, tudja, hogy ez röhejesen hangzana, pedig sírni való dolog...” (Penckófer, 2002, 24–25. o.).

A gondosan megformált főalak, Hamuth Ernő neve a címben is visszaköszön, előrevetítve, hogy ő a történet kulcsfigurája. Erős ellentmondás feszül a külsőleg esetlen, ügyetlen ember és a gondolataiban megnyilvánuló szemlélődő, filozofáló személy között. E kettő feszültsége végig kitart, egyszerre teremt önkritikát és kortárs társadalomkritikai értelmezést (Ekler, 2006, 85. o.). A mű egyszerre társadalmi tükör és a kisebbségi lét lenyomata. Tipikus pillanata az eleje: Hamuth Ernő vonaton ül Kárpátaljáról Budapest felé, hogy meglátogassa nővérét. Megpróbálja elkerülni a szemkontaktust, miután felismeri, hogy három útitársa ukrán bűnöző, és a kalauz előtt is igyekszik elhatárolódni tőlük (Penckófer, 2002, 7–8. o.). Erőfeszítései azonban kudarcba fulladnak, amikor egy cigarettakínálásra nemet intve felfedi, hogy érti és beszél az orosz. A jelenet annyira valóságghű, hogy szinte szó szerint megegyezik egy ismert kárpátaljai magyar nyelvész, Csernicskó István saját élményével, amelyet Márku Anita 2013-as kötetének előszavában olvashatunk. A kilencvenes évek végén játszódó történetben egy orosz bűnbanda rablást kísérelt meg ellene ugyanilyen módszerrel: előbb meggyőződtek róla, hogy beszél oroszul, majd megtámadták; csak a kalauz közbelépésének köszönhetően menekült meg. Mint megtudta, az ilyen támadásokat kifejezetten oroszul beszélő utasok ellen követték el, mert attól tartottak, hogy a magyarok panaszt tesznek (Csernicskó, 2013, 9. o.).

Balla D. Károly így fogalmaz: „Hogy Hamuthnak van-e üldözési mániája, az lehet kérdéses, de hogy ízig-vérig kelet-európai, az vitán felül áll, mégpedig abból a fajtából, akinél ez nem csupán és talán nem is első sorban földrajzi, hanem sokkal inkább mentális meghatározottságot jelent” (Balla D., 2002).

A kritikus szerint Hamuth tipikus, ügyetlen és naiv kárpátaljai figura, aki rokonlátogatásra érkezik a magyar fővárosba. Előbb a vonaton megismert bűnözők fosztják ki, majd a pszichológusa használja ki: látszólag segíti, valójában információt gyűjt általa azokról a kárpátaljai ismerősökről, akik Magyarországra költöztek. A főhős sodródik az eseményekkel, kiszolgáltatott és reménytelen. A

testvére is tipikusan az a bevándorló, aki tart az „elszegényedett rokontól”, noha maga is ugyanonnan érkezett. Ő adta Hamuthnak az utazáshoz szükséges pénzt, ám hisztérikusan reagál, amikor kiderül, hogy öccse nem kíván két hét után visszatérni. A regényben így olvasható a jelenet:

„Így még nem látta a testvérét, hát így még tényleg nem, hogy egyik percről a másikra így kifordult volna önmagából, hogy az ő testvére, aki méltósággal viselte a fia döntését, a férje szerencsétlenségét, az ő nővére, akivel épp a napokban tisztázták, hogy egyáltalán nem kizárt, az öreg napjaikat együtt élik majd le, bár azért ő nagyon szeretné, hogyha az ő, a Hamuth Ernő döntése még nem lenne végleges, már ami a felesége, lánya elhagyását illeti, majd most, így, ezzel, ezzel a mostani hozzáállással jó lenne, ha még egyszer megvizsgálná, nyugodtan, higgadtan számba venne minden ellene és mellette szóló érvet, és csak akkor, csakis akkor, esetleg hónapok múlva mondaná ki a véglegeset, mert, mint mondta a nővére, itt sem olyan ám az élet, amilyennek ő hiszi, így, a terhek ismerete nélkül, szóval, hogy az ő nővére nem szokott hisztizni, kiborulni, hát ennyire az biztos, hogy nem, és most reszketni kezdett a szája széle, elsápadt, majd azonnal elvörösödött és félelmes sziszegés között, a megkeményedett és pengeélessé vékonyult ajkai közül csúsztak elő a szavak, hogy ezt már nem...” (Penckófer, 2002, 34–35. o.).

6. Többszínűség és identitás a *Hamuther* című kisregényben

A regény 2000-ben jelent meg először, vagyis valószínűleg azután íródott, hogy Ukrajna függetlenné vált a Szovjetuniótól. Ezt alátámasztja az is, hogy a főhős által képviselt világban az önálló Ukrajna jellemzői jelennek meg. Ugyanakkor a regény nyelvi sajátosságai nem az ukrán, hanem az orosz nyelv erőteljes jelenlétét mutatják.

A Szovjetunió felbomlását követően Ukrajna lakosságának csaknem egyötöde orosz nemzetiségű volt. Az orosz nyelv státuszát tovább erősítette az a több millió ukrán állampolgár, akik nyelvileg asszimilálódtak, és a mindennapi életben is az oroszot használták. A helyzethez az is hozzájárult, hogy a rendszerváltás után az orosz közösség ugyan kisebbséggé vált Ukrajnában, de korábban a kiváltságos többségi osztályhoz tartoztak, és az orosz nyelv kedvező gazdasági, politikai és kulturális pozícióját a felbomlás után is nagyrészt megőrizte. Így tehát annak ellenére, hogy jogilag kisebbségi nyelvvé vált, az orosz még hosszú ideig széles körben használt maradt Ukrajna társadalmi és közéleti színterein (Fedinec–Cserniczkó, 2020, 171–172. o.). Nem csoda, hogy a regényben az orosz nyelv többségi nyelvként jelenik meg.

A regény nem törekszik a kortárs kárpátaljai életmód ábrázolására, sokkal inkább az egyén dilemmáit állítja középpontba, de óhatatlanul is bepillantást enged ebbe a nyelvileg is sokszínű világba. Érdekes megfigyelni, hogy Penckófer

János milyen technikával illeszti be az orosz megnyilatkozásokat a műbe. Először is: ezek nem eredeti cirill betűs írással jelennek meg, hanem fonetikus átírással, latin betűkkel. Másodszor: ezek rögtön magyarázatra kerülnek, lefordítva a magyar olvasó számára. Mindez arra utal, hogy a regény nemcsak a többnyelvű kárpátaljai közönségnek, hanem az egynyelvű magyar olvasóknak is szól.

Az orosz nyelv már a regény első oldalain megjelenik, amikor a főhős részleteket hall a vele utazók beszélgetéséből. Az orosz mondatok töredékei magyar szövegbe ágyazódnak, mint például „pa vszej verajátnasztyi” [minden valószínűség szerint] (Penckófer, 2002, 7. o.), vagy „igyom, zákúrim” [na, gyújtsunk rá] (Penckófer, 2002, 7. o.), amelyek érthetőek, mivel a szereplők anyanyelve az orosz. Az igazán érdekes azonban Hamuth Ernő viszonyulása. Mint korábban említettük, az orosz a Szovjetunió felbomlása után is megőrizte presztízsét Ukrajnában (Fedinec–Cserniczkó, 2020, 171–172. o.). Az orosz anyanyelvűeket nem érte hátrányos megkülönböztetés: az életük, munkájuk, hivatalos ügyeik intézése zavartalanul folyt orosz nyelven – jogi értelemben vett kisebbségi státuszuk ellenére. Magyarországon ezzel szemben a rendszerváltás után bizonyos távolságtartás alakult ki az orosz beszélőkkel szemben. Erre utal Hamuth hozzáállása is a három oroszhoz, valamint az ő megjegyzésük is:

„...és akkor, igen, akkor már tudta, hogy hibázott, igen, hibázott, mert a megértésre utaló fejrészlet valamilyen társaságban...” (Penckófer, 2002, 8. o.).

valamint:

„...hát ezért, ezért nem volt ideje, hogy az apró részleteket megfigyelje, hogy kialakuljon az utastársakról a kép, kiféle, miféle alakok lehetnek, ezért reagált ösztönösen, és ezért tudták azok egy perc alatt kideríteni róla, hogy abból a világból érkezhetett ő is, annak ellenére, hogy idegen nyelven olvas, így hát ideális alkalom adódott számukra, hogy kicsit elbeszélgessenek vele, amint mondták, hogy könnyebb legyen az utazás, mert, ha nem tudná, elmondanák neki, kurva nehéz lett az élet itt, példának csak annyit hadd hozzanak fel, hogy oroszul még megszólalni sem ajánlatos, ha kérdeznek valamit, elfordulnak tőlük az emberek...” (Penckófer, 2002, 8. o.).

Ugyanez a negatív attitűd jelenik meg Hamuth nővérének szavaiban is, ezúttal általánosabb formában:

„...és ilyen ricsajjal jönni meg, hát nem tudja, hogyan kell becsöngetni, most majd az egész ház arról fog beszélni, hogy biztosan valami örült ruszki, aki erőszakkal szeretett volna bejutni hozzá, csak az lehetett – mondogatta még egy ideig a nővére –” (Penckófer, 2002, 19–20. o.).

A történet során Hamuth a pszichológusa tanácsára felkeresi régi barátait és ismerőseit, akik Kárpátjáról Magyarországra költöztek, hogy lelki békére

találjon. E találkozások során feltárul a szereplők közös, többnyelvű és multikulturális háttere. Egy ilyen példa, amikor egy volt osztálytársáról beszél:

„...mindenki tudta, hogy a Zituka mindig türelmes, és a magyarokhoz magyarul szól, de megtanult oroszul is, ukránul is, annyit legalábbis tudott, amennyi neki kellett, mindegy, szóval ezt a Zitukát is megkereste...” (Penckófer, 2002, 58. o.).

Ez az osztálytárs banki alkalmazott lett, így legalább alapszinten szüksége volt az orosz és az ukrán nyelv ismeretére.

A regényben kódváltás is megfigyelhető, például amikor Hamuth régi barátjával, Szaniszlóval beszél az orosz zsebtolvajokról. Ekkor orosz kifejezést illeszt magyar monológjába, tréfásan:

„Szaniszló számára is megragadható, hogy mondjuk, mi köze van neki ahhoz a három oroszhoz, akiket az újság is bemutatott, *v kákih atnasenyijáh*, ha így jobban érti – mondta és kacagott hozzá –, milyen viszonyban állnak egymással ők és a Sunlight” (Penckófer, 2002, 54. o.).

7. Kódváltás a regényben

A kétnyelvűséggel foglalkozó szakirodalom a kódváltás jelenségét a kétnyelvűség egyik jellemzőjének tekinti. Ez rendszerint vagy a csoporton belüli identitás és szerepek kifejezésére szolgál, vagy pedig egy helyzetváltozás jelzésének eszköze (Csernicskó, 2003, 121. o.). Azok a nyelvészeti kutatások, amelyek kifejezetten a kódváltás kárpátaljai magyar közösségben való előfordulását vizsgálták, arra a következtetésre jutottak, hogy „a kódváltás a kárpátaljai magyar nyelvű közösségben ritkán jellemző olyan helyzetekben, amikor magyarok magyarokkal beszélgetnek” (Csernicskó, 2003, 122. o.). Amikor mégis előfordul, hogy magyarok magyarokkal való beszélgetéseik során kódváltást alkalmaznak, az többnyire egy más nyelven lezajlott korábbi párbeszéd idézetét jelenti, amely egyrészt alátámasztja az elhangzottakat, másrészt hitelesíti is azokat (Csernicskó, 2003, 123. o.).

Nem meglepő tehát, hogy a kódváltás példái a kárpátaljai magyar irodalmi művekben is ritkán fordulnak elő, és túlnyomórészt idézetként jelennek meg. Ezeket az idézeteket mindig az eredeti szláv nyelv kiejtésének megfelelően, de latin betűkkel átírva közlik. Így a magyar egynyelvű olvasó számára is olvashatóvá válnak, ugyanakkor visszatükrözik a többnyelvű nyelvi környezetet. A legtöbb esetben – amint az alábbi példák is mutatják – az írók ezeket az idegen nyelvű megnyilatkozásokat közvetlenül vagy valamivel később magyarul is lefordítják. A kódváltásra néhány példa az alábbiakban:

„...amikor pedig a harmadik társ is kilépett, jól érthetően mondta, többek között azt, hogy **pa vszej ververajátnasztyi**, minden valószínűség szerint...” (Penckófer, 2002, 7. o.).

„...de mivel hármójuk közül az egyik azon nyomban benyitott hozzá és azt mondta, **igyom, zákúrim**, gyerünk, gyűjtsen rá...” (Penckófer, 2002, 8. o.).

„...szóval, vigyázzon, de **tő szmatri!**, nézd már!, csak nem Kőbánya-Kispest következik hamarosan...” (Penckófer, 2002, 9. o.).

„...a térről átkiáltottak neki, hogy héé, **igyi szjudá**, gyere ide és így, ezen a nyelven...” (Penckófer, 2002, 77. o.).

„...ugyanis a Sunlightban várják őket, **váprasző resájutszá gyengámi**, a fölmerülő kérdéseket pénzzel lehet megoldani, mondta...” (Penckófer, 2002, 77. o.).

„...hogyan ő is a külső körbe tartozik, **kudá ta náda csiszlyityyszjá**, az embernek valahová tartoznia kell...” (Penckófer, 2002, 77. o.).

E beszélgetések egy részét a főszereplő saját magának meséli újra, más részeit pedig egy ismeretlen vagy képzelt személynek a pszichiátriai intézetben, ahová végül bekerül. Ezekben a megnyilatkozásokban a főszereplő állítólagos orosz szereplőkkel folytat párbeszédet. Egy alkalommal azonban Hamuth Ernő, a főszereplő egy régi ismerősével beszélget, aki valamilyen módon kapcsolatban áll azokkal, akik őt bántalmazzák, és próbálja számonkérni tőle ezt a kapcsolatot. Ebben a jelenetben magyar–magyar párbeszédet látunk, amelyben orosz nyelvű kódváltás jelenik meg – hasonlóan a regény többi hasonló részletéhez:

„...Szaniszló számára is megragadható, hogy mondjuk, mi köze van neki ahhoz a három oroszhoz, kiket az újság is bemutatott, **v kákih átnásenyijáh**, ha így jobban érti – mondta és kacagott hozzá-, milyen viszonyban állnak egymással ők és a Sunlight...” (Penckófer, 2002, 54. o.).

Összességként elmondható, hogy a vizsgált műben a szerző előszeretettel él a kódváltás eszközével, annak ellenére, hogy ez a stilisztikai eszköz szó szerint nem mindig illeszthető be egy olyan regénybe, amely elsősorban egynyelvű olvasóközönségnek szól, akik esetleg nem ismerik a szláv nyelvet. Az, hogy a szerző mégis él ezzel, egyrészt azt jelzi, hogy a kódváltás a kárpátaljai magyar nyelvhasználat szerves része, és aki ezt hitelesen szeretné ábrázolni, az nem hagyhatja figyelmen kívül. Másrészt ezek stilisztikai eszközök is, amelyek hitelesebbé, egzotikusabbá, egyedibbé és érdekesebbé teszik a szöveget és a stílust, ugyanakkor megteremtik és felidéznek azt a többnyelvű világot, amelyet az író a regényben meg kíván jeleníteni.

8. Összefoglalás

Penckófer János regényében az olvasó szembesülhet a kilencvenes évekbeli kárpátaljai identitás kérdéseivel, és ezzel együtt egy soknyelvű nyelvi környezet bemutatásával, amely ugyan Magyarországon jelenik meg, de akkoriban is szervesen összefonódott a kárpátaljai magyar valósággal.

Bár a regény a Szovjetunió felbomlása után jelent meg, a *Hamuther* mégis magán viseli a szovjet uralom lenyomatait. A történet a rendszerváltás utáni időszakban játszódik; ezt több részlet is jelzi – például, hogy a főszereplő cukorban kap fizetést, illetve az általa átértelt gazdasági nyomorúság. A kárpátaljai magyar nyelvhasználatra jellemző kontaktushatások közül a kódváltás fordul elő a leggyakrabban a szövegben, főként a párbeszéd idézésekor, vagy amikor a főhős visszaemlékezik a történésekre. Ez összhangban van a többnyelvű beszélők természetes nyelvhasználatával, amely a helyi szociolingvisztikai kutatásokból már jól ismert és dokumentált jelenség.

Irodalom

1. Balla D. Károly 2002. Valóságpróza és látszatvalóság. *Beszélő* 7/12: 100–106. o.
2. Csernicskó István 2003. A kódváltás. In: Csernicskó István szerk. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Ungvár: PoliPrint Kft., 120–125. o.
3. Csernicskó István 2013. Előszó. In: Márku Anita szerk. *„Po Zákárpátszki”. Kétnyelvűség kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar közösségben*. Ungvár: Lira Poligráfcentrum, 9–10. o.
4. Csernicskó István – Fedinec Csilla 2019. Podkarpatszka Rusz eszméje a Csehszlovák Köztársaságban és a nyelvi viszonyok. In: Csernicskó István – Fedinec Csilla szerk. *„Ruszin voltam vagyok leszek...” Népismereti olvasókönyv*. Budapest: Charta XXI Egyesület–Gondolat Kiadó, 117–137. o.
5. Csordás László 2020. *Bezárkózás vagy határátlépés?* Budapest: Napkút Kiadó.
6. Dörnyei, Zoltán 2011. *Research Methods in Applied Linguistics. Quantitative Qualitative and Mixed Methods*. Oxford: Oxford University Press.
7. Ekler Andrea 2006. Penckófer János. *Szépirodalmi Figyelő* 4: 81–89. o.
8. Elek Tibor 2003. A „határon túli magyar irodalom” integrációjának kérdései. *Hitel* 16: 39–61. o.
9. Fairclough, Norman 2009. A dialectical-relational approach to critical discourse analysis in social research. In: Wodak, Ruth – Meyer, Michael eds. *Methods of Critical Discourse Analysis*. Thousand Oaks, CA: Sage, pp. 162–186.
10. Fedinec Csilla – Csernicskó István 2020. *Nyelvi kirakós Kárpátaljáról. Történeti és politikai dimenziók (1867–2019)*. Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont–Gondolat Kiadó.
11. Fedinec Csilla – Font Márta – Szakál Imre – Varga Beáta 2021. *Ukrajna története: régiók, identitás, államiság*. Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont–Gondolat Kiadó.
12. Gazdag Vilmos 2021. *Szláv elemek a kárpátaljai Beregszászi Járás magyar nyelvjárásaiban*. Törökbálint: Termini Egyesület.
13. Gazdag Vilmos 2023. Államnyelvi hatás a 21. század kárpátaljai magyar irodalmában. *Hungarológiai Közlemények* 24/2: 108–137. o.
<https://doi.org/10.19090/hk.2023.2.108-137>

14. Gorter, Durk – Cenoz, Jasone 2012. Regional minorities, education, and language revitalization. In: Martin-Jones, Marilyn – Blackledge, Adrian – Creese, Angela eds. *The Routledge Handbook of Multilingualism*. London: Routledge, pp. 184–195.
15. Görözdí Judit 2023. Kisebbségi múlt a jelenben – a szlovákiai magyar prózairodalom tükrében az ezredforduló után. *REGIO* 31/2: 37–55. o. <https://doi.org/10.17355/rkkpt.v31i2.37>
16. Gramling, David 2019. Contact linguistics and literary studies. In: Darquennes, Jeroen – Salmons, Joseph C. – Vandenbussche Wim eds. *Language Contact: An International Handbook*. Berlin–Boston: Walter de Gruyter, pp. 743–753. <https://doi.org/10.1515/9783110435351-060>
17. Laakso, Johanna 2015. Multilingualism in minority literatures from a Finno-Ugric linguist's point of view. In: Paper presented at the intersection of the conferences *Multilingualism in Baltic Sea Europe – Research Agendas in Literary Linguistics*. Mainz: Johannes Gutenberg University.
18. Lanstyák István 1996. Gondolatok a nyelvek többközpontúságáról (Különös tekintettel a magyar nyelv Kárpát-medencei sorsára). *Új Forrás* 28/6: 25–38. o.
19. Lin, Angel 2014. Critical Discourse Analysis in Applied Linguistics: A Methodological Review. *Annual Review of Applied Linguistics* 34: pp. 213–232. <https://doi.org/10.1017/S0267190514000087>
20. Mádi, Gabriella 2020. The Representation of the Characteristics of Minority Identity in Péter Hunčík's Novel Borderline Case. In: Tódor, Erika-Mária – Pál, Enikő – Dégi, Zsuzsanna eds. *Spații intermediare / Spaces in between*. Cluj-Napoca: Editura Scientia, pp. 151–164.
21. Márku Anita 2013. „Po Zákárpátszki”. *Kétnyelvűség kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar közösségben*. Ungvár: Líra Poligráfcentrum.
22. Mizser Attila 2018. Kulturális határátlépések és a regionális nyelvhasználat elemei a kortárs magyar prózában. In: Németh Zoltán – Roguska Magdalena szerk. *Transzkulturalizmus és bilingvizmus a közép-európai irodalmakban*. Nyitra: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, 53–58. o.
23. Muhr, Rudolf 2016. The state of the art of research on pluricentric languages: Where we were and where we are now. In: Muhr, Rudolf – Kelen, Ernesta Fonyuy – Ibrahim, Zeinab – Miller, Corey eds. *Pluricentric Languages and Non-dominant Varieties Worldwide. Volume 1: Pluricentric Languages Across Continents – Features and Usage*. Wien: Peter Lang Verlag, pp. 9–32. <https://doi.org/10.3726/978-3-653-07112-2>
24. N. Tóth Anikó 2018. Pluricentrikus nyelv és transzkulturális jelenségek Norbert György Klára című regényében. In: Németh Zoltán – Roguska Magdalena szerk. *Transzkulturalizmus és bilingvizmus a közép-európai irodalmakban*. Nyitra: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, 73–83. o.
25. Németh Zoltán 2018. Pluricentrikus nyelv és transzkulturalizmus a kortárs határon túli magyar irodalmakban. In: Németh Zoltán – Roguska Magdalena szerk. *Transzkulturalizmus és bilingvizmus a közép-európai irodalmakban*. Nyitra: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, 59–71. o.

26. Penckófer János 2002. *Hamuther*. Budapest: Magyar Napló.
27. Penckófer János 2019. *Az üvegharang*. Budapest: Szépirodalmi Figyelő Alapítvány.
28. Romsics Ignác 2017. *Magyarország története*. Budapest: Kossuth Kiadó.
29. Rossich, Albert 2018. An Overview of Literary Multilingualism. *Comparative Critical Studies* 15/1: pp. 47–67. <https://doi.org/10.3366/ccs.2018.0259>
30. Szakál, Imre 2019. The Year of Change. The Transcarpathian Hungarians in 1919. *Acta Ethnologica Danubiana. Az Etnológiai Központ Évkönyve* 21: pp. 171–179.
31. Szántai Márk 2019. Kaliforniai álom: Idegenség és asszimiláció Oravecz Imre *Kaliforniai fűnj* című regényében. *Irodalomismeret: Irodalmi Művészeti És Muzeológiai Folyóirat* 30/3: 73–85. o.
32. Szvatkó Pál é.n. *Szlovenszkoí magyar elbeszélők*. Budapest: Franklin, 5–24. o.
33. van Dijk, Teun Adrianus 2009. Critical discourse studies: A sociocognitive approach. In: Wodak, Ruth – Meyer, Michael eds. *Methods of Critical Discourse Analysis*. Thousand Oaks, CA: Sage, pp. 62–86.

References

1. Balla D., Károly 2002. Valóságpróza és látszatvalóság [Reality prose and apparent reality]. *Beszélő* 7/12: 100–106. o. (In Hungarian)
2. Csernicskó, István 2003. A kódváltás [Code-switching]. In: Csernicskó, István ed. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Ungvár: PoliPrint Kft., 120–125. o. (In Hungarian)
3. Csernicskó, István 2013. Előszó [Preface]. In: Márku, Anita ed. *„Po Zákárpátszki”. Kétnyelvűség kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar közösségben*. Ungvár: Líra Poligráfcentrum, 9–10. o. (In Hungarian)
4. Csernicskó, István – Fedinec, Csilla 2019. Podkarpatszka Rusz eszméje a Csehszlovák Köztársaságban és a nyelvi viszonyok [The concept of Podkarpatska Rus in the Czechoslovak Republic and the linguistic situation]. In: Csernicskó, István – Fedinec, Csilla ed. *„Ruszin voltam vagyok leszek...” Népszerű olvasókönyv*. Budapest: Charta XXI Egyesület–Gondolat Kiadó, 117–137. o. (In Hungarian)
5. Csordás, László 2020. *Bezárkózás vagy határátlépés?* [Isolation or Crossing Borders?] Budapest: Napkút Kiadó. (In Hungarian)
6. Dörnyei, Zoltán 2011. *Research Methods in Applied Linguistics. Quantitative Qualitative and Mixed Methods*. Oxford: Oxford University Press.
7. Ekler, Andrea 2006. Penckófer János [János Penckófer]. *Szépirodalmi Figyelő* 4: 81–89. o. (In Hungarian)
8. Elek, Tibor 2003. A „határon túli magyar irodalom” integrációjának kérdései [Issues of the integration of “Hungarian literature beyond the borders”]. *Hitel* 16: 39–61. o. (In Hungarian)
9. Fairclough, Norman 2009. A dialectical-relational approach to critical discourse analysis in social research. In: Wodak, Ruth – Meyer, Michael eds. *Methods of Critical Discourse Analysis*. Thousand Oaks, CA: Sage, pp. 162–186.
10. Fedinec, Csilla – Csernicskó, István 2020. *Nyelvi kirakós Kárpátaljáról. Történeti és politikai dimenziók (1867–2019)* [A Linguistic Puzzle from Transcarpathia: Historical

- and Political Dimensions (1867–2019)]. Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont–Gondolat Kiadó. (In Hungarian)
11. Fedinec, Csilla – Font, Márta – Szakál, Imre – Varga, Beáta 2021. *Ukrajna története: régiók, identitás, államiság* [The History of Ukraine: Regions, Identity, Statehood]. Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont–Gondolat Kiadó. (In Hungarian)
 12. Gazdag, Vilmos 2021. *Szláv elemek a kárpátaljai Beregszászi Járás magyar nyelvjárásaiban* [Slavic Elements in the Hungarian Dialects of the Berehove District in Transcarpathia]. Törökbálint: Termini Egyesület. (In Hungarian)
 13. Gazdag, Vilmos 2023. Államnyelvi hatás a 21. század kárpátaljai magyar irodalmában [State language influence in 21st-century Hungarian literature of Transcarpathia]. *Hungarológiai Közlemények* 24/2: 108–137. o. <https://doi.org/10.19090/hk.2023.2.108-137> (In Hungarian)
 14. Gorter, Durk – Cenoz, Jasone 2012. Regional minorities, education, and language revitalization. In: Martin-Jones, Marilyn – Blackledge, Adrian – Creese, Angela eds. *The Routledge Handbook of Multilingualism*. London: Routledge, pp. 184–195.
 15. Görözdí, Judit 2023. Kisebbségi múlt a jelenben – a szlovákiai magyar prózairodalom tükrében az ezredforduló után [The past of the minority in the present – in the light of Hungarian prose in Slovakia after the turn of the millennium]. *REGIO* 31/2: 37–55. o. <https://doi.org/10.17355/rkkpt.v31i2.37> (In Hungarian)
 16. Gramling, David 2019. Contact linguistics and literary studies. In: Darquennes, Jeroen – Salmons, Joseph C. – Vandenbussche Wim eds. *Language Contact: An International Handbook*. Berlin–Boston: Walter de Gruyter, pp. 743–753. <https://doi.org/10.1515/9783110435351-060>
 17. Laakso, Johanna 2015. Multilingualism in minority literatures from a Finno-Ugric linguist’s point of view. In: Paper presented at the intersection of the conferences *Multilingualism in Baltic Sea Europe – Research Agendas in Literary Linguistics*. Mainz: Johannes Gutenberg University.
 18. Lanstyák, István 1996. Gondolatok a nyelvek többközpontúságáról (Különös tekintettel a magyar nyelv Kárpát-medencei sorsára) [Thoughts on the pluricentric nature of languages: the case of Hungarian in the Carpathian Basin]. *Új Forrás* 28/6: 25–38. o. (In Hungarian)
 19. Lin, Angel 2014. Critical Discourse Analysis in Applied Linguistics: A Methodological Review. *Annual Review of Applied Linguistics* 34: pp. 213–232. <https://doi.org/10.1017/S0267190514000087>
 20. Mádi, Gabriella 2020. The Representation of the Characteristics of Minority Identity in Péter Hunčík’s Novel Borderline Case. In: Tódor, Erika-Mária – Pál, Enikő – Dégi, Zsuzsanna eds. *Spații intermediare / Spaces in between*. Cluj-Napoca: Editura Scientia, pp. 151–164.
 21. Márku, Anita 2013. „Po Zákárpátszki”. *Kétnyelvűség kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar közösségben* [“Po Zákárpátszki”. Bilingualism, Bilingual Influences, and Bilingual Communication Strategies in the Hungarian Community of Transcarpathia]. Ungvár: Lira Poligráfcentrum. (In Hungarian)

22. Mizser, Attila 2018. Kulturális határátlépések és a regionális nyelvhasználat elemei a kortárs magyar prózában [Cultural border-crossings and elements of regional language use in contemporary Hungarian prose]. In: Németh, Zoltán – Roguska, Magdalena eds. *Transzkulturalizmus és bilingvizmus a közép-európai irodalmakban*. Nyitra: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, 53–58. o. (In Hungarian)
23. Muhr, Rudolf 2016. The state of the art of research on pluricentric languages: Where we were and where we are now. In: Muhr, Rudolf – Kelen, Ernesta Fonyuy – Ibrahim, Zeinab – Miller, Corey eds. *Pluricentric Languages and Non-dominant Varieties Worldwide. Volume 1: Pluricentric Languages Across Continents – Features and Usage*. Wien: Peter Lang Verlag, pp. 9–32. <https://doi.org/10.3726/978-3-653-07112-2>
24. N. Tóth, Anikó 2018. Pluricentrikus nyelv és transzkulturális jelenségek Norbert György Klára című regényében [Pluricentric language and transcultural phenomena in György Norbert's novel *Klára*]. In: Németh, Zoltán – Roguska, Magdalena eds. *Transzkulturalizmus és bilingvizmus a közép-európai irodalmakban*. Nyitra: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, 73–83. o. (In Hungarian)
25. Németh, Zoltán 2018. Pluricentrikus nyelv és transzkulturalizmus a kortárs határon túli magyar irodalmakban [Pluricentricity and transculturalism in contemporary Hungarian literature across the borders]. In: Németh, Zoltán – Roguska, Magdalena eds. *Transzkulturalizmus és bilingvizmus a közép-európai irodalmakban*. Nyitra: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, 59–71. o. (In Hungarian)
26. Penckófer, János 2002. *Hamuther* [Hamuther]. Budapest: Magyar Napló. (In Hungarian)
27. Penckófer, János 2019. *Az üvegharang* [The Glass Bell]. Budapest: Szépirodalmi Figyelő Alapítvány. (In Hungarian)
28. Romsics, Ignác 2017. *Magyarország története* [The History of Hungary]. Budapest: Kossuth Kiadó. (In Hungarian)
29. Rossich, Albert 2018. An Overview of Literary Multilingualism. *Comparative Critical Studies* 15/1: pp. 47–67. <https://doi.org/10.3366/ccs.2018.0259>
30. Szakál, Imre 2019. The Year of Change. The Transcarpathian Hungarians in 1919. *Acta Ethnologica Danubiana. Az Etnológiai Központ Évkönyve* 21: pp. 171–179.
31. Szántai, Márk 2019. Kaliforniai álmom: Idegenség és asszimiláció Oravecz Imre *Kaliforniai fűrj* című regényében [The Californian Dream: Alienation and Assimilation in Imre Oravecz's Novel *Kaliforniai fűrj*]. *Irodalomismeret: Irodalmi Művészeti És Muzeológiai Folyóirat* 30/3: 73–85. o. (In Hungarian)
32. Szvatkó Pál, é.n. *Szlovenszkói magyar elbeszélők* [Hungarian Prose Writers from Slovensko]. Budapest: Franklin, 5–24. o. (In Hungarian)
33. van Dijk, Teun Adrianus 2009. Critical discourse studies: A sociocognitive approach. In: Wodak, Ruth – Meyer, Michael eds. *Methods of Critical Discourse Analysis*. Thousand Oaks, CA: Sage, pp. 62–86.

Транскултурális nyelvhasználat és identitáskonstrukció Penckófer János *Hamuther* című kisregényében

Mádi Gabriella, PhD. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék, docens. madi.gabriella@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-4520-7932.

A tanulmány a többnyelvűség és az identitáskonstrukció összefüggéseit vizsgálja a kárpátaljai magyar kisebbség sajátos társadalmi és nyelvi környezetében Penckófer János *Hamuther* című kisregényének részletes elemzésén keresztül. Kiindulópontja, hogy a nyelvi kontaktushatások és identitásmintázatok, amelyek az irodalmi szövegekben megjelennek, párhuzamba állíthatók a valós társadalmi folyamatokkal, így az irodalom értékes forrásként szolgálhat szociolingvisztikai vizsgálatok számára. A kutatás bemutatja a kárpátaljai nyelvi környezet és irodalom történeti hátterét, különös tekintettel a Szovjetunió felbomlását követő korszakra, amikor a régió társadalmi és nyelvi struktúrái jelentős átalakuláson mentek keresztül. A módszertan interdiszciplináris: a kritikai diskurzuselemzés és a „close reading” technika ötvözése lehetővé teszi a nyelvhasználat, a narráció és az identitásábrázolás árnyalt vizsgálatát. Kiemelt figyelmet kap a kódváltás jelensége, amely a többnyelvű közeg természetes velejárója, de az irodalmi szövegben stilisztikai és jelentéscsőítő funkciót is betölt. A *Hamuther* nyelvi rétegzettsége különösen az orosz nyelvi elemek fonetikus, latin betűs beillesztésében és azok azonnali fordításában érhető tetten, ami hidat képez a többnyelvű valóság és az egynyelvű olvasó között. A mű egyszerre nyújt társadalmi látéletet a kilencvenes évek kárpátaljai magyarságáról és tár fel személyes, egzisztenciális dilemmákat, rávilágítva a kisebbségi lét, a nyelvi érintkezés és a társadalmi kiszolgáltatottság összetett viszonyaira. Az eredmények hozzájárulnak a kisebbségi irodalom nyelvészeti megközelítésének gazdagításához, valamint a kárpátaljai magyar nyelvhasználat és identitás irodalmi reprezentációinak mélyebb megértéséhez.

Kulcsszavak: többnyelvűség, kisebbségi identitás, Kárpátalja, irodalom, kódváltás.

Транскултурне мововживання і конструювання ідентичності в повісті Яноша Пенцкофера «Hamuther»

Маді Габрієлла, доктор філософії. Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, кафедра філології, доцент. madi.gabriella@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-4520-7932.

У статті досліджено взаємозв'язок між багатомовністю і конструюванням ідентичності у своєрідному соціальному й мовному середовищі угорської меншини Закарпаття на прикладі детального аналізу повісті Яноша Пенцкофера «Hamuther». Вихідним положенням було те, що міжмовні контакти та моделі ідентичності, відображені в художніх текстах, можна зіставити з реальними соціальними процесами. Отже, література може бути цінним джерелом для соціолінгвістичних досліджень. У роботі представлено історичний огляд мовного середовища та літератури Закарпаття, особливу увагу звернено на період після розпаду СРСР, коли соціальні та мовні структури регіону зазнали значних змін. Методологія дослідження є міждисциплінарною, адже поєднання критичного аналізу дискурсу та техніки «close reading» дає змогу детально досліджувати мовні практики, наратив і відтворення

ідентичності. Акцентовано на явищі перемикування мовних кодів, що є природною рисою мешканців багатомовного середовища, але в художньому тексті виконує стилістичну й смислотворчу функцію. Зазначено, що мовна багатшаровість повісті «Hamuther» особливо помітна при передачі російських мовних елементів латиницею та їхньому перекладі, що створює міст між багатомовною реальністю та одномовним читачем. Твір водночас пропонує опис соціального портрету закарпатських угорців 1990-х років, розкриває особисті, екзистенційні дилеми, висвітлюючи складні взаємозв'язки між становищем меншин, міжмовними контактами та соціальною вразливістю. Результати дослідження сприяють збагаченню вивчення літератури національних меншин крізь призму лінгвістики та сприяють глибшому розумінню мовної практики й ідентичності закарпатських угорців на основі літератури.

Ключові слова: багатомовність, ідентичність національних меншин, Закарпаття, література, перемикування кодів.

Transcultural language use and identity construction in János Penckófer's novella "Hamuther"

Gabriella Mádi, PhD. Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Department of Philology, associate professor. madi.gabriella@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-4520-7932.

The present study explores the interrelation between multilingualism and identity construction in the unique social and linguistic environment of the Hungarian minority in Transcarpathia, through a detailed analysis of János Penckófer's novella "Hamuther". It is based on the premise that linguistic contact phenomena and identity patterns reflected in literary texts can be paralleled with real social processes, making literature a valuable source for sociolinguistic research. The paper presents the historical background of the linguistic environment and literature of Transcarpathia, with special emphasis on the post-Soviet era, a period marked by significant transformations in the region's social and linguistic structures. The methodology is interdisciplinary: the combination of critical discourse analysis and the close reading technique enables a nuanced examination of language use, narrative strategies, and the representation of identity. Special attention is given to code-switching, which is a natural feature of multilingual settings but in literary texts also serves stylistic and meaning-making functions. The linguistic layering of "Hamuther" is particularly evident in the phonetic, Latin-script rendering of Russian elements and their immediate translation, which bridges the gap between a multilingual reality and a monolingual reader. The work simultaneously offers a social portrait of the Hungarian community in 1990s Transcarpathia and reveals personal, existential dilemmas, highlighting the complex interplay between minority status, language contact, and social vulnerability. The findings enrich the linguistic approach to minority literature and contribute to a deeper understanding of literary representations of language use and identity among Hungarians in Transcarpathia.

Keywords: multilingualism, minority identity, Transcarpathia, literature, code-switching.

Csordás László, Lévai Aliz Mária

Hivatástudat és művészség

A kultúráközvetítés eszménye Kótyuk István *Erdei rege*-fordításában

1. Előzmények

2023. január 26-án zajlott a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Filológia Campusának névadó ünnepsége, amikor is az említett épületet a Filológia Tanszék egykori oktatójáról, vezetőjéről, Kótyuk Istvánról nevezték el. Az eseményhez kapcsolódott egy emlékkonferencia is, amelyen az intézmény tanárai, továbbá magyarországi előadók Kótyuk István kutatásairól, hagyatékáról és munkásságának aktualitásáról beszéltek.

Ezek sorában kapott helyet Csordás László *Hivatástudat és művészség (Gondolatok a műfordító Kótyuk Istvánról)* című előadása, amely kifejezetten az életmű szépirodalmi vonatkozásait, illetve a műfordítói eszmények kérdéseit helyezte középpontba. Már az előadás végén is hangsúlyos volt, hogy a szükségszerűen vázlatos áttekintést érdemes lenne továbbgondolni, kibővíteni, illetve újabb szempontokkal, alapos szövegelemzésekkel árnyalni. Mondhatni, ehhez a felvetéshez kapcsolódott később a főiskola Magyar Tanszéki Csoportjának magszteri hallgatója, Lévai Aliz Mária, aki egy teljes diplomadolgozatban foglalkozott a klasszikus ukrán műalkotás, a *Лісова нічя* vagy magyar változatban az *Erdei rege* Kótyuk által készített átültetésével. A dolgozat címe: *Műfordítás és kultúráközvetítés (Leszja Ukrajinka Erdei regéjének magyar változata)*.

Ebben a tanulmányban arra teszünk kísérletet, hogy összekapcsoljuk az említett előadásban felvetett elméleti sajátosságokat a konkrét szövegelemzés során előtérbe kerülő gyakorlati jellegű ismeretekkel, tapasztalatokkal. Célunk ezzel elsősorban az, hogy alaposabban feltárjuk Kótyuk István munkásságának irodalmi részét. Egyben ösztönözni szeretnénk a további, ezirányú kutatásokat a főiskola Filológia Tanszékén.

2. Kótyuk István, a filológus

Kótyuk István életéről, munkásságáról már született részletes összefoglalás: Bárány Erzsébet, Beregszászi Anikó és Gazdag Vilmos közös tanulmányban

tekintette át néhány évvel ezelőtt ezt az örökséget (Bárány–Beregszászi–Gazdag, 2022, 179–186. o.). Mi az életút, illetve a munkásság bemutatásakor éppen ezért elsősorban azokat a mozzanatokat, aspektusokat emeljük ki ebben a tanulmányban, amelyek irodalmi szempontból megkerülhetetlenek. Felfigyelhetünk például arra, hogy különféle lexikonokban, adattárakban, emlékezésekben Kótyuk István munkásságával kapcsolatban gyakran találkozhatunk efféle felsorolással: nyelvész, műfordító, tankönyvíró, gyermekíró, egyetemi és főiskolai tanár (URL₁; URL₂). Esetleg még kibővítik a listát egyéb területekkel is, amelyekkel életútja során több-kevesebb ideig foglalkozott (URL₃). Mindenesetre már egy ehhez hasonló felsorolásból kitűnik, hogy Kótyuk István valódi filológus volt, a szó legnemesebb értelmében, hiszen a görög eredetű *filosz* szót ő nem csupán a tudományos jellegű megismerésre értette, hanem az írott szóban történő művészi önkifejezés, illetve művészi tapasztalat szeretetére is. Munkásságában ugyanis természetes módon fonódott össze a szigorú, kimért nyelvész, illetve a művészi szabadságot és tehetséget tisztelő gyermekírói, műfordítói szerep. A kettő nála nem kizárta, hanem kölcsönösen segítette egymást.

Miközben nevét általában inkább a nyelvészettel hozzák összefüggésbe, ő maga többször hangsúlyozta, hogy életében mennyire fontos szerepet töltött be az irodalom. Ezért úgy véljük, érdemes közelebbről megvizsgálni ezt a viszonyt, hiszen ezzel tovább árnyalható az az értékes és sokszínű filológusi életmű, amit 2020-ban bekövetkezett halálát követően hátrahagyott.

Kótyuk Istvánnak az irodalomhoz fűződő viszonyáról elsősorban különféle vallomásokból, nyilvános megszólalásokból tájékozódhatunk. A *Kárpáti Igaz Szó* 1998. április 7-i lapszámában Magyar Tímea kérdésére felelve a következőket mondta: „Irodalmárnak készültem, de a nyelvtan sem okozott számomra nehézséget. Hogy nyelvész lettem, annak köszönhető, hogy amikor az Ungvári Állami Egyetemen beindították a magyar filológiai tagozatot, oda nyelvész kellett. Így tulajdonképpen a szükség motiválta döntésemet. Ahogy fordítói munkámat is.” (Magyar, 1998, 6. o.) Badó Zsoltnak pedig a *Kárpátalja* című hetilap hasábjain ezt mondta az előző interjú óta eltelt több mint egy évtizedes távlatból: „Fiatalkoromban valóban elindultam az irodalom útján, írtam néhány verset, de aztán fordító lett belőlem. Egy gyerekvers kötetecske azért megjelent tőlem. Azóta inkább csak szerkesztettem mások műveit, illetve igyekeztem fiatalabb költők útját egyengetni” (Badó, 2009). Ehhez még hozzáfűzhető, hogy az interjúban említett gyermekverskötetet Kincses István álnéven publikálta *Rongybaba* címmel az ungvári székhelyű Intermix Kiadó gondozásában, 1995-ben. A körülbelül nyolcvan oldalas könyv teljes terjedelmében szabadon elérhető a Magyar Elektronikus Könyvtár állományában (Kincses, 1995). És ha mai szemmel végigolvassuk, láthatóvá válik, a szerző mennyire fontosnak tartotta a tartalmi szint mellett a kötött formákat, illetőleg a verstan ismeretét – ez az esztétikai jellegű szemléletmód természetesen műfordításaiban is megjelenik.

1. kép. A Rongybaba borítója**2.1. Hogyan kezdett fordítani?**

A már említett életrajzi összefoglalókból tudjuk, hogy Kótyuk István az egyetem elvégzése után az akkoriban még az orosz nyelvű változat tükörfordításaként megjelenő *Kárpáti Igaz Szóhoz* került, aminek szerkesztőségében négy éven át dolgozott. A napi penzum, a hivatalos anyagok mellett itt nyílt lehetősége először szépirodalmi jellegű szövegek fordítására. Ezt követően már a különféle kiadói felkérések is megtalálták. A műfordítás pedig időközben szenvedélyévé vált, legalábbis ezt támasztja alá a következő kijelentés: „fordítok, tegyem hozzá, a magam kedvtelésére. Lermontov-, Sevcenko-verseket ültettem át magyarra. S nem érdekel, hogy kiadják-e vagy sem” (Kökényesi, 1995, 12. o.). Ebből pedig két (jobb szó híján) *sejtés* is kiolvasható: 1) műfordításainak csupán egy része készült hivatalos felkérésre; hogy arányaiban ez mit jelent a teljes fordítói életműre tekintve, ezirányú alapkutatások hiányában nem tudhatjuk; 2) könnyen előfordulhat, hogy a hagyatékban lapul eddig még nem publikált, „kedvtelésre” készült áttüzetés.

Mindenesetre amit biztosan tudunk: Kótyuk István publikált szövegekből kirajzolódó műfordítói tevékenysége sokrétűnek és színesnek mondható. Nem véletlen, hogy a *Magyar Nyelvben* megjelent *Búcsú Kótyuk Istvántól* című cikkében Bárány Erzsébet és Gazdag Vilmos fontosnak tartotta kiemelni: „Különös jelentőséggel bírnak (...) ukrán, orosz, udmurt és tatár nyelvű szépirodalmi művekből készített magyar nyelvű fordításai” (Bárány–Gazdag, 2020, 496. o.). Ezt a megállapítást azzal lehet és érdemes kiegészíteni, hogy egyes szépirodalmi jellegű szövegeket saját bevallása szerint nem eredetiből, hanem közvetítő nyelv segítségével, oroszból

fordított. Erről interjúbán is beszélt: „fiatalabb koromban oroszból fordítottam udmurt népköltészetet, tatár, tadzsik és grúz költőket” (Badó, 2009).

Úgy véljük, ahhoz, hogy a későbbiekben pontosabban fel lehessen mérni műfordítói tevékenységének értékét, szükség lenne egy olyan kötetre, amely összegyűjti a korabeli sajtóban és különféle kiadványokban publikált fordításait, valamint tüzetesen áttekinti a hagyatékot.

2.2. Milyen szempontok szerint fordított?

Egy-egy fordítás megítélésekor alighanem megkerülhetetlen a kérdés: milyen szempontok, elvek szerint dolgozott a műfordító? A munka során előtérbe kerülő formai vagy tartalmi megoldások, esetleges változtatások, egyszerűsítések stb. részben magyarázhatók ezekkel a szempontokkal, elvekkel. Kótyuk István ezekről a problémákról viszonylagos részletességgel beszélt az egyik interjúbán. A riporter, Magyar Tímea konkrét kérdéseket fogalmazott meg a műfordítás műhelytitkaival, az elvekkel, szabályokkal kapcsolatban (Magyar, 1998, 6. o.), a megjelent válaszok alapján pedig többé-kevésbé rekonstruálhatók a legfontosabb szempontok, melyek szerint Kótyuk maga is dolgozott.

Ami szembetűnő: mintegy a született költő, a poeta natus mintájára hangsúlyozta, hogy a művészi fordításhoz is különleges tehetség szükséges. Egyértelműen hitt abban, hogy erre a szakmára születni kell. Ugyanakkor a tehetség önmagában kevés, egyfajta azonosulási képességre szintén szükség van. Vajon kellően közel tud-e kerülni a fordító magához a műhöz? – fogalmazható meg a kérdés. Ehhez kapcsolódik, hogy Kótyuk szerint a jó fordítónak ki kell zárnia saját egyéniségét, előítéleteit. Véleményünk szerint ez az a szempont, ami a leginkább vitatható. Ha belegondolunk ebbe, beláthatjuk, és szövegelemzések alapján is igazolható, hogy például a szóválasztás, a mondatrend, a ritmus vagy a rím visszaadása során egészen biztosan megjelenik a műfordító egyénisége, ízlése, esztétikai érzéke, stíluseszmenye, prekoncepciója. Viszont azt így is tudomásul vehetjük, hogy Kótyuk István hitt ebben az elvben, eszerint igyekezett dolgozni.

Ami a szakmai szempontokat illeti, megkerülhetetlennek vélte a nyelvtudást. Úgy tartotta, anyanyelvi szinten, minden rétegét ismerni kell annak a nyelvnek, amelyre fordítunk (célnyelv). De kellően jól kell ismerni azt a nyelvet is, amiről történik a fordítás (forrásnyelv). Valamint hangsúlyozta: a jó fordításhoz előtanulmányokat kell folytatni. A következőképp érvelt emellett: „ha az ember nem veszi figyelembe az író művészi kifejező eszköztárát, munkásságát, helyét az irodalomban, csupán fél munkát végez” (Magyar, 1998, 6. o.). Fontos kiemelni, hogy Kótyuk István szerint a formai sajátosságokat is figyelembe kell venni, nem elég az „eszmei mondanivaló”, hiszen példának okáért a „hangszerelés”, a rímek, a költői képek vagy az alliterációk adják a „versi mivoltot”. Ha ezeket „nem adja

vissza hitelesen a fordító, akkor egy teljesen ízetlen, színtelen, laboratóriumi szöveget kapunk” – fogalmazta meg Kótyuk István (Magyar, 1998, 6. o.).

3. Az *Erdei rege* magyar átültetése

Érdemes kiindulni abból az előfeltevésből, hogy a műfordítás nem pusztán nyelvek közötti párbeszédként, hanem kultúrák közötti közvetítésként is értelmezhető. Kótyuk István munkássága egészen biztosan példázza ezt: fordításaival egyfajta hidat teremtett az ukrán és a magyar kultúra között. Jelen tanulmány a továbbiakban Leszja Ukrajinka *Erdei rege* (Лісова пісня) című drámai költeményének magyar átültetését vizsgálja, amelyet Kótyuk István készített – nem félkérésre, hanem saját „kedvtelésre”. A műfordítás kötetben 1993-ban jelent meg Ungváron, az Intermix Kiadó kétnyelvű kiadványaként, egymás mellett, párhuzamosan közölve az ukrán eredetit és a magyar változatot. Az átültetésért a rangos Fegyir Potusnyak-díjjal tüntették ki a fordítót.¹

2. ábra. Kótyuk István *Erdei rege*-fordításának borítója

¹ A *Kárpáti Igaz Szó* hasábjain megjelent hír szerint: „Kótyuk István, az Ukrán Írószövetség tagja – Leszja Ukrajinka »Erdei rege« c. drámájának magyarra való átültetéséért” kapta meg a Fegyir Potusnyak-díjat. Vö. *Odaítték az 1997. évi megyei irodalmi és művészeti díjakat*. Kárpáti Igaz Szó, 1998. január 3., 3. o.

Kótyuk a kötet utószavában így méltatta Leszja Ukrajinka alkotását: „Egyszeri csodája ez a mű az ukrán irodalomnak, nincs semmi irodalmi előzménye...” (Kótyuk, 1993, 304. o.) – írta, olyan világhírű művekhez mérhető, mint a *Szentivánéji álom*, a *Peer Gynt*, a *Kék Madár* vagy a *Csongor és Tünde*, bár azt is hangsúlyozta, hogy igazán párhuzamba sem állítható velük, ezektől is különbözik. Ebből is látszik, hogy Kótyuk István rendkívül nagyra értékelte a művet, amelynek fordítását kihívásnak és misszióknak tekintette. Fordítói munkája során arra törekedett, hogy átadja a mű sajátos atmoszféráját, líraiságát és gondolati mélységét is. Ennek érdekében a fordítás a korabeli magyar irodalmi nyelv igényességével és lírai szépségével szólaltatja meg a drámát, megőrizve az ukrán párbeszéd poétikus ritmusát és a népi hangvétel árnyalatait. Kótyuk igyekezett hűen visszaadni Ukrajinka költői nyelvezetét, ugyanakkor tudatosan alkalmazott kulturális adaptációs stratégiákat: ahol szükségesnek érezte, magyarázott, körülírt vagy a magyar olvasó számára ismerős megfelelőkre cserélte az eredeti elemeket. Ily módon fordítóként egyszerre maradt hűséges tolmácsa az eredeti műnek és kreatív közvetítő a két kultúra között.

A cél a továbbiakban annak bemutatása, miként gondolkodott a műfordító magáról a műről, hogyan közelítette meg a gyakorlatban a fordítást, és milyen kulturális, nyelvi, stílári megoldásokkal törekedett arra, hogy a mű atmoszférája a magyar olvasó számára is átélhető legyen. De mielőtt rátérnénk a konkrét megoldásokra, érdemes kiemelni néhány információt magáról a műalkotásról.

3.1. Néhány megjegyzés Leszja Ukrajinka „Erdei rege” című művéről

Az 1911-ben keletkezett *Лісова нічня* műfaja egyedi, drámai költemény, pontosabban az ukrán terminológia szerint: *драма-феєрія* (URL4), „dráma-tündérvjáték”, amely a lírai költészetet a színpadi drámával ötvözi. A mű a 20. század eleji európai romantika és szimbolizmus jegyeit hordozza magán, miközben szorosan kapcsolódik az ukrán folklór képzeletvilágához is. Egyedisége abban rejlik, hogy elmosódik a határ a fantasztikus és a reális világ között, és mély filozófiai-erkölcsi kérdéseket boncolgat az ember és természet viszonyáról.

Az *Erdei rege* – ahogy Kótyuk István fordította a címet – egyszerre olvasható tündérmeseként és filozófiai drámaként, pontosabb műfaji meghatározása leginkább a befogadás módjától függ.

A történet középpontjában Móka (*Мавка*), az erdei tündérleány és Lukás (*Лукан*), a falusi fiú tragikus szerelme áll. Móka a néphit világából érkező gyönyörű erdei nimfa – a természet megtestesült lelke. Ártatlan és szabad szellemű teremtvény, akit nem korlátoznak az emberi társadalom szabályai; ő a szabadság, a tiszta szépség és a feltétlen szeretet jelképe. A történet folyamán Móka személyisége fejlődésen megy keresztül: a gondtalan erdei lény a szerelem hatására „emberi lélekre” tesz szert, megtanul szenvedni, féltékenykedni, sőt önfeláldozásra is képes lesz.

Lukás ezzel szemben egy egyszerű falusi zenészlegény, aki furulyajátékával elbűvöli Mókát. Míg egyik része vonzódik a természet csodáihoz és Móka varázslatos világához, másik része aláveti magát a falusi közösség elvárásainak, édesanyja és a társadalom konvencióinak. Amikor az emberi világ nyomása – a biztonság, föld, család iránti hétköznapi vágy – erősebbé válik, Lukás meginog. Végül egy Kilina nevű falusi lányban keres vigaszt és földi boldogulást. Árulása Móka számára végzetes: a mélységesen megbántott erdei tündér lelke mintha meghalna – Móka fájdalomban „megszűnik” emberi alakjában, és varázslatos módon szomorú fűzfává változik, melyben csak halványan él tovább a szelleme. Az erdő hatalmai Lukást sem hagyják büntetés nélkül. Móka „atyja”, az Erdőnlakó (*Лісовук*) haragjában egy időre farkassá változtatja a fiút. Lukás így saját bőrén tapasztalja meg, milyen az emberi létezés elvesztése. A végkifejletben, miután visszanyeri emberi alakját, Lukás ráébred bűnére. Bűnbánó lélekkel furulyáján újra eljátssza azt a dalt, amellyel egykor elcsábította Mókát, hogy visszahívja elveszett szerelmét. Ekkor Móka szellemalakja utoljára még megjelenik előtte. Lukás bocsánatot nyer, ám Móka már nem térhet vissza emberként.

3.2. Kótyuk István műfordítói megoldásai

Meg kell említeni, hogy a szakirodalomban korábban Borbély Edit foglalkozott az *Erdei rege* magyar változatának megoldásaival, az irodalmi személynevek fordíthatóságának dilemmáját helyezve előtérbe (Borbély, 1998, 16–20. o.). Ebben a tanulmányban hasonló nyomvonalon indulunk el, ugyanakkor újabb irodalom- és kultúratudományi szempontokkal egészítjük ki az elemzést. Mielőtt azonban a magyar változat szövegének konkrét megoldásait elemeznénk, úgy véljük, érdemes kiemelni a fordítás címét. Kótyuk ugyanis már a cím átadásában fontos döntést hozott: a *Лісова пісня* szó szerinti jelentése kb. 'az erdő éneke', 'erdei ének / dal' vagy 'az erdő dala'. Ehelyett Kótyuk az *Erdei rege* mellett döntött a fordítás során. A rege szó a magyar folklórban jól ismert műfajt jelöl (népmonda, legendás mese), így ez a cím azonnal népi-legendás hangulatot sugall a magyar olvasónak. Megemlíthetjük, hogy a magyar fordítástörténetben több olyan példát is találunk, amely a regével adja vissza az eredetileg mást is jelentő eredeti címet. Így járt el például Szász Károly (majd nyomában Kosztolányi Dezső és Mészöly Dezső is), amikor Shakespeare *The Winter's Tale* című alkotását *Téli regének* fordította. De idesorolható Heinrich Heine *Deutschland. Ein Wintermärchen* című kötete, amit Kardos László és Rónai Mihály András is *Németország. Téli regéként* adott vissza magyarul. A példák alapján kijelenthető, hogy Kótyuk István megoldása már a címválasztással jól illeszkedik a magyar műfordítói hagyományba.

Az *Erdei rege* szövegét vizsgálva az egyik legszembetűnőbb különbség az eredeti és a fordítás között a szereplőnevek kezelése. Leszja Ukrajinka művében a szereplők sok esetben beszélőneveket kaptak, utalva a figurák természetére vagy

mitológiai hátterére. Kótyuk tudatos névadaptációs stratégiát alkalmazott: a természetfeletti, mitikus lények neveit többnyire magyarította vagy lefordította, míg az emberi szereplők neveit kisebb módosításokkal, idegen hangulatukat megőrizve meghagyta. A mitikus erdei szereplők esetében Kótyuk célja az volt, hogy a név jelentése vagy hangulata a magyar olvasó számára is érzékletes legyen, még ha ez az eredeti név megváltoztatásával járt is. Ennek megfelelően Mavka, az erdei tündér neve magyarul Móka lett. A karakter jelleme nem változik – Móka ugyanaz a kíváncsi, szeretetre vágyó, szabad lelkű lény marad. A móka szó azonban magyarul tréfát, játékot jelent, ami játékos, vidám felhangot ad a névnek. Kótyuk ezzel egyrészt egy rövid, könnyen kiejthető nevet alkotott, másrészt finoman utalt a figura pajkos természetére. Fontos megjegyezni, hogy Móka nyelvhasználata is tükrözi naivitását és természetközelségét: a fordításban egyszerű, tiszta mondatokban, tegeződve beszél, akárcsak az eredetiben, míg a falusi emberek – például Lukás anyja – nyersebb, prózaibb nyelvet használnak. Ez a stílusbeli különbség a név magyarosításával együtt segít Móka figuráját közelebb hozni a magyar befogadóhoz.

Az Erdőnlakó (*Лісовук*) név szó szerinti fordítás. Kótyuk az ukrán név jelentését adta vissza, így az erdő szellemének funkcióját leíró nevet kapunk magyarul. Az Erdőnlakó ugyanazt az atyáskodó, szigorú erdei védelmező figurát jelöli magyarul, mint az eredetiben. Vízitündér lett a csábos vízi lány, az ukrán Ruzalka megfelelője. Kótyuk itt egy tágabb értelmű magyar szót használt, a tündért, amely a magyar népmesékben közismert fogalom – szemben a ruszalkával, amely a magyar olvasónak idegen lenne. A pontosság kedvéért jelzőkkel látta el a fogalmat: Vízitündér (vízhez, folyóhoz kötődő tündér) és Mezőtündér (mezőn, réten élő tündér) szerepel a fordításban. Így a tündér szó használata megidézi a magyar mesevilágot, ismerőssé teszi e lényeket, miközben a jelző pontosítja természetüket (vízi vagy mezei eredetűek). Az ukrán *Перелесник* – a lidércfény vagy erdei tűzszellem – magyarul a költői hangzású Tündelevény nevet kapta. Ez a szó önmagában nem létezik a magyar nyelvben, Kótyuk alkotása, mely a tündér és lény szavakat, illetve a levény hangsort kombinálja, utalva a lángra/fényre is. A Tündelevény így első hallásra is érthető a magyar olvasónak és fennköltén hangzik, jól illik a tüzes tündérifjú alakjához. Kreatív a *Водяник* magyarítása is. Kótyuk Vízbenlakónak nevezi el a tó urát. Ez a név leíró módon, magyarul nevezi meg a lény lényegét (a vízben lakik). A Vízbenlakó egyszerű, mégis tökéletesen fedi a szereplő mibenlétét, így a magyar olvasónak magyarázat nélkül is világos, kőről van szó.

Figyelemre méltó Kótyuk aprólékos gondossága a betegségdémon nevének esetében. Az ukrán *Пропашниця*, egy néma szereplőként említett láz-démon neve, szó szerint 'váltóláz'. Kótyuk az archaikus magyar Hideglelés szót használta e lény megnevezésére. Ezzel a megoldással a fordító megőrizte a jelentést és a hangulatot, miközben egy létező, a népi nyelvben fellelhető szavunkat keltette életre. Az ukrán

néphitben *Злидні* néven ismert nyomorúság-démonok csoportját – akik a drámában a Hét Ínség képében jelennek meg – Kótyuk bravúrosan magyarította. Mivel a *zlidni* többes számú fogalom (sok nyomorúság) és a magyar néphit nem ismer ilyen kifejezést, a fordító a hét számnevet hívta segítségül, amelyet gyakran használunk fokozó, nyomatékosító szerepben (pl. hetedhét országon túl, hétfejű sárkány). Így lett a csoportosan támadó ínség-démonokból A Hét Ínség: a „nyomorúságok” archaikus, folklórba illő megszemélyesítése. A fordításban ráadásul Lukás anyjának átká szó szerint idézi is ezt a nevet: „Hogy jönne rátok egyszer a hét ínség!” (Ukrajinka, 1993, 250. o.) – kiáltja, mire a jelenetben a Hét Ínség alakjai meg is jelennek. Kótyuk egy jellegzetes magyar népi átokformulát választott, ami egyszerre természetes a célnyelvi közegben és pontos funkciót ad a mitikus szereplőknek. A kimondott átok így összecseng a színpadon megjelenő lények nevével, erősítve a jelenet dramaturgiai hatását.

Néhány név esetében Kótyuk hangulati okokból tért el az eredetitől. Az ukrán folklórban létező *Кучь* nevű manó például a magyar fül számára elsőre furcsa hangzású lett volna. A fordító ezt Sutyty névvel helyettesítette, amely hangutánzó-jellegű szó. Egy lábjegyzetben meg is jegyzi, hogy a Kuc név magyarul túl játékosnak és „csiklandozónak” hatott volna, ezért változtatott rajta. (Kótyuk, 1993, 307. o.) A *sutyty* szó hirtelen mozdulatot, suhintást idéző hangulatával kelt hasonló benyomást, és alkalmas lett a kópé kisördög megnevezésére. Érdekes továbbá Kótyuk megoldása az eredetiben *Доля* ('sors, végzet, szerencse') néven szereplő allegorikus alak esetében. A fordításban Boldogság lett a neve. Ez némi jelentés-eltolódást eredményez: az ukrán szó inkább a sors adományát, a jó szerencsét jelenti, míg magyarul a személyes boldog állapotot jelöli. Ez a változtatás hatással van az értelmezésre is, mivel az eredetiben Lukás tulajdonképpen a végzetével, a rá szabott szerencséével száll szembe (és veszti el azt), addig a magyar változatban inkább úgy értelmezhető, hogy a saját boldogságát tékozolta el és azt nem nyerheti vissza.

Az emberi szereplők neveinél Kótyuk ellenkező stratégiát követett: megőrizte idegen hangzásukat, csupán kiejtés szerint magyarította őket. Így *Лыкаш* neve Lukás formában jelenik meg – ami kiejtésben az ukrán nevet követi. E megoldás jelzi, hogy Lukás nem magyar falusi legény, hanem egy másik világ része; ugyanakkor mivel a név némileg hasonlít a magyar Lukács névre, nem idegeníti el teljesen az olvasótól. Hasonlóan Kilina is Kilina maradt. A név így megőrzi idegenségét, ami tudatos: Kótyuk érzékelteti, hogy Kilina és Lukás falusi világa idegen Móka tündéri közegéhez képest. *Дядько Лев*, azaz Lev nagybácsi nevét Kótyuk Lev apóként adja meg. Lev apó karakterének bölcsessége, természet iránti tisztelete a fordításban változatlanul érződik.

Összességében a szereplőnevek adaptációja, fordítása növeli a mű érthetőségét és élvezetét a magyar olvasó számára, miközben a karakterek tulajdonságai nem

vagy alig változnak. Ez a fordítói láthatóság (vö. Venuti, 1995) egyfajta megnyilvánulása, hiszen a műfordító saját szavait, névalkotásait jeleníti meg a szövegben. Ugyanakkor mindez a mű szellemének átmentése érdekében történik.

Leszja Ukrajinka drámája gazdag ukrán folklórmotívumokban és népi hiedelmekben, amelyek szervesen épülnek be a cselekménybe. Kótyuk István egyik legnagyobb feladata éppen az volt, hogy ezeket a folklórelemeket a magyar közönség számára is átélhetővé tegye. Ő maga is rámutatott erre: számos szláv hiedelemnek „a magyar hiedelemvilágban sincsenek megfelelő analógiái, s ez nehéz helyzet elé állítja és magyarázatra kényszeríti a fordítót” (Kótyuk, 1993, 306. o.).

Például az ukrán paraszti életre vonatkozó kulturális utalások közül sok megtalálható a fordításban is: Lukás furulyája ugyanúgy furulyaként szerepel, hiszen a furulya a magyar népzeneben is központi hangszer. Móka virágkoszorúja – amit a mezőtündér fon neki – a magyar fordításban is egyértelműen virágkoszorú marad. A népi szokások és formulák terén Kótyuk különösen találó megoldásokat alkalmazott. A harmadik felvonásban például sok népi szólás-mondás, csúfolódó formula hangzik el Lukás anyja és Kilina civódásában. A fordító ezeket magyar népi szólásokkal, szitkokkal helyettesítette, hogy a hangulat és az érzelmi töltés ugyanaz maradjon. Említettük már a „Hogy jönne rátok egyszer a hét ínség!” (Ukrajinka, 1993, 250. o.) átkot, amely egy jellegzetes magyar átokformula. Ugyanebben a veszekedésben Lukás anyja sértő szavakkal illeti Kilinát: „Te nyomorúság!” (Ukrajinka, 1993, 250. o.) – vágja a fejéhez, amikor szemrehányást tesz neki. Az ukránban „Бідо напрасна!” (Ukrajinka, 1993, 251. o.), magyarul kb. „isten csapása” értelemben szidja, de Kótyuk a nyomorúság szóval fordítja, ami a magyarban is használatos szitok (valaki nyomorúságos, szerencsétlenséget hozó teremtetés). A kifejezés jól illik ide, mert mindkét nyelven azt sugallja: Kilina a bajok okozója az anya szemében. Amikor például az anyós a lusta Kilinát korholja, így szól: „Бодай навік заснула..., бодай ти вже не встала!” (Ukrajinka, 1993, 247. o.) vagyis „Aludnál el örökre... Hogy soha fel ne ébrednél!” (Ukrajinka, 1993, 246. o.) – ami egy magyar népi átok-formula, nincs szó szerinti párja az ukránban, de funkcióját tekintve adekvát. Ugyanígy, amikor a megbántott anyós a jószívű Mókát dicséri a fiának, magyar közmondást használ: „akár kenyérre lehetett voln’ kenni” (Ukrajinka, 1993, 248. o.), vagyis Móka olyan jó és szelíd volt, hogy a kenyérre kenhető vajként simul mindenhez. Ez helyettesíti az eredeti szöveg hasonlatát: „...хоч прикладай до рани...” (Ukrajinka, 1993, 249. o.) – a fordító ezzel a megoldással magyarosabbá, gördülékenyebbé tette a dialógust. Kótyuk adaptációs módszere tehát kettős: magyarít és magyaráz egyszerre. Magyarít abban az értelemben, hogy a szöveg tele van magyar népi elemekkel (pl. „Mi a ménkű?!” (Ukrajinka, 1993, 80. o.) kiált fel csodálkozva az egyik erdei lény, ami tipikus magyar indulatszó, míg az eredetiben ilyen nem szerepelt). Ugyanakkor magyaráz is ott, ahol kell: például a Hét Ínség említése,

vagy a tárnics növénynév használata ilyen „magyar magyarázat”, hiszen ahelyett, hogy egy ismeretlen ukrán növénynevet hagyna a szövegben, egy magyarban is jól ismert gyógynövény nevével segíti a megértést. Ennek köszönhetően a magyar verzióban szinte minden folklórelem megtalálható, nem maradtak ki a fordításból a nehezen átültethető motívumok sem. Legfeljebb a megjelenítés módja változott: Kótyuk sokszor részletesebb leírást vagy körülírást alkalmaz, hogy az olvasó számára érthetővé tegye, miről van szó.

Kótyuk fordítása stilisztikailag is összetett feladat volt, hiszen az eredeti mű nyelve keveri a lírai, archaikus elemeket a népi dialektussal. Ukrajinka a polisszijai (volhíniai) népnyelv fordulatait és a népdalok stílusát elegyítette irodalmi ukrán nyelvezetébe. (Чепкец, 2021, c. 100–101.) Ezt a kettősséget Kótyuk a magyar változatban is tükrözte: a tündérszereplők nyelve poétikus, míg az emberi szereplők hétköznapiabb. Már az első felvonásban, Lukás és Móka találkozásakor feltűnik ez a különbség. Lukás egyszerű, csodálkozó kijelentéssel reagál Móka beszédére: „Hogy tudsz beszélni!” (Ukrajinka, 1993, 62. o.) – mintegy megdöbben, hogy egy erdei lány ilyen választékosan szól. Móka válasza viszont már daloló, képes beszéd: „A te furulyád ékeesebb beszédű. Játssz nekem, én meg ringatom magam!” (Ukrajinka, 1993, 62. o.). Ezután Móka eksztázisban hallgatja a muzsikát: „Milyen édes hangzat! Mennyire felzaklat! Szétfeszíti fehér keblem, kitepi a szívem!” (Ukrajinka, 1993, 62. o.) – kiáltja. Kótyuk számos archaikus nyelvi elemet beépített a fordításba, főleg az emberek beszédébe, hogy a párbeszédnek népies, régies jelleget adjon. Rendszeresen használ például régies névmásokat és igéket: néked (neked helyett), kend (tegező helyett magázó-parasztos megszólítás), továbbá csonkított szóalakokat (pl. voln’ a volna helyett). Ezek különösen Lukás anyjának szövegében gyakoriak, ezzel is érzékeltetve a falusi idős asszony beszédmódját. Példa: „Próbáltam már így, úgy, nem lehet véle zöldágra vergődni...” (Ukrajinka, 1993, 196. o.) – mondja Lev apó Lukás anyjáról, vagy az anyóka sürgetése: „Ideje voln’ a tehenet megfejni!” (Ukrajinka, 1993, 246. o.) Ezek a fordításban szereplő fordulatok mind a magyar népi beszéd autentikusságát adják vissza; az olvasó szinte hallja a pattogós, régies hangsúlyt az anyós szavaiban. Kótyuk műfordítói stílusának ereje abban rejlik, hogy egyszerre archaizáló és friss. Amikor a dráma megkívánja, mer bátran régies szavakat használni (pl. „jöjj iziben!” – azaz „gyere azonnal” (Ukrajinka, 1993, 74. o.), ami ma már csak mesékben fordul elő), de nem viszi túlzásba ezt sem, hogy a szöveg ne váljon modorossá. Ugyanígy, a költői képeket is hűen megtartja.

3.3. A hűség és a fordítói láthatóság

Kótyuk István *Erdei rege*-fordítása hűen megőrizte a mű fő tartalmi és szerkezeti elemeit, ugyanakkor élő, hatni képes magyar nyelven szólaltatta meg a művet. A három felvonásos szerkezet, a színpadi utasítások, a dalbetétek számozása – minden

apró részlet átkerült a fordításba, semmit nem egyszerűsített le vagy hagyott el. Az *Erdei rege* magyarul is drámai költemény maradt, melyben a párbeszédnek verses formája, a leírások líraisága, a tündérdráma műfaji sajátosságai (varázslatos próbák, átváltozások, a természet megszólalása) mind jelen vannak. A természet és évszakok szimbolikája – tavasz (szerelem, születés), nyár (kiteljesedés, próbatétel), ősz-tél (hanyatlás, halál) – szintén változatlanul érvényesül a fordításban. A fordító tehát hű maradt a mű szelleméhez és jelképrendszeréhez is.

Ugyanakkor Kótyuk alkotó módon jelen van a szövegben: azokon a pontokon, ahol az eredeti kultúra ismeretlensége falat emelhetne az olvasó elé, ő megoldást kínált, legyen az egy név magyarítása, egy fogalom magyarázata vagy egy frappáns magyar szólás beillesztése. Ez a fordítói láthatóság abban áll, hogy Kótyuk nem riad vissza a célközönség igényei szerint formálni a szöveget. Mégis, munkája annyira természetesnek hat, hogy olvasás közben sokszor szinte elfelejtjük, hogy fordítást tartunk a kezünkben.

A fordítás sikerének fokmérője, hogy a dráma párbeszédei, alakjai magyarul is élnek, a szimbolikus üzenet a magyar olvasó számára is átjön, és a mű poétikai szépsége semvész el. Kótyuk István *Erdei rege*-fordítása így egyszerre példázza a fordító láthatatlanságát – hiszen a végeredmény önmagáért beszél –, és láthatóságát – hiszen kreatív döntései nélkül nem születhetett volna meg ez a páratlan magyar nyelvű „tündérvjáték”.

Munkájával két irodalmi világ találkozott szerencsésen: Leszja Ukrajinka műalkotásának kulturális közvetítése sikeresnek bizonyult a magyar olvasók felé. A magyar nyelv és irodalom pedig gazdagodott egy újabb műfordítói remekléssel.

Irodalom

1. Черкес Надія 2021. Фольклорна глибинність творчості Лесі Українки як засіб формування української національної пам'яті. В: *Збірник наукових праць за матеріалами всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю „Ідеологія національної аристократії” (на пошану 150-річчя від дня народження Лесі Українки)*, 25–26 лютого 2021 року, наукова редакторка Тетяна Єценко. Львів: Друкарня Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, с. 100–107.
2. Badó Zsolt 2009. A Tanár Úr. Beszélgetés Kótyuk Istvánnal. *Kárpátalja*, 2009. február 27., 424. szám. <https://karpataljalap.net/2009/02/27/tanar-ur>
3. Bárány Erzsébet – Beregszászi Anikó – Gazdag Vilmos 2022. Pista bácsi szárnyai alatt. Kótyuk István munkásságának jelentősége és szerepe a kárpátaljai magyar tudományosságban és anyanyelvi nevelésben. In: Karmacsi Zoltán – Márku Anita – Tóth-Orosz Enikő szerk. *Mozaikok a magyar nyelvhasználatból*. Törökbálint: Termini Egyesület, 179–186. o.

4. Bárány Erzsébet – Gazdag Vilmos 2020. Búcsú Kótyuk Istvántól (1934–2020). *Magyar Nyelv* 116/4: 495–498. o. <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2020.4.495>
5. Borbély Edit 1998. Az irodalmi személynevek fordításának problémái Leszja Ukrajinka *Erdei rege* című tündérvjátéka alapján. *Acta Hungarica* 7–8: 16–21. o.
6. Kincses István 1995. *Rongybaba. Gyermekversek*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó. <https://mek.oszk.hu/23400/23473/>
7. Kótyuk István 1993. A tündérvjáték világa. In: *Leszja Ukrajinka – Erdi rege*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 304–308. o. <https://mek.oszk.hu/23400/23466/>
8. Kökényesi Zsuzsa 1995. „A magam kedvtelésére dolgozom”. *Kárpáti Igaz Szó*, 1995. január 31., 12. o.
9. Magyar Tímea 1998. „A szükség motiválta döntésem”. Beszélgetés az idén kitüntetett Kótyuk István docenssel. *Kárpáti Igaz Szó*, 1998. április 7., 6. o.
10. Ukrajinka, Leszja 1993. *Erdei rege*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó. <https://mek.oszk.hu/23400/23466/>
11. URL1: Kótyuk István PhD. Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet. <https://kmmi.org.ua/arckepecsarnok/irok-koltok/kotyuk-istvan-phd> (Letöltés ideje: 2025.07.08.).
12. URL2: Elhunyt Kótyuk István, a Rákóczi-főiskola egykori oktatója. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. <https://kmf.uz.ua/hu/hirek/elhunyt-kotyuk-istvan-a-rakoczi-foiskola-egykori-oktatoja/> (Letöltés ideje: 2025.07.08.).
13. URL3: Kótyuk István (1934–2020) – egy humanista magyar tanár „anyanyelvünk peremén”. *Kárpáti Igaz Szó*. <https://kiszozet.net/2020/11/08/kotyuk-istvan-1934-2020-egy-humanista-magyar-tanar-anyanyelvunk-peremen/> (Letöltés ideje: 2025.07.08.).
14. URL4: Поняття про драму-феєрію. <https://uahistory.co/pidruchniki/isaeva-world-literature-10-class-2018-profile-level/54.php> (Letöltés ideje: 2025.07.08.).
15. Venuti, Lawrence 1995. *The Translator's Invisibility. A History of Translation*. London: Routledge.

References

1. Cherkes, Nadiia 2021. Folklorna hlybnynist tvorchosti Lesi Ukrainky yak zasib formuvannia ukrainskoi natsionalnoi pamiaty [The folklore depth of Lesya Ukrainka's works as a means of forming Ukrainian national memory]. In: *Zbirnyk naukovykh prats za materialamy vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu „Ideolohynia natsionalnoi arystokratii” (na poshanu 150-richchia vid dnia narodzhennia Lesi Ukrainky)*, 25–26 liutoho 2021 roku, naukova redaktorka Tetiana Yeshchenko. Lviv: Drukarnia Lvivskoho natsionalnoho medychnoho universytetu imeni Danyla Halytskoho, s. 100–107. (In Ukrainian)
2. Badó, Zsolt 2009. A Tanár Úr. Beszélgetés Kótyuk Istvánnal [The Professor. Conversation with István Kótyuk]. *Kárpátalja*, 2009. február 27., 424. szám. <https://karpataljalap.net/2009/02/27/tanar-ur> (In Hungarian)
3. Bárány, Erzsébet – Beregszászi, Anikó – Gazdag, Vilmos 2022. Pista bácsi szárnyai alatt. Kótyuk István munkásságának jelentősége és szerepe a kárpátaljai magyar tudományosságban és anyanyelvi nevelésben [Under the wings of Uncle Pista. The

- significance and role of István Kótyuk's work in Transcarpathian Hungarian scholarship and mother tongue education]. In: Karmacs, Zoltán – Márku, Anita – Tóth-Orosz, Enikő eds. *Mozaikok a magyar nyelvhasználatból*. Törökbálint: Termini Egyesület, 179–186. o. (In Hungarian)
4. Bárány, Erzsébet – Gazdag, Vilmos 2020. Búcsú Kótyuk Istvántól (1934–2020) [Farewell to István Kótyuk (1934–2020)]. *Magyar Nyelv* 116/4: 495–498. o. <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2020.4.495> (In Hungarian)
 5. Borbély, Edit 1998. Az irodalmi személynevek fordításának problémái Leszja Ukrajinka *Erdei rege* című tündérvjátéka alapján [Problems of translating literary personal names based on Lesya Ukrainka's fairy tale *Forest Song*]. *Acta Hungarica* 7–8: 16–21. o. (In Hungarian)
 6. Kincses, István 1995. *Rongybaba. Gyermekversek* [Ragdoll. Children's Poems]. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó. <https://mek.oszk.hu/23400/23473/> (In Hungarian)
 7. Kótyuk, István 1993. A tündérvjáték világa [The world of fairy play]. In: *Leszja Ukrajinka – Erdi rege*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 304–308. o. <https://mek.oszk.hu/23400/23466/> (In Hungarian)
 8. Kökényesi, Zsuzsa 1995. „A magam kedvtelésére dolgozom” [“I work for myself”]. *Kárpáti Igaz Szó*, 1995. január 31., 12. o. (In Hungarian)
 9. Magyar, Tímea 1998. „A szükség motiválta döntésem”. Beszélgetés az idén kitüntetett Kótyuk István docenssel [“My decision was motivated by necessity”. Interview with this year's award winner, Associate Professor István Kótyuk]. *Kárpáti Igaz Szó*, 1998. április 7., 6. o. (In Hungarian)
 10. Ukrajinka, Leszja 1993. *Erdei rege* [Forest Song]. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó. <https://mek.oszk.hu/23400/23466/> (In Hungarian)
 11. URL1: Kótyuk István PhD [István Kótyuk PhD]. Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet. <https://kmmi.org.ua/arckepcsarnok/irok-koltok/kotyuk-istvan-phd> (Accessed: 08.07.2025). (In Hungarian)
 12. URL2: Elhunyt Kótyuk István, a Rákóczi-főiskola egykori oktatója [István Kótyuk, former lecturer of the Rákóczi College, has passed away]. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. <https://kmf.uz.ua/hu/hirek/elhunyt-kotyuk-istvan-arakoczi-foiskola-egykori-oktatoja/> (Accessed: 08.07.2025). (In Hungarian)
 13. URL3: Kótyuk István (1934–2020) – egy humanista magyar tanár „anyanyelvünk peremén” [István Kótyuk (1934–2020) – a humanist Hungarian Teacher “on the periphery of our mother tongue”]. *Kárpáti Igaz Szó*. <https://kiszo.net/2020/11/08/kotyuk-istvan-1934-2020-egy-humanista-magyar-tanar-anyanyelvunk-peremen/> (Accessed: 08.07.2025). (In Hungarian)
 14. URL4: Poniattia pro dramu-feieriiu [The concept of a fairy-tale drama]. <https://uahistory.co/pidruchniki/isaeva-world-literature-10-class-2018-profile-level/54.php> (Accessed: 08.07.2025). (In Ukrainian)
 15. Venuti, Lawrence 1995. *The Translator's Invisibility. A History of Translation*. London: Routledge.

Hivatástudat és művészség

A kultúráközvetítés eszménye Kótyuk István Erdei rege-fordításában

Csordás László, PhD. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék, docens. csordas.laszlo@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-6599-2683.

Lévai Aliz Mária. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék, MA-hallgató. levaieliz2002@gmail.com, ORCID: 0009-0002-4320-2449.

Kótyuk István munkássága, öröksége megkerülhetetlen Kárpátalján. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Filológia Tanszéke, amelynek haláláig vezetője volt, továbbra is fontosnak tartja ennek az életműnek a kutatását, értékelését, illetve a továbbgondolását bizonyos problémáknak, tapasztalatoknak, amelyek Kótyuk Istvánt is foglalkoztatták. Ebben a tanulmányban elsősorban e munkásság irodalmi része kerül középpontba.

A kárpátaljai filológus és műfordító életútja szorosan összefonódik a magyar-ukrán kultúráközvetítéssel. Ebben a tanulmányban feltárjuk a személyes motivációt, nagy hangsúlyt helyezve a sajtóban megjelent interjúk állításaira. Ezekből többé-kevésbé rekonstruálható, hogy Kótyuk István miként került közel az irodalomhoz (ő maga álnéven publikált is egy gyermekverskötetet) és a műfordításhoz. Eleinte a Kárpáti Igaz Szótól kapott megbízásokat, később kiadói felkérésekre is fordított, végül annyira megszerette ezt a szakmát, hogy saját kedvtelésre is sokat fordított. Így született meg például mindmáig legismertebbnek tartott műfordítása, Leszja Ukrajinka *Erdei rege* című műve, melyért rangos díjat is kapott. Kótyuk fordítói elvei között kiemelkedik az eredeti mű iránti filológusi hűség és a befogadó közönséghez való alkalmazkodás egyensúlya. A tanulmány bemutatja, hogy a műfordító törekedett az ukrán kulturális elemek pontos átadására, ugyanakkor olyan természetes magyar nyelvi formát teremtett, amely a magyar nyelvű olvasók számára is élvezhető. A konkrét fordítói döntések részletes elemzést kapnak: a cím magyarítása (a *Лісова пісня* helyett az árnyaltan mesés hangulatú *Erdei rege*), a szereplőnevek átültetése és esetleges magyarosítása, valamint a folklórelemek (népdalok, hiedelmek, motívumok) kreatív közvetítése mind a fordító „kulturális híd” szerepét erősítik.

A tanulmány rávilágít arra is, miként adja vissza Kótyuk a nyelvi stílusrétegeket – a szereplők beszédmódjának különbségeit, a lírai és népi hangnemet – a magyar szövegben, megőrizve ezzel a mű eredeti atmoszféráját. Kótyuk István alkotótárs, nem pusztán nyelvi közvetítő: fordítása egyszerre őrzi meg az eredeti mű szellemiségét, és teremti meg annak teljes értékű magyar nyelvű megfelelőjét.

Kulcsszavak: irodalomtörténet, irodalomtudomány, esztétika, kultúratudomány, műfordítás, ukrán irodalom, szerkesztés, határon túli magyar irodalom, kárpátaljai irodalom.

Професійна свідомість і майстерність

Ідеал культурного посередництва в перекладі Іштвана Ковтюка драми-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня»

Чордаш Василь, доктор філософії. Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, кафедра філології, доцент. csordas.laszlo@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-6599-2683.

Лійвоі Аліз-Марія, Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, кафедра філології, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти. levaieliszz2002@gmail.com, ORCID: 0009-0002-4320-2449.

Спадщина Іштвана Ковтюка є невід'ємною частиною культурного життя Закарпаття. Дослідники кафедри філології Закарпатського угорського інституту імені II Ференца Ракоці, якою він керував до останніх днів свого життя, вважають необхідним дослідження та оцінку його доробку, а також осмислення певних наукових проблем, які цікавили Ковтюка Іштвана. У статті акцентовано увагу передусім на літературній спадщині Іштвана Ковтюка.

Зазначено, що життєвий і творчий шлях видатного закарпатського філолога і перекладача Іштвана Ковтюка тісно пов'язаний із культурним взаємозв'язком між українським і угорським народами завдяки його посередницькій діяльності між двома культурами. Розкрито особисту мотивацію автора у контексті культурних взаємовідносин, приділено значну увагу твердженням письменника, висловленими в інтерв'ю та опублікованих у пресі. Це слугувало основою для відтворення того факту, що Іштван Ковтюк був близьким до літератури (під псевдонімом опублікував збірку дитячих віршів) та до художнього перекладу.

Спочатку Іштван Ковтюк отримував замовлення виконувати перекладацьку роботу від редакції тижневика «Kárpáti Igaz Szó», пізніше й від видавництва, а зрештою настільки полюбив це покликання, що перекладав і для власного задоволення. Завдяки старанням автора вийшов друком переклад угорською мовою драми-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня», за який він отримав престижну нагороду. До перекладацьких принципів Ковтюка відносимо прагнення зберегти поетичну атмосферу оригіналу та водночас бажання пристосувати твір до сприйняття угорськомовними читачами. Іштван Ковтюк не просто передавав зміст слів – він ретельно підбирав мовні відповідники, які зберігали український фольклорний колорит, але водночас органічно звучали в угорському культурному контексті. Письменник творчо трансформував фольклорні елементи – пісні, повір'я, фольклорні мотиви – щоб вони були зрозумілими для читачів іншої культури.

Наголошено на тому, що для Іштвана Ковтюка переклад був не технічною процедурою, а мистецтвом діалогу між культурами. У цьому процесі він постає не лише посередником, а й справжнім співавтором нового тексту.

Ключові слова: історія літератури, літературознавство, естетика, культурологія, літературний переклад, українська література, редагування, література за межами Угорщини, закарпатська література.

Commitment and artistry

The ideal of cultural mediation in István Kótyuk's translation of "The Forest Song" by Lesia Ukrainka

László Csordás, PhD. Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Department of Philology, associate professor. csordas.laszlo@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-6599-2683.

Aliz Mária Lévai. Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Department of Philology, MA student. levaieliz2002@gmail.com, ORCID: 0009-0002-4320-2449.

The work and legacy of István Kótyuk are indispensable in Transcarpathia. The Department of Philology at the Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, which he headed until his death, continues to regard the study and assessment of his life's work, as well as the further elaboration of certain issues and experiences that preoccupied him, as important tasks. This study focuses primarily on the literary aspects of his oeuvre.

The life path of István Kótyuk, a Transcarpathian philologist and literary translator, is closely intertwined with Hungarian-Ukrainian cultural mediation. This paper examines his personal motivations, placing particular emphasis on statements made in press interviews. These sources make it possible to reconstruct, more or less, how István Kótyuk became involved in literature (he himself published a children's poetry collection under a pseudonym) and in literary translation. He initially received commissions from *Kárpáti Igaz Szó*; later, he translated at the request of publishers, and eventually became so devoted to the profession that he undertook numerous translations for his own enjoyment. This is how his most renowned literary translation, Lesia Ukrainka's *The Forest Song* (original Ukrainian title: *Лісова пісня*), was born, for which he received a prestigious award.

Among Kótyuk's translation principles, the balance between philological fidelity to the original work and adaptation to the target audience stands out. The study shows that he strove to convey Ukrainian cultural elements with precision, while at the same time creating a natural Hungarian linguistic form that would appeal to Hungarian readers. Specific translation decisions are analysed in detail: the rendering of the title (*Erdei rege*, with its subtle fairy-tale atmosphere, instead of *Лісова пісня*), the translation and occasional Hungarianization of character names, and the creative adaptation of folklore elements (folk songs, beliefs, motifs) all reinforce the translator's role as a "cultural bridge". The study also highlights how Kótyuk renders the work's stylistic layers – the differences in the characters' speech patterns, the lyrical and folk registers – in the Hungarian text, thereby preserving the original atmosphere. István Kótyuk is not merely a linguistic mediator: his translation preserves the spirit of the original work while creating a fully-fledged Hungarian-language equivalent.

Keywords: *literary history, literary studies, aesthetics, cultural studies, literary translation, Ukrainian literature, editing, Hungarian literature beyond the borders, Transcarpathian literature.*

Adél Gál

Funeral song poetry – source of the texts of funeral song collections

1. Introduction

Every society has its own distinctive folklore, which is in constant motion, i.e., ever-changing. The ethnographer can only capture fleeting moments, extracting snapshots that, through careful examination and presentation of findings, can shed light on specific characteristics of a given community. This study focuses on the texts of sacred manuscripts linked to Hungarian Reformed funeral rites, known as funeral hymns. These manuscripts were collected during ethnographic fieldwork in Hungarian-speaking settlements of Transcarpathia, mainly in Ugocsa and Bereg Counties.¹ The article's aim is to analyse the texts of funeral hymn poetry by uncovering their sources and demonstrating the process and pathways through which they were incorporated into manuscript form.²

According to Hungarian ethnographer Szilvia Sápy (2015), the texts found in the self-compiled hymn collections of village cantors (Gál, 2024, pp. 67–81) from the 19th and 20th centuries bear the imprint of a continuing tradition of funeral farewells. The texts preserved in funeral manuscripts reveal elements of folk poetry that make them more personal and emotionally resonant, allowing them to be adapted to different deaths and circumstances. The variations among the texts reflect the defining role of community and religiosity in shaping identity.

Among the pivotal transitions in human life, death represents not only the final stage but also arguably the most significant of the rites of passage. The system of

¹ In terms of territorial delineation, the designation of Ugocsa County is used. The former Vynohradiv District (Nagyszőlősi járás) once encompassed nearly the entire area of the historical county. However, the term “Vynohradiv District” was only in official use until 2020. According to Resolution № 807-IX of the Verkhovna Rada of Ukraine, dated 17 July 2020, the previous 13 districts in the Transcarpathian region – including Vynohradiv – were abolished and replaced with six new administrative units. As a result of this reorganisation, the formerly separate Vynohradiv District was merged into the Berehove District (Beregszászi járás). Bereg County (Bereg vármegye), in turn, corresponds to the territory formerly designated as the Berehove District (Molnár D., 2021, p. 241).

² For previous findings and discussions on the topic, see Gál (2025).

funeral customs – together with the associated textual corpus and religious practices – plays a crucial and symbolically charged role in this context. Within the community, each member fulfils specific functions, as does every element of the ritual, including the body of texts, which forms an indispensable component of the funeral ceremony. In recent years, changes in ecclesiastical regulations have transformed the repertoire of hymns used at funerals. Consequently, both the customary practices and the textual traditions that shape and accompany them have undergone notable shifts.

According to the classification proposed by Imre Katona (1978, p. 26), Hungarian funeral hymn poetry can be divided into four main, relatively distinct genres:

1. the occasional funeral lament performed individually;
2. the occasional-ritual funeral vigil performed collectively under the direction of a lead singer;
3. the ritual funeral farewell delivered individually;
4. and the occasional lament or farewell ballad performed collectively – without a lead singer, and sometimes in solo as well.

The folk manuscript texts examined and presented in this study fall into the second category. The material is drawn from nearly fifty sacred manuscripts (funeral hymnals) collected during fieldwork in recent years. Selected examples are presented to illustrate their possible origins traceable to printed sources. A significant portion of these manuscripts and their texts display elements of folk poetry, each connected to a specific component of the funeral ritual.

2. Characteristics of the manuscripts and texts

The manuscripts may also be regarded as commemorative objects (Gál-Bacsikai, 2024, pp. 197–219). Through the image they convey, these manuscripts offer insights into the character and worldview of their compilers. According to Zoltán Fejős (2003), such connections suggest that objects like these can serve as instruments of memory and remembrance. In this context, the texts – understood as material objects – embody memories that transcend generations, and through their mere existence, they also reveal aspects of broader social relations. They reflect the festive practices and mentality of the Reformed peasantry. The textual material they preserve includes hymns absent from today's officially approved and printed church hymnals. These handwritten copies may have played a crucial role in preserving older melodies through oral transmission, many of which have since disappeared from official hymnal publications (Kiss, 1966, p. 159)

The manuscript booklets were organised in such a way that for every deceased person, regardless of age or gender, an appropriate hymn could be found, with the possibility of updating or adapting it as needed. The origin of such textual

variations can be traced back to the 18th century. In smaller villages and isolated settlements without a church or pastor, community members themselves had to conduct burials (Szacsavay, 1991)

The texts of earlier funeral hymnals were arranged according to the stages of the funeral. This structure is exemplified in the collection *In exequiis de functorum canendae. Halott temetéskorra való énekek* [Songs for Burial Occasions and Funerals] by Imre Szilvás-Újfalvi, which includes a guide table for the hymn leader (URL1). Similarly, the *Nagyenyedi Halottas Énekeskönyv* [Songs for Burials] is divided into three parts, with locations serving as the organising principle (Köpetzi Bodos-Bágyi Fábián, 1769). Later, hymns were categorised according to the deceased's identity and age, as seen in István Illyés's *Zsoltári és halottas énekek* [Psalms and Funeral Songs] (URL2) and János Kájoni's *Cantionale Catholicum* (URL3). These works also reflect traditional singing styles. Although the manuscripts structurally resemble the divisions found in earlier printed publications, they should not be regarded as mere copies; only the organising principle is similar.

A defining feature of these hymns is their close association with specific melodies. It is not uncommon for multiple texts to be sung to the same melody. Just as with the texts, the hymns include unofficial ecclesiastical melodies, which provide supplementary data for the history of the tunes themselves (Tátrai-Szendrei, 1982, p. 573). As Lajos Kiss notes, it is often the case that different texts are sung to the same melody, and conversely, the same text frequently appears with different melodies (Kiss, 1966, p. 159).

Another characteristic of these hymn texts is that they were sung after being dictated – a practice known as “lining out”. The origin and use of lining out can be traced to the customs of the Roman Catholic, Reformed, Lutheran, and Unitarian denominations. In this process, the dictator recites or intones each line with a specific pitch contour, and the congregation follows by singing the line to the prescribed melody (Schram, 1974, pp. 373–383). In several Hungarian-speaking settlements of Transcarpathia, particularly in Reformed communities, lining out was common during church services and other ecclesiastical events. Lead singers, or dictators, recited the hymns line by line, and the congregation sang them back in a steady rhythm, often elongating the final pitch of each line with embellishment (Molnár, 2001).

The emergence and persistence of lining out can be attributed to the lack of literacy or the absence of hymnals. However, according to Balázs Déri (2017/2018), the main factor behind the establishment of lining out is not the lack of musical knowledge or reading ability. He cites the example of Scottish Gaelic-speaking

communities, where underdevelopment is not characteristic, yet lining out remains an integral part of religious practice.³

Lining out is not unique to Hungarian communities; it is also found among various foreign Protestant denominations. In international scholarship, the term appears prominently in the work of William T. Dargan, who researched African American communities. Dargan identifies lining out (singing after dictation) as having European origins, tracing it back to the 17th century. He describes it as a traditional mode of hymn singing in which a designated song leader guides the congregation, particularly in congregations without access to printed hymnals (T. Dargan, 2006).

3. Sources and types of textual material

The texts found in funeral manuscripts are not included in any of the official church hymnals currently in use (e.g., *Magyar Református Énekeskönyv*, 2008 [Hungarian Reformed Hymnbook]). Based on our earlier research and assumptions, we had classified these as original compositions or texts of unknown origin – occasionally referring to them as “cantor-made pieces” (Gál, 2021, pp. 560–576). As it later turned out, this was a mistaken conclusion: a large portion of the manuscript texts were, in fact, derived from earlier printed hymnals and funeral hymn collections. In the process of transcription and adaptation, the compilers’ personal taste (as well as the needs of the local community) played a significant role. It was the responsibility of the cantors and precentors (in Hungarian: *diktálók*) to collect and transcribe the hymns (Гал, 2023, pp. 71–75). Over the course of their ecclesiastical service, they gathered and shaped these funeral manuscripts (collections of funeral hymns) according to both individual and communal preferences (Gál, 2023).

A common characteristic of the manuscripts is that – with the exception of one booklet – they do not indicate their sources. The only exception is the manuscript collected in Fertesholmash and prepared by Lajos Bán, titled *Temetési gyászénekek gyűjteménye* [Collection of Funeral Laments], in which the origin of each hymn is explicitly noted. In this manuscript, the following source attributions and

³ Balázs Déri draws attention to the fact that in Hungarian, the term for singing after dictation (*énekdiktálás*) functions as a religious technical term. A comparable (church-) musical expression is *lining out*, which refers to the chant-like presentation of the melodic line prior to congregational repetition. Remarkably, apart from Hungarian, this specific singing technique is discussed only in English, as the practice has survived exclusively in Anglophone contexts. However, the two traditions – Hungarian *énekdiktálás* and English *lining out* – are largely unfamiliar with one another. The primary reason for this disconnection lies in translation. While one might initially render *énekdiktálás* as *dictation*, this is inaccurate in a musical-liturgical context. Scholars agree that the appropriate English equivalent is *lining out*, as both terms describe the same method of singing. For international scholarship to understand, compare, and draw meaningful parallels between the two practices, it is essential that the Hungarian term be translated accordingly (Déri, 2017/2018, pp. 217–218).

annotations appear: “Adapted from two hymns”,⁴ “Bán Lajos”,⁵ “From the Debrecen funeral hymnal”, “From the Debrecen funeral book”,⁶ “Ivánka Sámuel’s Funeral Song Collection”, and “Kádár Imre’s *House of Mourning*”. This particular manuscript thus served as an initial reference point for the research.

In comparison with the manuscript collected in other settlements of Transcarpathia, it can be concluded that the texts also appeared in earlier printed hymnals from the 18th and 19th centuries. Several printed sources can be identified as possible inspirations for the precentors’ compilations. These include Sámuel Ivánka’s *Temetési énektár* [Funeral Song Collection] (Ivánka ed., 1869), *Énekeskönyv magyar reformátusok használatára* [Hymnal Approved for Use by Hungarian Reformed Communities] (Énekeskönyv, 1922), *Nagy karénektár* [Great Choral Collection] (Fövenyessy ed., 1911), the so-called “*Cseh zsoltár*” [“Czech Psalter”] (Énekeskönyv, 1929), *Halotti énekek temetkezési alkalmakra* [Funeral Songs for Burial Occasions] (Horkai ed., 1855), and *Siralmas ház* [House of Mourning], a collection of funeral hymns compiled by Imre Kádár (1890). This list could be extended further. However, these publications cannot be regarded as primary sources; rather, they serve as evidence supporting the claim that the majority of manuscript texts were derived from printed sources.

Following the classification proposed by Szilvia Sáy (2006/2007, p. 76), the hymn material in the manuscripts can be grouped according to their sources and textual characteristics as follows:

1. Original compositions;⁷
2. Texts adopted from earlier printed hymnals:
 - Texts reproduced in full, without alteration;
 - Texts adapted or modified from the original versions.

Without attempting to be exhaustive, a few examples are presented, mainly from manuscripts collected in Shalanky, Fertesholmash, Solovka, and Badalovo. These selections are drawn from the several hundred hymns that constitute the distinctive textual corpus of the manuscripts under investigation.

⁴ It is most likely that the manuscript’s creator adapted the hymn according to their own taste.

⁵ The inscription suggests an original composition, as the texts marked with the signature are not found in any other printed publication.

⁶ It is likely that the Debrecen funeral hymns refer to Károly Szotyori Nagy’s (1859) hymnal titled *Templomi és halotti karénekeskönyv magyarországi reformátusok számára* [Church and Funeral Choir Hymnal for Hungarian Reformed People].

⁷ Szilvia Sáy refers to these texts as *written hymns*, characterised by the fact that they have not been published in print.

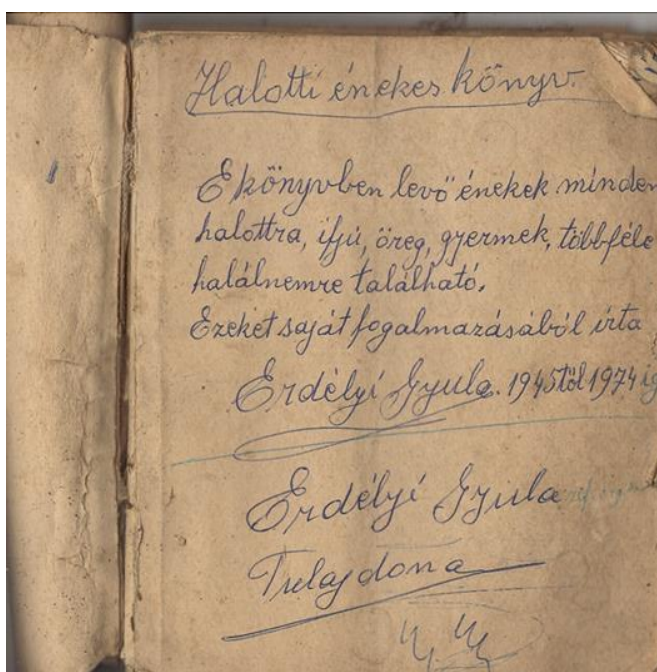
3.1. Original compositions

With regard to the texts, we are primarily referring to those hymns found in Lajos Bán's manuscript that bear his own signature – indicating, with a high degree of certainty, that these are original compositions by the author of the manuscript. Six such texts can be identified in the booklet, none of which appear in any printed publication.

A named author is also indicated in the 1984 manuscript of Árpád Botos, collected in Fertesholmash. On page 148, a hymn addressed to those participating in war ends with the following note after the fifth stanza: “A poem by Zsigmond Bence Sr., 1992/93”.

The funeral hymnal collected in Badalovo contains original funeral hymns composed by Gyula Erdélyi for his personal use. According to entries in the manuscript, Erdélyi served as the village's funeral cantor from 1945 to 1974. The manuscript includes 68 hymn texts, which can be adapted to various circumstances of death, aspects of the deceased's life, and their role within the community. According to the preface, all hymn texts were written by Erdélyi himself, allowing us to classify them as original compositions by the cantor. Such cantors may be regarded as versifiers or individuals with poetic talent.

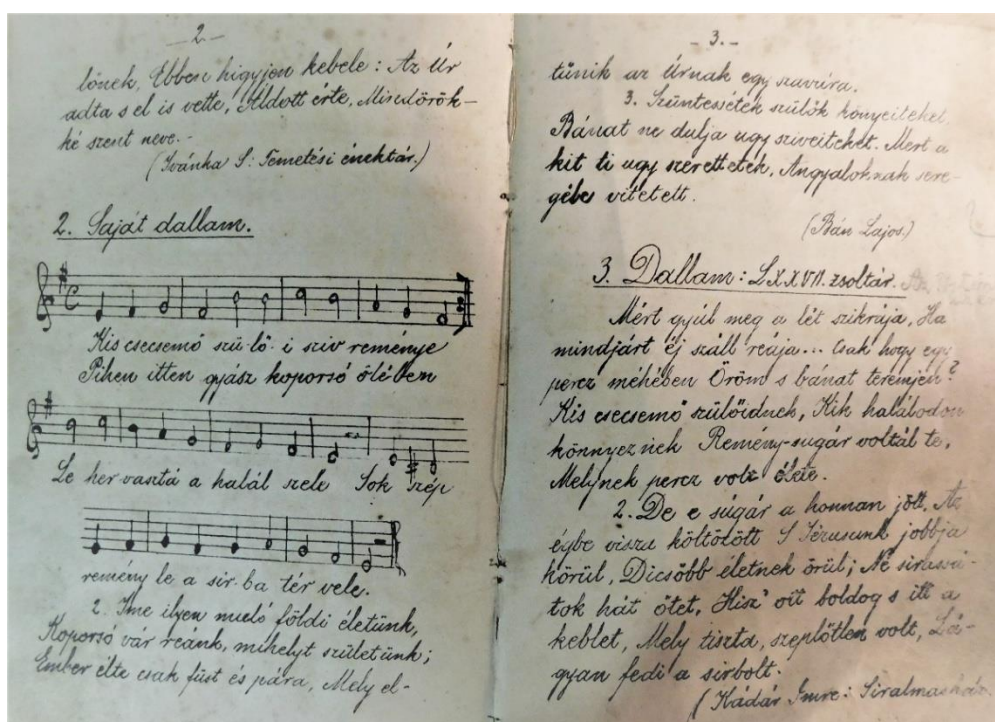
Figure 1. Manuscript by Gyula Erdélyi from 1945 to 1974
(Photo: Adél Gál)

Self-composed song texts were also found in the Solovka manuscript, which contains funeral pieces (so-called farewell songs) created between 1947 and 1968. The entries in the manuscripts are texts that were written to be performed, usually set to a melody, and recited just before the funeral. These verses are created through dialogic linguistic interaction between the relatives of the deceased and the cantor, who collaborated to agree on the content.

The majority of hymns found in the remaining manuscripts can be traced back to various printed sources. In cases where no such source can be identified, it may only be assumed that the text is an original composition. However, this assumption cannot be confirmed with certainty, as cantors and precentors were not only respected church leaders with strong vocal abilities but were often also skilled in hymn composition and, in some cases, in versification.

Figure 2. Manuscript by Lajos Bán
(Photo: Adél Gál)

Note: after the second hymn, the author's own name is signed; following the first hymn, the note "Ivanka Sámuel: Funeral Song Collection" appears.

3.2. *Texts adopted from earlier printed hymnals*

In the vast majority of cases, the texts found in the manuscripts can be traced back to printed sources – hymns copied from earlier church hymnals. Cantors and precentors selected appropriate hymns for funerals by tailoring their choices to the life of the deceased. The entire life story, character, and, not least, the community's relationship to the deceased were reflected in these hymns. The cantors, in turn, responded to the personality of the departed by carefully selecting, arranging, and compiling the most suitable hymns into a manuscript collection.

In most manuscripts, the hymns are identical to their printed sources. The number of verses and lines, as well as the hymn text itself, are completely the same. The cantor copied the text without modification, directly from the printed source.

A few examples of this include:

- The first hymn in Zoltán Zán's manuscript from 1970–1973 (collected in Shalanky), beginning with *Kis csecsemő eltávozol...* [Little baby, you depart...], can be found in Antal Horkai's *Halotti énekek temetkezési alkalmakra* [Funeral Songs for Burial Occasions] as Hymn V. (Horkai, 1855, p. 10).
- The hymn beginning *Megilletődve elődbe borulunk...* [Reverently, we bow before you...] in Zoltán Zán's 1981 manuscript, on page 65, appears among the funeral hymns in *Énekeskönyv. Magyar reformátusok használatára* [Hymnal Approved for Use by Hungarian Reformed Communities] (Énekeskönyv, 1922, Hymn 295). The text is identical.
- The 42nd hymn in Árpád Botos's 1984 manuscript (collected in Fertesholmash), *Virág koromba estem...* [I have fallen into the flower of my age...], appears in Sámuel Ivánka's hymnbook as Hymn 16, with the same text (Ivánka ed., 1869, Hymn 16).
- The hymn starting with *Elmúlik, Istenünk...* [Our God, it fades away...], which also comes from Árpád Botos's manuscript, matches Hymn 204 of the "Czech Psalter" (Énekeskönyv, 1929, p. 373).

In many cases, however, the manuscript texts differ from the printed versions. The variations are diverse: by altering, omitting, or modifying a word, the hymns were adapted for inclusion in the manuscript. Differences also appear in the number of stanzas – whereas the printed hymnals may contain three to five stanzas, the manuscripts often include only one or two. As an illustration, here are a few selected examples:

- The song beginning *Jaj de bús ez a ravatal...* [Oh, how mournful is this bier...] from Árpád Botos's 1984 manuscript can be found in the Great Choral Collection as Hymn 72, with slight wording differences (Fövenyessy ed., 1911, p. 39).

- The two-verse song beginning with *Megtörték reszketeg lábaid...* [Your trembling legs have broken...] from Árpád Botos's 1984 manuscript appears as a four-verse version in Sámuel Ivánka's Funeral Song Collection. The first two lines of the songs are identical (Ivánka ed., 1869, Hymn 75).
- The song *Szomorúan, fájdalmasan...* [Sadly, painfully...] in Zoltán Zán's manuscripts from 1970–1973 and 1981 is identical in both, and also appears in Fövényessy's Great Choral Collection (Fövényessy ed., 1911, p. 57). The printed version has two verses; the manuscript includes only one.

The compilers abbreviated the texts, preserving only those parts or stanzas that they liked or that matched the deceased's personality. Single-word differences may have arisen from mishearing, mistranscription, or misinterpretation. In many cases, however, lines or words were deliberately rephrased to make them more accessible and acceptable to the community. According to István Csörsz Rumen, the selective use of stanzas reflects a strong and dynamic reception system (Csörsz, 2006, p. 278).

In exceptional cases, we encounter manuscript versions that are longer than the printed originals. The added lines are presumably the work of the cantor or the person dictating, based on the anonymity of the text. The author did not consider it important to record their name, as the work was intended for communal use: "When the author's name is irrelevant, others may justifiably feel entitled to alter the text, adapt it, add to it, or take away from it" (Küllős, 2004, p. 13).

Based on this, they may be considered folk creators who, drawing from tradition or relying on their own instincts, selected suitable elements and supplemented existing songs to make them appropriate for communal use. In such cases, the new lines had to fit the existing structure and melody, with attention to syllable count and rhyme. This required a certain level of education and talent for verse composition. At this point, we are speaking of folk poetry (more precisely, popular poetry) that existed both orally and, through scribes, in written form.⁸ Imola Küllős pointed out that popular poetry lies somewhere between literature and folk poetry, without a clear boundary separating the two (Küllős, 2004, pp. 20–21). She describes these community-oriented texts as a body of poetic works existing in multiple variants, disseminated and transformed in written form (manuscripts) (Küllős, 2004, p. 15).

The texts are generally adapted to life situations, social status, age, and specific occasions. Thus, the author shapes the text not for personal needs but in response to the needs of the community.

⁸ For a detailed discussion of popular poetry, see Imola Küllős's monograph *Közköltészet és népköltészet* [Popular and Folk Poetry], in which the author provides a clear and precise definition of the concept (Küllős, 2004, pp. 15–30).

For example: the sixth song in Zoltán Zán's 1970–1973 manuscript, beginning with *Életemnek bimbójában...* [In the bud of my life...], can also be found in Sámuel Ivánka's Funeral Song Collection. The manuscript contains nine stanzas, while the printed hymnal has only four. There is also a one-word difference in the refrain. In the manuscript: *Jézus ne hagyj engemet / Vedd kezédbe lelkemet...* [Jesus, do not forsake me / Take my soul into your hand...]; in the printed book: *Jézus ne hagyj engemet / Vedd magadhoz lelkemet...* [Jesus, do not forsake me / Take my soul to yourself...]. In Árpád Botos's 1984 manuscript, the same hymn appears with six stanzas, all different from both the printed hymnal and Zoltán Zán's version, except for the first stanza.

Even today, we cannot offer a definitive explanation for the textual modifications in the manuscripts. However, the phenomenon is not unique. As Csörsz puts it, widely circulated works "often became worn down, fragmented; texts that entered ecclesiastical use were standardised, and half the verses were left out..." He defines the modification of such open texts – created through variation – as an archaic modern trait (Csörsz, 2006, p. 278).

It can be stated, however, that the cantors had a keen sense for poetry, song, and text. Their knowledge of melodies blended with elements of peasant poetry and was often accompanied by a talent for versification. In this light, the taste and aesthetic sensibility of the person dictating (the cantor) are reflected in each manuscript.

4. Summary

The central theme of this study was the exploration of the textual sources of sacred manuscripts, illustrated with examples from several Reformed funeral hymnals. In the introduction, it was emphasized that a funeral – as the final rite of passage in a person's life – holds special significance for the individual. The customs surrounding it, along with the associated hymn tradition, also receive heightened attention from the community. Based on Imre Katona's classification, manuscripts and texts were presented and thematised in this research.

The most important characteristic of funeral hymnals is that they are compiled and copied by village cantors, often according to their own subjective perspective. The study also draws attention to another notable parallel: the practice of lining-out singing. This practice is not unique to Hungarian communities; it is also found internationally – for example, among Scottish Gaelic speakers and in the religious traditions of African American communities. A detailed discussion of this topic, however, lies beyond the scope of the present study.

In the manuscripts, hymns were most often grouped by their authors. In most cases, only the melodies are indicated, usually referencing the tune of a psalm from a printed hymnal still in use today. The sources of the hymn texts themselves are

generally not specified. They may be original compositions by the cantors or copies taken from older hymnals.

The most important conclusion of the study is that, through examining earlier printed Reformed church hymnals, it can be established that a significant portion of the funeral hymnal texts are not original works of the cantors but rather reproductions of texts from earlier printed publications, which continued to circulate and spread within religious communities through the manuscripts. The texts were categorised according to their sources and the manner of their inclusion in the manuscripts. Two main types were identified: self-composed hymns and texts adopted from earlier printed ecclesiastical hymnals (that is, those that can be traced back to a printed source).

It should be noted that the printed hymnals mentioned cannot themselves be regarded as primary sources, as the origins of their funeral hymns date back several centuries. The sources cited here serve merely as evidence supporting the conclusion that, in most cases, the texts of handwritten funeral hymnals are not original compositions by the cantors but can ultimately be traced back to earlier printed sources.

Література

1. Гал Одел 2023. Про надиктовування пісень та їх тексти в селі Шаланки Закарпатської області. *Народна творчість та етнологія* 398/2: с. 71–75.
2. Csörsz Rumen István 2006. Közköltészet – Irodalom alatt, kultúrák fölött. *Literatura* 32/2: 273–282. o.
3. Déri Balázs 2017/2018. A skót gael *lining out* éneklés és rokonai. *Magyar Egyházzene* 24/2: 217–218. o.
4. Énekeskönyv 1922. *Énekeskönyv. Magyar reformátusok használatára. A zsinat által kötelező használatra megállapított kiadás.* Debreczen: Hegedűs és Sándor Irodalmi és Nyomdai Rt.
5. Énekeskönyv 1929. *Énekeskönyv. A csehszlovák köztársasági magyar reformátusok használatára. A zsinat által elrendelt (második) kiadás.* Beregszász: Kálvin Nyomda.
6. Fejős Zoltán 2003. Tárgyak az időben. In: Fejős Zoltán szerk. *Tárgyfordítások. Néprajzi múzeumi tanulmányok.* Budapest: Gondolat Kiadó, 83–92. o.
7. Fövényessy Bertalan szerk. 1911. *Nagy karénektár. Négyes férfikarra írott templomi és temetési énekek gyűjteménye. Kézikönyvül közép- és főiskolák s tanítóképezdek férfikarai, ifjúsági egyesületi s népénekkarok oktatásához.* Budapest: Rozsnyai Károly Könyv és Zeneműkiadása.
8. Gál Adél 2021. Halottas alkalmakra írott könyv – a salánki diktálás énekekről. In: Pilipkó Erzsébet – Fogl Krisztián Sándor szerk. *Hitélet és vallásos kultúra a Kárpát-medencében 11.* Veszprém: Laczkó Dezső Múzeum, 558–574. o.
9. Gál Adél 2023. Egy ugocsai református énekdiktáló tevékenységei. *Collegium Doctorum. Magyar Református Teológia* 19/2: 297–309. o.

10. Gál Adél 2024. Egy református énekdiktáló feljegyzései. *Néprajzi Látóhatár* 33/1–2: 67–81. o.
11. Gál Adél 2025. „Elmúlik, istenünk...” A temetkezés és az énekdiktálás szokása és kéziratok emlékei az ugoicsai református közösségekben. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.
12. Gál Adél – Bacskai Dorina 2024. Szakrális kéziratok szövegeinek szimbolikája. *Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica* 3/2: 197–219. o. <https://doi.org/10.58423/2786-6726/2024-2-197-219>
13. Horkai Antal 1855. *Halotti énekek temetkezési alkalmakra*. Pest.
14. Ivánka Sámuel szerk. 1869. *Temetési énektár. Sárospatak: A helvéciai vallástételt követő tiszáninneri egyházkerület rendeletéből*. Nyomtatta Steinfeld Béla a ref. főiskola betűível.
15. Kádár Imre 1890. *Síralmas ház. Újabb halotti énekek gyűjteménye*. Karczag.
16. Katona Imre 1978. A magyar halottas énekköltészet tiszta és átmeneti műfajai (A műfajváltások törvényszerűségei). *Hungarológiai közlemények* 10/35: 25–33. o.
17. Kiss Lajos 1966. Zenetörténeti emlékek a szlavóniai virrasztó énekekben. *Ethnographia* 77/2: 153–211. o.
18. Köpetzi Bodos Sámuel – Bágyi Fábián László 1769. *Halott temetéskorra való énekek*. Nagyenyed.
19. Küllös Imola 2004. *Közköltészet és népköltészet*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
20. *Magyar Református Énekeskönyv* 2008. Kolozsvár: Erdélyi Református Egyházkerület.
21. Molnár Ambrus 2001. Egyházi és vallásos élet, „diktálás”, „éneklők” Nagydobronyban. In: S. Lackovits Emőke – Mészáros Veronika szerk. *Népi vallásosság a Kárpát-medencében* 5. Veszprém: Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, 217–236. o.
22. Molnár D. István 2021. Kárpátalja lakosságának területi eloszlása az újonnan kialakított közigazgatási rendszer tükrében. In: Molnár D. Erzsébet – Molnár Ferenc szerk. *Társadalomtudományi tanulmányok. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpontjának Tanulmánykötete*. Beregszász–Ungvár: II. RF KMF – „RIK-U” Kft., 239–254. o.
23. Sápó Szilvia 2006/2007. A diktálókönnyv. *Magyar Egyházzene* 14: 75–104. o.
24. Sápó Szilvia 2015. *A halotti búcsúztató. A műfaj eredete, történeti rétegei*. Debrecen: Ethnica Kiadó.
25. Schram Ferenc 1974. A népénekek egy csoportjának kialakulása Magyarországon. *Ethnographia* 85: 373–383. o.
26. Szacsavay Éva 1991. Az éneklés és az énekeskönyv szerepe a reformátusok vallásosságában. In: Lackovits Emőke szerk. *Népi vallásosság a Kárpát-medencében* 1. Veszprém: VEAB Néprajzi Munkabizottsága és a Caritas Transsylvania, 117–121. o.
27. Szotyori Nagy Károly 1859. *Templomi és halotti karénekeskönyv magyarországi reformátusok számára*. Debrecen.
28. T. Dargan, William 2006. *Lining Out the Word: Dr. Watts Hymn Singing in the Music of Black Americans*. Oakland: University of California Press. <https://doi.org/10.1525/california/9780520234482.001.0001>
29. Tátrai Zsuzsanna – Szendrei Janka 1982. Virrasztóének. In: Ortutay Gyula szerk. *Magyar Néprajzi Lexikon. Ötödik kötet (Szé–Zs)*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 573–574. o.

30. URL1: Szilvás-Újfalvi Imre 1598. *In exequiis de functorum canendae. Halott temetéskorra való énekek*. https://library.hungaricana.hu/hu/view/RMK_I_1504/?pg=1&layout=s (Accessed: 15.05.2025).
31. URL2: Illyés István 1693. *Zsoltári és halottas énekek*. Nagyszombat. https://oszkdk.oszk.hu/storage/00/01/45/24/dd/1/RMK_I_1446__opar.pdf (Accessed: 19.05.2025).
32. URL3: Kájoni János 1676. *Cantionale Catholicum*. Csíksomlyó. https://library.hungaricana.hu/hu/view/RMK_I_1188-RM_I_4r_0316/?pg=1&layout=s (Accessed: 22.05.2025).

References

1. Gál, Adél 2023. Pro nadyktovuvannia pisen ta yikh teksty v seli Shalanky Zakarpatskoi oblasti [About dictating songs and their lyrics in the village of Shalanky, Transcarpathia]. *Narodna tvorchist ta etnolohiia* 398/2: s. 71–75. (In Ukrainian)
2. Csörsz, Rumen István 2006. Közköltészet – Irodalom alatt, kultúrák fölött [Popular poetry – beneath literature, above cultures]. *Literatura* 32/2: 273–282. o. (In Hungarian)
3. Déri, Balázs 2017/2018. A skót gael *lining out* éneklés és rokonai [Scottish Gaelic “lining out” singing and its relatives]. *Magyar Egyházzene* 24/2: 217–218. o. (In Hungarian)
4. Énekeskönyv, 1922. *Énekeskönyv. Magyar reformátusok használatára. A zsinat által kötelező használatra megállapított kiadás* [Hymnal Approved for Use by Hungarian Reformed Communities. Edition Established by the Synod for Mandatory Use]. Debreczen: Hegedűs és Sándor Irodalmi és Nyomdai Rt. (In Hungarian)
5. Énekeskönyv, 1929. *Énekeskönyv. A csehszlovák köztársasági magyar reformátusok használatára. A zsinat által elrendelt (második) kiadás* [Hymnal. For the Use of the Hungarian Reformed People of the Czechoslovak Republic. Second Edition Ordered by the Synod]. Beregszász: Kálvin Nyomda. (In Hungarian)
6. Fejős, Zoltán 2003. Tárgyak az időben [Objects in time]. In: Fejős, Zoltán ed. *Tárgyfordítások. Néprajzi múzeumi tanulmányok*. Budapest: Gondolat Kiadó, 83–92. o. (In Hungarian)
7. Fövenyessy, Bertalan ed. 1911. *Nagy karénektár. Négyes férfikarra írott templomi és temetési énekek gyűjteménye. Kézikönyvül közép- és főiskolák s tanítóképezdek férfikarai, ifjúsági egyesületi s népénekkarok oktatásához* [Great Choral Collection: A Collection of Church and Funeral Songs for Male Quartet. A Handbook for the Education of Male Choirs of Secondary Schools, Colleges, Teacher Training Institutes, Youth Associations, and Popular Choirs]. Budapest: Rozsnyai Károly Könyv és Zeneműkiadása. (In Hungarian)
8. Gál, Adél 2021. Halottas alkalmakra írott könyv – a salánki diktálás énekekről [Book written for funeral occasions – about the dictated songs of Shalanky]. In: Pilipkó, Erzsébet – Fogl, Krisztián Sándor eds. *Hitélet és vallásos kultúra a Kárpát-medencében 11*. Veszprém: Laczkó Dezső Múzeum, 558–574. o. (In Hungarian)
9. Gál, Adél 2023. Egy ugocsa református énekdiktáló tevékenységei [The activities of a Reformed funeral song dictator from Ugocsa]. *Collegium Doctorum. Magyar Református Teológia* 19/2: 297–309. o. (In Hungarian)

10. Gál, Adél 2024. Egy református énekdictáló feljegyzései [Notes of a Reformed song dictator]. *Néprajzi Látóhatár* 33/1–2: 67–81. o.
11. Gál, Adél 2025. „Elmúlik, istenünk...” A temetkezés és az énekdictálás szokása és kéziratos emlékei az ugocsai református közösségekben [“Our God, it fades away...” – The Custom and Manuscript Records of Burial and Song Dictation in the Reformed Communities of Ugocsa]. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. (In Hungarian)
12. Gál, Adél – Bacskai, Dorina 2024. Szakrális kéziratok szövegeinek szimbolikája [Symbolism of the texts of sanctified manuscripts]. *Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica* 3/2: 197–219. o. <https://doi.org/10.58423/2786-6726/2024-2-197-219> (In Hungarian)
13. Horkai, Antal 1855. *Halotti énekek temetkezési alkalmakra* [Funeral Songs for Burial Occasions]. Pest. (In Hungarian)
14. Ivánka, Sámuel ed. 1869. *Temetési énektár* [Funeral Song Collection]. Sárospatak: A helvéciai vallástételt követő tiszánineni egyházkerület rendeletéből. Nyomtatta Steinfeld Béla a ref. főiskola betűivel. (In Hungarian)
15. Kádár, Imre 1890. *Siralmas ház. Újabb halotti énekek gyűjteménye* [House of Mourning. A Collection of More Recent Funeral Songs]. Karczag. (In Hungarian)
16. Katona, Imre 1978. A magyar halottas énekköltészet tiszta és átmeneti műfajai (A műfajváltások törvényszerűségei) [Pure and transitional genres of Hungarian funeral song poetry (the laws of genre changes)]. *Hungarológiai közlemények* 10/35: 25–33. o. (In Hungarian)
17. Kiss, Lajos 1966. Zenetörténeti emlékek a szlavóniai virrasztó énekekben [Music-historical relics in the Slavonian wake songs]. *Ethnographia* 77/2: 153–211. o. (In Hungarian)
18. Köpetzi Bodos, Sámuel – Bágyi Fábián, László 1769. *Halott temetéskorra való énekek* [Songs for Burials]. Nagyenyed. (In Hungarian)
19. Küllös, Imola 2004. *Közköltészet és népköltészet* [Popular and Folk Poetry]. Budapest: L'Harmattan Kiadó. (In Hungarian)
20. *Magyar Református Énekeskönyv* [Hungarian Reformed Hymnal], 2008. Kolozsvár: Erdélyi Református Egyházkerület. (In Hungarian)
21. Molnár, Ambrus 2001. Egyházi és vallásos élet, „diktálás”, „éneklők” Nagydobronyban [Religious and ecclesiastical life, “dictation,” and “singers” in Velyka Dobron]. In: S. Lackovits, Emőke – Mészáros, Veronika eds. *Népi vallásosság a Kárpát-medencében* 5. Veszprém: Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, 217–236. o. (In Hungarian)
22. Molnár D., István 2021. Kárpátalja lakosságának területi eloszlása az újonnan kialakított közigazgatási rendszer tükrében [The territorial distribution of the population of Transcarpathia in light of the newly established administrative system]. In: Molnár D. Erzsébet – Molnár Ferenc szerk. *Társadalomtudományi tanulmányok. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpontjának Tanulmánykötete*. Beregszász–Ungvár: II. RF KMF – „RIK-U” Kft., 239–254. o. (In Hungarian)
23. Sáp, Szilvia 2006/2007. A diktálókönyv [The dictation book]. *Magyar Egyházzene* 14: 75–104. o. (In Hungarian)
24. Sáp, Szilvia 2015. *A halotti búcsúztató. A műfaj eredete, történeti rétegei* [The Funeral Farewell. The Origin and Historical Layers of the Genre]. Debrecen: Ethnica Kiadó. (In Hungarian)

25. Schram, Ferenc 1974. A népénekek egy csoportjának kialakulása Magyarországon [The formation of Hungarian folk songs]. *Ethnographia* 85: 373–383. o. (In Hungarian)
26. Szacsuvay, Éva 1991. Az éneklés és az énekeskönyv szerepe a reformátusok vallásosságában [The role of singing and the hymnal in the religiousness of the Reformed]. In: Lackovits Emőke szerk. *Népi vallásosság a Kárpát-medencében 1.* Veszprém: VEAB Néprajzi Munkabizottsága és a Caritas Transsylvania, 117–121. o. (In Hungarian)
27. Szotyori Nagy, Károly 1859. *Templomi és halotti karénekeskönyv magyarországi reformátusok számára* [Church and Funeral Choral Hymnal for Hungarian Reformed People]. Debreczen. (In Hungarian)
28. T. Dargan, William 2006. *Lining Out the Word: Dr. Watts Hymn Singing in the Music of Black Americans*. Oakland: University of California Press.
<https://doi.org/10.1525/california/9780520234482.001.0001>
29. Tátrai, Zsuzsanna – Szendrei, Janka 1982. Virrasztóének [Wake song]. In: Ortutay, Gyula ed. *Magyar Néprajzi Lexikon. Ötödik kötet (Szé-Zs)*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 573–574. o. (In Hungarian)
30. URL1: Szilvás-Újfalvi, Imre 1598. *In exequiis de funtorum canendae. Halott temetéskorra való énekek* [Songs for Burial Occasions and Funerals].
https://library.hungaricana.hu/hu/view/RMK_I_1504/?pg=1&layout=s (Accessed: 15.05.2025). (In Hungarian)
31. URL2: Illyés, István 1693. *Zsoltári és halottas énekek* [Psalms and Funeral Songs].
https://oszkdk.oszk.hu/storage/00/01/45/24/dd/1/RMK_I_1446__opar.pdf
(Accessed: 19.05.2025). (In Hungarian)
32. URL3: Kájoni, János 1676. *Cantionale Catholicum*. Csíksomlyó.
https://library.hungaricana.hu/hu/view/RMK_I_1188-RM_I_4r_0316/?pg=1&layout=s
(Accessed: 22.05.2025). (In Hungarian)

Funeral song poetry – source of the texts of funeral song collections

Adél Gál, PhD. Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Department of Philology, associate professor. gal.adel@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-2032-709X.

The present study focuses on sacred manuscripts related to Reformed funeral rites – the so-called funeral hymnals – based on ethnographic fieldwork conducted in Hungarian-speaking settlements of Transcarpathia, specifically in the former counties of Ugocsa and Bereg. Its aim is to analyse the texts of mortuary hymn poetry by tracing their sources and demonstrating how and through what means they were incorporated into manuscript collections. The examination of funeral hymnals and sacred manuscripts, as well as their texts, has only recently become a central topic of research. In Transcarpathia, their systematic uncovering has gained momentum and attracted greater scholarly attention in recent years. The analysis of these texts places the significance of the manuscripts in a new context.

The study primarily examines selected manuscript examples and, at the same time, refutes the earlier claim that the hymns used during wakes and funerals were original compositions by Reformed cantors. The research clearly shows that although a few original

compositions exist, the vast majority of funeral hymn texts derive from earlier printed sources. The study classifies the texts into two main categories: original compositions and texts borrowed from earlier printed or manuscript sources. Within the latter category, it distinguishes between texts adopted verbatim and those that were modified or adapted, with each case supported by specific examples. The research does not uncover primary sources in the strict sense but rather demonstrates the origins of the texts.

Furthermore, the study addresses the practice of *song dictation* (*énekdiktálás*) – a singing custom and mood indispensable to understanding funeral hymnals, as the texts they contain were sung following dictation. It highlights an important aspect: the international parallels of this practice, which is known in scholarly terms as *lining out*. While the work does not undertake a comprehensive survey of such parallels, it cites the Scottish Gaelic singing tradition as an example and notes that many other analogues could be mentioned, further supporting the view that the singing practices of these communities have clear international counterparts.

Keywords: *text, funeral poetry, sacred manuscripts, literature, text sources.*

Похоронна пісенна поезія – джерело текстів похоронних пісенних збірок

Гал Одел, доктор філософії. Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці ІІ, кафедра філології, доцент. gal.adel@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-2032-709X.

У статті розглянуто сакральні рукописи, пов'язані з реформатськими похоронними обрядами, – так звані похоронні співаники, – зібраних у процесі етнографічних польових досліджень у населених пунктах Закарпаття, де проживає угорськомовне населення, зокрема в історичних комітатах Угоча та Берег. Мета роботи – проаналізувати тексти похоронної гімнічної поезії, простежити їхні джерела та показати за допомогою яких засобів вони були включені до рукописних збірок. Наголошено на тому, що дослідження похоронних співаників та сакральних рукописів стало основною темою наукових розвідок лише нещодавно. Їх систематичне виявлення на Закарпатті в останні роки набуло динаміки та привернуло увагу науковців. Аналіз цих текстів розкриває значення рукописів у новому контексті.

Розглянуто вибрані приклади рукописів, водночас спростовано попереднє твердження про те, що гімни, які виконували під час нічних чувань і похоронів, були оригінальними творами реформатських канторів. Результати дослідження переконливо доводять, що, хоча поодинокі оригінальні композиції таки існують, переважна більшість текстів похоронних гімнів походить із раніше надрукованих джерел. Зазначено, що тексти поділяються на дві основні категорії: оригінальні твори та тексти, запозичені з раніше надрукованих або рукописних джерел. Усередині другої категорії розрізняють тексти, відтворені дослівно, і ті, що були змінені або адаптовані, причому кожен випадок підтверджений конкретними прикладами. Нашим завданням не було відкриття першоджерел у прямому значенні цього слова, однак демонструємо походження текстів.

У роботі описано практику *диктування співу* (уг. *énekdiktálás*) – співочий звичай, невід'ємний для розуміння похоронних співаників, адже тексти в них виконували

саме у формі співу за диктовкою. Підкреслено міжнародні паралелі цієї практики, що в науковій термінології відома як *lining out*. Ця праця не претендує на вичерпний огляд усіх подібних паралелей, однак у роботі ми навели приклад шотландської гельської співочої традиції. Зазначено, що можна згадати й чимало інших аналогів, які додатково підтверджують, що співоча практика в досліджуваних громадах має очевидні міжнародні відповідники.

Ключові слова: текст, похоронна поезія, сакральний рукопис, література, джерело текстів.

Halotti énekköltészet – temetési énekeskönyvek szövegeinek forrásai

Gál Adél, PhD. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék, docens. gal.adel@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-2032-709X.

Jelen tanulmány a református temetési szertartásokhoz kapcsolódó szakrális kéziratokat – az úgynevezett temetési énekeskönyveket – vizsgálja kárpátaljai magyar lakosságú településeken, különösen az egykori Ugocsa és Bereg vármegyékben végzett néprajzi terepkutatás alapján. Célja a halotti énekek szövegeinek elemzése, feltárva azok forrásait, valamint bemutatni, hogy milyen módon és eszközökkel kerültek be a kéziratos gyűjteményekbe. A temetési énekeskönyvek és szakrális kéziratok, valamint szövegeik vizsgálata csak az utóbbi időben vált a tudományos kutatások központi témájává. Kárpátalján a feltárásuk az elmúlt években felgyorsult, és egyre nagyobb tudományos figyelmet kapott, mivel e szövegek elemzése a kéziratok jelentőségét új kontextusba helyezi.

A tanulmány elsősorban válogatott kéziratpéldákat vizsgál, és ezzel egyidejűleg cáfolja azt a korábbi állítást, miszerint a virrasztásokon és temetéseken használt énekek a református kántorok eredeti alkotásai lennének. A kutatás egyértelműen kimutatja, hogy bár találhatóak eredeti kompozíciók is, a temetési énekek szövegeinek túlnyomó többsége korábbi nyomtatott forrásokból származik. A kutatás a szövegeket két fő kategóriába sorolja: eredeti alkotások és korábbi nyomtatott vagy kéziratos forrásokból átvett szövegek. Ez utóbbi kategórián belül különbséget teszünk a szó szerint átvett, valamint a módosított vagy adaptált szövegek között, mindkét esetben konkrét példákkal alátámasztva. A kutatás nem elsődleges forrásokat tár fel a szó szoros értelmében, hanem a szövegek eredetét bizonyítja.

A kutatás továbbá foglalkozik az *énekdiktálás* gyakorlatával – egy olyan éneklési hagyománnyal és hangulattal, amely nélkülözhetetlen a temetési énekeskönyvek megértéséhez, mivel az azokban található szövegeket diktálás után énekelték. A szerző kiemel egy fontos szempontot is: e gyakorlat nemzetközi párhuzamait, amelyet a tudományos terminológiában *lining out*-nak neveznek. Bár a munka nem vállalkozik e párhuzamok teljes körű feltérképezésére, példaként említi a skót gael éneklési hagyományt, és megjegyzi, hogy számos további analógia is felhozható, amelyek tovább erősítik azt a nézetet, hogy a vizsgált közösségek énekgyakorlata egyértelmű nemzetközi megfelelőekkel rendelkezik.

Kulcsszavak: szöveg, halotti énekköltészet, szakrális kézirat, irodalom, forrásszöveg.

Шилкіна Гелена, Барань Єлизавета

Лексичні особливості мовостилю сучасних закарпатських письменників

**(на матеріалі творів Мирослава Дочинця, Дмитра Кешелі та
Юрія Станинця)**

1. Актуальність

Актуальність дослідження зумовлена кількома чинниками. По-перше, мовостиль закарпатських митців є не до кінця вивченим. По-друге, популяризація досліджень діалектної лексики є необхідністю, адже кількість носіїв говірок поступово зменшується, молоде покоління дедалі рідше послуговується діалектною лексикою.

2. Аналіз останніх досліджень та публікацій

Художні тексти Дмитра Кешелі, Мирослава Дочинця та Юрія Станинця були предметом мовознавчих студій почасти, зокрема досліджено діалектний простір фраземіки прозових творів Дмитра Кешелі (Яцьків, 2021, с. 280–284) та Мирослава Дочинця (Яцьків, 2020, с. 313–317); типологію порівняльних конструкцій за модулем порівняння (на матеріалі роману-колажу із стихій життя Дмитра Кешелі «Родаки»), в якому виявлено, що однією з особливостей ідіостилу письменника є творення іронічних порівняльних конструкцій з жартівливим маркуванням (Баган–Заскалета, 2023, с. 30–40); проаналізовано інвективну лексику та фраземіку у творі Дмитра Кешелі «Чим би не бавилися пани, лем би не було війни» (Гульпа, 2011, с. 361–364); водночас наголошено на тому, що її використання стилістично вмотивоване, адже служить для відтворення повсякденного життя закарпатців (Гульпа, 2011, с. 361); охарактеризовано субстантивно-ад'єктивні метафоричні конструкції у прозі Миромлава Дочинця (Кравець–Косько, 2025, с. 77–84); досліджено оніми у романах Мирослава Дочинця (Теребус, 2017, с. 110–113), назви романів «Лис у винограднику», «Вічник», «Криничар», «Горянин», «Світован» (Вегеш, 2014, с. 8–12); виявлено угорські лексичні запозичення у

мові творів закарпатських письменників, зокрема у творах Дмитра Кешелі «Запишіть у свідки мої сльози», «Політ співочого каміння» та Мирослава Дочинця «Лад» (Bárány, 2017, с. 172–177), проаналізовано гунґаризми і в інших творах Дмитра Кешелі (Hulra, 2017, с. 120–137) та в мові творів Юрія Станинця (Барань, 2008, с. 167–171); особливості літературно-художнього антропонімікону повістей Юрія Станинця висвітлено у статтях Оксани Лавер (2017, с. 199–203; 2019, с. 50–55); виконано функціонально-стилістичний аналіз афоризмів у романі Мирослава Дочинця «Мафтей» (Прокопович, 2019, с. 154–162), проаналізовано арготичну лексику в романі Мирослава Дочинця «Лис» (Прокопович, 2019, с. 136–144).

3. Мета і завдання дослідження

Метою розвідки є вивчення особливостей мовостилю Мирослава Дочинця, Юрія Станинця та Дмитра Кешелі, виявлення груп слів, які належать до діалектизмів, архаїзмів та історизмів.

Передбачено реалізацію таких завдань:

1. представити основні віхи життєвого шляху Мирослава Дочинця, Юрія Станинця та Дмитра Кешелі;
2. визначити роль авторів у сучасному закарпатському літературному процесі;
3. дослідити особливості мовостилю письменників на основі творів Мирослава Дочинця «Бранець Чорного лісу», «Світован», «Розрада-гора»; «Сусіди» Юрія Станинця та трилогії Дмитра Кешелі «Політ співочого каміння»;
4. виявити і проаналізувати групи лексики з погляду їх уживання.

4. Методи дослідження

У статті використано описовий метод (для подання результатів дослідження), метод класифікації (для виявлення групи лексики, що відносимо до історизмів, архаїзмів і територіальних діалектів), метод контекстуального аналізу (для визначення лексичного значення аналізованих слів у конкретному контексті).

5. Життєвий та творчий шлях митців

Мирослав Дочинець – сучасний закарпатський письменник, журналіст, редактор, лауреат чималої кількості премій. Народився в місті Хуст Закарпатської області, в сім'ї вчителів, які й дали початок формуванню

особистості майбутнього письменника. Через прагнення до культурного розвитку людей батька Мирослава було засуджено та відправлено до ГУЛАГу.

Після закінчення школи Мирослав Дочинець вступив на факультет журналістики Львівського університету, який успішно закінчив. Самотужки започаткував та видавав газету «Новини Мукачєва» у 1990-му році.

«Вічник» («Бранець Чорного лісу»), «Криничар», «Сповідь на перевалі духу», «Горянин. Води Господніх русел» та багато інших творів митця уже стали шедеврами сучасної української літератури.

Нині Мирослав Іванович є успішним та досить продуктивним письменником, який збагачує закарпатську літературу своїми романами, що несуть у собі глибоку мудрість віків.

Юрій Станинець народився 1906 року в селі Нижній Шард (нині Нижнє Болотнє Іршавського району). Навчався в Берегівській реальній україномовній гімназії. Далі вступив до Ужгородської духовної семінарії.

Деякий час друкувався під псевдонімом Юра Станчук. Через свою політичну позицію довгий час був відлучений від літературного процесу. Тільки після набуття Україною незалежності про творчість письменника почали відкрито говорити, а інтерес до постаті митця різко виріс. Є автором кількох романів, зокрема трилогії «Сусіди». Помер письменник 11 квітня 1994 року.

Дмитро Кешеля народився 1951 року в селі Клячанове Мукачівського району в селянській родині. Закінчив філологічний факультет Ужгородського державного університету, після чого деякий час працював редактором обласного радіо. Згодом очолив Закарпатську обласну телекомпанію.

Митець є автором книг оповідань, повістей та романів, таких як: «Політ співочого каміння», «Колиска сонця», «Державна копоня», «Жіванський світ», «А земля таки крутиться», «Родаки», «Терен заців» та ще багато інших.

Нині творчість митця відома й за теренами України, зокрема його твори перекладені англійською, словацькою, румунською, литовською мовами.

Творчість кожного письменника заслуговує визнання та поширення серед молодого покоління, адже їхня творчість присвячена збереженню культурних цінностей нашого регіону, зокрема особливостей діалектного мовлення місцевого населення.

6. Виклад результатів дослідження

У словниковому складі української мови постійно відбуваються зміни, які викликані різними чинниками. З погляду вживання лексика української мови поділяється на активну та пасивну. До активної лексики належать слова, що використовують у повсякденному вжитку. Вони зберігають стилістичну нейтральність. До пасивної лексики відносять слова, що вживаються рідше.

До них відносимо застарілі слова (архаїзми, історизми) та неологізми. Ці слова використовуються лише в певних функціональних стилях.

Територіальні діалекти часто вживають у мові художньої літератури для того, щоб передати місцевий мовний колорит регіону, в якому відбуваються події або ж який близький авторові. Застарілу лексику вживають з метою відтворення особливостей епохи, про яку ідеться у творі.

Наведемо приклади використання діалектної лексики. Мирослав Дочинець у своїх творах часто послуговується діалектизмами на позначення дій: **гарувати** ‘важко, без відпочинку працювати’: Від таких днів спокою, днів осмисленого неробства користі більше, ніж від тих, коли *гаруєш* яко віл (Дочинець, 2017, с. 30). **Видіти** ‘бачити’: Чи я не *виджу*, яким ласим оком ти пасеш ще й молоду поштарку (Дочинець, 2017, с. 15). **Галайкати** ‘голосно розмовляти’: Щовечора я обсіпав свій закуток сіллю, освяченим натільним хрестиком накреслював круг себе коло, і щовечора духи лісу гоготали й *галайкали* з мороку (Дочинець, 2012, с. 40). **Гугнявити** ‘говорити нерозбірливо, у ніс’: Підбіг стрижений верткий чоловічок і, щулячи лисяче личко, *загугнявив* (Дочинець, 2014, с. 89). **Заячати** ‘закричати’: Жаба пронизливо *заячала* (Дочинець, 2012, с. 36). **Чинити** ‘робити’: Здогадується, як *чинити* в складних випадках (Дочинець, 2017, с. 21).

Митець часто використовує й інші діалектні одиниці, наприклад: **деца** ‘одиниця місткості, яка дорівнює одній десятій долі літра’: Десять коренів петрушки з листям залийте літром вина, варіть п’ять хвилин, тоді додайте дві ложки винного оцту і *децу* темного меду (Дочинець, 2014, с. 89). **Криж** ‘хрест’: На землі дерево обчищаєш, відсікаєш триметровий *криж* і завдаєш собі на плечі (Дочинець, 2012, с. 41). **Няньо** ‘батько’: Федьо в армії, мама у своєму клубі до вечора, а *няньо* десь у Казахстані ізслизся (Дочинець, 2014, с. 36). **Сильветка** ‘силует’: І хоч картина була на пластику, я сприйняв її одразу – до болю знайому *сильветку* (Дочинець, 2014, с. 8). **Файно** ‘гарно’: Неділя, базарні люди *файно* вбрані, обуті, причесані, а я – нестрижений обірванець, із побитими ноженнями в кураві (Дочинець, 2017, с. 50). **Хосен** ‘користь’: І спожите піде на *хосен*, і сон буде добрим, і робота споритиметься (Дочинець, 2017, с. 68). **Челядник** ‘людина’: Бувало, свічка, біля якої я сидів, як із живим *челядником*, говорила мені більше, ніж я до неї (Дочинець, 2014, с. 73).

Виявлено приклади історизмів та архаїзмів: **багнет** ‘колюча зброя, яку звичайно насаджують на кінець дула рушниць; штик’: Я розв’язав ганчірку на руці – у траву, блиснувши лезом, ковзнув *багнет* (Дочинець, 2012, с. 26). **Жорна** ‘плескуватий круглий камінь, призначений для лущення і розмелювання зерна та інших твердих предметів’: Якщо вино робить бочка, то хліб – *жорна* (Дочинець, 2014, с. 70). **Кисет** ‘гаман у формі торбинки, що затягується шнурочком’: Пригадалося, що дід Гафич свій трут і кресало

носив у шкіряному *кисеті* за пазухою (Дочинець, 2012, с. 32). **Куркуль** ‘багатий селянин-власник, на якого працюють наймити і незаможники’: Я давно міг бути начальником, коби няня не вигнали з партії за діда-*куркуля* (Дочинець, 2014, с. 101). **Праник** ‘дерев’яний гладенький валок для вибивання білизни під час прання’: Туті, як *праники*, цівки товкли гілляччя, лупили по віялах папороті, по торішньому листі (Дочинець, 2014, с. 61). **Шопа** ‘покрівля, накриття на опорах для захисту чого-небудь від сонця, дощу’: Тепер він для чогось притяг сюди іржавий леміш, знайдений під *шопою* (Дочинець, 2014, с. 67). **Щуролов** ‘той, що ловить щурів і знищує їх’: Такий *щуролов*, старий веселий чолов’яга, зупинявся на кілька днів у нашій stodoli (Дочинець, 2017, с. 58).

Юрій Станинець вдається до використання діалектної лексики. Наведемо кілька прикладів: **босорканя** ‘відьма’: А гей, люде, ніч *босоркані* розношують (Станинець, 2006, с. 175). **Валов** ‘дерев’яна посудина у вигляді довгастого чотирикутника, призначена для годівлі та напування тварин’: Час вечірній, то й клопоти вечірні; зготувати щось для родини, наповнити *валови*-жолоби свіжою водою, бо от-от покажеться з толоки худобинка, збочуючи з чененика на тінисті від буйних садів стежини, газдині втрачають недільну святковість, побожний настрій богослужіння витісняють житейські будні (Станинець, 2006, с. 33). **Вуйко** ‘дядько по матері, брат матері’: Зараз батько з *вуйком* підуть, тоді будете молитися наголос обоє – хочу чути, як то ви там молитесь, чи не забули й те, що вас навчила через зиму (Станинець, 2006, с. 71). **Гаті** ‘труси, підштаники’: З першим ударом Петро зник у хаті, а незабаром вийшов з перекинутим через плече рушником, милом у руці, без капелюха і просто в *гатях* та прядивній сорочці, витягнений зі заганки (Станинець, 2006, с. 64). **Гарадичі** ‘сходи’: Вставала від кросен, виходила, проходила ганком поза хату і так, без платка, боса стояла на *гарадичах* (Станинець, 2006, с. 184). **Дітвак** ‘дитина’: Він так масно говорив, як малий *дітвак*, що хоче дістати цукру від матері, яка вернулася з торгу (Станинець, 2006, с. 80). **Когут** ‘півень’: Будь здоров, бо нас тут ще й *когути* готові застати (Станинець, 2006, с. 53). **Крумплі** ‘картопля’: На завтра думаю йти на Данчано під *крумплі* розорати (Станинець, 2006, с. 79). **Легінь** ‘юнак, парубок’: Петро послухав *легінські* фіглі, та скоро відділився, попрямував через потічок додому, бо сам собі і господар, і господиня (Станинець, 2006, с. 33). **Паленка** ‘горілка’: Нас не Мошко нищить, але його чортів помічник – *паленка* (Станинець, 2006, с. 174). **Писок** ‘обличчя, рот’: А чому ти не отворив *писок* тоді, коли було треба, але говориш тепер, коли вже пізно (Станинець, 2006, с. 102). **П’ястук** ‘кулак’: Я кажу, щоб нашу царину сокотив сего літа Іван Волошин та Юра Чингавчук, а не ті, кого вибрано днесь тиждень, – гримнув сильним басом, повернувшись лицем до односельців, спершись *п’ястуком* лівої руки на стіл (Станинець,

2006, с. 104). **Тенґериця** ‘кукурудза’: Тут господині сіяли коноплі, огірки, капусту, ранню пасоло, *тенґерицю* (Станинець, 2006, с. 144).

Митець вживає приклади застарілої лексики: **князь** ‘голова роду, племені або союзу племен, що звичайно стояв на чолі військової дружини, а з розвитком феодалізму – вождь війська та правитель князівства’: Наші мужі сиділи при князівському дворі і були першими дорадниками *князя* (Станинець, 2006, с. 155). **Кросна** ‘ручний ткацький верстат’: Змайстрував батько, а тепер уже й син, *кросна*, колиску, посудник, ціняник, пральник чи щось інше, так не пізнаєш, чи то з-під фабричних коліс вийшло, чи з-під живої машини вправних рук (Станинець, 2006, с. 50). **Нотар** ‘нотаріус’: То жандарми шукають якихось злодіїв, то *нотар* приходить в сільських справах, то сусіди посваряться і просять робити лагоду (Станинець, 2006, с. 131). **Панщина** ‘одна з форм докапіталістичної земельної ренти, найбільш поширена за феодалізму. Кожен селянин мусив кілька днів на тиждень працювати на панській землі – орати, сіяти, жати, збирати жниво, молотити. Такі роботи називались панщиною’: Інша річ, якщо дяк лівого крилосу, старий Кобрин, пригадає якусь давню історію з часів *панщини*, то вже тоді сонце кидає за людьми довгі тіні, коли розходяться з повними бувальщиною головами (Станинець, 2006, с. 33). **Перст** ‘палець руки’: Ти знаєш, що я по смерті мами лишився сам, як *перст*, у хижі (Станинець, 2006, с. 33). **Шинок** ‘невеликий заклад, де продавалися на розлив спиртні напої; корчма’: Та з кожним місяцем виповнювався sklep товаром, а друга кімната з *шинком* – господарями (Станинець, 2006, с. 59).

Дмитро Кешеля діалектну лексику використовує для того, щоб передати мовний колорит місцевості, яку він описує. В аналізованій трилогії ми виявили низку діалектизмів, до прикладу: **будюгови** ‘жіночі труси’: Така’м, небожику, нездала, як цісарські *будюгови* (Кешеля, 2012, с. 43). **Газда** ‘господар’: Обидвоє накрутять мені осячі вуха, аби надалі був *газдою* своєму шаленому языкові і не плував родовід вождів із мальфами й усякою другою скотиною (Кешеля, 2012, с. 18). **Гузиця** ‘задня верхня частина ніг, сідниці’: Такі яблука лем у Єрусалимі на Великдень святити, а мацкаліско казав, жеби я їх *гузицею* їв (Кешеля, 2012, с. 15). **Жалива** ‘кропива’: Звісно, з такого чоловіка хосна, як із *жаливи* полотна (Кешеля, 2012, с. 145). **Килавий** ‘незграбний’: Щоправда, місяць мій дідико лежали в лікарні, а відтак ще півроку ходили з такими губами-торомбами, найся не приказує, як у *килавого* бегемота (Кешеля, 2012, с. 79). **Копоня** ‘голова’: Бачилося, у мою *копону* в цю мить збіглися знання і світлі думки всього мого родоvodu не до сьомого, а семи десятого коліна (Кешеля, 2012, с. 53). **Леквар** ‘сливове повидло’: На східцях хати гірко заливається сльозами молодша тітка Єлизавета: якась нечиста сила у неї вночі теж з’їла бутерброд із свинським

жиром і лекваром, а також вкрала два карбованці (Кешеля, 2012, с. 68). **Мачка** ‘кішка’: Я тя на воротах повішу, абись ворони і мачки лякав (Кешеля, 2012, с. 13). **Ниська** ‘сьогодні’: А ниська хіба што – великий празник? – запитав я із сільською наївністю (Кешеля, 2012, с. 35). **Парадичка** ‘помідор’: Минає кілька хвилин і Фіскарешка міниться: в очах спалахують веселі іскорки, лице червоніє, як парадичка, і уста осяває божевільна усмішка (Кешеля, 2012, с. 43). **Пацкун** ‘щур’: То є... така... така водяна тварь... така паскудна... як великий щур... пацкун (Кешеля, 2012, с. 181). **Сегінь** ‘бідний’: І тільки хотів ляпнути, що той баюсатий бачі перший секретар комуністичної організації у селі, але вже, сегінь, давно умер, як Фіскарешка пелькнула (Кешеля, 2012, с. 135). **Цімбор** ‘приятель, побратим, друг’: Та ци знаєш, што пан Фийса був першим цімбором Міуловша Гортія, а його покійний нянько, розказували, най будуть прощені, мої мамка, пив на брудершафт із самим Ференцом Йовжком (Кешеля, 2012, с. 12).

Засвідчено нами приклади історизмів: **дуель** ‘поєдинок із застосуванням зброї між двома противниками за викликом одного з них’: І в цю мить я почав грюкати у двері кулаками, вимагаючи пана Фийсу на наукову дуель по статевому й нестатевому розмноженню (Кешеля, 2012, с. 183). **Карбованець** ‘назва грошової одиниці в дореволюційній Україні та УРСР, що дорівнює 100 копійкам’: На східцях хати гірко заливається сльозами молодша тітка Єлизавета: якась нечиста сила у неї вночі теж з’їла бутерброд із свинським жиром і лекваром, а також вкрала два карбованці (Кешеля, 2012, с. 68). **Хартія** ‘документ, що засвідчував які-небудь права або привілеї’: До слова, майже всі ці домовленості увійшли згодом окремими пунктами до конституційної хартії Чехо-Словацької республіки (Кешеля, 2012, с. 196) та архаїзмів: **коромисло** ‘дерев’яна вигнута палиця з зарубками або гачками на кінцях, якою носять на плечах відра з водою тощо’: Тітка Маргіта, не витерпівши, з усього розмаху вперіщила коромислом нянька (Кешеля, 2012, с. 138). **Очкур** ‘пояс або шнур, яким стягують штани або шаровари для підтримання їх’: Але тут Фіскарешка не довго чекала: сама розв’язала очкур і стягла із чоловіка ногавиці (Кешеля, 2012, с. 213). **Сажотрус** ‘робітник, що очищає від сажі димарі, димоходи’: Певне, підтоптаний пан не міг вгамувати любовну жагу юної дружини, бо одного дня вляпив її в ліжку із сажотрусом, по-нашому – із коминарем (Кешеля, 2012, с. 179).

7. Висновки

На основі наведених вище прикладів можемо констатувати, що мовостиль Мирослава Дочинця, Юрія Станинця та Дмитра Кешелі своєрідний. Він насичений діалектизмами, застарілою лексикою. Письменники

використовують діалектизми, щоб якнайточніше відтворити мововживання мешканців того середовища, яке вони описують. Митці використовують історизми для того, щоб точніше відтворити події минулого, зображені у творі. У творах Мирослава Дочинця «Бранець Чорного лісу», «Розрада-гора» та «Світован» виявлено 208 діалектизмів, 29 історизмів та 18 архаїзмів, у романі Юрія Станинця «Сусіди» – 160 діалектизмів, 11 історизмів та 15 архаїзмів. Трилогія Дмитра Кешелі «Політ співочого каміння» містить 195 діалектизмів, 18 історизмів та 7 архаїзмів.

Творчість Мирослава Дочинця, Юрія Станинця і Дмитра Кешелі є цінною для різних поколінь читачів. Результати дослідження можуть стати основою для створення словників до творів письменників, що полегшить розуміння закарпатської літератури і допоможе популяризувати твори закарпатських письменників серед ширшого кола читачів.

Джерела

1. Дочинець Мирослав 2012. *Бранець Чорного лісу. Версія роману «Вічник» для юнацтва*. Львів: Апірію.
2. Дочинець Мирослав 2014. *Світован. Штудії під небесним шатром. Роман-намисто*. Мукачево: Карпатська вежа.
3. Дочинець Мирослав 2017. *Розрада-гора. Під Вороновим крилом. Художнє видання*. Мукачево: Карпатська вежа.
4. Кешеля Дмитро 2012. *Політ співочого каміння. Трилогія з народного життя*. Ужгород: «Карпати».
5. Станинець Юрій 2006. *Сусіди. Роман: Літературна краєзнавча серія «Люби своє» пам'яті Олекси Мишанича. Передмова Наталії Ребрик*. Ужгород: Гражда.

Література

1. Баган Мирослава – Заскалета Валентина 2023. Типологія порівняльних конструкцій за модулем порівняння (на матеріалі роману-колажу із стихій життя Дмитра Кешелі «Родаки»). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)* 36: с. 30–40. <https://doi.org/10.31652/2521-1307-2022-36-30-40>
2. Барань Єлизавета 2008. Лексичні гунгаризми у мові художніх творів Ю. Станинця. In: Anderš, Josef ред. *Ucrainica III. Současná ukrajinistika. 1. část. Sborník článků*. Olomouc: Universita Palackého v Olomouci, с. 167–171.
3. Вегеш Анастасія 2014. Промовистість назв романів М. Дочинця. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації* 32/2: с. 8–12.
4. Гульпа Діана 2011. Інвективна лексика та фраземіка у творі Дмитра Кешелі «Чим би не бавилися пани, лем би не було війни». *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: збірник наукових праць* 16: с. 361–364.

5. Кравець Лариса – Косько Віктор 2025. Семантико-граматична своєрідність субстантивно-ад'єктивних метафоричних конструкцій у прозі М. Дочинця. *Hungaro-Ruthenica* 10: с. 77–84.
6. Лавер Оксана 2017. Літературно-художні антропоніми як засіб увиразнення українського регіонального колориту (на матеріалі повісті Ю. Станинця «Юра Чорний»). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія: Мовознавство* 27/1: с. 199–203.
7. Лавер Оксана 2019. Літературно-художній антропонімікон повісті Юрія Станинця «Червона йонатаночка». *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія* 42/2: с. 50–55. [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2019.2.\(42\).50-55](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2019.2.(42).50-55)
8. Прокопович Лідія 2019. Особливості функціонування арготичної лексики в романі Мирослава Дочинця «Лис». *Лінгвостилістичні студії* 11: с. 136–144. <https://doi.org/10.29038/2413-0923-2019-11-136-144>
9. Прокопович Лідія 2019. Функціонально-стилістичний аналіз афоризмів у романі Мирослава Дочинця «Мафтей». *Лінгвостилістичні студії* 10: с. 154–162. <https://doi.org/10.29038/2413-0923-2019-10-154-162>
10. Теребус Роман 2017. Функційне навантаження власних назв у романах Мирослава Дочинця «Криничар» та «Вічник». *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: Філологічні науки. Мовознавство* 8/2: с. 110–113.
11. Яцьків Марія 2020. Фраземи на позначення мовленнєвої та мисленнєвої діяльності в художніх творах Мирослава Дочинця. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія* 43/1: с. 313–317. [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2020.1.\(43\).313-317](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2020.1.(43).313-317)
12. Яцьків Марія 2021. Діалектний простір фраземіки прозових творів Дмитра Кешелі. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія* 46/2: с. 280–284. [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2021.2.\(46\).280-284](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2021.2.(46).280-284)
13. Bárány Erzsébet 2017. Nyelvi interferencia a kárpátaljai ukrán irodalmi művekben. In: Márku Anita – Tóth Enikő szerk. *Többsz nyelvűség, regionalitás, nyelvoktatás. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból III.* Ungvár: „RIK-U”, 172–177. o.
14. Hulpa Diána 2017. Hungarizmusok Dmitro Keselja kárpátaljai ukrán író műveiben. *Hungarológiai Közlemények* 18/3: 120–137. o. <https://doi.org/10.19090/hk.2017.3.120-137>

Sources

1. Dochynets, Myroslav 2012. *Branets Chornoho lisu. Versiia romanu «Vichnyk» dlia yunatstva* [The Prisoner of the Black Forest. Youth version of the novel “The Eternal One”]. Lviv: Apriori.
2. Dochynets, Myroslav 2014. *Svitovan. Shtudii pid nebesnym shatrom. Roman-namysto* [Svitovan. Studies Under the Celestial Dome]. Mukachevo: Karpatska vezha.

3. Dochynets, Myroslav 2017. *Rozrada-hora. Pid Voronovym krylom. Khudozhnie vydannia* [The Mountain of Consolation. Under the Raven's Wing. Artistic edition]. Mukachevo: Karpatska vezha.
4. Keshelya, Dmytro 2012. *Polit spivochoho kaminnia. Trylohiia z narodnoho zhyttia* [Flight of the Singing Stones. A Trilogy of Folk Lives]. Uzhhorod: «Karpaty».
5. Stanynets, Yuriy 2006. *Susidy. Roman: Literaturna kraieznavcha seriia «Liuby svoie» pamiati Oleksy Myshanycha. Peredmovna Natalii Rebryk* [The Neighbours. A Novel: Literary Local History Series "Love Your Own", in memory of Oleksa Myshanych. Foreword by Nataliia Rebryk]. Uzhhorod: Grazhda.

References

1. Bahan, Myroslava – Zaskaleta, Valentyna 2023. Typolohiia porivnialnykh konstrukttsii za modulem porivniannia (na materialy romanu-kolazhu iz stykhii zhyttia Dmytra Kesheli «Rodaky») [Typology of comparative constructions according to the comparison module (based on the material of the novel-collage "Relatives" by Dmytro Keshelya)]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriia: Filolohiia (movoznavstvo)* 36: s. 30–40. <https://doi.org/10.31652/2521-1307-2022-36-30-40> (In Ukrainian)
2. Baran, Yelyzaveta 2008. Leksychni hunharyzmy u movi khudozhnikh tvoriv Yu. Stanyntsia [Lexical Hungarianisms in the language of literary works by Yuriy Stanynets]. In: Anderš, Josef ed. *Ucrainica III. Současná ukrajinská. 1. část. Sborník článků*. Olomouc: Universita Palackého v Olomouci, s. 167–171. (In Ukrainian)
3. Vehesh, Anastasiia 2014. Promovystist nazv romaniv M. Dochyntsia [The expressiveness of the titles of Myroslav Dochynets's novels]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriia: Filolohiia. Sotsialni komunikatsii* 32/2: s. 8–12. (In Ukrainian)
4. Hulpa, Diana 2011. Invektyvna leksyka ta frazemika u tvoriv Dmytra Kesheli «Chym by ne bavylysia pany, lem by ne bulo viiny» [Invective vocabulary and phraseology in Dmytro Keshelya's work "Whatever the Gentlemen Play At, Let There Be No War"]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva: zbirnyk naukovykh prats* 16: s. 361–364. (In Ukrainian)
5. Kravets, Larysa – Kosko, Viktor 2025. Semantyko-hramatychna svoieridnist substantyvno-adiektivnykh metaforychnykh konstrukttsii u prozi M. Dochyntsia [Semantic and grammatical specificity of noun-adjective metaphorical constructions in the prose of M. Dochynets]. *Hungaro-Ruthenica* 10: c. 77–84.
6. Laver, Oksana 2017. Literaturno-khudozhni antroponimy yak zasib uvyraznennia ukrainskoho rehionalnoho kolorytu (na materialy povisti Yu. Stanyntsia «Yura Chornyi») [Literary and artistic anthroponyms as expressive means of Ukrainian local colouring (based on the short story "Yura Chornyi" by Yuriy Stanynets)]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. Volodymyra Hnatiuka. Seriia: Movoznavstvo* 27/1: s. 199–203. (In Ukrainian)
7. Laver, Oksana 2019. Literaturno-khudozhnii antroponimikon povisti Yurii Stanyntsia «Chervona yonatanochka» [The literary and artistic anthroponyms of the short story "The Red Jonathan Apple" by Yuriy Stanynets]. *Naukovyi visnyk*

- Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Filolohiia* 42/2: s. 50–55. [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2019.2.\(42\).50-55](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2019.2.(42).50-55) (In Ukrainian)
8. Prokopovych, Lidiia 2019. Osoblyvosti funktsionuvannia arhotychnoi leksyky v romani Myroslava Dochyntsia «Lys» [Peculiarities of the functioning of argotic vocabulary in Myroslav Dochynets's novel "The Fox"]. *Linhvostylistychni studii* 11: s. 136–144. <https://doi.org/10.29038/2413-0923-2019-11-136-144> (In Ukrainian)
9. Prokopovych, Lidiia 2019. Funktsionalno-stylistychnyi analiz aforyzmiv u romani Myroslava Dochyntsia «Maftai» [Functional and stylistic analysis of aphorisms in the novel "Maftai" by Myroslav Dochynets]. *Linhvostylistychni studii* 10: s. 154–162. <https://doi.org/10.29038/2413-0923-2019-10-154-162> (In Ukrainian)
10. Terebus, Roman 2017. Funktsiine navantazhennia vlasnykh nazv u romanakh Myroslava Dochyntsia «Krynychar» ta «Vichnyk» [The functional load of proper names in Myroslav Dochynets's novels "The Well Keeper" and "The Eternal One"]. *Naukovyi visnyk Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii: Filolohichni nauky. Movoznavstvo* 8/2: s. 110–113. (In Ukrainian)
11. Yatskiv, Mariia 2020. Frazemy na poznachennia movlennievoi ta myslennievoi diialnosti v khudozhnikh tvorakh Myroslava Dochyntsia [Phrases denoting speech and mental activities in the literary works of Myroslav Dochynets]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Filolohiia* 43/1: s. 313–317. [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2020.1.\(43\).313-317](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2020.1.(43).313-317) (In Ukrainian)
12. Yatskiv, Mariia 2021. Dialektnyi prostir frazemiky prozovoykh tvoriv Dmytra Kesheli [The dialectal scope of phraseology in the prose works of Dmytro Keshelya]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Filolohiia* 46/2: s. 280–284. [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2021.2.\(46\).280-284](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2021.2.(46).280-284) (In Ukrainian)
13. Bárány, Erzsébet 2017. Nyelvi interferencia a kárpátaljai ukrán irodalmi művekben [Language interference in Transcarpathian Ukrainian literary works]. In: Márku, Anita – Tóth, Enikő eds. *Többnyelvűség, regionalitás, nyelvvoktatás. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból III*. Ungvár: „RIK-U”, 172–177. o. (In Hungarian)
14. Hulpa, Diána 2017. Hungarizmusok Dmytro Keselja kárpátaljai ukrán író műveiben [Hungarianisms in the works of the Transcarpathian Ukrainian writer Dmytro Keshelya]. *Hungarológiai Közlemények* 18/3: 120–137. o. <https://doi.org/10.19090/hk.2017.3.120-137> (In Hungarian)

Лексичні особливості мовостилю сучасних закарпатських письменників

(на матеріалі творів Мирослава Дочинця, Дмитра Кешелі та Юрія Станиця)

Шилкіна Гелена. Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, кафедра філології, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти. silkina.helena.b19un@kmf.org.ua.

Барань Єлизавета, доктор філософії, доцент. Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, кафедра філології, доцент. Ніредьгазький університет, Інститут мовознавства та літератури, доцент. barany.erszsebet@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0001-8395-5475.

Статтю присвячено аналізу лексичних особливостей мовостилю сучасних закарпатських письменників Мирослава Дочинця, Дмитра Кешелі та Юрія Станинця. Зазначено, що художні тексти цих авторів були предметом мовознавчих студій лише частково. Для кращого розуміння мовостилю письменників представлено основні віхи їхнього життєвого шляху, вказано на місце митців у культурному житті Закарпаття, визначено їхню роль у сучасному українському літературному дискурсі. Наголошено на тому, що художні твори Мирослава Дочинця, Дмитра Кешелі та Юрія Станинця ілюструють культурні цінності закарпатського регіону.

Досліджено особливості мовостилю Мирослава Дочинця, Юрія Станинця та Дмитра Кешелі. Виявлено групи слів, що належать до архаїзмів, історизмів і територіальних діалектів у творах «Бранець Чорного лісу», «Розрада-гора» та «Світован» Мирослава Дочинця, «Сусіди» Юрія Станинця та «Політ співочого каміння» Дмитра Кешелі. Констатовано, що мовостиль Мирослава Дочинця, Юрія Станинця та Дмитра Кешелі своєрідний.

Письменники використовують закарпатські діалектизми, деколи вузьколокальні, щоб якнайточніше відтворити мововживання мешканців того середовища, яке вони описують. Найчастіше їх уживають у мові персонажів. Статистичні дані свідчать про те, що аналізовані твори містять чимало говіркових лексичних елементів. Застарілу лексику автори вживають з метою відтворення особливостей епохи, про яку ідеться у творі. В аналізованих творах немає пояснень значень незрозумілих слів, зокрема авторських новотворів, вузьколокальних діалектизмів, слів, які вийшли з ужитку тощо. З огляду на це вважаємо, що результати дослідження можуть стати основою для створення словників мови письменників, що полегшить розуміння закарпатської художньої літератури і допоможе популяризувати твори закарпатських письменників серед ширшого кола читачів.

Ключові слова: Мирослав Дочинець, Юрій Станинець, Дмитро Кешеля, мовостиль, діалектизм, історизм, архаїзм.

Lexical features of the linguistic style of contemporary Transcarpathian writers

(based on the works of Myroslav Dochynets, Dmytro Keshelya, and Yuriy Stanynets)

Heléna Silkina. Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Department of Philology, MA student. silkina.helena.b19un@kmf.org.ua.

Erzsébet Bárány, PhD, associate professor. Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Department of Philology, associate professor. University of Nyíregyháza, Institute of Linguistics and Literature, associate professor. barany.erszebet@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0001-8395-5475.

The present article examines the lexical features characteristic of the linguistic style of contemporary Transcarpathian writers Myroslav Dochynets, Dmytro Keshelya, and Yuriy Stanynets. It is noted that the literary texts of these authors have received only limited scholarly attention from a linguistic perspective. To provide a deeper

understanding of their individual styles, the article outlines key biographical milestones of each writer, highlights their contributions to the cultural landscape of Transcarpathia, and assesses their roles within modern Ukrainian literary discourse. Particular emphasis is placed on how their literary works reflect the cultural values and traditions of the Transcarpathian region.

A detailed analysis of the language used by Dochynets, Keshelya, and Stanynets reveals a consistent use of lexical items from specific categories – namely, archaisms, historicisms, and regional dialectisms. These features are explored through the works “Бранець Чорного лісу” [The Prisoner of the Black Forest], “Розрада-гора” [The Mountain of Consolation], and “Світован” [Svitovan] by Myroslav Dochynets; “Сусіди” [Neighbours] by Yuriy Stanynets; and “Політ співочого каміння” [Flight of the Singing Stones] by Dmytro Keshelya.

The study highlights the authors’ use of Transcarpathian dialect forms, including hyperlocal variants, as a means of authentically representing the speech and cultural environment of their characters. These lexical features are most frequently encountered in dialogue. Quantitative data reveal a significant presence of dialectal vocabulary across the analysed texts. In addition, the authors employ outdated and obsolete lexical items to reconstruct the linguistic reality of past historical periods. Notably, the texts do not typically provide glosses or explanations for obscure words – whether authorial neologisms, rare dialectisms, or archaic terms – thus preserving the authenticity of the regional linguistic landscape. The findings of the study may serve as a foundation for compiling lexicographic resources focused on the language of these writers. Such resources would enhance the accessibility of Transcarpathian literature and support the broader dissemination of the region’s literary heritage.

Keywords: *Myroslav Dochynets, Yuriy Stanynets, Dmytro Keshelya, linguistic style, dialectism, historicism, archaism.*

A kortárs kárpátaljai írók nyelvi stílusának lexikai sajátosságai

(Miroslav Docsinec, Dmitro Keselja és Jurij Sztaninec művei alapján)

Silkina Heléna. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék, MA-hallgató. silkina.helena.b19un@kmf.org.ua.

Bárany Erzsébet, PhD, docens. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék, docens. Nyíregyházi Egyetem, Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, főiskolai docens. barany.erzsebet@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0001-8395-5475.

A tanulmány a kortárs kárpátaljai írók – Miroslav Docsinec, Dmitro Keselja és Jurij Sztaninec – nyelvi stílusának lexikai sajátosságait elemzi. Rámutat arra, hogy a szerzők szépirodalmi műveit a nyelvészeti kutatások csak részben vizsgálták. Az írók nyelvi stílusának jobb megértése érdekében bemutatjuk életútjuk főbb állomásait, ismertetjük jelentőségüket Kárpátalja kulturális életében, valamint meghatározzuk szerepüket a kortárs ukrán irodalmi diskurzusban. Hangsúlyozzuk, hogy Docsinec, Keselja és Sztaninec művei a kárpátaljai régió kulturális értékeit tükrözik.

Vizsgálatunk Miroszlav Docsinec, Jurij Sztaniniec és Dmitro Keselja nyelvi stílusának sajátosságaira fókuszál. A kutatás tárgya Docsinec “Бранець Чорного лісу” [A Fekete-erdő foglya], “Розрада-гора” [A megnyugvás hegye] és “Світован” [Svitovan], Sztaniniec “Сусіди” [Szomszédok], valamint Keselja “Політ співочого каміння” [Az éneklő kövek röpte] című művei voltak.

Megállapítást nyert, hogy e három szerző sajátos nyelvi stílussal rendelkezik. Az írók kárpátaljai nyelvjárási elemeket használnak annak érdekében, hogy minél pontosabban tükrözzék az általuk ábrázolt közösség nyelvhasználatát. Ezek a szavak leggyakrabban a szereplők megszólalásaiban jelennek meg. A statisztikai adatok azt mutatják, hogy az elemzett művekben jelentős mennyiségű nyelvjárási kifejezés található. Az elavult szóképzetet az írók arra használják, hogy érzékeltessék a művekben megjelenített korszak sajátosságait. Az elemzett kiadványok nem tartalmazzak szómagyarázatot. Véleményünk szerint a vizsgálat eredményei megalapozhatják egy az írók által használt, kevésbé érthető szavakat tartalmazó szótár anyagát. Ez megkönnyítené a kárpátaljai ukrán nyelvű szépirodalom megértését, és hozzájárulna e szerzők műveinek szélesebb olvasóközönséghez való eljuttatásához.

Kulcsszavak: *Miroszlav Docsinec, Jurij Sztaniniec, Dmitro Keselja, nyelvi stílus, nyelvjárás, historizmus, archaizmus.*

Юлдашева Людмила

Контрастна модифікація прецедентних одиниць у сучасній українській поезії

1. Актуальність

Усвідомлення мови як національно-культурного явища, що відображає менталітет народу й зберігає його споконвічні традиції, є одним із пріоритетних принципів сучасної лінгвістичної науки.

Художня література, перебуваючи на грані низки семіотичних систем, увібрала в себе різноманітні культурні, соціальні та лінгвістичні коди. Її полігамна сутність породжує взаємопроникнення літературних традицій та зв'язків, унаслідок чого виникає складна мережа сенсів. Одним із ключових елементів цієї взаємодії є прецедентні феномени – ментальні, мовні й культурні факти, для яких характерний високий рівень упізнаваності і які функціують у когнітивному просторі етнокультурної спільноти. Інтегруючись у літературний текст, прецедентні феномени розширюють його межі, водночас постулюють його входження в широкий мегаконтекст інтертекстуальних зв'язків на сюжетному, образному та мовному рівнях. Вони допомагають осмислювати людські цінності крізь призму мови, спираючись на культурну пам'ять.

Прецедентні феномени – важливий складник мовної свідомості, оскільки відбивають усталені культурні й історичні сенси, актуальні для носіїв певної лінгвокультури. Вони вбудовані в художній текст для розширення семантичного поля твору, надають йому додаткових рівнів значення. Прецедентність у літературі сприяє формуванню концептуальних моделей сприйняття реальності, забезпечує культурну спадкоємність і є елементом мовної свідомості соціуму. В українській поезії модифікація прецедентних феноменів – досить поширене явище, яке відіграє важливу роль у формуванні індивідуального стилю письменника та художньої концепції тексту.

2. Аналіз останніх досліджень та публікацій

У сучасній науці накопичений значний досвід дослідження прецедентних феноменів – наукові розвідки І. Богданової (2016), А. Петренко (2021), О. Селіванової (2009) та ін. Вивченню специфіки прецедентних одиниць у художній літературі присвячені наукові студії В. Корольової (2012), Р. Чорновол-Ткаченко (2007), Л. Шитик & Л. Юлдашевої (2023), Л. Юлдашевої (2016, 2017а, 2017б) та ін. Попри давню традицію дослідження модифіковані прецедентні одиниці в сучасних поетичних текстах вивчені спорадично. Варто зауважити, що в ліриці вони слугують потужним емоційно-інформаційним ресурсом: до експресивності, характерної для традиційних прецедентних феноменів, додається виняткова виразність, що виникає завдяки творчим експериментам із ними. Зміни в семантиці та структурі сприяють формуванню унікального okazіонального значення та адаптації до конкретного контексту. Водночас оновлення змісту та форми зберігає зв'язок із вихідним джерелом. Недостатнє вивчення модифікованих прецедентних феноменів зумовлює актуальність нашого дослідження.

3. Мета і завдання дослідження

Мета студії – проаналізувати особливості контрастної модифікації прецедентних феноменів у сучасному поетичному тексті. Досягнення цієї мети передбачає розв'язання таких завдань:

1. уточнити й уніфікувати поняттєво-термінологічний корпус дослідження;
2. окреслити роль прецедентних феноменів у сучасній поезії;
3. виявити основні способи їхньої трансформації в поетичному тексті;
4. проаналізувати функції модифікованих прецедентних одиниць у контексті авторської стратегії.

4. Матеріал дослідження

Матеріалом дослідження є авторська картотека, отримана внаслідок суцільного вилучення модифікованих прецедентних феноменів із літературних джерел. Для аналізу функціонування модифікованих прецедентних одиниць в умовах нової художньої реальності обрано твори сучасних поетів: Ю. Андруховича, Ю. Іздрика, Л. Костенко, Д. Павличка, О. Слоньовської та ін.

5. Методи дослідження

Специфікою теми зумовлений комплексний підхід до вибору методів дослідження: *метод лінгвістичного опису* використано для інвентаризації

та класифікації трансформованих прецедентних феноменів; *метод трансформаційного аналізу* – для з'ясування змін у структурі й семантиці модифікованих одиниць; *герменевтичний метод* – для аналізу глибинних смислів і функцій прецедентних феноменів у художньому тексті.

6. Наукова новизна

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що до наукового обігу залучено новітній фактичний матеріал – прецедентні феномени, які функціують у сучасній українській поезії. Дослідження розкриває механізми їхньої трансформації, виокремлює основні прийоми авторського переосмислення прецедентних одиниць та визначає їхнє значення у формуванні художньої картини світу. Узагальнення студії слугуватимуть розвитку теорії прецедентності.

7. Виклад результатів дослідження

Серед важливих аспектів сучасної лінгвістики – аналіз мовних явищ у контексті антропоцентризму, коли акцент зміщується зі структури мови на її функціонування в реальних соціокультурних умовах. Значущою частиною цього дослідження є інтертекстуальність (термін, введений Ю. Крістевою), яка передбачає розгляд тексту як результату взаємодії з іншими текстами з огляду не лише на цитати, алюзії, ремінісценції, а й на ширші культурні контексти. Інтертекстуальність дає змогу трактувати художні твори як діалог із попередніми культурними та літературними надбаннями, а також з іншими сучасними текстами (Kristeva, 1967).

Класичне визначення інтертекстуальності запропонував Р. Барт: «Кожен текст є інтертекстом; інші тексти існують у ньому на різних рівнях у більш-менш пізнавальних формах: тексти попередньої культури і тексти існуючої культури. Кожен текст являє собою нову тканину, зіткану з попередніх цитат» (Barthes, 1973, с. 78). Цей механізм дає змогу створювати нові, унікальні змісти завдяки організації складної системи зв'язків з іншими текстами. Текст водночас відображає діалогічні зв'язки з попередніми текстами та є джерелом для наступних.

Інтертекстуальність також передбачає так звану *інтертекстуальну компетентність*, тобто здатність читача впізнавати й правильно інтерпретувати текстуальні зв'язки. Як зазначає У. Еко, «немає тексту, який би читали незалежно від читацького досвіду, отриманого завдяки іншим текстам. Інтертекстуальні знання можна розглядати як особливий випадок надкодування...» (Еко, 2001, с. 47).

У новому контексті відомі цитати здатні набувати іншого сенсу. Навіть за відсутності явних цитат, твір апелює до певних культурно-побутових чи літературних реалій, незнання яких часто унеможливорює розуміння тексту. З одного боку, інтертекстуальність формує образність, домінантні мотиви, характерні для певної епохи або письменника, а також проблематику, зумовлену певними соціальними процесами. У текстах це легко розпізнати завдяки цитатам, алюзіям чи ремінісценціям. З іншого боку, мовні засоби передбачають використання інтертекстуальних кодів для естетизації твору та його включення в літературний контекст свого часу. Як зазначає М. Гловінський, трапляються випадки, коли звернення до інших текстів або їхні перегуки полегшують читання та сприяють кращому розумінню твору (Гловінський, 2008, с. 302). Цитата, ужита в тексті, може бути не лише звичним висловом, а й стати частиною авторського діалогу з минулим чи традицією, що уможливорює досягнення глибших рівнів сприйняття.

У сучасному мовознавстві немає єдиної думки щодо співвідношення між *прецедентністю* та *інтертекстуальністю*. Наприклад, Р. Чорновол-Ткаченко вважає, що інтертекстуальність як текстотвірна категорія стає можливою завдяки наявності прецедентних текстів, які є системними одиницями тезаурусу лінгвокультурної спільноти. Ці тексти мають соціально зумовлену значущість для членів спільноти, які актуалізують окремі аспекти їхньої прецедентності в текстах-приймачах (Чорновол-Ткаченко, 2007, с. 16). С. Сереброва аналізує прецедентні феномени як складник понятійного апарату когнітивістики, «один із проявів інтертекстуальності» (Сереброва, 2009, с. 4). Отже, поняття *інтертекстуальності* та *прецедентності* тісно пов'язані між собою, оскільки обидва явища стосуються взаємодії текстів у межах культури та комунікації. Проте вони мають різні акценти та сфери застосування. *Інтертекстуальність* означає взаємозв'язок текстів, під час якого один текст апелює до іншого через цитати, алюзії, ремінісценції, пародію тощо; є ширшим поняттям та охоплює всі вияви міжтекстуальної взаємодії. Натомість *прецедентність* стосується культурно значущих текстів, імен, ситуацій, які добре відомі носіям певної мовної спільноти; є формою інтертекстуальності, але зі специфічним акцентом на культурну впізнаваність. У західноєвропейській та американській лінгвістиці поняття *прецедентності* не використовують. Застосовують схожі терміни, такі як: *цитати, поширені ідіоми, крилаті слова, сталі вислови, влучні вирази, ідіоматичні фрази та алюзії* (Баган, 2012, с. 8–9).

З опертям на О. Селіванову, прецедентні феномени трактуємо як складники концептуальної системи, добре відомі представникам певної етнокультурної спільноти, що мають значущість та активно

використовуються в когнітивній і комунікативній діяльності. Прецедентні феномени належать до фонових знань – прихованої інформації, спільної для продуцента й реципієнта. Вони додаються до змісту...» (Селіванова, 2006, с. 716). Значення окремих слів, що входять до складу прецедентного феномена, не тотожне його загальному змісту, тому до когнітивної бази належить саме прецедентний вислів, багаторазово відтворюваний у мовленні.

У межах інтертекстуальності прецедентні феномени виявляються як у формально-змістовому, так й у функційному аспектах, що зумовлено взаємозв'язком між національною когнітивною базою, мовою та культурою. Прецедентність ґрунтована на спільних мовних, соціальних, культурних і фонових знаннях, які об'єднують продуцента та реципієнта.

Прецедентний феномен і прецедентна одиниця – близькі, але не тотожні поняття, які використовують у лінгвістиці на позначення культурно значущих мовних і текстових явищ. *Прецедентний феномен* – ширше поняття, що охоплює різні явища культури, історії, літератури, мистецтва, політики, відомі носіям певної мовної спільноти; може містити не лише мовні одиниці, а й цілі тексти, образи, ситуації, події, символи. *Прецедентна одиниця* – вужче поняття, яке стосується конкретних мовних фактів, що набули прецедентності; це стійкі вислови, цитати, афоризми, крилаті вислови, імена, які активно використовують у комунікації.

Прецедентні феномени набули популярності в межах конкретної національної лінгвокультурної спільноти. Вони добре відомі її членам й активовані в мовленні завдяки своїй значущості як культурні символи, еталони або маркери певних ситуацій чи явищ. До їхніх основних характеристик належать загальновідомість, зв'язок із національною культурою та здатність впливати на когнітивні процеси, як пізнавальні, так й емоційні. Зазвичай такі феномени сприяють розширенню асоціативних зв'язків, активуючи культурну пам'ять та надаючи текстам багатозначності й діалогічності.

Поетичний текст у цьому аспекті належить до мовних континуумів, де чітко виявлено індивідуальний мовний стиль автора, відображено інтелектуально-духовний світ людини, її цінності та емоції. Часто інтертекстуальність стає стилетвірним прийомом, характерним для творчості сучасних поетів. Автори вдаються до трансформації прецедентних феноменів, створюючи оригінальні яскраві образи; це дає змогу презентувати нові рівні інтерпретації.

Застосування прецедентних текстів можна кваліфікувати як експресивний засіб естетизації, своєрідну мовну гру, де загадка, створена автором, потребує розгадки від читача. Така мовна гра сприяє зниженню можливого напруження та встановленню діалогу. Новий текст вступає в

діалог із прототекстом, доповнює, трансформує його, актуалізуючи окремі значення та змінюючи первинний зміст.

Уважаємо, що більшою експресивністю наділені прецедентні одиниці трансформованого типу. Переважна частина прецедентних феноменів реалізують емотивну функцію, оскільки вони не тільки називають явища, але й оцінюють їх. Посилення експресивності мови, особистісне сприйняття світу, потреба в номінації нових явищ і понять, актуалізація конкретних моментів дійсності сприяють індивідуально-авторському переосмисленню прецедентного матеріалу. Як наслідок, з'явилися прецедентні одиниці з модифікованою структурою та зміненим змістом. Переінакшення прецедентних одиниць у системі художнього тексту вплинуло на появу нових асоціативних планів прочитання.

Трансформація прецедентних одиниць – це релевантні зміни в семантичному складі та синтаксичній структурі, викликані актуалізацією окремих деталей в особливих конкретних умовах. Вона завжди зумовлена конкретними стилістичними завданнями. Відповідно до інтенції автор обирає стилістичні засоби, серед яких і власне трансформовані прецедентні одиниці для підсилення виразності контексту. Нові компоненти дають додаткову інформацію, ступінь їхньої виразності частково залежить від того, наскільки вони відрізняються від заміненого компонента традиційної прецедентної одиниці. Попри всі зміни прецедентний феномен повинен залишатися впізнаваним. Модифікуючи відомі прецедентні одиниці, автор надає їм нового життя, робить його подвійно виразним, додаючи до традиційної виразності авторську.

Нові утворення формуються під впливом контексту, а не в процесі переосмислення традиційного прецедентного феномену. Трансформація прецедентних феноменів – один із найпоширеніших стилістичних прийомів у художніх творах. Індивідуально-авторське перетворення прецедентних одиниць зумовлене насамперед конкретною стилістичною метою чи семантично мотивоване.

Іноколи такі трансформовані прецедентні одиниці вступають у контраст із їхніми оригінальними відповідниками.

Контрастна модифікація прецедентних феноменів – це мовно-стилістичний прийом, ґрунтований на різкому протиставленні вихідного прецедентного феномену та його зміненої версії. Основна особливість такого прийому полягає у використанні контрасту між усталеним змістом оригінального вислову, цитати, образу чи сюжету та його новим, модифікованим варіантом.

Контрастна модифікація може реалізовуватися через:

1. **Змістовний контраст** – заміна ключових елементів на протилежні за значенням. Наприклад, фрагмент поезії Ю. Іздрика: *Спочатку було слово, і це слово – кінець*. Оригінальна біблійна фраза *Спочатку було слово* втрачає свій традиційний сакральний сенс та отримує нову інтерпретацію в контексті, де *слово*, яке у біблійній традиції є початком творіння, замінюється на *кінець*. Ця трансформація підсилена використанням заперечення й дає нову екзистенційну оцінку. Антонімії зсув не просто заперечує оригінальний сенс, а й відкриває нове прочитання фрази, у якому зосереджено увагу на темі завершення, зникнення і, можливо, навіть розпаду. Ю. Іздрик у своїй інтерпретації: *Спочатку було слово, і це слово – кінець* – відображає світоглядний зсув у сучасній літературі: скепсис щодо абсолютних істин, що глибоко змінює традиційну символіку. Такий прийом контрастної модифікації полягає в заміні традиційних значень прецедентних феноменів на їхні антоніми. Це дає змогу поетам створювати образи, які не тільки здивують читача, але й спонукають до переосмислення звичних уявлень.

2. **Стилістичний контраст** – перенесення урочистого чи високого стилю в побутовий або навпаки. Контраст з оригінальним прецедентом може виникати внаслідок набуття текстом діалогічності (питання – відповідь): *Та який же з тебе Змій Горинич? Чмо облізле ти давно*. (О. Слоньовська). Змій Горинич, уособлення сили й загрози, перетворюється на принизливе, слабке створіння. Трансформація відбувається за допомогою використання зневажливого *чмо*, яке акцентує контраст із силою та загрозою. А лексема *давно* посилює семантику втраченої величі.

3. **Емоційний контраст** – зміна тональності вислову, наприклад, із серйозного на гумористичний або сатиричний, зі стриманої тональності на експресивну. Інколи трансформація прецедентних фраз за допомогою антонімів не приводить до утворення контрастних фраз. Пор.: *На західному фронті без змін* (Е. М. Ремарк) – *На східному фронті без змін / Скільки можна без змін?* (Л. Якимчук). Лексеми західний – східний перебувають в антонімії в відношеннях. Натомість різного контрасту між фразами немає: обидва висловлення – констатація відсутності змін на фронтах. Е. М. Ремарк у романі «На західному фронті без змін» фіксує статичність і жахи Першої світової війни. Л. Якимчук апелює до сучасного контексту війни на Сході України. Її фраза зосереджує увагу на зтяжкому характері війни. І все ж контрастність фраз виявляється в тональності. В Е. М. Ремарка тон фрази спокійно-фаталістичний. Вона передає холодну констатацію факту, емоційно стриману, але підкріплену глибоким трагізмом. У Л. Якимчук тон більш емоційний, протестний. Додавання питання *скільки можна?* посилює крик душі, утому та несприйняття.

Власне контраст як основний засіб впливу забезпечує ефект несподіваності, виразності та залучення уваги до зміненого феномена.

Досить поширений спосіб трансформації прецедентних одиниць – заперечення. Як зазначав Аристотель, ствердження і заперечення – протилежні форми мовлення, кожна з яких відображає певний аспект світу: перша – указує на наявність ознаки, друга – на її відсутність. У процесі трансформації прецедентних феноменів, особливо в поетичному контексті, цей принцип контрасту може бути використаний для посилення експресивності та надання глибини емоційного відгуку. Наприклад, автор може змінити традиційне значення прецедентного феномена, щоб підкреслити певну протилежність або іронію, як наслідок – виникає діалог між новим і старим контекстами.

Як зазначають І. Вихованець та К. Городенська, «категорія ствердження/заперечення відображає усвідомлення мовцем зв'язків між предметами та явищами позамовної дійсності» (Вихованець–Городенська, 2004, с. 63). Маркери заперечення, такі як *не й ні*, виконують роль засобів розмежування цих категорій: наявність їх указує на заперечне висловлення, а відсутність – на стверджувальне.

Трансформація прецедентних висловлень за допомогою заперечних компонентів здебільшого спрямована не на спростування відомих положень, а для творення на їхній основі нових узагальнень. Отже, якщо використання прецедентних висловлень дає змогу авторові асоціювати описувану подію чи явище з уже відомими подіями чи явищами, то введення заперечного компонента сприяє увиразненню відмінностей, специфічності нової події. Загалом їх вважають дуже ефективним засобом вираження оцінки, оскільки вони вможливають паралелі між діяльністю, поглядами, особистими якостями законного носія імені та об'єкта вторинної номінації.

Заперечення дає змогу не тільки змінити зміст висловлення, а й створити нову семантичну структуру, яка контрастує з оригіналом, посилюючи виразність та полемічність тексту. У поетичних творах цей метод використовують для того, щоб підкреслити відмінність нових подій, явищ чи персонажів від традиційних або загальноприйнятих.

Зокрема, коли автор переробляє знайоме висловлення чи образ, додаючи заперечний елемент, він створює контраст між традиційним сприйняттям і новим баченням. Це дає змогу не тільки виявити відмінності, але й підкреслити унікальність нової ситуації або характеристики. Заперечення стає інструментом для актуалізації специфічності, привертаючи увагу до нових аспектів реальності.

Заміна традиційного імені на трансформовану форму із запереченням уможливорює створення виразнішого й складнішого образу. Якщо звичайне

прецедентне ім'я презентує паралель з еталоном, то заперечення демонструє, що оцінюваний об'єкт або персонаж має подібні риси, але суттєво відрізняється від оригіналу. Цей процес трансформації дає змогу поету не тільки відобразити подібність, але й підкреслити унікальність, привертаючи увагу до відмінностей, які можуть бути ідеологічно або емоційно важливими. Отже, заперечення підсилює виразність і глибину образів, а також уможливорює створення нового змісту на основі знайомих символів.

Заперечення в сучасній поезії не лише модифікує зовнішні, але й інтерпретує внутрішні стани мовця. Завдяки цьому вони стають важливим елементом для структурування досвіду та вираження емоцій, сумнівів і змін. Як зазначає М. Баган, заперечення уможливорює диференціацію об'єктів пізнання й коригування думок та намірів, інтерпретацію світу в дискусивному ключі та вербалізацію актів негативної реакції (Баган, 2012). Отже, трансформація прецедентних феноменів із запереченням у сучасній поезії – потужний засіб для реалізації власної авторської інтенції, що має на меті не лише підкреслення контрасту, а й провокування нових інтерпретацій культурних та соціальних наративів.

Один із найяскравіших прикладів контрастної модифікації в українській поезії – використання використання заперечної частки *не* в поетичних рядках. Автори часто маніпулюють відомими культурними висловами чи іменами, змінюючи їхнє значення за допомогою заперечних часток. Це дає змогу не лише створювати контраст з оригінальним значенням, а й нестандартно презентувати свою думку.

Наприклад, в одному з віршів О. Слоньовської: *Бо вся ця земля не росюю мивалась, / А кров'ю людською без меж, / В очах не страх, а злість для ворогів / А москва – не Афін і не Сиракузи, / І твій путін – не князь Володимир* – Афін і Сиракузи символізують ідеалізовані, висококультурні, «правильні» моделі, які протиставлені «московським» реаліям. Москва не є зразковим культурним осередком, на кшталт Афін і Сиракуз, а переродженням, з огляду на сучасну реальність, символом жорсткої централізованої влади, яка часто відкидає культурні цінності та прагне до військової експансії. Князь Володимир у контексті української історії та культури – знакова постать, яка асоціюється з величчю й мудрістю, з поширенням християнства, з поширенням християнства як основи державної ідеології, що стало поштовхом для духовного розвитку Київської Русі, на противагу цього – путін, чий політичний курс часто асоціюється з автократією, обмеженнями свобод, політичною репресією, війнами й всевладдям. Контраст між історичним і сучасним, між величчю і падінням, між ідеалом і реальністю створює потужну емоційну й концептуальну

напругу. Заперечення дає змогу зрозуміти, що «цивілізація москви» значно відрізняється від історичних еталонів величі.

Контрастна модифікація прецедентних імен також використана в уривку: *У новітню історію, путін, / Все одно увійдеш «войовничим путлом»!* / **Не Тимуром, не Чингисханом!** (О. Слоньовська). За допомогою заперечення створено контраст між *путіним* і великими завойовниками минулого. *Тимур*, або *Тамерлан*, – середньоазійський державний діяч і політик, полководець, засновник династії Тимуридів, емір між 1370 та 1405 роками. Чингісхан – монгольський хан 1206–1227, полководець, засновник і каган *Монгольської імперії*. Він сприяв розвитку науки й культури Володіючи визначними організаторськими та військовими здібностями, спромігся створити численну, дисципліновану й добре озброєну армію. *Путін* не став величною історичною фігурою, а його «войовниче» ім'я вже не асоціюється з могутністю.

В уривкові: *Ох, я не Фауст. Я тільки жінка. / Я не скажу: «Хвилино, спинись!» Хвилино, будь!* (Л. Костенко) авторка через заперечення «не Фауст» відкидає ідею абсолютного героя, здатного зупинити час. Вона протиставляє себе класичному генію, що досягає неосяжне, підкреслюючи простоту та людяність жіночого досвіду, яка хоче продовження.

Інший приклад – вірш Т. Власової, у якому заперечення створює глибокий емоційний контраст: *Я не кіборг – я плачу, коли несу / Покалічене тіло друга*. Тут заперечення використано для контрастування з традиційним образом кіборга (від «кібернетичний організм»), що уявляється як беземоційний, механічний воїн: біологічний організм, який складається з механічних та електронних компонентів, котрі замінюють або доповнюють органи тіла. У науковій фантастиці (кіберпанку) зображений як фантастична істота, напівлюдина-напівмашина Замість того, щоб відповідати цьому стереотипу, ліричний герой зізнається у своїй емоційній вразливості. Заперечення *не кіборг* змінює це значення на протилежне – акцентує на людяності, здатності до співчуття та емпатії. Заперечення *не кіборг* і подальша візуалізація болю й страждання надають цьому образу людяності, протиставляючи машиноподібного воїна звичайній людині, яка відчуває біль.

Заперечні модифіковані форми прецедентних імен використано також в уривку: *Господи! Ти передбачливо мудрий, / Знищ кацапур – вони зовсім не люди! / Навіть не звірі, не гадь, / Не Вавілон, не Содом й не Гоморра!* (О. Слоньовська). *Вавілон* – це одне з найвідоміших міст стародавнього світу, яке в біблійній традиції символізує надмірну гординю, пихатість та гріховність. *Вавілон* згадано в Біблії як місце, де відбувається руйнування моральних принципів, часто асоціюється з хаосом, деградацією та розпустою. *Содом і Гоморра* в біблійній традиції – це два міста, які стали

символами безчестя, морального падіння й виродження. Вони були зруйновані через гріхи їхніх жителів, зокрема через розпусту, насильство й деградацію. Використання цих біблійних образів у трансформованому контексті ще більше підсилює відчуття цілковитої моральної деградації, характерної для *кацапур*. За допомогою цього пейоративу авторка підкреслює, що злочини росії є настільки великими, що вони перевершують усі відомі культурні символи злочинності. Уживання заперечних форм **Не Вавілон, не Содом й не Гоморра!** – метафорична спроба донести думку про повну моральну деградацію вбивць. Їхня поведінка не тільки не сумісна з нормами суспільства, але й значно перевищує усі негативні риси, асоційовані з цими біблійними образами. Трансформація полягає в контекстуалізації: образи, що раніше слугували на позначення крайнощів людського зла, виявляється, уже не є маркерами абсолютного зла. Заперечення використовують не для протиставлення позитивного й негативного – воно створює ефект посиленої негативної оцінки.

Заперечення не завжди свідчить про контраст із первинним прецедентним іменем. Інколи контекст приглушує контрастність, марковану заперечними експлікаторами. Зокрема, О. Забужко згадує короля джазу Луї Амстронга: *Звичайно, не Армстронг – та все ж, видуваючи з рота / сріблясту змію саксофона й тоски-ні-за-чим, good job, паруб'ята, їй-Богу, – хороша робота. Ліричний герой не Амстронг, але непогано грає на саксофоні. Формально вислів (Я) не Амстронг, та... відповідає традиційній схемі: не А, та (у значенні але) В, проте модальна частка все ж нівелює цей контраст.*

Подібного значення набуває заперечення й у прикладі: *Ні, ти не Модільяні, не Далі, / Та пензлем розчеркаєш мені душу* (Ю. Вербила). *Модельяні, Далі* у цьому контексті означають «геніальні художники». Митець може мати такий самий вплив, навіть якщо він не досяг того самого рівня визнання. Автор акцентує на тому, що не відомість визначає сприйняття, а глибина сили творчості. В обох випадках після сполучника *та* подано не контрастну ситуацію, значення її не суперечить, а доповнює й пояснює значення ситуації, представленої в першій частині.

Уведення частки «не» як маркера заперечення порушує цілісність і первинний сенс феноменів. Унаслідок цього з'являється семантичний зсув: із позитивної ідеалізації до критичного переосмислення. Заперечення в прецедентних фразах свідчить про переінакшення відомих істин. *І прости нам за те, / Що не прощаємо ворогам нашим* – у цьому прикладі використано елементи релігійної молитви, зокрема *фразу прости нам за те, що ми прощаємо ворогам нашим*. У стандартну молитовну формулу про прощення додано експлікатор заперечення. Це створює емоційний конфлікт між

традиційною релігійною нормою про прощення й реальністю. Заперечення перетворює молитовний, покайний акт на полемічне зауваження, яке ставить під сумнів можливість прощення в умовах конфлікту чи війни.

На приклад зміненої до протилежного змісту цитати з молитви натрапляємо в поезії В. Неборака: *Бунт гряде по вінця повен час, / Христе **не рятуй не милуй нас***. Ліричні герої більше не бажають чекати порятунку, а готові діяти самостійно. Зміна молитви в тексті поета перетворює смиренне благання на маніфест бунту. Якщо традиційний вислів передбачає надію на вище заступництво, то його модифікований варіант стає символом відмови від спасіння, прагнення самостійно змінювати реальність. Це сильний художній прийом, що посилює бунтарську інтенцію.

В уривкові Ю. Андруховича: *Чорнильні піктограми всохлих парт – / немов реклама, змінна й загумінна, / **не сад пісень**, авжеж, **не панна Інна**, / а ліс шарад і навіть гіт-парад* – елементи сад пісень і панна Інна апелюють до шкільної програми: «Сад божественних пісень» Г. Сковороди – символ гармонії, духовності, натхнення, естетичної досконалості – трансформується в *не сад пісень*, «О панно Інно...» П. Тичини – ніжний, ліричний образ, що втілює ідеал романтичного почуття, – змінюється на *не панна Інна*. Частка *не* стає основним механізмом трансформації, кардинально змінюючи зміст феноменів. Заперечення розриває зв'язок із початковими позитивними асоціаціями. У трансформованих варіантах вони виконують функцію інструменту мовної гри та художнього переосмислення. Автор, використовуючи заперечення, натякає на несумісність старих ідеалів із сучасним світосприйняттям учнів: збірка Григорія Сковороди «Сад божественних пісень» і поезія Павла Тичини «О панно Інно...» зовсім не цікавлять учнів, про що свідчить маркер заперечення перед кожним із названих компонентів.

Отже, автори використовують відомі культурні тексти, очікуючи, що читач розпізнає їх і зафіксує розрив між первинним і зміненим сенсом. Це створює своєрідну гру, залучаючи читача до розгадки прихованого задуму. Уживання заперечення *не* повністю змінює первісний сенс висловів, створюючи антонімічний ефект: *Вечірнє сонце, дякую за всіх, / Котрі нічим не осквернили душу, / За те, що завтра жде своїх натхнень. / Що десь у світі **кров ще не пролита*** (Л. Костенко). Світ все ще має шанс залишитися чистим, не оскверненим, не зіпсованим. У ньому ще є надія на відновлення гармонії. *Кров ще не пролита* доповнює загальну ідею чистоти і недоторканості душі, яку Л. Костенко описує в першій частині фрази, де дякує за тих, *котрі нічим не осквернили душу*.

У контрастному зв'язку перебувають фрази *битий життям* – *не битий життям* та їхні похідні *життя було* – *життя не було*. *Життям битий* традиційно характеризує людину, яка зазнала важких випробувань,

отримала досвід і, можливо, стала сильнішою завдяки цьому. Поява заперечення не зумовлює семантичний зсув. Це не лише змінює значення на протилежне, але й формує новий контекст для переосмислення: за допомогою заперечення відбувається зміщення акценту з досвіду на його відсутність. Натомість Л. Костенко послаблює цей контраст, доповнивши фразу модальною часткою *мовби*, яка надає семантичного відтінку сумніву: *І життя мовби їх не було, / І дріма в них чимало сил, / Але їм тільки сняться крила, / Наяву ж вони зовсім без крил* (Л. Костенко).

За допомогою заперечної частки *не* створюють ситуації, контрастні до прецедентних. Зокрема, у фрагменті: *Деся вибух. Деся вулкан. Руйновище. Загибала. / Хтось цілється. Хтось впає. Хтось просить: «Не стріляй!» / Не знає вже казок Шехеризада. / Над Рейном не співає Лорелей* (Л. Костенко) – трансформація прецедентних одиниць відбувається внаслідок їх адаптації до художнього тексту із застосуванням заперечення. *Не знає вже казок Шехеризада і Над Рейном не співає Лорелей* – це ніби переривання культурної й духовної традиції. Зміна прецедентних ситуацій, таких як казки Шехерезади та пісні Лорелей, є не просто художнім прийомом у вірші Ліни Костенко, а глибоким осмисленням сучасної реальності в умовах війни, насильства й руйнацій, описаних на початку уривка, краса і гуманізм утрачають свої позиції, тому що реальність відчувається як зруйнована.

В усіх прикладах використання заперечення сприяє трансформації прецедентних феноменів, унаслідок чого вони набувають нових контекстів і значень, що контрастують з оригінальними або загальноновизнаними. Трансформація через заперечення дає змогу створювати напругу між традиційними уявленнями й реальними, іноді жорсткими, умовами життя, що підсилює ефект і викликає емоційну реакцію в аудиторії.

Зауважимо, що автори можуть удаватися й до зворотної трансформації: заміни заперечної конструкції на стверджувальну: *Бо серце сточує страма, / Сльозами злими обпікаюсь, / Караюсь, мучуся і каюсь / В провинах тих, яких нема!* (Д. Павличко). Фраза Д. Павличка є перефразуванням відомого вислову Т. Шевченка: *Караюсь, мучусь, але не каюсь. У Шевченковому висловленні виражено внутрішній конфлікт: ліричний герой переживає муки й страждання, але не визнає своєї провини. Він не готовий до каяття, бо відчуває, що його дії мали вагу й мету. Натомість Д. Павличко у вірші вводить мотив каяття за провини, яких немає, що надає його тексту більшого трагізму та внутрішньої драми.*

Контекст, саркастичне значення можуть стати основою модифікації первинного прецедентного феномену в антонімії. Зокрема, у фрагменті О. Слоньовської: *А все, що зміг – дістався аду, / Й серед чортів, серед примар / Герой московської Еллади, / «Гігант російського ума» –*

традиційний, величний образ героя змінюється на жалюгідну подобу. *Еллада* – це символ культурної та цивілізаційної величі, глибоких ідей і моральних принципів (зокрема, образ степової Еллади у творах Є. Маланюка, який порівнював багатство землі та культури України зі стародавньою Грецією). Греція як колыска західної цивілізації має неймовірну значущість у світі. Контраст між традиційним образом *Еллади* й образом *московської Еллади* полягає в тому, що історична Еллада символізує духовні та культурні вершини, а *московська Еллада* в О. Слоньовської є іронічним і навіть викривальним зображенням спроби росії приписати собі цей величний образ без належних підстав. Це підкреслює всю абсурдність і цинізм росії в намаганні створити враження досконалості за допомогою фальшивих уявлень і пропаганди, яка в реальності не відповідає духовним та культурним ідеалам, що традиційно асоціюються з Елладою. У цьому разі трансформація прецедентних феноменів дає змогу створити контраст між звичними уявленнями та новими інтерпретаціями. Це не лише знижує значення оригінальних образів, а й підсилює емоційний та іронічний ефект, створюючи складні, багатошарові текстові конструкції, що викликають у читача глибші роздуми про реальність, культуру та історію.

Аналіз прикладів трансформації прецедентних феноменів у поетичних текстах демонструє використання різних механізмів для створення контрасту, викривлення значень і поглиблення емоційного ефекту через застосування заперечень, антоніміїчних замінів та інших стилістичних прийомів.

Функційний потенціал контрастних модифікацій прецедентних одиниць досить широкий. Виникають суперечності між оригінальною прецедентною одиницею та її трансформованою версією. Уживання заперечення в контексті відомих культурних імен чи висловів дає змогу поетам не тільки спростувати традиційні уявлення, а й підкреслити унікальність або новизну актуальної ситуації. Основна особливість трансформації прецедентних одиниць у сучасній поезії – їхня здатність виконувати емотивну функцію. Вони не просто інтерпретують конкретні дії чи явища, а й надають їм емоційної конотації.

8. Висновки й перспективи дослідження

У поезії використання прецедентних одиниць не лише дає змогу створити зв'язок між традицією та сучасністю, але й служить важливим інструментом емоційного й образного навантаження. Прецедентні одиниці уможливають інтерпретацію актуальних тем та посилюють вплив на читача.

Для трансформованих прецедентних одиниць характерне складніше семантичне й синтаксичне представлення. Це уможливорює створення більш полемічних та емоційно насичених образів, які мають значний вплив на реципієнта. У такому контексті поетичні тексти з трансформованими прецедентними феноменами можуть ставати потужними виражальними засобами, здатними кардинально змінювати наратив і стимулювати нові трактування. Автори відмовляються від шаблонів, пропонуючи своє розуміння світу.

Одна з ключових технік, що її використовують сучасні поети для представлення прецедентних феноменів, – контрастна модифікація. Цей процес передбачає внесення змін до оригінального значення, структури прецедентного елементу для створення нового емоційного, концептуального чи ідеологічного контрасту. Контрастна модифікація сприяє переінакшенню значень певних культурних артефактів, унаслідок чого відкриваються нові горизонти для осмислення важливих тем, зокрема національної ідентичності, історичної пам'яті та соціальних процесів.

Контрастна модифікація прецедентних одиниць – важливий засіб в арсеналі сучасних поетів, оскільки вона дає змогу вивести класичні образи за межі звичних стереотипів і створювати нові смислові виміри. Уживання заперечення, зазвичай, не тільки змінює зміст оригінальних висловів, а й перетворює їх на потужні стилістичні інструменти для вираження індивідуального авторського погляду, заперечення традиційних уявлень та посилення полемічності. Цей процес трансформації не лише змінює форму, але й глибоко впливає на зміст, відкриваючи нові можливості для комунікації та рефлексії.

Зазвичай контрастна модифікація прецедентних феноменів містить у собі кілька основних стратегій: заперечення, підміну елементів контексту або заміну на антоніміїні конструкції. Такі зміни сприяють тому, що традиційні символи отримують нову оцінку, відкриваючи простір для критичного переосмислення.

Контрастно модифіковані прецедентні одиниці в сучасній поезії виконують емоційно-оцінну, полемічну, ідеологічну та інтерпретаційну функції. Вони стають потужним стилістичним інструментом для переосмислення традиційних культурних наративів та створення нових концептуальних моделей сприйняття дійсності.

Дослідження може отримати продовження в осмисленні динаміки когнітивних і функційно-семантичних змін прецедентних одиниць у поетичних текстах.

Література

1. Баган Мирослава 2012. *Категорія заперечення в українській мові: функціонально-семантичні та етнолінгвістичні вияви*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
2. Богданова Інна 2016. *Сугестивний потенціал прецедентних одиниць в українському медійному дискурсі початку XXI ст. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук*. Вінниця.
3. Вихованець Іван – Городенська Катерина 2004. *Теоретична морфологія української мови*. Київ: Пульсари.
4. Гловінський Міхал 2008. Інтертекстуальність. В: Моренець Володимир заг. ред. *Теорія літератури в Польщі. Антологія текстів. Друга половина XX – початок XXI ст.* Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», с. 284–309.
5. Еко Умберто 2001. Поміж автором і текстом. В: Зубрицька Марія ред. *Антологія світової літературно-критичної думки XX ст.* Львів: Літопис.
6. Корольова Валерія 2012. Прецедентні феномени в мові сучасної поезії. *Наукові записки (Національного університету «Острозька академія»). Серія «Філологічна»* 29: с. 8–10.
7. Петренко Анастасія 2021. *Прецедентні феномени у заголовках сучасних засобів масової комунікації: джерела, структура, рецепція. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії*. Київ: Інститут української мови НАН України.
8. Селіванова Олена 2006. *Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія*. Полтава: Довкілля-К.
9. Селіванова Олена 2009. Прецедентна мотивація номінативних одиниць (на матеріалі української мови). В: Лисиченко Лідія заг. ред. *Філологічні студії: Збірник наукових праць*. Харків, с. 129–139.
10. Сереброва Світлана 2009. *Прецедентні феномени в дискурсі сучасних ЗМІ: проблема функціонування і реалізації. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук*. Дніпропетровськ.
11. Чорновол-Ткаченко Раїса 2007. *Прецедентний текст як основа лінгвостилістичної реалізації категорії інтертекстуальності (на матеріалі казок Льюїса Керрола). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук*. Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.
12. Шитик Людмила – Юлдашева Людмила 2023. Прецедентні феномени в сучасній українській поезії про війну. *Мовознавчий вісник* 35: с. 95–108.
13. Юлдашева Людмила 2016. Прецедентна мотивація заголовків творів української літератури кінця XX – початку XXI ст. *Лінгвістичні дослідження* 43: с. 223–227.
14. Юлдашева Людмила 2017а. Прецедентно мотивовані заголовки сучасних українських творів. *Studia Slawistyczne: Etnolingwistika I komunikacja międzykulturowa* 4: с. 515–524.

15. Юлдашева Людмила 2017б. Трансформовані прецедентні одиниці в заголовках сучасних творів. В: *Філологічні науки в умовах сучасних трансформаційних процесів: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. Львів: Логос, с. 95–98.
16. Barthes, Roland 1973. Texte (théorie du). In: *Encyclopedia Universalis, Volume 15*. Paris: Encyclopædia Universalis France.
17. Kristeva, Julia 1967. Bakhtine, le mot, le dialogue et le roman. *Critique* 33: pp. 438–465.

References

1. Bahan, Myroslava 2012. *Katehoriia zaperechennia v ukrainskii movi: funktsionalno-semantychni ta etnolinhvistychni vyjavy* [The Category of Negation in the Ukrainian Language: Functional-Semantic and Ethnolinguistic Manifestations]. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho. (In Ukrainian)
2. Bohdanova, Inna 2016. *Suhestyvnyi potentsial pretsedentnykh odynts v ukrainskomu mediinomu dyskursi pochatku XXI st. Avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata filolohichnykh nauk* [The Suggestive Potential of Precedent Units in Ukrainian Media Discourse of the Early 21st Century. Abstract of the Dissertation for the Degree of Candidate of Philological Sciences]. Vinnytsia. (In Ukrainian)
3. Vykhoanets, Ivan – Horodenska, Kateryna 2004. *Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy* [Theoretical Morphology of the Ukrainian Language]. Kyiv: Pulsary. (In Ukrainian)
4. Glovynskyi, Mikhal 2008. Intertekstualnist [Intertextuality]. In: Morenets, Volodymyr ed. *Teoriia literatury v Polshchi. Antolohiia tekstiv. Druha polovyna XX – pochatok XXI st.* Kyiv: Vydavnychi dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», s. 284–309. (In Ukrainian)
5. Eko, Umberto 2001. Pomizh avtorom i tekstom [Between Author and Text]. In: Zubrytska, Mariia ed. *Antolohiia svitovoi literaturno-krytychnoi dumky XX st.* Lviv: Litopys. (In Ukrainian)
6. Korolova, Valeriia 2012. Pretsedentni fenomeny v movi suchasnoi poezii [Precedent Phenomena in the Language of Contemporary Poetry]. *Naukovi zapysky (Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»)*. Seriia «Filolohichna» 29: s. 8–10. (In Ukrainian)
7. Petrenko, Anastasiia 2021. *Pretsedentni fenomeny u zaholovkakh suchasnykh zasobiv masovoi komunikatsii: dzherela, struktura, retseptsiiia. Dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia doktora filosofii* [Precedent Phenomena in the Headlines of Modern Mass Media: Sources, Structure, Reception. Dissertation for the Degree of Doctor of Philosophy]. Kyiv: Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy. (In Ukrainian)
8. Selivanova, Olena 2006. *Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia* [Modern Linguistics: Terminological Encyclopedia]. Poltava: Dovkillia-K. (In Ukrainian)
9. Selivanova, Olena 2009. Pretsedentna motyvatsiia nominatyvnykh odynts (na materialy ukrainskoi movy) [Precedent Motivation of Nominative Units (Based on the Ukrainian Language)]. In: Lysychenko, Lidiia ed. *Filolohichni studii: Zbirnyk naukovykh prats*. Kharkiv, s. 129–139. (In Ukrainian)

10. Serebrova, Svitlana 2009. *Pretsedentni fenomeni v dyskursi suchasnykh ZMI: problema funktsionuvannia i realizatsii. Avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata filolohichnykh nauk* [Precedent Phenomena in the Discourse of Modern Mass Media: The Problem of Functioning and Realization. Abstract of the Dissertation for the Degree of Candidate of Philological Sciences]. Dnipropetrovsk. (In Ukrainian)
11. Chornovol-Tkachenko, Raisa 2007. *Pretsedentnyi tekst yak osnova linhvostylistychnoi realizatsii katehorii intertekstualnosti (na materialii kazok Liuisa Kerrola). Avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata filolohichnykh nauk* [The Precedent Text as the Basis for the Linguo-stylistic Realization of the Category of Intertextuality (Based on Lewis Carroll's Fairy Tales). Abstract of the Dissertation for the Degree of Candidate of Philological Sciences]. Kharkiv: Kharkivskyi natsionalnyi universytet imeni V. N. Karazina. (In Ukrainian)
12. Shytyk, Liudmyla – Yuldasheva, Liudmyla 2023. Pretsedentni fenomeni v suchasni ukrainskii poezii pro viinu [Precedent Phenomena in Contemporary Ukrainian Poetry about the War]. *Movoznavchyi visnyk* 35: s. 95–108. (In Ukrainian)
13. Yuldasheva, Liudmyla 2016. Pretsedentna motyvatsiia zaholovkiv tvoriv ukrainskoi literatury kintsia XX – pochatku XXI st. [Precedent Motivation of the Titles of Ukrainian Literary Works of the Late 20th – Early 21st Century]. *Linhvistychni doslidzhennia* 43: s. 223–227. (In Ukrainian)
14. Yuldasheva, Liudmyla 2017a. Pretsedentno motyvovani zaholovky suchasnykh ukrainskykh tvoriv [Precedent-Motivated Titles of Contemporary Ukrainian Works]. *Studia Slawistyczne: Etnolingwistika I komunikacja międzykulturowa* 4: s. 515–524. (In Ukrainian)
15. Yuldasheva, Liudmyla 2017b. Transformovani pretsedentni odynytsi v zaholovkakh suchasnykh tvoriv [Transformed Precedent Units in the Titles of Contemporary Works]. In: *Filolohichni nauky v umovakh suchasnykh transformatsiinykh protsesiv: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. Lviv: Lohos, s. 95–98. (In Ukrainian)
16. Barthes, Roland 1973. Texte (théorie du) [Theory of the text]. In: *Encyclopedia Universalis, Volume 15*. Paris: Encyclopædia Universalis France. (In French)
17. Kristeva, Julia 1967. Bakhtine, le mot, le dialogue et le roman [Bakhtin, the Word, the Dialogue, and the Novel]. *Critique* 33: pp. 438–465. (In French)

Контрастна модифікація прецедентних одиниць у сучасній українській поезії

Юлдашева Людмила, кандидат філологічних наук. Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, кафедра українського мовознавства і прикладної лінгвістики, здобувачка ступеня доктора філософії. 1alimduyl@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6561-8827.

Статтю присвячено дослідженню функціонування прецедентних феноменів у сучасних поетичних текстах. Запропоновано огляд різних підходів на

співвідношення між прецедентністю та інтертекстуальністю, окреслено роль прецедентних феноменів у формуванні національної концептосфери.

Зауважено, що, інтегруючись у літературний текст, прецедентні феномени розширюють його межі та влітаються в широкий мегаконтекст інтертекстуальних зв'язків на сюжетному, образному й мовному рівнях. Вони є важливим складником мовної свідомості, оскільки відображають усталені культурні й історичні сенси, значущі для носіїв певної лінгвокультури.

В українській поезії модифікація прецедентних – поширене явище, що формує індивідуальний стиль митця та художню концепцію тексту. Контрастна модифікація прецедентних феноменів – потужний інструмент, що дає змогу сучасним українським поетам створювати глибокі багатопланові, експресивні й інтелектуально насичені тексти. Механізм зміни значення полягає у відмові від традиційних уявлень і переспрямуванні уваги читача на нові моменти, що часто призводить до створення потужних, провокативних образів.

Зміни в семантиці та структурі таких одиниць сприяють формуванню унікального оказіонального значення та адаптації до конкретного контексту. При цьому прецедентні одиниці з оновленим змістом та формою зберігають зв'язок із вихідним джерелом. В українському мовознавстві помітно бракує комплексного дослідження модифікованих прецедентних одиниць у поетичних текстах, незважаючи на значні напрацювання в цій галузі. Отже, на часі багатоаспектне студіювання задекларованої проблеми.

Метою пропонованого дослідження став аналіз особливостей контрастної модифікації прецедентних феноменів у сучасному поетичному тексті. У студії уточнено термінологічну репрезентацію поняття прецедентності та дотичних до нього; окреслено роль прецедентних феноменів у сучасній поезії; схарактеризовано основні способи контрастної трансформації прецедентних одиниць у поетичному тексті; проаналізовано функції модифікованих прецедентних одиниць у контексті авторської стратегії.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що до наукового обігу залучено новітній фактичний матеріал – прецедентні феномени, які функціонують у сучасній українській поезії. Дослідження розкриває механізми їхньої трансформації, виокремлює основні прийоми авторського переосмислення прецедентних одиниць та визначає їхнє значення у формуванні художньої картини світу. Узагальнення студії слугуватимуть подальшому розвитку теорії прецедентності.

Перспективи досліджень убачаємо в осмисленні динаміки когнітивних і функційно-семантичних змін прецедентних феноменів у поетичних текстах.

Ключові слова: *прецедентні феномени, прецедентні одиниці, інтертекстуальність, контрастна модифікація, поетичний текст, лінгвокультура, сучасна українська поезія.*

Contrastive modification of precedent units in contemporary Ukrainian poetry

Liudmyla Yuldasheva, candidate of philological sciences. Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Department of Ukrainian and Applied Linguistics, PhD student. 1alimduyl@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6561-8827.

This article explores the functioning of precedent phenomena in contemporary poetic texts. It provides an overview of various approaches to the correlation between precedentness and intertextuality, and highlights the role of precedent phenomena in shaping the national conceptual sphere.

It is noted that, when integrated into a literary text, precedent phenomena expand its boundaries and become interwoven into the broader megacontext of intertextual connections at the plot, imagery, and linguistic levels. They are crucial components of linguistic consciousness, as they reflect established cultural and historical meanings significant to speakers of a particular linguistic culture.

In Ukrainian poetry, the modification of precedent phenomena is widespread, shaping an author's individual style and the artistic concept of a text. The contrastive modification of precedent phenomena serves as a powerful tool enabling contemporary Ukrainian poets to create deep, multilayered, expressive, and intellectually rich texts. The mechanism of meaning transformation involves rejecting traditional interpretations and redirecting the reader's attention to new aspects, often resulting in the creation of strong, provocative images.

Changes in the semantics and structure of such units contribute to the formation of unique occasional meanings and their adaptation to a specific context. At the same time, precedent units with updated content and form maintain a connection to their original source. Despite significant advancements in this field, Ukrainian linguistics still lacks a comprehensive study of modified precedent units in poetic texts. Therefore, a multifaceted examination of this issue is both timely and necessary.

The purpose of this study is to analyse the features of contrastive modification of precedent phenomena in contemporary poetic texts. The research clarifies the terminological representation of the concept of precedentness and related notions, defines the role of precedent phenomena in contemporary poetry, characterises the main ways of contrastive transformation of precedent units, and examines the functions of modified precedent units in the context of an author's strategy.

The scientific novelty of this study lies in introducing new empirical material – precedent phenomena functioning in contemporary Ukrainian poetry – into academic discourse. The research reveals the mechanisms of their transformation, identifies key techniques of authorial reinterpretation of precedent units, and determines their significance in shaping the artistic worldview. The findings of this study will contribute to the further development of the theory of precedentness.

Future research should focus on analysing the dynamics of cognitive and functional-semantic changes in precedent phenomena within poetic texts.

Keywords: *precedent phenomena, precedent units, intertextuality, contrastive modification, poetic text, linguistic culture, contemporary Ukrainian poetry.*

Precedens egységek kontrasztív módosítása a kortárs ukrán költészetben

Juldaseva Ljudmilla, a filológiai tudományok kandidátusa. Cserkaszi Bohdan Hmelnickij Nemzeti Egyetem, Ukrán és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, PhD-hallgató. 1alimduyl@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6561-8827.

Jelen tanulmány a precedens jelenségek működését vizsgálja a kortárs ukrán irodalmi szövegekben. Áttekintést nyújt a precedensek és az intertextualitás közötti összefüggésekről, valamint kiemeli a precedens jelenségek szerepét a nemzeti fogalmi szféra alakításában.

Megállapítást nyert, hogy a precedens jelenségek irodalmi szövegbe történő beépítése kitágítja annak határait és beépül a képi és nyelvi szinteken megjelenő intertextuális kapcsolatok széles megakontextusába. A precedens jelenségek a nyelvi tudatosság meghatározó elemei, mivel rögzült kulturális és történelmi jelentéseket tükröznek, amelyek az adott nyelvi kultúra beszélői számára fontosak.

Az ukrán költészetben a precedens jelenségek módosítása széles körben elterjedt, ami kihat a szerzők egyéni stílusára, valamint a szöveg művészi koncepciójára. A precedens jelenségek kontrasztív módosítása hatékony eszköz a kortárs ukrán költők kezében a mély, többretegű, kifejező és jelentésben gazdag szövegek létrehozásához. A jelentésátalakítás mechanizmusa a hagyományos értelmezések elvetésén és az olvasó figyelmének új szempontokra való irányításán alapul, ami gyakran erőteljes, provokatív képek létrejöttét eredményezi.

Az ilyen egységek szemantikai és szerkezeti változásai hozzájárulnak egyedi alkalmi jelentések kialakulásához és adott kontextushoz való alkalmazkodásukhoz. Ugyanakkor a megújult tartalommal és formával rendelkező precedens egységek megőrzik kapcsolatukat az eredeti forrással. A tudományterület jelentős eredményei ellenére az ukrán nyelvészetben még mindig hiányzik a költői szövegekben előforduló módosított precedens egységek átfogó vizsgálata, ezért e kérdés feltárása időszerű és szükséges.

A tanulmány célja a precedens jelenségek kontrasztív módosításának elemzése a kortárs költői szövegekben. A kutatás tisztázza a precedensség fogalmát és a kapcsolódó jelenségek terminológiáját, meghatározza a precedens jelenségek szerepét a kortárs költészetben, jellemzi a precedens egységek kontrasztív átalakításának fő módjait, valamint feltárja a módosított precedens egységek funkcióit a szerzői stratégia kontextusában.

A kutatás tudományos újdonsága abban rejlik, hogy új empirikus anyagot – a kortárs ukrán költészetben található precedens jelenségeket – vezet be a tudományos diskurzusba. A tanulmány feltárja átalakulásuk mechanizmusait, azonosítja a szerzői újraértelmezés fő technikáit, és meghatározza szerepüket a művészi világkép formálásában. Az eredmények hozzájárulnak a precedensség elméletének további fejlődéséhez.

A jövőbeli kutatások egyik lehetséges iránya a kognitív és funkcionális-szemantikai változások dinamikájának elemzése a precedens jelenségek költői szövegekben való megjelenése kapcsán.

Kulcsszavak: *precedens jelenségek, precedens egységek, intertextualitás, kontrasztív módosítás, irodalmi szöveg, nyelvi kultúra, kortárs ukrán költészet.*

Кравченко Юлія

Особливості оніричних мотивів у сучасній українській малій прозі

1. Постановка наукової проблеми

Сновидіння завжди асоціювалися в людей з містикою і потойбічним виміром. У різні часи оніричний простір розглядався як втілення підсвідомого та навіть видінь із паралельних світів. Тому й не дивно, що сновидіння стали джерелом натхнення для багатьох письменників і засобом репрезентації різноманітних образів-символів, фатуму персонажів і категорії містичного.

Актуальність теми полягає у посиленому інтересі сучасних українських авторів до способів художньої презентації містичного, яке генетично пов'язане з українськими міфопоетичними традиціями, фольклором, що надає містичним оповіданням національного колориту. Оскільки сучасне літературознавство не встигає сформувати теоретичне підґрунтя теорміносистеми, котра описує та визначає сутність категорії «містичне оповідання», тож указана категорія поки ще перебуває у жанровій невизначеності. Крім того, оніричні мотиви і візії у сучасній малій прозі, зокрема, в містичних оповіданнях, поки що недостатньо вивчені українськими літературознавцями.

Відзначимо, що у дослідженні використані такі **методи**: аспектний аналіз (визначення специфіки оніричних мотивів у містичних оповіданнях); компаративний аналіз (порівняння оповідань з різних сучасних українських збірок задля виокремлення спільних рис візій); інтермедіальний аналіз (вивчення взаємодії елементів різних видів мистецтв у межах одного оповідання); елементи психоаналізу (тлумачення оніричних візій).

Умови та причини видання збірок сучасних українських містичних оповідань сфокусовані навколо головної мети – презентувати українське сучасне містичне оповідання як жанр, котрий активно розвивається та став самобутнім у сучасній українській літературі. Збірка Н. Вівчарика «Те, що серед нас» художньо переосмислює і трансформує досвід журналістської роботи автора й традиційні фольклорні мотиви, щоб увиразнити низу

соціальних та морально-етичних проблем. Укладачі ж колективних збірок «Потайсвіт. Інакші» і «Українська містика-2022» мали на меті відібрати найкращі містичні оповідання за допомогою письменницького конкурсу, тому збірки презентують містичні оповідання авторів різного віку та з різних регіонів України і також зосереджені на різноманітних сюжетах.

Містична література має особливий вплив на духовний стан читача і його світобачення, і саме це доводить її вартісність і навіть елітарність. Слушною є думка літературознавиці О. Червінської про те, що містичне в художньому творі безпосередньо пов'язане з духовно-емоційним станом автора, відображає його релігійні пошуки. До містичного виміру в літературі науковиця зараховує мотиви ворожіння, тлумачення сновидінь, провіщення майбутнього, навіть мрії як вихід за межі дійсності. На її думку, *«...поетика будь-якого з текстів нам вкаже переважно або на його релігійний сенс, або на містичний вимір»* (Червінська, 2011, с. 20), – але при цьому *«звернення до зображення містичного означає, як не дивно, відчуження від істинних релігійних засад – і навпаки. При тому, що у будь-якому разі мова йтиме про зіткнення земного з потойбічним»* (Червінська, 2011, с. 20). Саме у сновидіннях і мареннях у містичних оповіданнях можна прослідкувати злиття реального і нереального. Іноді вихід за межі земного світу не усвідомлюють навіть самі персонажі, поки безпосередньо не зіткнуться з утіленням надприродного або не усвідомлять себе його частиною.

Оніричні мотиви часто використовуються письменниками в готичній літературі, літературі жахів і в художніх творах магічного реалізму. Сон як провідний елемент малої прози яскраво виявився ще в епоху романтизму, і багато дослідників пов'язують його з вираженням несвідомого персонажів або ж навіть автора. З. Фройд зазначав, що ще доісторичні народи *«...пов'язували свої сни зі світом надлюдських істот, у який вони вірили, і розуміли їх як одкровення від богів і демонів. Вони також не ставили під сумнів значення снів для кожної особи, яке полягало, зазвичай, у віщуванні майбутнього»* (Фройд, 2019, с. 14). В свою чергу, К. Юнг указував, що сни виступають не просто відображенням підсвідомого, а виражають несвідоме, приховані бажання і тіньові сторони особистості (Юнг, 2024). Літературознавиця Х. Ворок пов'язує оніричні мотиви в літературі з вираженням психіки самого автора на прикладі творчості І. Франка: *«Якщо сновидіння Франкових персонажів і не є точними копіями авторських, то запозичують від них певні деталі, чи засоби поєднання цих деталей, чи, врешті, й сам матеріал сонної візії. Тут, мабуть, не варто цілковито нехтувати й книжний характер цих явищ: алюзії, ремінісценції, інтертекстуальні зв'язки тощо. Та, поза всяким сумнівом, переважна більшість їх все ж має індивідуальне*

авторське походження» (Ворок, 2018, с. 4–5). Відповідно, мотив сновидінь у літературі має глибоке коріння, а багато дослідників тлумачать візії не тільки як елемент поглиблення художнього простору, а й спосіб вираження авторської підсвідомості.

Первісна містична конотація снів і припущення про їхнє походження із підсвідомості й до сьогодні надихає письменників, допомагає поглибити сюжетний простір художніх творів. О. Романенко асоціює сон у літературі з провіщенням, передбаченням майбутнього і зазначає, що *«територія сну – це місце зустрічі свідомого і несвідомого. Сон як особливий різновид реальності в літературному тексті набуває своєрідних ознак та функцій. Сон у психології та сон у художньому творі мають багато спільних ознак: насамперед це те, що сновидіння допомагають виявити й досягнути єдність сенсів та цілісний зміст буття. Сновидне мислення особливе, адже воно завжди повідомляє нам про те, чого ми навіть не підозрюємо, причому повідомлення ці знакові, символічні»* (Романенко, 2012, с. 16). Зазвичай у містичному оповіданні сновидіння перетворюється на окремий своєрідний простір, де відбувається злиття реального й нереального, земного й потойбічного. Такий мотив прослідковується в збірках сучасних українських містичних оповідань «Те, що серед нас» Н. Вівчарика та колективних збірках «Українська містика-2022» і «Потайсвіт. Інакші».

2. Роль сну в колективних збірках сучасних українських містичних оповідань

В оповіданні «Блуд» Д. Лучука зі збірки «Українська містика» оніричні мотиви не виходять на перший план, але чітко вказують на прийдешні містичні події і постійну присутність загрозливої потойбічної сили. Мати головного персонажа Антона зображує на малюнку собаку з оскаленою пащею, котрий аж ніяк не схожий на домашнього улюбленця родини: *«Та наснився під ранок. <...> Напав на нас. Всю сім'ю загриз»* (Лучук, 2022, с. 10). Оніричний мотив оповідання дуже важливий для розуміння його містичної сутності, оскільки жінці наснився Блуд – уособлення руйнівного способу життя, який веде її родина, і зловісне передбачення того, до чого цей спосіб життя призведе, якщо нічого не змінити. На шиї Антона з'являється укус, коли чоловік уперше переживає стан алкогольного сп'яніння. Тож автор оповідання максимально komponує усі події твору навколо містичного випадку, нагнітаючи страх та створюючи напруження в розвитку сюжету.

В іншому оповіданні збірки «Як чорти в карти грали» О. Козій (2022) помітний зв'язок оніричних і релігійних мотивів: головний персонаж Микола

уві сні зустрічає своїх батьків і кохану Марусю. Їхні хрестики лежать у пилюці біля ніг – знак того, що душі героїв утримуються в полоні нечистими силами.

Онiричнi мотиви в мiстичних оповiданнях iнодi вказують також на дуальнiсть головних образiв, зокрема, мiфiчних створiнь, якi належать двом свiтам одночасно. О. Бойко пiдкреслює, що *«у художнiй лiтературi онiричний текст є удаваним удвiчі: по-перше, це удаванiсть вiзуальна, яку бачить персонаж, по-друге, вербальна – як оповiдання про цю вiзуальну удаванiсть, яке вигадав автор. Але при цьому онiричний текст входить у фактографiю як художнього свiту, так i художнього тексту лiтературного твору»* (Бойко, 2018, с. 20). В оповiданнi «Дитя цивiлізованої епохи» Ю. Кравченко (2022) головний персонаж-дводушник вiднаходить свою справжню сутнiсть саме увi снi, але в той же час його дiї увi снi безпосередньо впливають на реальнiсть. Як зазначає О. Тиховська, *«згiдно з народними повiр'ями, дводушники в момент вияву їх демонiчної сутностi концентруються поза зримим для людей свiтом, в iншiй часо-просторовiй площинi»* (Тиховська, 2016, с. 244). Вночi до героя приходить дух його дядька, який ще малим втопився в болотi: *«Здається, я все ж таки провалився у сон, тому що, коли розплющив очi, побачив мерехтливий бiлий ореол свiтла бiля лiжка. Чим довше дивився, тим чiткiше бачив у ньому маленькi пухкi руки, гострi плечi i пошарпану сорочку, що збилась набiк. З-пiд копни нерiвно постриженого руського волосся визирали глибокi темнi очi, якi на дитячому обличчi виглядали якось неприродно, немов старого замкнули в тiлi хлопчика»* (Кравченко, 2022, с. 193). Дух вiдiграє роль провiдника увi снi й наяву.

Схожий мотив утiлено в оповiданнi «Здухач» С. Соляра зi збiрки «Потайсвiт. Iнакшi». Сюжет починається з перебування головного персонажа Макара посеред хмар над нiчним мiстом, що самим чоловiком сприймається як яскравий сон. Саме в цьому мiстi, яке спочатку видається звичайним, i розгортаються мiстичнi подiї: *«Нiчне мiсто, поцятковане вогниками лiхтарiв, було схоже на рiздвяну гiрлянду, яку витягли з коробки перед Рiздвом, та ще не до кiнця розплутали»* (Соляр, 2021, с. 133). Часопросторовi вiдносини оповiдання зображенi незвично, вiдбувається злиття i безпосередня взаємодiя реального свiту зi свiтом марень i потойбiччя. М. Юсипенко вказує, що *«критично важливим є розумiння ролi сновидiння як композицiйного елемента, адже за допомогою снiв автор має змогу зруйнувати часопросторовi межi»* (Юсипенко, 2014, с. 223). Онiричнi мотиви вiдiграють значне мiсце в оповiданнi «Здухач». Так, увi снi душа героя виходить з тiла й бореться проти нечистих сил, що сам персонаж спочатку не сприймає як реальнiсть. Наявний чiткий антагонiзм мiж свiтом людей i свiтом

надприродного, вони показані як вороги, котрі не можуть співіснувати. Навіть здухачі, які втілюють обидва світи одночасно, захищають лише світ людей.

Часто мотив сновидінь допомагає поєднати персонажів із різних часових періодів і навіть світів. Так, в оповіданні «Мотанка» А. Пахомової (2021) зі збірки «Потайсвіт. Інакші» за допомогою снів встановлюється містичний зв'язок між слідчим Сокуром і дівчиною Рилею, яка жила набагато раніше за нього. Саме уві сні чоловік бачить минуле дівчини й причини, які спонукали її створити ляльку-мотанку – потойбічну істоту, котра вбиває людей, що знущуються над дітьми.

3. Оніричні мотиви у збірці Н. Вівчарика «Те, що серед нас»

Зовсім інакше оніричні мотиви реалізуються в оповіданні «Коли Земля бунтує» Н. Вівчарика. Воно присвячене проблемі забруднення людиною довкілля і нерациональному використанню природних ресурсів. Події здебільшого відбуваються на території традиційної містичної локації – психлікарні, куди потрапляє головний персонаж після того, як починає бачити видіння, ніби зовсім скоро людство знищить величезне цунамі. Крім того, автор використовує поняття містики в його первісному значенні: головний персонаж практикує медитації й містичні практики, щоб виходити з власного тіла. Оніричні мотиви в оповіданні займають важливе місце і теж переплітаються із дійсністю, яка оточує персонажа. Так, він бачить уві сні затоплене місто й медуз, яких вже наприкінці твору малює на стінах психлікарні, втративши здоровий глузд. Протягом розвитку сюжету сон переходить у видіння, втручаючись у реальність. Літературознавиця О. Романенко звертає увагу, що *«українська „висока” та масова література ХХ ст. по-різному використовують мотив сну. Для першої сон – не тільки семантичне віддзеркалення реальності, але й художній засіб, який допомагає створити багатовимірну реальність: і психологічну, і символічну, і містико-міфологічну, і екзистенційно-філософську. Для другої – сон є поетичним засобом, який допомагає створити паралелізм відображуваних світів, реального та фантастичного, реального та містичного, сон подається на фоні реальності, а розмежування реального та фантастичного (містичного) подається як дійсне явище, не таємниче. Сон у масовій літературі використовується в одновимірному трактуванні – як одна із форм романтичної поетики таємничості чи фантастичного складника сюжету»* (Романенко, 2012, с. 17). Відповідно, саме з метою зображення паралелізму двох різних світів у містичних оповіданнях здебільшого використовується мотив сну.

Н. Вівчарик часто звертається до мотиву сновидінь. У його оповіданні «Помста скіфів» реалізована ідея потойбічної помсти за розкрадання могил. Ретроспективна композиція, де на початку твору показано долю головного персонажа, а вже потім розкриваються події, які призвели до такого результату, підкреслює невідворотність містичної помсти. Духи померлих скіфів, із могили яких головний персонаж Дем'ян викрав золотий нагрудник, виявляються і для нього, і для інших персонажів, причетних до цієї справи, страшнішими за наслідки у світі живих: *«Проте він [Дем'ян] не розкаювався, бо гіршим за смерть для нього було б повернення тих, через кого він, власне, і потрапив у таку страшну ситуацію»* (Вівчарик, 2018, с. 70). В оповіданні чітко постає мотив покарання: розграбувавши курган, «чорні» археологи накликають на себе гнів померлих скіфів. Крім того, серед групи персонажів після викрадення нагрудника відбуваються дивні загибелі, межа між реальністю і сном стирається: *«Першої ж ночі Дем'янові не спалось. Уночі йому снилася скіфська могила серед поля, на якій він стояв. Краєчок могили потроху зісовувався, і Дем'ян з усіх сил намагався не впасти в яму, що сам і викопав. Десять у її глибині в пітьмі щось ворухнулось, однак у темряві нічого не можна було розгледіти»* (Вівчарик, 2018, с. 74). Так, падіння Дем'яна в могилу уві сні символізує смерть як розплату за крадіжку й турбування мертвих. Поступово елементи сновидіння в оповіданні переходять у реальність: *«Та коли він [Дем'ян] зайшов у ванну кімнату й поглянув у дзеркало, то звідти на нього дивилися скелети в обладунках і зі зброєю»* (Вівчарик, 2018, с. 74). Уві сні головний персонаж бачить свого загиблого друга Андрія, який лежить у могилі над вогняною безоднею, і туди ж скелети тягнуть самого Дем'яна. Саме відчуття загибелі, що наближається, штовхає чоловіка на спокуту – намагання повернути нагрудник до кургану, проте він гине, не досягнувши мети. Така ж доля спіткає всіх інших злочинців, які причетні до розграбування кургану. Відповідно, містичне накладається на реальне, підкреслює поступове нарощування напруги в оповіді. Образ вогненої безодні – це проєкція на Пекло, тобто потойбіччя, де чекає кара за гріхи.

Н. Вівчарик продовжує реалізацію оніричних мотивів для підкреслення категорії містичного в оповіданні «Сон переможця», котре ґрунтується на мотивах видінь. За допомогою містичних елементів (проникнення сну в реальність, передвіщень) розкриваються міркування про сутність героїзму, відповідальність батьків за життя і здоров'я дитини. Крім того, як і в багатьох інших творах автора, згадується тема алкоголізму і його впливу на життя персонажів.

В оповіданні сфокусовано увагу на пожежі, в епіцентрі якої опиняються дружина й маленька донечка головного персонажа Віталія, котрий пішов із родини. Ще до звістки про пожежу героя переслідує погане передчуття

через тривожний сон: *«Снилося, що я немов у якомусь лабіринті бігаю в обладунках, як ото, знаєш, були вдягнені легіонери в Римі, й шукаю вихід. А згори хтось по мені вогненними кулями стріляє... <...> А одна вогняна куля в мене таки влучила. Пробила наскрізь, як лазер. Я впав. Тоді піднімаюся, дивлюся, а в мене на весь живіт наскрізь просмалена діра. <...> І раптом чую голос, який мені вказує, куди йти»* (Вівчарик, 2018, с. 93). Відповідно, сновидіння віщує Віталію небезпеку від полум'я та смерть. У згадці римських легіонерів і пошуках шляху вбачаємо алюзію на гладіаторські бої і лабіринт Мінотавра, тобто можна говорити про характерні для постмодернізму інтертекстуальні елементи. Вогненні кулі, що сиплються згори, уособлюють невідворотній фатум, нездатність людини йому протистояти, але разом з тим інша сила, потойбічний голос, як нитка Аріадни, вказує персонажу шлях. Уві сні герой отримує смертельне поранення від полум'яної кулі в живіт, а в реальності йому в те ж місце влучає балка, коли Віталій закриває собою доньку: *«Раптом угорі щось затріщало і полетіло на нього. Він упав, прикривши собою дитину»* (Вівчарик, 2018, с. 96). В момент небезпеки він намагається діяти саме так, як поведився уві сні. На нашу думку, в оповіданні «Сон переможця» оніричні мотиви слугують для відображення художньої реальності, акцентуації уваги на її багатовимірності, а також підкреслюють порушення свідомості головного персонажа перед загибеллю. Сцена, коли Віталій намагається винести свою доньку з охопленого полум'ям гуртожитку, котрий ним сприймається як лабіринт, наштовхує на думки про Орфея і Евридіку. Реальність і сон у свідомості героя зливаються: *«Ось деь загули трибуни, ревіння багатотисячного натовпу накопало на нього, і збоку він побачив вогняні стріли, що їх натягували титани на велетенські луки. Обтер сухим язиком потріскані губи. Усе, що мав зробити, – це винести доньку з будівлі. Він подолає цей лабіринт! Один із титанів наставив на нього лука і випустив вогняну стрілу, та вона пролетіла повз. Позаду щось заіскрилося й гупнуло, а тоді покотилась обвуглена балка. Віталій знав цей лабіринт, бо вже проходив ним цієї ночі, тож мав шанси на перемогу»* (Вівчарик, 2018, с. 97).

Віталій рятує доньку ціною власного життя, а смерть, що наближається, втілюється в образі чорного савану, який на нього накидають титани. Вся пожежа забарвлюється містичними відтінками: *«Від вогню йшов не дим, а щось моторошніше й набагато важче. Деь над лабіринтом з'явилися титани і почали накривати його стелю чорним саваном»* (Вівчарик, 2018, с. 98). У тексті подається цікава деталь стосовно до доньки головного персонажа Поліни, яка теж бачила сон про охоплений вогнем лабіринт, звідки її вивів батько. У такий спосіб автор вказує на генетичну спорідненість рідних та їхній духовний зв'язок.

Отже, в оповіданні «Сон переможця» завдяки ефекту сновидінь створено паралелізм відображуваних світів – реального та містичного, де сон подається на фоні реальності.

Деякі дослідники розглядають оніричні мотиви як спосіб саморефлексії персонажа, можливість для нього краще зрозуміти як себе, так і світ довкола. М. Брацка вказує, що *«саме сон стає тим віконцем усередину, через яке можна побачити нові пейзажі духу, насамперед побачити самого себе. Окрім контемплаций, які відбуваються під час особливого піднесення духу, власне сон створює можливості проникнення всередину власної сутності, яку неможливо розпізнати наяву, коли ззовні людина перебуває під тиском дійсності»* (Брацка, 2011, с. 110). Сни і видіння в містичних оповіданнях переплітаються з темами загробного життя, переходу в потойбічний вимір.

Саме такого поєднання Н. Вівчарик торкається в оповіданні «Зайві люди». Внутрішній конфлікт головного персонажа студента-історика Артема вибудований на основі зіткнення його невдоволеністю життям, де усі речі йому набридли через легку доступність (адже його родина належить до вищих прошарків суспільства), з морально-етичним фактом – абортom матері, котрий унеможливив життя його брата.

Містичне в оповіданні реалізується у вигляді взаємодії реального і потойбічного світу, свідомого і несвідомого та втілюється у вигляді духовних практик, які нагадують практики медитацій: *«Насамперед, звільнимось усі від тягара буденності. Сідаємо зручніше й заплющуємо очі. Глибоко вдихаємо, рахуючи до трьох. Тоді затримуємо дихання, рахуючи до п'яти, відтак повільно видихаємо, рахуючи до восьми. П'ять, три, вісім»* (Вівчарик, 2018, с. 151). Підсвідомість героя зреалізована у вигляді знайомої йому кімнати, а заглиблення в минуле свого роду й, відповідно, перехід у потойбічний світ відбувається завдяки містичному компоненту – підвалу. Підвал – це одна з тих таємничих локацій, котра асоціюється із секретами. Для головного персонажа це ще й місце, де зібралися його предки: *«Це була маленька прокурена альтанка у дворі між багатоповерхівками, де його дідусь, старий Мурза, забивав „козла” з сусідами»* (Вівчарик, 2018, с. 152).

Дух померлого брата Анатолія виступає для персонажа одночасно і провідником, і суперником. Оніричний простір теж відіграє важливу роль в оповіданні: Артем бачив брата уві снах до того, як зустрітися з ним у пам'яті роду. Дивовижним є факт обміну душами братів. Це відбувається наприкінці – душа Анатолія живе у тілі Артема, а сам Артем опиняється в потойбіччі замість померлого брата.

Містичне в оповіданні «Зайві люди» ґрунтується на архаїчних світоглядних уявленнях про потойбіч, родинній спокуті за гріхи предків та

релігійно-філософській доктрині обміну душ. Заявлені теми увиразнюються оніричними мотивами й розмиттям межі між реальністю і надреальністю.

4. Висновки й перспективи подальшого дослідження

Отже, містичне відсилає до трансцендентальної площини літературного твору, до протиставлення реального світу і світу візій, марень, духовних шукань, і ці шукання знаходяться у вимірі надреальності. Оніричні мотиви часто не тільки увиразнюють містичний компонент оповідання, а й слугують натяком на подальшу долю персонажів, попередженням і пересторогою для них. Багато авторів вдається до злиття двох світів, де події уві сні тісно переплітаються з подіями дійсності. Саме за допомогою такого прийому в містичних оповіданнях читачеві часто навіюється відповідний настрій для сприйняття художнього тексту, підкреслюється напруга в кульмінаційних моментах і нестабільний психоемоційний стан головних персонажів. Встановлено, що в містичних оповіданнях сні переважно насичені символізмом і алюзіями задля поглиблення і розширення надреальності. Крім того, видіння наяву слугують маркером божевілля головних персонажів, їхнього нестабільного психоемоційного стану. Опис духовних практик на кшталт медитацій і виходу з тіла також пов'язується письменниками з мотивами сновидінь.

Подальші перспективи досліджень оніричних мотивів дозволять поглибити розуміння особливостей зображення містичного у сучасній малій прозі як України, так і всього світу. Аналіз сновидінь, марень, віщувань як літературних елементів допоможе увиразнити категорію містичного.

Література

1. Бойко Ольга 2018. Оніричний дискурс як засіб створення фентезійного художнього світу (на матеріалі творів Макса Фрая і Дари Корній). *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія «Філологічні науки»* 10: с. 18–21.
2. Брацка Марія 2011. Оніричні мотиви у творчості польських романтиків. *Питання літературознавства* 84: с. 109–116.
3. Вівчарик Назар 2018. *Те, що серед нас: збірка оповідань*. Тернопіль: Мандрівець.
4. Ворок Христина 2018. *Поетика сновидінь у прозі Івана Франка*. Київ: Наукова думка.
5. Козій Ольга 2022. Як чорти в карти грали. В: *Українська містика: збірка оповідань*. Ямпіль: Підвал, с. 24–45, 189–206.
6. Кравченко Юлія 2022. Дитя цивілізованої епохи. В: *Українська містика: збірка оповідань*. Ямпіль: Підвал, с. 189–206.
7. Лучук Денис 2022. Блуд. В: *Українська містика: збірка оповідань*. Ямпіль: Підвал, с. 4–23.

8. Пахомова Анна 2021. Мотанка. В: *Потайсвіт. Інакші: збірка оповідань*. Київ: Видавництво Марка Мельника, с. 6–32.
9. Романенко Олена 2012. Семантичне дзеркало сну в українській високій і масовій літературі. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство, мовознавство, фольклористика* 23: с. 16–21.
10. Соляр Степан 2021. Здухач. В: *Потайсвіт. Інакші: збірка оповідань*. Київ: Видавництво Марка Мельника, с. 133–156.
11. Тиховська Оксана 2016. Психологічне підґрунтя образу дводушника в українській міфології. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія* 2/36: с. 242–248.
12. Фройд Зигмунд 2019. *Тлумачення снів*. Харків: Фоліо.
13. Червінська Ольга 2011. Ризиковані контури та парадокси містичного. В: *Поетика містичного: колективна монографія*. Чернівці: Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, с. 13–46.
14. Юнг Карл 2024. *Спогади, сновидіння, роздуми*. Київ: Центр навчальної літератури.
15. Юсипенко Марія 2014. Оніричні елементи як основа композиційно-змістової будови міні-роману. *Іноземна філологія* 126/2: с. 223–228.

References

1. Boiko, Olha 2018. Onirychnyi dyskurs yak zasib stvorennia fenteziinoho khudozhnoho svitu (na materiali tvoriv Maksa Fraia i Dary Kornii) [Oneiric discourse as a means of creating a fantasy artistic world (based on the works of Max Fry and Dara Korniy)]. *Naukovyi visnyk DDPU imeni I. Franka. Seriiia «Filolohichni nauky»* 10: s. 18–21. (In Ukrainian)
2. Bratska, Mariia 2011. Onirychni motyvy u tvorchosti polskykh romantykiv [Oneiric motifs in the work of Polish romantics]. *Pytannia literaturoznavstva* 84: s. 109–116. (In Ukrainian)
3. Vivcharyk, Nazar 2018. *Te, shcho sered nas: zbirka opovidan* [That which is Among Us: A Collection of Short Stories]. Ternopil: Mandrivets. (In Ukrainian)
4. Vorok, Khrystyna 2018. *Poetyka snovydin u prozi Ivana Franka* [The poetics of dreams in the prose of Ivan Franko]. Kyiv: Naukova dumka. (In Ukrainian)
5. Kozii, Olha 2022. Yak chorty v karty hraly [How the devils played cards]. In: *Ukrainska mistyka: zbirka opovidan*. Yampil: Pidval, s. 24–45, 189–206. (In Ukrainian)
6. Kravchenko, Yuliia 2022. Dytia tsyvilizovanoi epokhy [Child of a civilised era]. In: *Ukrainska mistyka: zbirka opovidan*. Yampil: Pidval, s. 189–206. (In Ukrainian)
7. Luchuk, Denys 2022. Blud [Blud]. In: *Ukrainska mistyka: zbirka opovidan*. Yampil: Pidval, s. 4–23. (In Ukrainian)
8. Pakhomova, Anna 2021. Motanka [Motanka doll]. In: *Potaisvit. Inakshi: zbirka opovidan*. Kyiv: Vydavnytstvo Marka Melnyka, s. 6–32. (In Ukrainian)
9. Romanenko, Olena 2012. Semantychne dzerkalo snu v ukrainskii vysokii i masovii literaturi [The semantic mirror of sleep in Ukrainian high and popular literature]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Literaturoznavstvo, movoznavstvo, folklorystyka* 23: s. 16–21. (In Ukrainian)

10. Soliar, Stepan 2021. Zdukhach [Zduhač]. In: *Potaisvit. Inakshi: zbirka opovidan*. Kyiv: Vydavnytstvo Marka Melnyka, s. 133–156. (In Ukrainian)
11. Tykhovska, Oksana 2016. Psykholohichne pidhruntia obrazu dvodushnyka v ukrainskii mifolohii [The psychological background of the image of the two-faced man in Ukrainian mythology]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Filolohiia* 2/36: s. 242–248. (In Ukrainian)
12. Freud, Sigmund 2019. *Tlumachennia sniv* [The Interpretation of Dreams]. Kharkiv: Folio. (In Ukrainian)
13. Chervinska, Olha 2011. Ryzikovani kontury ta paradoksy mistychnoho [Risky Contours and Paradoxes of the Mystical]. In: *Poetyka mistychnoho: kolektyvna monohrafiia*. Chernivtsi: Chernivetskyi natsionalnyi universytet imeni Yuriiia Fedkovycha, s. 13–46. (In Ukrainian)
14. Jung, Carl 2024. *Spohady, snovyddinnia, rozдумы* [Memories, Dreams, Reflections]. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury. (In Ukrainian)
15. Yusypenko, Mariia 2014. Onirychni elementy yak osnova kompozytsiino-zmistovoi budovy mini-romanu [Oneiric elements as the basis of the compositional and content structure of a mini-novel]. *Inozemna filolohiia* 126/2: s. 223–228. (In Ukrainian)

Особливості оніричних мотивів у сучасній українській малій прозі

Кравченко Юлія. Криворізький державний педагогічний університет, кафедра української та зарубіжної літератур, здобувачка ступеня доктора філософії. ulia.kravchenko@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0132-0084.

У статті досліджено специфіку репрезентації сновидінь і марень у містичному просторі малої прозової жанрової форми. Проаналізовано сюжетний зв'язок оніричних мотивів з ключовими подіями оповідань, а також із психоемоційним станом персонажів. Визначено, що мотив сновидінь здебільшого розглядається в контексті психоаналізу, пов'язується із вираженням підсвідомого або ж навіть несвідомого людини. Так, візії в літературі можуть відображати внутрішній стан письменника, базуватися на його справжніх сновидіннях. Встановлено, що ще з доби романтизму сон у літературі втілював поєднання свідомого й несвідомого, а також відігравав важливу роль у готичній і містичній художній літературі задля поглиблення сюжету й тем, які в ньому піднімаються. Зосереджено увагу на особливостях репрезентації оніричних мотивів у сучасних українських містичних оповіданнях на матеріалі колективних збірок «Потайсвіт. Інакші» і «Українська містика» та збірки Н. Вівчарика «Те, що серед нас». Встановлено, що сон у містичних оповіданнях слугує засобом навіювання читачеві особливого настрою для сприйняття подій, котрі виходять за межі реальності. Визначено, що в містичних оповіданнях они переважно насичені символізмом і алюзіями задля поглиблення і розширення надреальності. Крім того, вони виступають маркером божевілля головних персонажів, їхнього нестабільного психоемоційного стану. Встановлено, що в містичному оповіданні сновидіння перетворюється на окремий своєрідний простір, де відбувається злиття реального й нереального, земного й потойбічного. Оніричні мотиви часто пов'язуються з міфопоетичними образами,

котрі належать одночасно земному світу й світу потойбічного. Також сновидіння виступають віщуванням і попередженням про майбутні події для персонажів, накладаються на реальність, підкреслюючи поступове нарощування напруги в оповіді. Проаналізовані оніричні мотиви в деяких оповіданнях виступають для відображення художньої реальності, акцентуації уваги на її багатовимірності. Досліджено, що мотив сновидінь у містичних оповіданнях тісно пов'язаний з репрезентацією духовних практик, темами загробного життя, потойбічної помсти і реінкарнації.

Ключові слова: *оніричні мотиви, сон, марення, видіння, мотив сновидінь, містичні оповідання, категорія містичного.*

Peculiarities of oneiric motifs in modern Ukrainian short prose

Yuliia Kravchenko. Kryvyi Rih State Pedagogical University, Department of Ukrainian and World Literature, PhD student. ulia.kravchenko@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0132-0084.

The article examines the specifics of representing dreams and visions in the mystical space of the short prose genre. It analyses the plot-related connection of oneiric motifs with key events in short stories, as well as with the characters' psycho-emotional state. It is established that the dream motif is most often considered in the context of psychoanalysis and is associated with the expression of the subconscious or even the unconscious of a person. Thus, visions in literature can reflect the writer's inner state and may be based on his or her actual dreams. Since the Romantic era, the dream in literature has embodied the interplay of the conscious and the unconscious and has also played an important role in Gothic and mystical fiction, deepening both the plot and the themes it addresses. The study focuses on the peculiarities of representing oneiric motifs in contemporary Ukrainian mystical short stories, using as material the collective anthologies "Потайсвіт. Інакші" [The Underworld. The Others] and "Українська містика" [Ukrainian Mysticism], as well as N. Vivcharyk's collection "Те, що серед нас" [That which is Among Us]. It has been found that the dream in mystical short stories serves as a means of evoking in the reader a particular mood for perceiving events that go beyond the bounds of reality. In mystical short stories, dreams are predominantly imbued with symbolism and allusion in order to deepen and expand the supernatural dimension. In addition, they act as markers of the protagonists' madness and unstable psycho-emotional state. In the mystical short story, the dream becomes a distinctive space where the real and the unreal, the earthly and the otherworldly, merge. Oneiric motifs are often linked to mythopoetic images that belong simultaneously to the earthly realm and to the world beyond. Dreams also serve as omens and warnings of forthcoming events for the characters, overlapping with reality and underscoring the gradual build-up of tension in the narrative. In some stories, the analysed oneiric motifs serve to reflect artistic reality and to highlight its multidimensionality. The study reveals that the dream motif in mystical short stories is closely connected with the representation of spiritual practices and with themes of the afterlife, otherworldly revenge, and reincarnation.

Keywords: *oneiric motifs, dream, delusion, vision, dream motif, mystical short stories, category of the mystical.*

Az álommotívumok sajátosságai a modern ukrán kisprózában

Kravcsenkó Júlia. Krivij-Rihi Állami Pedagógiai Egyetem, Ukrán és Világirodalmi Tanszék, PhD-hallgató. ulia.kravchenko@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0132-0084.

A tanulmány a kispróza mint műfaj misztikus terében megjelenő álmok és látomások ábrázolásának sajátosságait vizsgálja. A szerző elemzi az álommotívumok cselekménybeli kapcsolatát a novellák kulcseseményeivel, valamint a szereplők pszicho-emocionális állapotával. Megállapításra kerül, hogy az álommotívumot leggyakrabban a pszichoanalízis kontextusában az ember tudattalanjának vagy akár tudatalattijának kifejeződéséként értelmezik. Az irodalmi látomások így módon tükrözhetik az író belső állapotát és alapulhatnak annak saját álmain is. A romantika korától kezdve az álom az irodalomban a tudatos és a tudattalan összjátékát testesítette meg, és fontos szerepet játszott a gótikus és misztikus szépirodalomban, elmélyítve a cselekményt és a benne felvetett témákat. A tanulmány a kortárs ukrán misztikus novellákban megjelenő álommotívumok ábrázolásának sajátosságaira összpontosít, alapul véve a „Потайсвіт. Інакші” [Az alvilág. A többiek] és az „Українська містика” [Ukrán misztika] című antológiákat, valamint N. Vivcsarik „Те, що серед нас” [Ami közöttünk van] című kötetét. Megállapítást nyert, hogy a misztikus novellák álomjelenetei eszközként szolgálnak az olvasóban olyan különleges hangulatok megteremtésére, amelyek a valóság határait meghaladó események befogadását segítik. A misztikus novellákban található álmok többnyire telítettek szimbólumokkal és allúziókkal, hogy elmélyítsék és kitérjesszék a természetfeletti dimenziót. Emellett a főhősök örületének, illetve labilis pszicho-emocionális állapotának jelzőiként is működnek. A misztikus novellában az álom sajátos térré válik, ahol a valós és a valótlan, a földi és a túlvilági összeolvad. Az álommotívumok gyakran kapcsolódnak olyan mitológiai képekhez, amelyek egyszerre tartoznak a földi szférához és a túlvilághoz. Az álmok a szereplők számára a közelgő események előjeleként és egyfajta figyelmeztetésként is szolgálnak, átfedésbe kerülve a valósággal és kiemelve a feszültség fokozatos növekedését a narratívában. Egyes történetekben az elemzett álommotívumok a művészi valóság megjelenítését segítik elő és annak multidimenzionalitását hangsúlyozzák. Az eredmények alapján a misztikus novellák álommotívuma szorosan összefügg a spirituális gyakorlatok ábrázolásával, valamint a túlvilági élet, a túlvilági bosszú és a reinkarnáció témáival.

Kulcsszavak: álommotívumok, álom, képzelgés, látomás, álommotívum, misztikus novellák, a misztikum kategóriája.

Маркова Мар'яна

Концепт прощання в любовній ліриці Джона Донна

1. Вступ

У західному літературознавчому дискурсі англійський поет і прозаїк кінця XVI – початку XVII століття Джон Донн (1572–1631) є постаттю майже культовою. Його творчості присвячено десятки тисяч різного роду праць, тексти митця активно перекладаються мовами світу, в США, починаючи із 1986 року, діє окреме наукове товариство («The John Donne Society»), видається навіть авторитетний спеціалізований журнал – «John Donne Journal».

В Україні натомість про Дж. Донна відомо небагато. Якщо його творчий спадок і розглядався, то радше спорадично і переважно у зв'язку з іншими теоретико-літературними чи історико-літературними проблемами. Так, Андрій Безруков вивчав специфіку світобачення англійського автора у світлі барокових метафізичних парадигм (Безруков, 2017а, 2017б); Марина Зуєнко – особливості організації картини світу в поезії Дж. Донна (Зуєнко, 2010), структуру художнього образу в його любовній ліриці (Зуєнко, 2012), а також поетику його релігійних віршів (Зуєнко, 2015) у контексті міфопоетичних парадигм в англійській бароковій літературі (Зуєнко, 2013); Дар'я Москвітіна зверталася до питання україномовних перекладів Дж. Донна (Москвітіна, 2019); Назарій Назаров (Назаров, 2010) та Анатолій Ситченко (Ситченко, 2008) – до емблематизму поезії англійського митця; Тетяна Рязанцева торкалася лірики Дж. Донна, здійснюючи фундаментальне дослідження європейської метафізичної поезії (Рязанцева, 2015, 2016), а Алла Паньківська й Олександр Солошенко аналізували окремі особливості поетики його текстів (Паньківська–Солошенко, 2016). Однак, попри згадані розвідки, що експлікують окремі проблеми літературного доробку Дж. Донна, його глибоким, комплексним, системним науковим освоєнням українське літературознавство не вирізняється. У зв'язку із цим будь-які дослідження, предметом яких є творчість цього видатного автора, видаються затребуваними й актуальними для вітчизняної науки.

Пропонована стаття стосується лише одного з аспектів багатогранного художнього світу, створеного Дж. Донном. Її метою є аналіз та інтерпретація концепту прощання закоханих у любовній ліриці письменника, що ще не вивчався українськими науковцями. Для реалізації поставленої мети використано поєднання елементів close-reading, герменевтичного, філологічного, а також структурно-семіотичного методів літературознавчого аналізу.

2. Основна частина

За життя вірші англійського митця не публікувалися, поширюючись у списках. Весь його поетичний доробок був зібраний і виданий лише посмертно. У першому виданні лірики Дж. Донна, що побачило світ 1633 року, його любовні поезії ще були розміщені впереміж з іншими текстами, зокрема релігійними. Лише два роки потому, у 1635 році, їх було відібрано й опубліковано окремою збіркою під назвою «Songs and Sonets»¹ («Пісні і сонети»), куди ввійшло п'ятдесят п'ять текстів.

Концепт прощання займає чільне місце в ідейно-тематичному комплексі «Пісень і сонетів». Із ним пов'язані насамперед відомі «валедикції» Дж. Донна (від англ. «valediction» – «прощальне слово», «прощання»): «A Valediction: Of My Name, in the Window» («Прощання: про моє ім'я на вікні»), «A Valediction: Of the Booke» («Прощання: про книгу»), «A Valediction: Of Weeping» («Прощання: про плач»), «A Valediction: Forbidding Mourning» («Прощання, що забороня печаль»). У той чи той спосіб він розробляється також у таких поезіях збірки, як «Song (Sweetest love, I do not goe)» («Пісня (Найсолодша любове, я йду не тому)'), «The Expiration» («Останній подих»), «The Computation» («Підрахунок»).

Що впадає в вічі вже при першому прочитанні цих поетичних текстів – це присутність у кожному із них художніх образів і мотивів, пов'язаних зі смертю (виняток становить лише «Прощання: про книгу»). Такий зв'язок може бути як непрямий, асоціативний, що, наприклад, можемо спостерігати у такому вірші, як «Прощання: про плач», так і безпосередній, буквальний, тобто такий, що реалізується через пряме метафоричне зіставлення прощання зі смертю – когнітивну метафору «прощання-смерть», як це маємо, скажімо, у поезіях «Останній подих», «Підрахунок»,

¹ В англійській мові XVI ст. слово «сонет», паралельно з його класичним потрактуванням як жанрової форми, мало ще й інше значення. В елізаветинській ліриці сонетами називали невеликі за обсягом вірші любовного змісту та нерегламенованої форми. Оскільки чіткої формальної структури ці твори не мали, на їх жанрову приналежність вказувала саме специфіка тематики. Крім того, існувала відмінність на рівні правопису: сонет як синонім любовної поезії з довільною кількістю рядків писався з однією буквою «n» («sonet»). Саме таке написання маємо й у назві збірки Дж. Донна (Маркова, 2024, с. 149).

«Прощання: про моє ім'я на вікні» та ін. Часто ці образи і мотиви поєднуються з концептуально не менш вагомими художніми структурами, як це відбувається, приміром, у вірші «Прощання, що забороня печаль».

У першій строфі цієї поезії ліричний герой використовує останні хвилини перед розлукою з коханою жінкою для того, аби втішити і розрадити її. Всі його зусилля спрямовані на те, аби зробити мить прощання настільки безболісною, наскільки це можливо (Маркова, 2024, с. 211). Протагоніст Дж. Донна проводить цікаву паралель: як душі благочестивих людей тихо і непомітно покидають тіла так, що ніхто навіть не здогадується про їхню смерть, так закохані мають оберегати велич та святість свого почуття, не дозволяючи нікому бачити зітхання та сльози розлуки:

*As virtuous men passe mildly away,
And whisper to their soules, to goe,
Whilst some of their sad friends doe say,
The breath goes now, and some say, no:
So let us melt, and make no noise,
No teare-floods, nor sigh-tempests move,
T'were prophanation of our joys
To tell the layetie our love
(Donne, 2001, с. 99).*

*Як шепче праведник: «Пора!» –
Своїй душі у мить прощання,
Коли між друзів помира,
Мольбу їх чуючи й ридання; –
Ось так же без гучних зітхань
Й потоку сліз і ми простімось:
Без профанації страждань
І втіх любовних обійдімось²
(Марач).*

Подібні аргументи віднаходимо й у третій строфі, де ліричний суб'єкт англійського письменника гіперболічно порівнює прощання закоханих зі стихійними лихами, зокрема землетрусом, та навіть явищами космічного характеру – «дрижанням сфер» («*trepidation of the spheares*») (Donne, 2001, с. 99):

<i>Moving of th'earth brings harmes and feares, Men reckon what it did and meant, But trepidation of the spheares, Though greater farre, is innocent (Donne, 2001, с. 99).</i>	<i>Страшать нас поштовхи землі, Ми плодим домисли й химери, – Й немає шкоди взагалі, Коли тремтять небесні сфери (Марач).</i>
--	---

Помітно, що образи, які митець витворює у перших трьох строфах, чітко співвідносяться зі сферами трьох основних стихій: «*sigh-tempests*» («зітхання-бурі») – це повітря, «*teare-floods*» («слізні повені») – це вода, «*moving of th'earth*» («рух землі») – це земля. На перший погляд, бракує образу, який би корелював із четвертою стихією, – вогнем, проте, на нашу

² Тут і далі віршовані україномовні переклади текстів Джона Донна належать Вікторові Марачу.

думку, його можна побачити у словосполученні «*let us melt*», позаяк танення («*melt*») – дія, що відбувається саме під впливом тепла / вогню. На нашу думку, такий підбір художніх одиниць слугує авторові для потужного розширення фокусу – прощання героїв розростається у такий спосіб до глобальних масштабів, провокуючи есхатологічний фінал – не лише метафоричну смерть закоханих, а загибель самого всесвіту.

Решта тексту побудовано на художній інтерпретації ідей неоплатонізму. Автор розкриває особливий характер стосунків між героями – вони настільки переплетені душами, що їхній зв'язок не залежить від фізичної близькості (Маркова, 2024, с. 212). Відстань ніяк не шкодить їхньому кохання, оскільки духовно закохані завжди разом:

*Dull sublunary lovers love
(Whose soule is sense) cannot admit
Absence, because it doth remove
Those things which elemented it.
But we by a love, so much refin'd.
That our selves know not what it is,
Inter-assured of the mind,
Care lesse, eyes, lips, and hands to misse
(Donne, 2001, с. 99).*

*Любов в одне двох прагне злитъ,
Розлука ж їй перешкоджає,
Бо слід тоді й те розділить,
Що суть саму її складає;
Висока, чиста й осяйна,
Її плоті шал не заважає,
В спорідненості душ вона,
Й на очі, губи не зважає
(Марач).*

Закінчується вірш метафорою, що дуже небанально зіставляє закохану пару з ніжками циркуля: вірність та любов подруги порівнюється тут із нерухомою ніжкою – своєрідним центром тяжіння, що змушує чоловіка, подібно до ніжки рухомої, завжди повертатися у вихідну точку:

*As stiffe twin compasses are two,
Thy soule the fixt foot, makes no show
To move, but doth, if the other doe.
And though it in the center sit,
Yet when the other far doth come,
It leanes, and hearkens after it,
And growes erect, as that comes home.
Such wilt thou be to mee, who must
Like th'other foot, obliquely runne;
Thy firmnes draws my circle just,
And makes me end, where I begunne
(Donne, 2001, с. 100).*

*Мов ніжки циркуля вони,
Не порізно вже, а єдині:
Моя душа із далини
Твою схиля, що в центрі нині.
Й хоч ти всередині весь час,
Мене ж манить даль невідома,
Любов навстріч схиляє нас
І розпрямля, коли я вдома.
Вона, саяннувши в майбуття,
Мене веде серед відчаю,
Й круг замика мого життя,
Й де починав, там і кінчаю
(Марач).*

Зазначимо побіжно, що цей троп отримав у світовій науці про літературу величезну кількість тлумачень, подекуди навіть дуже нетривіальних. Так, для прикладу, Томас Догерті припускав, що художній образ циркуля в аналізованій поезії забарвлений сексуальним відтінком і натякає на «гомосексуальний або гетеросексуальний зв'язок. Резонно припустити, що Донн використав ніжки циркуля на позначення людських ніг» (Doherty, 1986, с. 74). На таку думку дослідника наштовхує насамперед використане Дж. Донном словосполучення «*grows erect*» (Donne, 2001, с. 100), що, на його переконання, було вжите автором для того, аби викликати у читачів цілком конкретні еротичні асоціації. Альберт Сміт натомість зазначає, що циркуль здавна був поширеною емблемою, яка позначала стабільність у змінах (Smith, 1968, с. 34), і дуже подібне вживання цього образу маємо у мадригалі XCVI італійського поета Джанбаттисти Гуарині, написаному 1598 року як відповідь Донні, стривожений від'їздом коханого. Звісно, наведені інтерпретації мають право на життя, проте ми вважаємо, що сенс аналізованого образу дещо простіший – на наш погляд, ніжки циркуля символізують тут баланс духовної і фізичної любові, що становлять еквівалентні підпори повноцінних любовних взаємин між людьми, тобто аналізована метафора сконденсовано втілює у тексті авторську концепцію кохання як амбівалентного духовно-тілесного феномена.

Водночас на увагу в цьому вірші заслуговує не лише художній образ циркуля, але й інший геометричний образ, прямо із ним пов'язаний – коло. Саме цей прихований, імпліцитний символ, на наше переконання, злиговує всю образну систему аналізованого вірша в дуже логічну смислову цілісність. Прощання душі з тілом, описане у першій строфі, порівнюється у ньому з прощанням закоханих не лише у контексті метафоричного зіставлення «прощання-смерть», але й у більш філософському сенсі: як смерть не є кінцем, а лише початком нового циклу (кола) життя, так розлучення героя та героїні є лише початком нового витка (знову ж таки – кола) їхніх стосунків. Будучи довершеною фігурою, коло символізує досконалість – саме такою досконалою є взаємна любов героїв. А потрактування цього художнього образу в контексті алхімічної традиції, до якої так часто любив апелювати Дж. Донн, ще більше підсилює такий інтерпретаційний код, оскільки коло із крапкою посередині (саме таку крапку, як усім відомо, залишає гостра ніжка циркуля) є графічним позначенням золота – найбагатшого та найдосконалішого з усіх металів, що з'являється у тексті як складова ще одного художнього символу – золотої нитки, яка нерозривно і незримо поєднує душі закоханих і ніколи не рветься (Маркова, 2024, с. 214–215):

<i>And a just office on a murderer doe.</i>	<i>Шепни ж: «Прощай!» – Хай буду</i>
<i>Except it be too late, to kill me so,</i>	<i>цим дуєтом</i>
<i>Being double dead, going, and bidding, goe</i>	<i>Я вбитий двічі: в лоб і рикошетом</i>
(Donne, 2001, с. 122).	(Марач).

Такі роздуми надають тексту поезії Дж. Донна добре відчутних філософських конотацій.

Натомість вірш «Підрахунок» обіграє метафору «прощання-смерть» за допомогою низки жартівливих гіпербол. У ньому ліричний герой англійського поета перераховує всі випробування, переживання і печалі, яких йому довелося зазнати, відколи він попрощався з коханою. Його страждання у розлуці з жінкою нестерпні до такої міри, що одна хвилина видається йому цілим роком – за такого прискореного часового перебігу швидка смерть протагоніста, звісно ж, неминуча:

<i>For the first twenty yeares, since</i>	<i>Як вчора я з тобою розлучився,</i>
<i>yesterday,</i>	<i>То перші двадцять років були</i>
<i>I scarce beleeve'd, thou could'st be gone</i>	<i>вчився</i>
<i>away,</i>	<i>Самотнім; років сорок ще втішався</i>
<i>For forty more, I fed on favours past,</i>	<i>Запасом тим, що в споминах</i>
<i>And forty'on hopes, that thou would'st,</i>	<i>лишався;</i>
<i>they might last.</i>	<i>Й ще сорок літ надіявсь мати вісті</i>
<i>Teares drown'd one hundred, and sighes</i>	<i>Про тебе; плакав літ сто, нудивсь –</i>
<i>blew out two,</i>	<i>двісті;</i>
<i>A thousand, I did neither thinke, nor doe,</i>	<i>А потім тисячу в розпуці був;</i>
<i>Or not divide, all being one thought of</i>	<i>Ще тисяча пройшла – й про все</i>
<i>you;</i>	<i>забув.</i>
<i>Or in a thousand more, forgot that too.</i>	<i>Чи ж довголіття це? Ні, зором,</i>
<i>Yet call not this long life; But thinke that I</i>	<i>слухом</i>
<i>Am, by being dead, Immortal; Can</i>	<i>Я вмер – й уже безсмертний,</i>
<i>ghosts die?</i>	<i>ставши духом</i>
(Donne, 2001, с. 123).	(Марач).

Цікаву інтерпретацію метафори «прощання-смерть» маємо й у вірші «Прощання: про моє ім'я на вікні». Тут Дж. Донн звертається до образності запозиченої, можливо, з герметичної традиції. Вирушаючи в дорогу, ліричний суб'єкт його поезії вирізьблює своє ім'я на вікні будинку коханої. Як відомо, в магії ім'я володіє незвичною силою. Як стверджував середньовічний філософ і алхімік Агриппа, написане чи вимовлене ім'я – це кінцева стадія вторинного створення речі. Зафіксоване ім'я потенційно

містить у собі всі основні характеристики предмета, який воно називає (Маркова, 2024, с. 337). Разом із тим, проблема природи імені – одна з фундаментальних і в історії філософії. Питання про те, чи має ім'я онтологічний зв'язок із тим, що воно позначає, розглядалося вже у давньогрецькій думці, а згодом отримало нове осмислення в християнській філософії. Так, Платон у діалозі «Кратил» устами своїх персонажів розглядає два погляди на природу імен: один – що ім'я встановлюється природою (Кратил), інший – що воно є умовним знаком (Гермоген). Платонів Кратил стверджує, що правильне ім'я відображає сутність речі. Сократ, хоча частково погоджується, зрештою підкреслює, що істинне пізнання речі можливе не через ім'я, а через розум. Однак він наводить численні приклади етимологій імен, які, на його думку, виражають природу предметів (Платон, 2018). У християнській патристиці та містиці проблема імені була прямо пов'язана з іменами Божими. Ориген, наприклад, уважав, що імена у Святому Письмі мають не випадкове, а натхненне походження – вони є носіями духовного сенсу і вказують на сутність речей у світлі Божого одкровення (Марченко, 2009). Григорій Ніський у праці «Проти Евномія» критикував раціоналістичну спробу ототожнити ім'я Бога із Його сутністю, але визнавав, що імена Божі відкривають певні риси Його природи, тож ім'я є виявом божественної реальності, хоча і не розкриває її повністю (Lossky, 1976). Діонісій Ареопатит у творі «Про Божі імена» стверджував, що імена Бога – це способи Його самовияву, через які Творець відкриває Себе творінню. Ці імена – не просто символи, а енергії, що передають аспекти Божої сутності (Діонісій Ареопатит, 2024). Григорій Палама розвинув це учення про божественні енергії ще далі. У його тлумаченні імена Бога (Любов, Світло, Милосердя) – це енергії, через які Бог безпосередньо діє у світі. Хоча сутність Бога і залишається недоступною, Його імена-енергії є реальними способами зв'язку з Божественним. У цьому сенсі, ім'я вміщує сутність через її вияв (Жуковський, 2019).

Дж. Донн, найімовірніше, був знайомий з усіма цими концепціями. У тексті англійського автора залишене на склі ім'я має оберігати героїню від невірності, бо є уособленням самого героя. Аби підтвердити цю думку, протагоніст у перших трьох строфах порівнює фізичні властивості вікна з рисами власного характеру – твердістю, прозорістю, надійністю. У такий спосіб створюється магічний зв'язок між ним самим, вікном та іменем, вирізьбленим на ньому. Окрім того, протягом усього тексту наголошується, що запорукою цього зв'язку є саме кохана жінка, і лише завдяки її зусиллям описане вікно може стати символом незламного любовного почуття (Маркова, 2024, с. 337–338).

Неоплатонічні ідеї про обмін ідентичностями та ключову роль зору для кохання особливо гучно звучать у другій та третій строфах поезії. Ліричний суб'єкт Дж. Донна стурбований, чи вікно залишиться настільки ж чистим, як у хвилину його від'їзду – здатність віддзеркалювати зображення постає для нього принципово важливою:

<i>'Tis much that glasse should bee</i>	<i>Важливо, щоб скло було</i>
<i>As all confessing, and through-shine as I,</i>	<i>Таким прозорим і наскрізь</i>
<i>'Tis more, that it shewes thee to thee,</i>	<i>променистим, як я,</i>
<i>And cleare reflects thee to thine eye</i>	<i>Ба більше, щоб воно показувало тобі тебе</i>
(Donne, 2001, с. 70).	<i>І ясно віддзеркалювало тебе твоїм очам³.</i>

Побоювання закоханого мають у тексті пояснення, що ґрунтується на взаємодії прямого та переносного значень. Ліричний герой конкретизує:

<i>Here you see me, and I am you</i>	<i>Тут ти бачиш мене, і я є ти.</i>
(Donne, 2001, с. 70).	

Йдеться про те, що жінка має дивитися на скло так, аби бачити у ньому власний образ поверх викарбованого імені, тобто оскільки ім'я є фігуративним втіленням самого героя, то через таку символічну дію відбувається умовне возз'єднання коханців. Закоханий прагне від своєї подружки такої любові, яка, незважаючи на відстань, здатна утримувати їхні душі разом. Дуглас Петерсон пояснює це так: «Ім'я є символом ідентичності. Ідентичність закоханого може бути «заповнена» лише коханою. Вона надає їй змісту, коли дивиться на ім'я, а її власний відбитий образ «стає» ним» (Peterson, 1966, с. 323).

Водночас ліричний суб'єкт Дж. Донна пропонує й інші трактування цього художнього образу, окремі з яких асоціюються зі смертю. Так, ім'я може вважатися своєрідним *memento mori*, нагадуванням про людську недовговічність, адже чоловіка можуть очікувати різноманітні небезпеки у дорозі, він може захворіти чи просто зістаритись і, що найбільш важливо, буде щоденно переживати смертельний досвід розлуки з коханою:

<i>Since I die daily, daily mourne</i>	<i>Оскільки я помираю щодня, щодня плач.</i>
(Donne, 2001, с. 72).	

³ Позаяк цей вірш українською мовою не перекладений, пропонуємо власний дослівний переклад.

Проте найгірший сценарій розгортається у восьмій строфі, де протагоніст поезії звертається до мотиву жіночої невірності. При цьому він виявляє настільки тверде переконання у тому, що кохана його зрештою зрадить, що використовує не сполучне слово «*if*» («якщо»), а «*when*» («коли»). В останніх рядках ті самі характеристики, на яких у перших строфах вірша робився наголос як на притаманних самому героєві, постають інверсованими. Тепер, аби запобігти невірності жінки, вікно має втратити прозорість, тобто те символічне наповнення, яким було наділене вирізьблене на склі ім'я, зі зрадою просто руйнується. У словах протагоніста чуємо напругу в голосі, навіть певне переконання у тому, що його кохання вже неможливо ні вберегти, ні врятувати жодними засобами (Маркова, 2024, с. 339). Заклучна строфа робить цю впевненість очевидною:

<i>But glasse, and lines must bee,</i>	Хоча скло і лінії мусять залишитися,
<i>No meanes our firme substantiall love</i>	Немає засобів, щоб наше міцне
<i>to keepe... (Donne, 2001, с. 73).</i>	життєздатне кохання зберегти...

Вірш закінчується емоційним спадом, що знову повертає до мотиву смерті, але не лише смерті коханців від розлуки, а й смерті самого кохання:

<i>Neere death inflicts this lethargie,</i>	Близька смерть приносить це заціпеніння,
<i>And this I murmur in my sleepe;</i>	І це я бурмочу у своєму сні;
<i>Impute this idle talke, to that I goe,</i>	Спишіть цю пусту балаканину, на те, що
<i>For dying men talke often so</i>	Ті, хто вмирають, говорять часто так.
(Donne, 2001, с. 73).	

Концепт прощання реалізується в любовній ліриці Дж. Донна не лише через троп «прощання-смерть», але й через когнітивну метафору «прощання-сон». Щоправда, така концептуалізація трапляється в англійського митця лише один раз (у вірші «Пісня (Найсолодша любове, я йду не тому)») і є доволі своєрідною. Пояснимо чому.

Ліричний сюжет поезії складають розради та запевнення протагоністом героїні в тому, що він покидає її не заради іншої жінки. Його слова виказують рідкісну ніжність і свідчать про неабияку чуйність героя, його небайдужість до жіночих почуттів. Закоханий намагається стишити сльози коханої, розвіяти сум і дає обіцянку неодмінного повернення:

*Sweetest love, I do not goe,
For wearinesse of thee,
Nor in hope the world can show
A fitter Love for mee <...>
Yesternight the Sunne went hence,
And yet is here to day, <...>
Then feare not mee,
But beleeeve that I shall make
Speedier journeyes, since I take
More wings and spurres than hee
(Donne, 2001, c. 61).*

*Найсолодша любове, я йду,
Не тому, що втомився від тебе,
І не в надії, що світ може показати
Кохання, яке би мене більше
влаштувало <...>
Вчора Сонце пішло звідси,
А вже тут сьогодні, <...>
Так само не бійся за мене,
Але вір, що я зроблю
Швидшими мандри, бо я маю
Більше крил і шпор, ніж воно
(сонце – М. М.)⁴.*

Для того, аби коханій жінці було легше пройти через болісний момент прощання, ліричний суб'єкт Дж. Донна пропонує поглянути на нього як на сон – так у тексті з'являється метафора «прощання-смерть»:

*But thinke that wee
Are but turn'd aside to sleepe
(Donne, 2001, c. 62).*

*Але подумай, що ми
Лише поруч заснули.*

Звісно, її можна розглядати і як самостійний троп, проте, на наш погляд, є всі підстави й для іншого розуміння. Тут варто, на нашу думку, звернути увагу на те, що цей вірш Дж. Донна має яскраво виражений медитативно-філософський характер і, ймовірно, так само, як і у всіх попередньо проаналізованих текстах, у ньому теж ідеться про смерть, адже «смерть – це сон» – типовий мотив у поезії того часу, зокрема в метафізичній. Тим більше, що сам мотив смерті аж ніяк не є у вірші імпліцитним – автор звертається до нього вже у перших рядках, тобто він перебуває, умовно кажучи, «у сильній позиції»:

*But since that I
Must dye at last, 'tis best,
To use my selfe in jest
Thus by fain'd deaths to dye
(Donne, 2001, c. 61).*

*Але раз я
Маю зрештою померти, — найкраще
Звикати до цього жартома,
Умираючи уявною смертю.*

⁴ Тут і далі дослівний переклад цієї поезії наш.

Саме тому, на наше переконання, метафора «прощання-сон» є в поезії «Пісня (Найсолодша любове, я йду не тому)» лише різновидом когнітивної метафори «прощання-смерть».

3. Висновки

Підсумовуючи, можемо зробити такі висновки. Частота звернення Дж. Донна до художнього опрацювання концепта прощання у збірці «Пісні і сонети» (сім віршів із п'ятдесяти п'яти) дає підстави припускати, що він мав для англійського автора вагоме значення. Саму подію прощання письменник трактує доволі неординарно – як цілком природну і навіть потрібну для розвитку будь-яких любовних взаємин, таку, що не страшна для тих, хто вміє любити по-справжньому. Але при цьому митець і не заперечує неабиякої травматичності досвіду розлуки для закоханих – саме тому концепт прощання постійно реалізується у його любовній ліриці через доволі традиційну когнітивну метафору «прощання-смерть». Найчастіше ця метафора є у Дж. Донна дуже поширеною за рахунок різного роду смислових паралелізмів і зв'язків з іншими художніми структурами. Іноді навіть весь поетичний текст вірша слугує її поясненням – у такому випадку цей троп відіграє змістотвірну функцію, стаючи основою та поштовхом для розгортання ліричного сюжету чи ситуації. Своєрідним варіантом когнітивної метафори «прощання-смерть» є, на наше переконання, в англійського автора й метафора «прощання-сон», через яку прощання концептуалізовано у вірші «Пісня (Найсолодша любове, я йду не тому)». Таке тлумачення смерті як сну назагал було дуже характерним для барокової літератури, а тому, на нашу думку, є цілком органічним і для Дж. Донна, не створюючи жодного конфлікту інтерпретацій.

Література

1. Безруков Андрій 2017а. Маніфестація метафізичного світобачення в «Екстазі» Дж. Донна. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія* 31/1: с. 128–130.
2. Безруков Андрій 2017б. Метафізичні парадигми у творчості першого покоління англійських метафізиків (Дж. Донна, Дж. Герберта, Ф. Кверлза). *Science and Education a New Dimension. Philology* 31/118: с. 12–15.
3. Діонісій Ареопатит 2024. *Про Божі імена*. Львів: Свічадо.
4. Жуковський Віктор 2019. Богослов'я енергій Григорія Палами: головні аспекти і значення. *Наукові записки УКУ. Серія: «Богослов'я»* 12/6: с. 163–205.
5. Зуєнко Марина 2010. Особливості організації поетичної картини світу в ліриці Джона Донна. *Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету ім. В. Короленка: Філологічні науки* 1: с. 91–94.

6. Зуенко Марина 2012. Структура художнього образу в любовній ліриці Джона Донна. *Світова література на перехресті культур і цивілізацій: збірник наукових праць*. Сімферополь: Кримський Архів, с. 163–171.
7. Зуенко Марина 2013. Метафізична поетика Джона Донна в контексті барокової парадигми. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки* 33: с. 121–124.
8. Зуенко Марина 2015. Поетика «Священних сонетів» Джона Донна. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Філологічні науки* 5: с. 322–328.
9. Марач Віктор. *Із Джона Донна*. <http://maysterni.com/user.php?id=629&t=1&rub=183> (Дата звернення: 15.07.2025).
10. Маркова Мар'яна 2024. *Поезія Джона Донна в контексті петрарківського дискурсу англійської літератури XVI – початку XVII століття: герменевтичні аспекти: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук*. Дрогобич–Київ: Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка – Київський столичний університет імені Бориса Грінченка.
11. Марченко Ярослав 2009. Система поглядів Оригена (за працею «Про начала»). *Українське релігієзнавство* 49: с. 115–125.
12. Москвітін Дар'я 2019. Поезія Дж. Донна в українських перекладах. *International scientific and practical conference «Research of different directions of development of philological sciences in Ukraine and EU»: conference proceedings (September 20–21, 2019)*. Baia Mare: Izdevnieciba «Baltija Publishing», с. 154–157.
13. Назаров Назарій 2010. Емблематизм у поезії Джона Донна. *Всесвітня література та культура в навчальних закладах України* 6: с. 27–30.
14. Паньківська Алла – Солошенко Олександр 2016. Деякі особливості поетики Джона Донна. *Вісник Львівського університету. Серія іноземні мови* 23: с. 205–215.
15. Платон 2018. Кратил. *Sententiae* 37/2: с. 108–140.
16. Рязанцева Тетяна 2015. *Стихія в системі. Європейська метафізична поезія XVII – першої половини XX ст.: мотивно-тематичний комплекс, поетика, стилістика*. Київ: Ніка-Центр.
17. Рязанцева Тетяна 2016. Магія метафор. Механіка взаємодії «Пісні» Джона Донна і «Мандрівного замку Хаула» Діани Вінн Джонс. *Вісник Львівського університету. Серія іноземні мови* 24/2: с. 64–69.
18. Ситченко Анатолій 2008. Emblems of more або Емблематизм у поезії Джона Донна. *Зарубіжна література в школах України* 7–8: с. 44–47.
19. Doherty, Thomas 1986. *John Donne, Undone*. London: Methuen.
20. Donne, John 2001. *The Complete Poetry and Selected Prose*. New York: Modern Library.
21. Lossky, Vladimir 1976. *The Mystical Theology of the Eastern Church*. Crestwood, New York: St. Vladimir's Seminary Press.
22. Peterson, Douglas 1966. *The English Lyric from Wyatt to Donne*. New Jersey: Princeton.
23. Smith, Albert James 1968. *John Donne: The Songs and Sonets*. London: Edward Arnold.

References

1. Bezrukov, Andrii 2017a. Manifestatsiia metafizychnoho svitobachennia v «Ekstazi» Dzh. Donna [The Manifestation of a Metaphysical Worldview in J. Donne's «Ecstasy»]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Filolohiia* 31/1: s. 128–130. (In Ukrainian)
2. Bezrukov, Andrii 2017b. Metafizychni paradyhmy u tvorchosti pershoho pokolinnia anhliiskykh metafizykyv (Dzh. Donna, Dzh. Herberta, F. Kverlza) [Metaphysical Paradigms in the Works of the First Generation of English Metaphysicians (J. Donne, J. Herbert, F. Quarles)]. *Science and Education a New Dimension. Philology* 31/118: s. 12–15. (In Ukrainian)
3. Dionysius the Areopagite 2024. *Pro Bozhi imena* [On the Divine Names]. Lviv: Svichado. (In Ukrainian)
4. Zhukovskiy, Viktor 2019. Bohoslov'ya enerhii Hryhoriia Palamy: holovni aspekty i znachennia [Gregory Palamas' Theology of Energies: Main Aspects and Meanings]. *Naukovi zapysky UKU. Serii: «Bohoslov'ya»* 12/6: s. 163–205. (In Ukrainian)
5. Zuienko, Maryna 2010. Osoblyvosti orhanizatsii poetychnoi kartyny svitu v lirytsi Dzhona Donna [Features of the Organization of the Poetic Picture of the World in John Donne's Lyrics]. *Zbirnyk naukovykh prats Poltavskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. V. Korolenka: Filolohichni nauky* 1: s. 91–94. (In Ukrainian)
6. Zuienko, Maryna 2012. Struktura khudozhnoho obrazu v liubovnii lirytsi Dzhona Donna [The Structure of the Artistic Image in John Donne's Love Lyrics]. *Svitova literatura na perekhresti kultur i tsyvilizatsii: zbirnyk naukovykh prats*. Simferopol: Krymskyi Arkhiv, s. 163–171. (In Ukrainian)
7. Zuienko, Maryna 2013. Metafizychna poetyka Dzhona Donna v konteksti barokovoï paradyhmy [John Donne's Metaphysical Poetics in the Context of the Baroque Paradigm]. *Naukovi pratsi Kam'yanets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Filolohichni nauky* 33: s. 121–124. (In Ukrainian)
8. Zuienko, Maryna 2015. Poetyka «Sviashchennykh sonetiv» Dzhona Donna [The Poetics of John Donne's «Holy Sonnets»]. *Naukovi zapysky Berdianskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Filolohichni nauky* 5: s. 322–328. (In Ukrainian)
9. Marach, Viktor. *Iz Dzhona Donna*. [From John Donne's Works]. <http://maysterni.com/user.php?id=629&t=1&rub=183> (Accessed: 15.07.2025). (In Ukrainian)
10. Markova, Mariana 2024. *Poeziia Dzhona Donna v konteksti petrarkivskoho dyskursu anhliiskoi literatury XVI – pochatku XVII stolittia: hermenevtychni aspekty: dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia doktora filolohichnykh nauk* [John Donne's Poetry in the Context of Petrarchan Discourse of English Literature of the 16th and Early 17th Centuries: Hermeneutical Aspects: Doctoral Thesis in Philology]. Drohobych-Kyyiv: Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University – Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University. (In Ukrainian)
11. Marchenko, Yaroslav 2009. Systema pohliadiv Orihena (za pratseiu «Pro nachala») [The System of Origen's Views (Based on «On First Principles»)]. *Ukrainske relihiieznavstvo* 49: s. 115–125. (In Ukrainian)

12. Moskvitina, Daria 2019. Poeziia Dzh. Donna v ukrainskykh perekladakh [J. Donne's Poetry in Ukrainian Translations]. *International scientific and practical conference «Research of different directions of development of philological sciences in Ukraine and EU»: conference proceedings (September 20–21, 2019)*. Baia Mare: Izdevnieciba «Baltija Publishing», s. 154–157. (In Ukrainian)
13. Nazarov, Nazarii 2010. Emblematyzm u poezii Dzhona Donna [Emblematism in the Poetry of John Donne]. *Vsesvitnia literatura ta kultura v navchalnykh zakladakh Ukrainy* 6: s. 27–30. (In Ukrainian)
14. Pankivska, Alla – Soloshenko, Oleksandr 2016. Deiaki osoblyvosti poetyky Dzhona Donna [Some Features of John Donne's Poetics]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii inozemni movy* 23: s. 205–215. (In Ukrainian)
15. Platon, 2018. *Kratyl* [Cratylus]. *Sententiae* 37/2: s. 108–123. (In Ukrainian)
16. Riazantseva, Tetiana 2015. *Stykhiiia v systemi. Yevropeiska metafizychna poeziia XVII – pershoi polovyny XX st.: motyvno-tematychnyi kompleks, poetyka, stylistyka* [Element in the System. European Metaphysical Poetry of the 17th – First Half of the 20th Centuries: Motive-thematic Complex, Poetics, Stylistics]. Kyiv: Nika-Tsentr. (In Ukrainian)
17. Riazantseva, Tetiana 2016. Mahiia metafor. Mekhanika vzaiemodii «Pisni» Dzhona Donna i «Mandrivnoho zamku Khaula» Diany Vinn Dzhons [The Magic of Metaphors: The Mechanics of the Interaction between John Donne's «Song» and Diana Wynne Jones' «Howl's Moving Castle»]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii inozemni movy* 24/2: s. 64–69. (In Ukrainian)
18. Sytchenko, Anatolii 2008. Emblems of more abo Emblematyzm u poezii Dzhona Donna [Emblems of More or Emblematism in John Donne's Poetry]. *Zarubizhna literatura v shkolakh Ukrainy* 7–8: s. 44–47. (In Ukrainian)
19. Doherty, Thomas 1986. *John Donne, Undone*. London: Methuen.
20. Donne, John 2001. *The Complete Poetry and Selected Prose*. New York: Modern Library.
21. Lossky, Vladimir 1976. *The Mystical Theology of the Eastern Church*. Crestwood, New York: St. Vladimir's Seminary Press.
22. Peterson, Douglas 1966. *The English Lyric from Wyatt to Donne*. New Jersey: Princeton.
23. Smith, Albert James 1968. *John Donne: The Songs and Sonets*. London: Edward Arnold.

Концепт прощання в любовній ліриці Джона Донна

Маркова Мар'яна, кандидат філологічних наук, доцент. Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, кафедра української літератури та теорії літератури, доцент. markmar29@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3161-5476.

У статті запропоновано аналіз та інтерпретацію концепта прощання у любовній ліриці англійського барокового письменника Джона Донна (1572–1631). Констатовано, що цей концепт займає чільне місце в ідейно-тематичному комплексі збірки автора «Пісні і сонети» – із ним пов'язані насамперед відомі «валедикції» Джона Донна (від англ. «valediction» – «прощальне слово», «прощання»): «A Valediction: Of My Name, in the Window» [«Прощання: про мое

ім'я на вікні»], «A Valediction: Of the Booke» [«Прощання: про книгу»], «A Valediction: Of Weeping» [«Прощання: про плач»], «A Valediction: Forbidding Mourning» [«Прощання, що забороня печаль»]; у той чи той спосіб він розробляється також у таких поезіях, як «Song (Sweetest love, I do not goe)» [«Пісня (Найсолодша любове, я йду не тому)»], «The Expiration» [«Останній подих»] та «The Computation» [«Підрахунок»]. Зроблено припущення, що, зважаючи на частоту звернення Джона Донна до художнього опрацювання аналізованого концепта, він мав для англійського автора вагоме значення. Саму подію прощання письменник трактує доволі неординарно – як цілком природну і навіть потрібну для розвитку будь-яких любовних взаємин, таку, що не страшна для тих, хто вміє любити по-справжньому. Але при цьому митець і не заперечує неабиякої травматичності досвіду розлуки для закоханих – саме тому концепт прощання постійно реалізується у його любовній ліриці через доволі традиційну когнітивну метафору «прощання-смерть». Найчастіше ця метафора є у Джона Донна дуже поширеною за рахунок різного роду смислових паралелізмів та зв'язків з іншими художніми структурами. Іноді навіть весь поетичний текст вірша слугує її поясненням – у такому випадку цей троп відіграє змістотвірну функцію, стаючи основою та імпульсом для розгортання ліричного сюжету чи ситуації. Своєрідним варіантом когнітивної метафори «прощання-смерть» є в англійського письменника й метафора «прощання-сон», через яку прощання концептуалізовано у вірші «Song (Sweetest love, I do not goe)» [«Пісня (Найсолодша любове, я йду не тому)»]. Таке тлумачення смерті як сну назагал було дуже характерним для барокової літератури, а тому є цілком органічним і для Джона Донна, не створюючи жодного конфлікту інтерпретацій.

Ключові слова: Джон Донн, когнітивна метафора, концепт, любовна лірика, «Пісні і сонети», прощання.

The concept of parting in John Donne's love lyrics

Mariana Markova, candidate of philological sciences, associate professor. Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Department of Ukrainian Literature and Theory of Literature, associate professor. markmar29@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3161-5476.

The article offers an analysis and interpretation of the concept of parting in the love lyrics of the English Baroque writer John Donne (1572–1631). It has been stated that this concept occupies a prominent place in the thematic and ideological framework of the poet's collection "Songs and Sonets" – being most notably represented in John Donne's well-known "valedictions": "A Valediction: Of My Name, in the Window", "A Valediction: Of the Booke", "A Valediction: Of Weeping", and "A Valediction: Forbidding Mourning". This concept is also developed, in one way or another, in such poems as "Song (Sweetest love, I do not goe)", "The Expiration", and "The Computation". It has been also suggested that, considering how frequently John Donne turns to artistic elaboration of this concept, it held significant importance for the English author. The writer treats the act of parting in an unconventional way – as

something entirely natural and even necessary for the development of any romantic relationship, something that poses no threat to those who truly know how to love. At the same time, the poet does not deny the deeply traumatic experience of separation for lovers. This is why the concept of parting is consistently realised in his love lyrics through the rather traditional cognitive metaphor of “parting as death”. This metaphor often becomes especially prominent in John Donne’s poems through various semantic parallels and connections with other artistic structures. In some cases, the entire text of the poem serves merely as an explanation of this metaphor – in such cases, this trope plays a meaning-forming role, serving as the foundation and impulse for the unfolding of the lyrical plot or situation. A particular variation of the cognitive metaphor “parting as death” is John Donne’s metaphor “parting as sleep”, through which the concept of parting is presented in the poem “Song (Sweetest love, I do not goe)”. Such an understanding of death as sleep was, in general, highly characteristic of Baroque literature and, therefore, seems entirely organic for John Donne, posing no conflict in interpretation.

Keywords: *John Donne, cognitive metaphor, concept, love lyrics, “Songs and Sonets”, parting.*

A búcsú koncepciója John Donne szerelmi lírájában

Markova Marianna, a filológiai tudományok kandidátusa, docens. Drohobicsi Ivan Franko Állami Pedagógiai Egyetem, Ukrán Irodalom és Irodalomelméleti Tanszék, docens. markmar29@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3161-5476.

A tanulmány a búcsú koncepcióját elemzi és értelmezi John Donne (1572–1631) angol barokk költő szerelmi lírájában. Megállapítást nyert, hogy ez a koncepció kiemelkedő helyet foglal el a költő „Songs and Sonets” [Dalok és szonettek] című kötetének tematikai és eszmei hátterében – leginkább John Donne jól ismert búcsúdalaiban („valediction”) jelenik meg: „A Valediction: Of My Name, in the Window” [Búcsúzás: nevemről az ablakban], „A Valediction: Of the Booke” [Búcsúzás: a könyvről], „A Valediction: Of Weeping” [Búcsúzás: a sírásról], valamint „A Valediction: Forbidding Mourning” [Búcsúzás: megtiltva bánatot]. Ez a fogalom kisebb-nagyobb mértékben megjelenik továbbá olyan költeményekben is, mint a „Song (Sweetest love, I do not goe)” [Dal (Édes szerelmem, nem megyek)], „The Expiration” [Az utolsó lehelet] és „The Computation” [A számvetés]. Felvetődött az a gondolat is, hogy tekintettel arra, milyen gyakran tér vissza John Donne e fogalom művészi kidolgozásához, annak jelentős súlya lehetett az angol szerző számára. A költő a búcsú aktusát szokatlan módon értelmezi – olyasminnek tekinti, ami teljesen természetes, sőt szükséges bármely romantikus kapcsolat fejlődéséhez, és amely nem jelent veszélyt azok számára, akik valóban tudnak szeretni. Ugyanakkor a költő nem tagadja a szerelmesek számára a különválás mélyen traumatikus jellegét sem. Éppen ezért a búcsú koncepciója Donne szerelmi lírájában következetesen a hagyományos „búcsú = halál” kognitív metaforán keresztül jelenik meg. Ez a metafora Donne költészetében gyakran különösen hangsúlyossá válik különféle szemantikai párhuzamok és más művészi struktúrákkal való kapcsolatok révén. Előfordul, hogy a vers teljes szövege pusztán e metafora

magyarázataként szolgál – ilyen esetekben ez a szókép jelentésalkotó szerepet tölt be, és alapját, valamint ösztönzőjét adja a lírai cselekmény vagy helyzet kibontásának. A „búcsú = halál” kognitív metafora sajátos változata Donne-nál a „búcsú = alvás” metafora, amelyen keresztül a búcsú koncepciója a „Song (Sweetest love, I do not goe)” című versben kerül kifejtésre. Az alvásként értelmezett halál felfogása általában véve igen jellemző volt a barokk irodalomra, így teljesen organikusan illeszkedik John Donne költészetébe, és nem okoz ellentmondásokat a művei értelmezésében.

Kulcsszavak: *John Donne, kognitív metafora, koncepció, szerelmi líra, „Songs and Sonets”, búcsúzás.*

Рецензії

Reviews

Szemle

Tanulmányok a szláv–magyar nyelvi kapcsolatok köréből

Zoltán András: Slavo-Hungarica. Tanulmányok a szláv–magyar nyelvi kapcsolatok köréből. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 243. szám

Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2024, 192 o.

A szláv–magyar nyelvi kapcsolatok bilaterális volta olyan nyelvészeti spektrumot képez, amely, az immár több évszázados múltra visszatekintő kutatások, illetve az ezen időszak alatt megjelent korszakalkotó munkák ellenére, vagy épp ezek hatására, folyamatos vizsgálati lehetőséget biztosít a témakörrel foglalkozó nyelvészek számára, s nem csak azért mert ezen kapcsolatok jelenleg is élők, igen sokszínűek és folyamatosan változóak az egymással szoros gazdasági, politikai vagy épp szomszédi viszonyt ápoló szláv és magyar nyelvű közösségek között, hanem azért is, mert az időközben elért tudományos eredmények a nyelvtörténeti anyagok szempontjából is sokszor új, a korábbi megállapításokat finomító, vagy felülíró vizsgálatok folytatását teszik lehetővé.

Ilyen kutatások eredményeit adja közre Zoltán András közelmúltban megjelent *Slavo-Hungarica. Tanulmányok a szláv–magyar nyelvi kapcsolatok köréből* című kiadványa, amely, ahogyan azt a szerzői előszóból megtudhatjuk „az elmúlt húsz évben készült magyar nyelvű és magyar érdekű” tanulmányokat, két nagyobb csoportba rendezve adja közre. Az első, a kiadvány nagyobb hányadát, összesen 18 írást tartalmazó, tematikai rész azokat az írásokat foglalja magába, amelyek a magyar nyelv szláv jövevényszavaival, vagy a szláv analógia segítségével elemzett, harmadik forrásból származó szavakkal foglalkoznak. A kiadvány második részét képező, mindössze három írást tartalmazó tematikai csoportban a szerző azon írásai kaptak helyet, amelyek az ófehéroroszba és az óukránba eljutott magyar jövevényszavakkal, valamint a Szent László-legenda 15. századi moszkvai visszhangjával foglalkoznak (7. o.).

Az előszóban a kérdéskör sokrétűségét hangsúlyozva Zoltán András arra is felhívja a figyelmet, hogy az etimológiai kérdések korántsem tekinthetők egyértelműen tisztázottnak. Ezek vonatkozásában ő csupán egy-egy lehetséges alternatívát próbál bemutatni, s nem zárkózik el attól, hogy másmilyenek is létezhetnek, kiváltképp „az intenzív szláv–magyar nyelvi kontaktusok jelenlegi

legfontosabb terepét képező határon túli magyar nyelvváltozatok” anyagait illetően. Az előszó zárásaként köszönetet mond a felkért lektoroknak a hasznos és értékes megjegyzéseikért, illetve a kiadvány elkészültét támogató más személyek munkájáért, valamint a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak a megjelentetés lehetőségéért (8. o.).

Az első fejezet első írása a *Szláv jövevényszavaink néhány időrendi és nyelvföldrajzi kérdése* címet viseli. Ebben a szerző röviden ismerteti a magyar nyelv szláv jövevényszavaival kapcsolatos kutatások több évszázados múltját, kiemelve néhány jelentősebb munkát, s felhívva a figyelmet arra, hogy a „legrégibb szláv jövevényszavaink zöme nem tájshó, hanem a magyar nyelvterület egészén el van terjedve” (12. o.). Így ezek szubsztrátum jellege kétségtelennek tekinthető, a pontos átdó nyelv meghatározása ugyanakkor számos további támpontot igényel, s ezeknél mindenképpen szükségsszerű a marginális nyelvi kapcsolatok, illetve az átdó nyelveket jellemző hangtani sajátosságok, mint például az ősszláv *dl, vagy *ort-, *olt- hangkapcsolatok magyarban való realizációjának a figyelembevételé, és a szláv nazálisokat tükröző régi szláv jövevényszavaink kronológiájának alaposabb szemügyre vételézése is, ugyanis „a lehetséges szláv nyelv(járás)i előképek valószínűsítésekör a szláv és a magyar hangváltózások időbeli egymásutánját és lefolyásuk térbeli különbségeit egyaránt figyelembe kell vennünk” (17. o.).

A következő írás a *Szláv–magyar nyelvi kölcsönhatás a honfoglalás előtt* címet viseli, s a régi szláv jövevényszavaink magyar nyelvbe való bekerülésével kapcsolatos főbb elképzelések ismertetése mellett arra hívja fel a figyelmet, hogy e szavak eredete nyelvészeti szempontból egyértelműen annak ellenére sem bizonyítható, hogy a „magyar szlavisztika fő vonulatát képviselő tudósok sem zárták ki, hogy régi szláv jövevényszavaink között lehet néhány olyan, melyet eleink még a honfoglalás előtt vettek át a keleti szlávból” (20. o.), s ezt olyan példákkal illusztrálja, amelyek Rot Sándor vitatható etimológiai vizsgálatai nyomán tévesen épültek be a külföldi szakirodalomba is. Zoltán András a Rot etimológiai vizsgálataihöz kapcsolódó szavak közül csupán szláv *lędjan(e) törzsnévre visszavezethető *lengyel* (< *lengyen*) népnév vonatkozásában tekinti valószínűnek a honfoglalás előtti átvétel lehetőségét, de arra is felhívja a figyelmet, hogy az ezen időszakban megvalósuló „szláv–magyar nyelvi kapcsolatoknak egyértelműen bizonyítható nyomai [...] nyelvünkben nem maradtak fenn”, s így a kérdés „eldöntésére nincsenek eszközeink” (24. o.).

A *Szláv–magyar nyelvi kapcsolatok a 11. században* címet viselő fejezetben Zoltán András kiemeli, hogy amennyiben ki szeretnénk valamilyen módon szűrni a korai szláv jövevényszavak tömegéből a címben említett időszak írásos forrásaiban előforduló átvételeket, úgy mindenképp érdemes figyelmet szentelni a szláv *jereket*

tükröző jövevényszavainkra (27. o.), ugyanis, ha ezek *i* és *u* hangokként kerültek átvételre, akkor nagy valószínűséggel 12. század előttiak (30. o.).

A következő írás *A szláv nyelvfejlődés Trubeckoj-féle korszakolása és a magyar szlavisztika* címet kapta. Az írás részletes elemzésnek veti alá Nikolaj Sergeevič Trubeckoj azon, 1922-ben ismertetett nézetét, miszerint „egy nyelv akkor bomlik fel több nyelvre, amikor nyelvjárásai már nem képesek közös innovációkat végrehajtani. Ezért az ósszláv nyelv fennállása esetén a terminus *ad quem* az utolsó közös szláv hangváltozás, márpedig ez a hagyományosan *jer-eknek* nevezett, a cirill betűs ószláv kéziratokban ѣ, ѥ betűkkel jelölt rövid magánhangzók kiesése bizonyos pozíciókban, ami időben elhúzódva a 10–12. század folyamán ment végbe a szláv nyelvterületen nagyjából egységes módon” (32. o.). Az írás ezen felül beszámol a magyarországi szlavisztikai kutatások erre való reflexióiról is.

A magyar keresztény terminológia bizánci rítusú szláv elemei című írásban a Zoltán András felhívja a figyelmet arra, hogy – Chelimszki azon véleményével ellentétben, miszerint a magyar keresztény terminológia összes szláv eleme a Kárpát-medencében talált szlávok nyelvéből eredeztethető – a bizánci misszió nyomait őrzik nyelvünkben az egyházi terminológia korai szláv elemei közül azok, amelyek bizonyíthatóan balkáni eredetűek (36. o.). Ide tartozó szavakként részletes elemzést nyújt a *karácsony* és a *pítvar* szavak, továbbá a *hálát ad* kifejezés kapcsán (37–42. o.).

A fog segédige szláv párhuzamai kapcsán a szerző azt hangsúlyozza, hogy a magyar nyelv összetett jövő idő *fog-* segédigéje kapcsán jó párhuzammal szolgál az ukrán. A folyamatos szemléletű igék kétféle jövő idejű paradigmájának alapos és több nyelvre kiterjedő történeti elemzése révén az feltételezhető, hogy a korai ómagyar korban a szlávban már a jövő idő segédigéjeként funkcionáló **(j)eti* igét fordította le a magyar annak az eredeti konkrét *’ergreifen, nehmen’* jelentésével egyező *fog* igével (48. o.).

A Szélfegyzetek az Etimológiai szótárhoz című írásában Zoltán András elismerését fejezi ki a szótár készítőinek, hangsúlyozva, hogy szélfegyzetek nem állnak össze hagyományos bírálattá, mert legtöbbször nem etimológiákat vitat, hanem adatokat helyesbít, vagy például az egyébként nem vitatott szláv etimon szóképzési interpretálásának visszasságait teszi szóvá (50. o.). Az anyag összefoglalásaként kiemeli, hogy az általa észrevett hibák alapvetően három nagyobb csoportba sorolhatók: 1. betűhibák (azokat a betűpárokat érintik, amelyeknek különösen a kurzív változata a szótárban alkalmazott betűtípusban nem elég jellegzetesen különül el egymástól (cirill ѣ – ѥ, *u* – *u*, latin ě – ě, *l* – *l*); 2. átírási hibák (szemmel láthatólag nem született elvi döntés a cirill betűs adatok átírásáról, ezért a munkatársak nem követtek egységes gyakorlatot a nyelvi

adatok átírásában); 3. szláv igekötős főnevek (a szótáron ugyanis végighúzódik a szláv deverbális nomenképzés alapos félreértése) (68. o.).

A *Hadrovics László, az etimológus* címmel közreadott írásában Zoltán András felhívja a figyelmet arra is, hogy Hadrovics egész életében hungarocentrikus szlavisztikával foglalkozott (70. o.), és ugyanolyan sikerrel vizsgálta a szláv, illetve más nyelvek magyarra gyakorolt hatását, mint ahogy a magyar hatást is kutatta a szomszéd népek nyelvében és irodalmában (73. o.).

A kiadvány következő írása Kiss Lajos, a *szlavista* címet viseli, s ebben a szerző kiemeli, hogy Hadrovicshoz hasonlóan Kiss Lajos is egész életében magyar érdekű szlavisztikát művelt, s „munkássága ékes bizonyítéka annak, hogy a szlavisztika nemcsak a szláv országokban, hanem Magyarországon is nemzeti tudomány” (75. o.). Az írásban Kiss Lajos munkásságának ismertetésén túl Zoltán András a *seb* (1. 'sérülés', 2. 'gyorsaság, a víz sodra') főnév és a velük korreláló *sebes* (1. 'sérült', 2. gyors') melléknév kapcsán ad egy igen alapos és újszerű etimológiai okfejtést (77–80. o.).

A *Király és karéj* (81–84. o.), a *Denevér, bőregér és a vámpír -pír-je* (85–89. o.), a *Darázs és vizsga* (91–95. o.), a *Kósza* (97–101. o.) című írásokban a címekben is említett szavak etimológiáját boncolgatja a szerző.

A *Varia etymologica* című írásban Zoltán András azon szavak etimológiáját (*zabrál; törődik, törekedik; farvíz; bőregér; márkázott vaj; anyaszentegyház*) tárja az olvasók elé, amelyek egyrészt a Nyomárkay István kutatásaira reflektálva, másrészt pedig a tőle mint a Modern Filológiai Társaság elnökétől érkezett felkéréseknek eleget téve, sokszor csak konferencia-előadásként kerültek bemutatásra (103–108. o.).

A *Jelentéstani kérdések régi szláv jövevényszavaink köréből* címet viselő írásban arra hívja fel a figyelmet, hogy sok esetben a „régii szláv jövevényszavaink eleve más jelentéssel kerültek át a magyarba, mint az a szláv nyelvekben elterjedt jelentéseik alapján elvárható lenne”, s ezt a *parázna* szó 'üres'-től a 'szajhá'-ig ívelő, alapos etimológiai okfejtéssel kísért, jelentéstani elemzésével mutatja be (109–112. o.).

A következő írás az *Egy halicsi kancelláriai latinizmus karrierje* címet viseli és a havasalföldi, illetve moldvai, majd litván és moszkvai uralkodói (nagyfejedelmi) titulusként is használt *hoszpodár* (eredetileg 'gazda') szó etimológiáját, terjedését és jelentésmódosulásait járja körbe, kiemelve azt, hogy először Halicsban, az óukrán nyelvben lett latin hatásra a 14. század első felében 'uralkodó' (113–121. o.).

Az *Orosz пачкун, magyar pancser* című írásban a szerző az orosz пачкун 'kontár, dilettáns' szó etimológiája kapcsán kiemeli, hogy amennyiben „az orosz пачкаты valóban a német patschen igéből származik, akkor a пачкун szegről-végről rokonságban áll a magyar pancser szóval, amely nálunk foglalkozástól függetlenül jelent 'kontárt, ügyefogyott embert' a bizalmas társalgási stílusban” (123–130. o.).

Az első fejezet utolsó írása a *Szláv analógiák magyar szólásokhoz II.* címmel kerül közreadásra, s ebben Zoltán András a *szabadon bocsát/enged*, illetve a *rabul/foglyul*

ejt kifejezések szláv nyelvi megfelelőit vizsgálva, arra a következtetésre jut, hogy a *szabadon bocsát/enged* a magyarban és a szláv nyelvekben is egyaránt a német *freilassen* tükörfordításaként keletkezett (131–134. o.).

A második, *Magyar a szlávban* címet viselő fejezet első írása a *Magyar szavak az ófehéroroszbán*, melynek egy korábbi változata 2004-ben, azaz a mostani közreadáshoz képest 20 évvel korábban hangzott el a VII. Nemzetközi Magyar Nyelvtudományi Kongresszuson. Az írásban Zoltán András számos olyan, a 14–17. századi ófehéroroszbán meghonosodott magyar szót vesz számba, amelyeknél egyértelműen kimutatható a magyar nyelvi eredet (137–142. o.).

Az *ómagyar szerencs 'útonálló' nyoma a kárpátukránban* című írásában a szerző azon véleményének ad hangot, miszerint a magyar nyelvemlékekből korán kivesző szó még a teljes kiavulása előtt jövevényszóként bekerülhetett a hazai rutének máramarosi nyelvjárásába, s ezt a Nyagovai Posztilla Aleksej Petrov által az 1900-as évek elején leírt és kiadott változatának anyagai teszik igazolhatóvá, ugyanis ebben az esetben kétségtelen, hogy a szónak – a magyarból való korai kiveszése okán – már a 16. századi változatban is szerepelnie kellett (143–145. o.).

A kiadvány utolsó írása a *Szent László és Batu kán* halálos kimenetelű összecsapásának történetét elemzi, amely *Az istentelen Batu kán magyarországi megöletése* címmel került be az orosz krónikák 1247. év eseményei közé. Ugyanakkor semmi akadálya annak, hogy a magyar–szerb Szent László-legenda oroszországi megjelenését is az 1480-as évekre tegyük és Mátyás király és III. Iván diplomáciai kapcsolataival hozzuk összefüggésbe. A történet szerzője nyilvánvalóan magyarországi szerb volt, s a szöveg eredetileg szerbül íródott, akárcsak a szintén diplomáciai úton Oroszországba került Drakula-történet (147–150. o.).

A kiadványt egy, a tanulmányokban szereplő hivatkozásokat egységes formában feloldó, közel harminc oldalas irodalomjegyzék, az írások eredeti közlési helyét megadó lista, illetve név- és tárgymutató zárja.

Az alábbi rövidke ismertető, ha másra nem is, de arra talán kellőképp alkalmas, hogy rávilágítson a kötetben szereplő írások sokrétűségére, s az ezekhez kapcsolódó mély tudományos megalapozottságra törekvő kutatási szándékra, amely Zoltán András munkásságát alapvetően jellemzi. Reméljük, hogy a kiadvány révén még nagyobb szakmai és olvasói kör ismerkedhet meg a nyelvünket érintő és a nyelvünk által kiváltott hatásokkal, illetve az ezekhez kapcsolódó kutatások eredményeivel. Ezt pedig nyilván az is segítheti, hogy a kiadvány online formában szabadon is elérhető az alábbi linken: https://real.mtak.hu/211832/7/Zoltan_Andras_Slavo-Hungarica_v2.pdf

Gazdag Vilmos, PhD, docens. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék, docens. gazdag.vilmos@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-9331-2307.

Газдаг Вільмош, доктор філософії, доцент. Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, кафедра філології, доцент. gazdag.vilmos@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-9331-2307.

Vilmos Gazdag, PhD, associate professor. Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Department of Philology, associate professor. gazdag.vilmos@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-9331-2307.

A magyar nyelv változatainak oktatásához kapcsolódó kutatások legújabb eredményeiről

Czetter Ibolya – Hajba Renáta – Tóth Péter (szerk.):

VII. Dialektológiai Szimpozion (Szombathely, 2023. augusztus 22–23.)

Szombathely: Savaria University Press, 2024, 479 o.

A VII. Dialektológiai Szimpozion, amelyet 2023. augusztus 22–23. között rendeztek meg *Kárpát-medencei területi nyelvváltozatok napjainkban* címmel Szombathelyen, méltó folytatása volt annak a több, mint négy évtizedes szakmai hagyománynak, amely a magyar dialektológia tudományos közösségét időről időre egybegyűjti. A 2024-ben megjelent kötet az ott elhangzott előadások írott változatát tartalmazza, s a tematikai sokszínűség és módszertani gazdagság révén hűen tükrözi a magyarországi és határon túli nyelvjáráskutatás aktuális állapotát, dilemmáit és irányait.

A gyűjteményben helyet kapott Juhász Dezső, Vörös Ottó, Sándor Anna és Kolláth Anna plenáris előadásának szerkesztett változata, *A nyelv térbeli változatosságának alternatív megközelítései* című műhely (szervezője Szabó Gergely) és a szekciók előadásai is. A tanácskozás második napján szervezett kerekasztal-beszélgetés során elhangzott gondolatokat, megfogalmazott tapasztalatokat és célokat is olvashatják az érdeklődők. Jelen ismertetőben ugyan csak néhány írást emelünk ki ezek közül részletesebben, de így is ízelítőt adhatunk a dialektológiai kutatások változatosságáról.

A bevezető (Előszó) és Kiss Jenő üzenete alapján egyértelmű, hogy a szimpozion nem csupán tudományos fórum, hanem közösségépítő, hagyományőrző és -alakító esemény is (9–10. o.). Az esemény jelentőségét tovább növeli, hogy a hat ország kutatóit felsorakoztató előadássorozat mind térben, mind módszertanban új szempontokat hozott be a magyar dialektológiai gondolkodásba. Gréczi-Zsoldos Enikő a zárszóban szintén hangsúlyozza a közös gondolkodás és a tudományos diskurzus értékét, különösen a fiatal kutatók bevonásának fontosságát emelve ki.

A nyelvjárásokkal kapcsolatos attitűdök, vélekedések és azok oktatási kontextusban való megjelenése a kötet egyik hangsúlyos tematikai vonala, hiszen a kerekasztal is e témakör köré szerveződött. Ezek a kutatások jól mutatják, hogy a dialektológia egyre inkább kilép a szűken vett rendszertani keretből, és kapcsolódik a társadalomnyelvészethez.

Dudics Lakatos Katalin kárpátaljai kutatása (176–186. o.) a nyelvjárásokkal

kapcsolatos percepciókat, presztízviszonyokat vizsgálja. A tanulmány rávilágít arra, hogy a kárpátaljai közösségek nyelvhasználatát nemcsak az oktatási és társadalmi környezet, hanem a nyelvi ideológiák is jelentősen befolyásolják. A vizsgálat azt is kimutatja, hogy az egyének attitűdjei gyakran ellentmondásosak: miközben a nyelvjárási formákat a köznyelvinél „elmaradottabbnak” tartják, mégis identitáshordozó szerepet tulajdonítanak nekik (180–182. o.).

A Beregszászi Anikó és Dudics Lakatos Katalin által jegyzett tanulmány (444–447. o.) különösen izgalmas abból a szempontból, hogy egy határon túli magyar közösség – a kárpátaljai magyar nyelvű felsőoktatás – szemszögéből vizsgálja a dialektológia és szociolingvisztika integráltságát. A szerzők amellet érvelnek, hogy a dialektológiai oktatás nem választható el a tanárképzés társadalmi feladataitól, különösen olyan régiókban, ahol a nyelvjárás és a standard köznyelv viszonya nem pusztán nyelvi, hanem identitásbeli kérdés is. A tanulmány nem csupán oktatásméleti, hanem nyelvpolitikai felhangokat is hordoz – ez különösen fontos lehet a dialektológia jövőbeni szerepének újradefiniálásához (446. o.).

Ehhez kapcsolódik Németh Miklós írása is, aki a szegedi egyetemi tanárképzés kontextusában vizsgálja a dialektológia helyét (440–443. o.). Az írás arra világít rá, hogy a dialektológia nem egyszerűen „mellékes” tudományterület, hanem olyan tudásforma, amely közvetlen hatással van a jövő tanárainak nyelvi érzékenységre, az attitűdök formálására és az anyanyelvi nevelés módszertani bázisára.

Parapatics Andrea (448–452. o.) kiegészíti ezt a képet azzal, hogy a veszprémi felsőoktatási gyakorlatot mutatja be, ahol a dialektológia helye sokszor a pedagógusképzési specializációk részeként jelenik meg. Ez a decentralizált, gyakran fakultatív megjelenés jól példázza a dialektológia marginális helyzetét az oktatási rendszerben – ugyanakkor a tanulmány azt is megmutatja, hogy jól tervezett kurzusokkal, gyakorlati feladatokkal (pl. helyi nyelvjárásgyűjtés) a hallgatók motiválhatók és bevonhatók.

Zelliger Erzsébet írása (411–418. o.) a dialektológiai ismeretek köznapi és szakmai megítélésének skáláját vizsgálja. Ebből a szövegből kiderül, hogy nemcsak az egyetemi hallgatók, hanem maguk a tanárok és nyelvészek között is sokféle hozzáállás létezik a dialektológia oktatási szerepéhez – ez pedig szoros kapcsolatban áll a tudományterület presztízisével.

A dialektológia oktatásban betöltött szerepe ma még erőteljesen intézményfüggő, de a kötetben megjelenő példák bizonyítják, hogy megfelelő szakmai tudatossággal és módszertani újításokkal a terület fontossága növelhető. A szerzők szerint ennek egyik kulcsa a gyakorlatorientált megközelítés – például helyi nyelvjárásgyűjtések és tanórai alkalmazások révén.

A nyelvjárási kutatások egyik izgalmas területe a nyelvi kontaktusjelenségek és az ebből fakadó interferenciák vizsgálata. A többnyelvű közösségekben ugyanis a nyelvhasználat és a nyelvi rétegződés rendkívül komplex képet mutat, s ez

különösen igaz a határon túli magyar nyelvterületekre.

E tematikus egység egyik legérdekesebb tanulmánya Bárány Erzsébet és Gazdag Vilmos közös írása, amely a magyar–ukrán nyelvi interferenciajelenségeket tárgyalja (147–155. o.). A szerzők a Kárpátalján élő kétnyelvű beszélők nyelvhasználatát vizsgálják, különös tekintettel az iskola, oktatás, egészségügy és tisztségek szókincsére. A tanulmány módszertani szempontból is jelentős, részletes képet ad arról, hogyan alakulnak a kölcsönzések, milyen lexikai mezőkben a leggyakoribbak az átvételek, s hogyan befolyásolja ez a nyelvjárási rendszert.

Fontos felismerés, hogy a magyar–ukrán kontaktus nemcsak egyszerű szóátvételeket jelent, hanem a szemantikai struktúrák, stilisztikai regiszterek és nyelvi ideológiák átrendeződését is. A tanulmány rámutat: míg egyes esetekben a magyar megfelelő teljesen kiszorul az ukrán eredetű forma javára (pl. tisztségek megnevezésében), más körökben (pl. az orvosi terminológiában) hibrid alakok, kreatív nyelvi szerkezetek jönnek létre (149–150. o.).

Ez a kutatás kiválóan illeszkedik a szociolingvisztikai és nyelvpolitikai diskurzusba is. A szerzők hangsúlyozzák, hogy a nyelvi interferenciajelenségek nem feltétlenül a „romlás” jelei, hanem gyakran a nyelvi alkalmazkodóképesség és kreativitás lenyomatai. Ugyanakkor a tanulmány nem hagyja figyelmen kívül azt sem, hogy az oktatási nyelvhasználat standardizáló szerepe sokszor konzerválja a kölcsönzött formákat, s ezzel tudatosan vagy akaratlanul befolyásolja a beszélők nyelvi attitűdjeit.

Simon Szabolcs tanulmánya a dél-szlovákiai városok köznyelvi és nyelvjárási viszonyait elemzi, kiemelve a városi közeg nyelvszintetizáló hatását (351–365. o.). Ez a kutatás rávilágít arra, hogy a regionális nyelvváltozatok és a standard köznyelv között gyakran „csendes” interferenciák zajlanak, melyeket a beszélők nem is mindig érzékelnek tudatosan.

Szintén a többnyelvű közeg sajátosságait vizsgálja Zékány Krisztina tanulmánya, amely az anyanyelvi oktatás nyelvhasználati következményeire fókuszál (401–410. o.). Az oktatásnyelv megválasztása itt is közvetlen hatással van a beszélők nyelvi önképére, és hosszú távon alakíthatja a nyelvváltozatok belső struktúráját.

A tanulmányok közös tanulsága, hogy a nyelvi kontaktushelyzetek nemcsak új formák megjelenéséhez vezetnek, hanem hatással vannak a nyelvjárások szerkezeti stabilitására, használati gyakoriságára is. Ez pedig azt jelenti, hogy a dialektológiai kutatásoknak mind erőteljesebben kell reflektálniuk a többnyelvűségből adódó kihívásokra – épp úgy, ahogyan azt Bárány Erzsébet és Gazdag Vilmos munkája példaszerűen teszi.

A digitális technológia térhódítása a dialektológiában is egyre hangsúlyosabb szerepet kap. A 2023-as szimpozion számos tanulmánya tanúskodik arról, hogy a hagyományos nyelvjáráskutatás mellett ma már az informatizált, adatbázis-alapú és kvantitatív módszerek is szervesen beépülnek a kutatói gyakorlatba.

A nyelv térbeli változatosságának alternatív megközelítései című műhelyblokk előadásai ezt a tematikát érintették. Vargha Fruzsina Sára és Vékás Domokos tanulmánya (76–93. o.) a nyelvjárási hangfelvételek nyelvföldrajzi vizsgálatát tárgyalja, és rávilágít arra, hogy az informatizált nyelvatlaskok – bármilyen részletesek is – gyakran nem képesek visszaadni a beszélt nyelv gazdagságát. A szerzők a térképezés és hangzó nyelvi adat összekapcsolására törekednek, s ezáltal egy sokkal élőbb, valóságosabb dialektológiai képet kínálnak.

Hasonló módszertani innovációt képvisel Presinszky Károly, aki kvantitatív elemzéseket végez szlovákiai magyar nyelvjárási hangoskönyvek alapján (94–105. o.). Az adatbázis-alapú megközelítés nem csupán mennyiségi minták kimutatására alkalmas, hanem arra is, hogy vizsgálhatóvá tegye a hangváltozások tendenciáit és a nyelvváltozatok belső struktúráját.

A technológiai és metodológiai fejlődés egy újfajta nyelvföldrajzi gondolkodást igényel, amelyben a statikus atlaskok és a dinamikus adatelemzés egyaránt helyet kapnak. Ez a gondolat fogalmazódik meg Szabó Gergely műhelybevezető írásában is (71–75. o.), ahol a szerző a digitális adatfeldolgozás lehetőségeit és korlátait egyaránt számbaveszi.

Fontos megemlíteni Kontra Miklós hozzászólását is, aki a műhely tematikája kapcsán megjegyzi, hogy az informatizálás nem válthatja ki a terepmunkát, hanem inkább annak kiterjesztése lehet (140–144. o.). Ez a kiegyensúlyozott nézőpont jól illeszkedik a kötet általános üzenetéhez: a dialektológia megújulásához egyszerre kell megőrizni a hagyományos adatgyűjtés értékeit és nyitni a technológiai lehetőségek felé.

A nyelvjárások megítélése, a beszélők viszonya saját nyelvi változatukhoz, valamint a kódváltás jelenségei régóta központi kérdései a szociolingvisztikai irányultságú dialektológiának. A VII. Dialektológiai Szimpozion több tanulmánya is e kérdések mentén vizsgálja a nyelvhasználat és identitás kapcsolatát.

Gy. Bazsika Enikő írása (238–249. o.) különösen érzékeny példája annak, hogyan él tovább a nyelvjárási dominancia egy közösségben, és miként formálja a nyelvhasználatot a helyi ideológiák rendszere. A szerző egy olyan beszélőközösséget vizsgál, ahol a nyelvjárás nem csupán fennmaradt, hanem normává is vált. A tanulmányból kiderül: a nyelvi identitás nemcsak az „ahogyan beszélünk” kérdése, hanem mélyen beágyazott kulturális és emocionális tényező. A megkérdezettek körében gyakori az az attitűd, hogy „a nyelvjárás az, amit a nagyanyámtól tanultam” – ez pedig az egyéni identitás és a közösségi hagyomány szoros összefonódását mutatja (240. o.).

Egy másik érdekes attitűdvizsgálatot mutat be Szabó T. Annamária Ulla tanulmánya (366–377. o.), amelyben egy módszertani kísérlet tapasztalatait elemzi. A tanulmányban szereplő diákok különböző nyelvi változatokkal ismerkedtek meg – köztük nyelvjárási szövegekkel is –, és ennek hatására számos pozitív attitűdváltozás következett be. A leggyakrabban említett szempont az volt,

hogy a dialektus „közelebb hozta a nagyszülők világát”, vagyis érzelmi viszonyulás alakult ki a nyelvi forma iránt. Ez a tanulmány jól példázza, hogy a nyelvjárási elemek integrálása a tanításba nem csupán tudásbővítő, hanem identitásformáló erővel is bírhat (370–371. o.).

A nyelvi attitűdökkel és nyelvváltozatokkal kapcsolatos tanulmányok alapján világosan kirajzolódik, hogy a dialektológia többé nem tekinthető pusztán a „nyelvi múlt feltárásának”. A kötet szerzői azt üzenik, hogy a nyelvjárások ma is élő, társadalmi jelentéssel bíró formák, amelyek vizsgálata nem csak a nyelvészetet, hanem a kulturális önértéskünket is gazdagítja.

A VII. Dialektológiai Szimpózium kötete sokkal több, mint előadások gyűjteménye, egyfajta lenyomatát adja a mai magyar dialektológia állapotának és egyúttal annak is, merre tart. Már az Előszó is hangsúlyozza, hogy a szimpózium nem csupán a klasszikus nyelvjáráskutatás, hanem a szociodialektológia, az oktatás, a nyelvi attitűdök és a digitális adatfeldolgozás irányába is nyitott, s a hagyományos és új szemléletek nem egymást kizárva, hanem egymást kiegészítve vannak jelen.

A zárszóban Gréczi-Zsoldos Enikő a következőképp összegezi a két nap eseményeit: a dialektológia ma egyszerre szól a múlttól és a jövőről. A régi tájszótárak, nyelvföldrajzi térképek mellett ott vannak a hangfelvételek, az online kódváltási minták, a kvantitatív korpuszok – s mindezt a kutatók élő, gyakran személyes elköteleződéssel közelítik meg. A fiatal kutatók bevonása, az oktatás és terepmunka összekapcsolása egyértelműen a fenntartható fejlődés irányába mutat.

Ez a kötet tehát nemcsak dokumentálja a 2023-as tanácskozást, hanem irányt is mutat. Egységbe rendezi a klasszikus dialektológia, a szociolingvisztika és az oktatás világait – s ezzel példát mutat arra, hogyan lehet a tudományt társadalmilag is relevánssá tenni. Egy olyan korszakban, amikor a nyelvi változatosság és a közösségi sokszínűség egyszerre érték és kihívás, a dialektológia kutatói felelőssége különösen nagy. A kötet alapján úgy tűnik: készen állnak erre.

Csurman-Puskás Anikó, Molnár Éva

Csurman-Puskás Anikó. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék, adjunktus. csurman.aniko@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0001-8018-621X.

Molnár Éva. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék, MA-hallgató. molnar.eva@kmf.org.ua, ORCID: 0009-0009-5785-5214.

Чурман-Пушкаш Аніко. Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, кафедра філології, старший викладач. csurman.aniko@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0001-8018-621x.

Молнар Єва. Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, кафедра філології, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти. molnar.eva@kmf.org.ua, ORCID: 0009-0009-5785-5214.

Anikó Csurman-Puskás. Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Department of Philology, senior lecturer. csurman.aniko@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0001-8018-621x.

Éva Molnár. Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Department of Philology, MA student. molnar.eva@kmf.org.ua, ORCID: 0009-0009-5785-5214.

Elfeledett avantgárd női életművek

Földes Györgyi (szerk.): Avantgárd nőírók, női alkotók.

Reciti konferencia-kötetek 22. szám

Budapest: Reciti, 2023, 218 o.

Az avantgárd mozgalom irányzatai számos újítást hoztak a XX. század elején a művészet minden területére, így felbolygatva az egész világot a sokszor értelmetlennek tűnő és polgárpukkasztó alkotásokkal. Az ide tartozó művészek közül azonban sokan tettek szert világhírnévre, ezáltal beírva magukat a művészet- és irodalomtörténetbe. Számtalan alkotó nevét lehetne felsorolni a különböző avantgárd stílusirányzatokhoz kapcsolódóan, azonban szemléltetésképpen a következőket érdemes kiemelni – a teljesség igénye nélkül: André Breton, Filippo Marinetti, Georges Braque, Jean Cocteau, Kassák Lajos, Man Ray, Marcel Duchamp, Oskar Kokoschka, Pablo Picasso, Piet Mondrian, Salvador Dalí, Tristan Tzara, Vlagyimir Majakovszkij. Ezen személyek különböző művészeti ágakban alkottak, különböző stílussal rendelkeztek és különböző nemzetiségűek voltak, azonban mindegyikükre jellemző az, hogy férfiakról van szó. A legismertebb képviselők tehát leginkább a férfiak sorából kerültek ki, ez azonban nem jelenti, hogy nők nem alkottak és ne lettek volna sikeresek, csupán a háttérbe lettek szorítva. A Földes Györgyi által szerkesztett *Avantgárd nőírók, női alkotók* című kötet pedig ezen nők csoportjából emel ki jeles képviselőket, akik valami pluszt adtak hozzá a művészethez.

Szerkezetét tekintve a konferenciakötet tizennégy olyan írást tartalmaz, mely az *Avantgárd nőírók, női alkotók* elnevezésű nemzetközi konferencián került bemutatásra. Nyelvi felépítését tekintve az első négy szöveg angol, míg a többi magyar nyelven jelent meg. Az itt olvasható írások némelyike kifejezetten egy alkotóra összpontosít, míg mások kettő vagy több női alak tevékenységét mutatják be. A művészek közül mind magyar, mind külföldi származásúak életéről és munkásságáról tudhatunk meg többet, melyek egyebek mellett arra is rávilágítanak, hogy a női nemnek – akárcsak az élet mindegyik területén – a művészetben való

marginalizáltsággal is meg kellett küzdenie. Ezenfelül a szövegekben felbukkanó témákban megjelennek olyan motívumok, mint a háború, a hatalom, az anyaság, a testiség, az én kibontakozása és a vallás.

Ahogy az fentebb már említésre került, a kötetben szereplő avantgardisták közül akadnak magyarok és egyéb nemzetiségűek is, így megteremtve egy nemzetközi szintű felhozatalt, miáltal átfogóbb képet kaphatunk a korszak különböző stílusairól és problémáiról női szemszögből nézve. Az itt szereplő művészek pedig a következők: Sonia Delaunay-Terk, Madzsar Alice, Újvári Erzsi, Réti Irén, Stanisława Przybyszewska, Olga Rozanova, Natalija Goncsarova, Julia Reitlinger, Alekszandra Ekszter, Simone Breton, Jacqueline Breton, Élisabeth Breton, Claude Cahun, Lee Miller, Eppinger Weisz Margit, Madeleine Kemény Szemere, Gaál Erzsébet, Monori Lili. Más nevek is említésre kerülnek ugyan, de a hangsúlyt az itt felsorolt alkotónők kapják.

Sok esetben a női alkotók nagyban hozzájárultak bizonyos előadások, művek, események népszerűsítéséhez, azonban az figyelhető meg, hogy az utókor számára inkább a férfi kollégáik azok, akik jobban megmaradtak az emlékezetben. Ugyan lehetséges, hogy saját korukban és körükben elismert és sikeres művészek voltak, mégis számos ember kérdőjelezte meg később munkásságuk jelentőségét. Erről tesz tanúbizonyságot Hubert van den Berg írása: *Who Owed Whom? The Case of Sonia Delaunay-Terk and her Designs for Tristan Tzara's Play Le Cœur à gaz at the Parisian „Soirée du Cœur à Barbe” of 6 July 1923*, melyben azt taglalja, hogy vajon ki tartozott kinek? Sonia Delaunay-Terk Tristan Tzarának vagy éppen fordítva? Sonia Delaunay-Terk egy ukrán származású festő és textiltervező volt, aki már Tzara *Le Cœur à gaz* címet viselő színdarabja előtt hírnevet szerzett magának, tehát nem volt szüksége arra, hogy ezzel az eseménnyel robbanjon be a köztudatba. Az általa tervezett színes és absztrakt kosztümök nagy sikert arattak és emlékezetessé tették az előadást, miáltal Tzara még nagyobb figyelmet kapott. Jobban belegondolva mindketten nagy nevek voltak a francia művészi körökben, tehát egyikőjük sem szorult rá valamilyen hatalmas segítségre, azonban mégis az mondható el, hogy Delaunay munkássága mindezek ellenére is férfi művésztársainak árnyékában ragadt. Ehhez hasonló André Breton három feleségének a helyzete is, melyről Karafiáth Judit ír az *André Breton árnyékában. Simone, Jacqueline és Élisabeth* című fejezetben. Az itt említett hölgyek ugyan javarészt férjüknek köszönhetik, hogy fennmaradt a nevük, de

fontos megemlíteni, hogy ők is alkottak, jelen voltak a művészeti színtérben, illetve támogatták és ihlették is Bretont.

A tanulmánykötetben többféle művészeti ágról és stílusirányzatról lehet olvasni, nem kirekesztve azokat sem, akik nem képzőművészettel foglalkoztak. Anna Borgos „... *Only Based on a Proper Body Culture Can We Raise a New Type of Woman...*” Alice Madzsar *and the new trends of women's body culture* tanulmányában a női testkultúra témakörével lehet ismerkedni, mellyel Madzsar Alice foglalkozott leginkább ebben a korban Magyarországon. Számos módon terjesztette tudását eme téren, legjelentősebb innovációja azonban iskolája volt, ahol a női testről tanított, illetve művészeti formába helyezte azt. Madzsar sokat tanult külföldi szakértőktől, mellyel elérte, hogy ő is szakképzett személlyé váljon, hogy megfelelő módon adja át tudását az őt hallgató embertársainak. Óráira különböző háttérrel rendelkező asszonyok jártak. Ezek ugyan drágák voltak, de az anyagi háttér nem feltétlenül jelentett diszkrimináló faktort, ugyanis ingyen is tartott bizonyos foglalkozásokat. Az iskolában többek között az alábbiak kerültek fókuszba: fizioterápia, anatómia, egészségügy, pszichológiai-pszichoanalitikus ismeretek, koreográfia. Madzsar olyan eszméket is beemelt a gyakorlatba, amelyek akkortájt még nem voltak elfogadottak. Röviden tehát úttörőnek számított Magyarországon a női test kibontakozását illetően. De nem csak ő foglalkozott a női testtel az elmúlt században, erről pedig Jákfalvi Magdolna A „*kegyetlen intenzitás*” *performatív mintázata. Közelítés Gaál Erzsébet performanszaihoz* és Porogi Dorka *Egy színésznő széptani alapvetései. Monori Lili* írásai számolnak be. Gaál Erzsébet és Monori Lili a színház világában alakítottak mozdulataikkal, melyek nagy szerepet kaptak a megfelelő performansz eléréséhez.

Irodalmi téren Újvári Erzsébet, Réti Irén és a lengyel Stanisława Przybyszewska neve jelenik meg a kötetben. Velük az alábbi tanulmányokban ismerkedhetünk meg: Sára Bagdi „*There's no Rest for our Feet...*” *On Social Reproduction in the Discursive Space of Revolutionary Utopias and Propaganda Reports*, Eszter Balázs *Exploring Domestic Disorder on the Hungarian Home Front during WW1: Avant-Garde Women's Responses to War*, Balogh Magdolna A *felejtés és az újra felfedezés között. Stanisława Przybyszewska életműve*. Eme művészekben az a közös, hogy mindhármodjuk megélte az első világháborút, illetve alkottak is ebben és az ezt követő időszakban, műveikben megörökítve a háború problémáit női

szemszögből nézve. Újvári és Réti írásaikban a háború mellett a női munka kettősségét, illetve a szexualitás témakörét is feszegetik. A XX. században számos nő már nem csupán anyaként és háziasszonyként tevékenykedett, hanem munkahellyel is rendelkezett, így megteremtve egy kettős munkakört, melyben a gyermeknevelési feladatok mellett kenyérkereső szerepet is vállalt. Ez azonban mind testi, mind lelki problémák megjelenését jelenthette. A gondokat az is tetőzte, hogy a férfiak a háborúban szolgáltak, így a nők egyedül maradtak, a szexuális együttlétek megszűntek. Megoldásként azonban sokan arra vetemedtek, hogy hűtlenséget kövessenek el férjeik ellen, amit az említett magyar szerzők úgy állítottak be, mint egy igényt, amely kielégítésre szorult, így hangsúlyozva a női test szükségleteit. Przybyszewska is megörökítette a háború által okozott nehézségeket, azonban ő más oldalról közelítette ezt meg, mint Újvári és Réti. Egyes műveiben fellelhető a disztópikus környezet, melyet egy adott ország kormánya alakít ki, illetve más írásaiban megjelenik az antianya típusa, mely abban az időben nem feltétlenül volt egy elfogadott életforma.

Visszatérve a képzőművészet világába, a kiadványban számos női alkotóról olvashatunk, akik különböző stílusnak a képviselői voltak. Szó esik a futurista és az ikonfestészetről, a díszlet- és jelmeztervezésről, illetve a divatmagazinokban megjelenő illusztrációkról. Egyesek hol a régi korokba nyúlnak vissza ihletért, míg mások inkább a jövő felé tekintenek, azonban az itt megemlíthető művészekről is azt lehet elmondani, hogy bár ismertek voltak, mégsem lettek olyan népszerűek, mint a férfi alkotók. Ezen női művészeket Kalafatics Zsuzsanna (*Az értelmén túli költészet és az értelmén túli festészet összhangja a litografált kézírással készült futurista kiadványokban. Olga Rozanova kísérlete*), Szabó Tünde (*Festőnők és ikonok. Natalija Goncsarova és Julia Reitlinger*), Galács Judit (*A látvány mögött megbúvó női idea. Alekszandra Ekszter díszlet- és jelmeztervei a Moszkvai Kamara Színház számára*) és Balázs Imre József (*Avantgárd, emigráció, női alkotók: a felejtés struktúrái. Eppinger Weisz Margit és Madeleine Kemény Szemere*) mutatja be.

A fotográfia egyre nagyobb teret hódított a múlt század első felében, így nem meglepő, hogy sokan választották ezt a művészeti formát, mely a legélethűbben ábrázolja világunkat, miközben mégis esélyt ad a fotós személyiségének kibontakozására. A fényképek lehetnek pillanatképek, melyek akár a háborúban zajló eseményeket is megörökíthetik.

Realisztikus mivoltuk által számos dolgot árulhatnak el akár a képen szereplőkről, akár az eseményekről. Továbbá készülhetnek előre beállított, kreatívabb fényképek, melyekkel a végtelenségig lehet játszani, és mindez a művész fantáziájára van bízva.

Az avantgárd szemlélet jegyében népszerű volt a tükrök és maszkok használata, illetve az én kifejezése különféle szabadon alkalmazott módszerek segítségével. Ezeket a motívumokat a francia Claude Cahun, akit Földes Györgyi a *Tükrök és maszkok. Az én szubverzív színrevitele Claude Cahun fotóin és irodalmi szövegeiben* ismertet, is nagy előszeretettel használta. Azonban nem ő az egyetlen fotográfus, akiről egy külön fejezet szól a kötetben, hiszen Lee Miller munkásságáról is többet tudhatunk meg Széchenyi Ágnes *Lee Miller, a szürrealista* című munkájában, aki egyaránt volt modell és alkotó is. Miller rálépett a háború mezejére, és több képet is megörökített a látottakról.

A kötet azt (is) szemlélteti, hogy számos olyan avantgárd női alkotó létezett, akik nemük miatt nem kaptak annyi figyelmet, mint a férfiak, holott képességüket tekintve nem voltak alsóbbrendűek tőlük, csupán a társadalmi helyzet nem engedett nekik elegendő teret. A kiadvány tehát néhány „elfeledett” művésznek állít emléket, bemutatva életútjukat és munkásságukat. A tanulmányokban megjelenő női életművek felidézése egy új perspektívával gazdagítja az irodalom- és művészettörténetet, bemutatva, hogy a nők aktívan tevékenykedtek az avantgárd mozgalmakban, még ha művészetük jelentősen háttérbe is szorult. A XX. század viszonyosságainak ellenére is kitartottak az alkotás mellett, melynek köszönhetően évtizedekkel később egy új képet kapunk az említett korszakról, most már nem csupán a férfi oldalról megközelítve.

Barna Alexandra

Barna Alexandra. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék, MA-hallgató. barna.alexandra.b2omr@kmf.org.ua.

Барна Олександра. Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, кафедра філології, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти. barna.alexandra.b2omr@kmf.org.ua.

Alexandra Barna. Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Department of Philology, MA student. barna.alexandra.b2omr@kmf.org.ua.

Редколегія

Головний редактор:

Бергсасі Аніко, доктор з гуманітарних наук, доцент (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, професор, Україна)

Заступник головного редактора:

Барань Єлизавета, доктор філософії, доцент (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, доцент, Україна; Ніредьгазький університет, Ніредьгаза, доцент, Угорщина)

Відповідальні секретарі редколегії:

Вараді Крістіян, науковий співробітник (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Україна)

Газдаг Вільмош, доктор філософії, доцент (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, доцент, Україна)

Редакційна колегія:

Баняс Наталія, кандидат філологічних наук, доцент (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, доцент, Україна)

Барань Адальберт, кандидат філологічних наук, доцент (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, доцент, Україна)

Баті Сільвія, доктор філософії (Університет Паннонії, доцент, Угорщина)

Бене Аттіла, доктор наук з галузі мовознавства, професор (Університет імені Бабеша-Бойяї, м. Клуж-Напока, Румунія)

Берта Елеонора, кандидат філологічних наук (Ужгородський національний університет, доцент, Україна)

Ванчо Ільдико, доктор наук з галузі мовознавства, професор (Університет Костянтина Філософа в Нітрі, Словаччина)

Газдаг Вільмош, доктор філософії, доцент (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, доцент, Україна)

Густі Ілона, доктор філософії, доцент (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, доцент, Україна)

Демецька Владислава, доктор філологічних наук, професор (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, професор, Україна)

Дудич Катерина, доктор філософії (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, доцент, Україна)

Козмач Іштван, доктор наук з галузі мовознавства, доцент (Університет Костянтина Філософа в Нітрі, Словаччина)

Коллат Анна, доктор філософії, доцент (Університет в Маріборі, Словенія)

Контра Міклош, доктор наук з галузі мовознавства, професор (Реформатський університет імені Каролі Гашпара, м. Будапешт, Угорщина)

Леврінц Маріанна, доктор педагогічних наук, професор (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, професор, Україна)

Лехнер Ілона, доктор філософії, доцент (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, доцент, Україна)

Мельник Світлана, кандидат філологічних наук (Університет Індіани, Блумінгтон, США)

Черничко Степан, академік, доктор наук з галузі мовознавства, професор (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, професор, Україна; Університет Паннонії, професор, м. Веспрем, Угорщина)

Чонка Тетяна, кандидат філологічних наук (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, доцент, Україна)

Шитик Людмила, доктор філологічних наук, професор (Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, Україна)

Редактори:

Баняс Володимир, кандидат філологічних наук, доцент (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, доцент, Україна)

Врабель Томаш, кандидат філологічних наук, доцент (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, доцент, Україна)

Гал Одел, доктор філософії (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, доцент, Україна)

Гнатик Каталін, доктор філософії, доцент (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, доцент, Україна)

Кейс Маргарита, кандидат історичних наук зі спеціальності етнологія (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, доцент, Україна)

Кордонец Олександр, кандидат філологічних наук, доцент (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, доцент, Україна)

Кормочи Золтан, доктор філософії (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, доцент, Україна)

Лібак Наталка, доктор філософії (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, доцент, Україна)

Лізак Катерина (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, доцент, Україна)

Маді Габрієлла, доктор філософії (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, доцент, Україна)

Маргітич Катерина, кандидат педагогічних наук, доцент (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, доцент, Україна)

Матей Рейка, доктор філософії (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, доцент, Україна)

Певсе Андрея, кандидат педагогічних наук, доцент (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, доцент, Україна)

Сіладі Василь, доктор філософії, доцент (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, доцент, Україна)

Фодор Катерина, доктор філософії, доцент (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, доцент, Україна)

Чордаш Василь, доктор філософії (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, доцент, Україна)

Технічні редактори:

Греба Саболч, редактор веб-сайтів (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Україна)

Ферку Сільвестер, лаборант (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Україна)

Чурман-Пушкаш Аніко, старший викладач (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Україна)

Editorial Team

Editor-in-Chief:

Beregszászi, Anikó, habilitated doctor, associate professor (Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, full professor, Ukraine)

Deputy Editor-in-Chief:

Bárány, Erzsébet, PhD, associate professor (Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, associate professor, Ukraine; University of Nyíregyháza, Nyíregyháza, associate professor, Hungary)

Executive Secretaries of the Editorial Board:

Gazdag, Vilmos, PhD, associate professor (Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, associate professor, Ukraine)

Váradi, Krisztián, research assistant (Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Ukraine)

Editorial Board:

Banias, Nataliia, candidate of philological sciences, associate professor (Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, associate professor, Ukraine)

Bárány, Béla, candidate of philological sciences, associate professor (Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, associate professor, Ukraine)

Bátyi, Szilvia, PhD (University of Pannonia, associate professor, Veszprém, Hungary)

Benő, Attila, habil. doctor, professor (Babeş-Bolyai University, Cluj-Napoca, Romania)

Berta, Eleonóra, candidate of philological sciences (Uzhhorod National University, associate professor, Ukraine)

Csernicskó, István, academician, doctor of sciences in linguistics, professor (Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, professor, Ukraine; University of Pannonia, professor, Veszprém, Hungary)

Csonka, Tetyána, candidate of philological sciences (Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, associate professor, Ukraine)

Demetska, Vladislava, doctor of philological sciences, professor (Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, professor, Ukraine)

Dudics, Katalin, PhD (Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, associate professor, Ukraine)

Gazdag, Vilmos, PhD, associate professor (Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, associate professor, Ukraine)

Husztai, Ilona, PhD, associate professor (Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, associate professor, Ukraine)

Kolláth, Anna, PhD, associate professor (University of Maribor, Maribor, Slovenia)

Kontra, Miklós, doctor of sciences in linguistics, professor (Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary, Budapest, Hungary)

Kozmács, István, habilitated doctor, associate professor (Constantine the Philosopher University in Nitra, Slovakia)

Lechner, Ilona, PhD, associate professor (Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, associate professor, Ukraine)

Lőrincz, Marianna, doctor of pedagogical sciences, professor (Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, professor, Ukraine)

Melnyk, Svitlana, candidate of philological sciences (Indiana University, USA)

Shytyk, Liudmyla, doctor of philological sciences, professor (Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine)

Vančo, Ildikó, habilitated doctor, professor (Constantine the Philosopher University in Nitra, Slovakia)

Editors:

Banias, Volodymyr, candidate of philological sciences, associate professor (Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, associate professor, Ukraine)

Csordás, László, PhD (Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, associate professor, Ukraine)

Fodor, Katalin, PhD, associate professor (Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, associate professor, Ukraine)

Gál, Adél, PhD (Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, associate professor, Ukraine)

Hnatik, Katalin, PhD, associate professor (Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, associate professor, Ukraine)

Karmacs, Zoltán, PhD (Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, associate professor, Ukraine)

Kész, Margit, PhD, candidate of ethnological sciences (Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, associate professor, Ukraine)

Kordonec, Oleksandr, candidate of philological sciences, associate professor (Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, associate professor, Ukraine)

Libák, Natália, PhD (Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, associate professor, Ukraine)

Lizák, Katalin (Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, associate professor, Ukraine)

Mádi, Gabriella, PhD (Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, associate professor, Ukraine)

Margitics, Katalin, candidate of pedagogical sciences (Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, associate professor, Ukraine)

Máté, Réka, PhD (Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, associate professor, Ukraine)

Pösze, Andrea, candidate of pedagogical sciences, associate professor (Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, associate professor, Ukraine)

Szilágyi, László, PhD, associate professor (Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, associate professor, Ukraine)

Vrábely, Tamás, candidate of philological sciences, associate professor (Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, associate professor, Ukraine)

Technical Editors:

Csurman-Puskás, Anikó, senior lecturer (Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Ukraine)

Ferku, Szilveszter, laboratory assistant (Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Ukraine)

Greba, Szabolcs, website editor (Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Ukraine)

Szerkesztőbizottság

Főszerkesztő:

Beregszászi Anikó, habilitált doktor, docens (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, professzor, Ukrajna)

Főszerkesztő-helyettes:

Bárány Erzsébet, PhD, docens (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, docens, Ukrajna; Nyíregyházi Egyetem, Nyíregyháza, főiskolai docens, Magyarország)

Felelős szerkesztők:

Gazdag Vilmos, PhD, docens (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, docens, Ukrajna)

Váradi Krisztián, tudományos munkatárs (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ukrajna)

Szerkesztőbizottság:

Bányász Natália, a filológiai tudományok kandidátusa, docens (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, docens, Ukrajna)

Bárány Béla, a filológiai tudományok kandidátusa, docens (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, docens, Ukrajna)

Bátyi Szilvia, PhD (Pannon Egyetem, egyetemi docens, Veszprém, Magyarország)

Benő Attila, habilitált doktor, professzor (Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, Románia)

Berta Eleonóra, a filológiai tudományok kandidátusa (Ungvári Nemzeti Egyetem, docens)

Csernicskó István, akadémikus, a nyelvtudományok doktora, professzor (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, professzor, Ukrajna; Pannon Egyetem, egyetemi tanár, Veszprém, Magyarország)

Csonka Tetyána, a filológiai tudományok kandidátusa (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, docens, Ukrajna)

Demecka Vladislava, a filológiai tudományok doktora, professzor (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, professzor, Ukrajna)

Dudics Katalin, PhD (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, docens, Ukrajna)

Gazdag Vilmos, PhD, docens (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, docens, Ukrajna)

Husztai Ilona, PhD, docens (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, docens, Ukrajna)

Kolláth Anna, PhD, docens (Maribori Egyetem, Maribor, Szlovénia)

Kontra Miklós, a nyelvtudományok doktora, professzor (Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest, Magyarország)

Kozmács István, habilitált doktor, docens (Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra, Szlovákia)

Lechner Ilona, PhD, docens (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, docens, Ukrajna)

Lőrincz Marianna, a pedagógiai tudományok doktora, professzor (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, professzor, Ukrajna)

Melnyk Svitlana, a filológiai tudományok kandidátusa (Indianai Egyetem, Bloomington, Amerikai Egyesült Államok)

Shytyk Liudmyla, a filológiai tudományok doktora, professzor (Cserkaszi Bohdan Hmelnickij Nemzeti Egyetem, Ukrajna)

Vančo Ildikó, habilitált doktor, professzor (Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra, Szlovákia)

Szerkesztők:

Bányász Volodimir, a filológiai tudományok kandidátusa, docens (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, docens, Ukrajna)

Csordás László, PhD (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, docens, Ukrajna)

Fodor Katalin, PhD, docens (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, docens, Ukrajna)

Gál Adél, PhD (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, docens, Ukrajna)

Hnatik Katalin, PhD, docens (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, docens, Ukrajna)

Karmacs Zoltán, PhD (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, docens, Ukrajna)

Kész Margit, PhD, az etnológiai tudományok kandidátusa (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, docens, Ukrajna)

Kordonec Oleksandr, a filológiai tudományok kandidátusa, docens (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, docens, Ukrajna)

Libák Natália, PhD (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, docens, Ukrajna)

Lizák Katalin (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, docens, Ukrajna)

Mádi Gabriella, PhD (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, docens, Ukrajna)

Margitics Katalin, a pedagógiai tudományok kandidátusa, docens (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, docens, Ukrajna)

Máté Réka, PhD (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, docens, Ukrajna)

Pósze Andrea, a pedagógiai tudományok kandidátusa, docens (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, docens, Ukrajna)

Szilágyi László, PhD, docens (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, docens, Ukrajna)

Vrábely Tamás, a filológiai tudományok kandidátusa, docens (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, docens, Ukrajna)

Technikai szerkesztők:

Csurman-Puskás Anikó, adjunktus (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ukrajna)

Ferku Szilveszter, laboráns (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ukrajna)

Greba Szabolcs, webszerkesztő (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ukrajna)

УДК 001.891:81'(05)

DOI журнал: 10.58423/2786-6726

DOI випуск: 10.58423/2786-6726/2025-2

Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica: наук. журн. Вип. IV, №2 (2025) / редкол.: *Beregsasi A., Barany E., Gazdag B.* та ін.: Закарпат. угор. ін-т ім. Ф. Ракоці ІІ. – Берегове: ЗУІ, 2025. – 248 с. – Текст укр., англ., угор.

ISSN 2786-6726 (online)

ISSN 2786-6718 (print)

«Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica» – це науковий журнал, заснований у 2021 році ЗВО «Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці ІІ». Мета видання – висвітлювати та популяризувати сучасні наукові студії в царині української, угорської та іноземної філології, пропагувати наукові досягнення країни в галузі мовознавства та літературознавства.

Журнал індексується:

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (<http://nbuv.gov.ua/>)

MTMT (<https://m2.mtmt.hu/api/journal/20110243>)

MATARKA (https://matarka.hu/szam_list.php?fsz=2348)

Index Copernicus (<https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=130598>)

Реєстр наукових видань України (<https://nfv.ukrintei.ua/>)

Google Scholar (https://scholar.google.com/citations?user=Pw6k_k8AAAAI&hl=hu)

CrossRef (<https://www.crossref.org/>)

Відповідальність за зміст і достовірність публікацій покладається на авторів. Точки зору авторів публікацій можуть не співпадати з точкою зору редколегії.

Відповідальний за випуск:

Берегсасі Аніко

Суб'єкт у сфері друкованих медіа з присвоєнням ідентифікатора «R30-05813» в державному Реєстрі суб'єктів у сфері медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення №507 (Протокол №7 від 13.03.2025 р.)

Контактні дані редакції

90202, Закарпатська обл., м. Берегове (пн), вул. І. Франка, буд. 14, корпус 2

Офіційний сайт журналу

<https://aab-philologica.kmf.uz.ua/>

A kiadvány megjelenését az MTA (KMAT) támogatja.

Гарнітура *Sitka Display*. Папір офсетний.

Формат видання 70x100/16.

Умовн. друк. арк. 15,31.

Видавництво Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці ІІ

90202, м. Берегове, пл. Кошута, буд. 6.

Електронна пошта: aab-philologica@kmf.org.ua